

Adam Hudek, PhD. (1979), od roku 2003 pracuje v Oddelení dejín vied a techniky Historického ústavu Slovenskej akadémie vied v Bratislave. Venuje sa predovšetkým dejinám a teórií historiografie so zameraním na český a slovenský vývoj v 20. storočí. Skúma problematiku konštruovania obrazu národných dejín a dejiny vedecko-výskumných inštitúcií v stredoeurópskom regióne. Je autorom viacerých štúdií publikovaných doma aj v zahraničí.

HISTORICKÝ ÚSTAV
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

ISBN 978-80-970302-3-0

Adam Hudek

Najpolitickejšia veda

Najpolitickejšia veda

Slovenská historiografia v rokoch 1948 – 1968

Adam Hudek

Adam Hudek

Najpolitickejšia veda

Slovenská historiografia v rokoch 1948 – 1968

Bratislava 2010

© Mgr. Adam Hudek, PhD.
© Historický ústav Slovenskej akadémie vied

Recenzenti
Dr. Frank Hadler
PhDr. Dušan Kováč, DrSc.

Návrh obálky
Jozef Hupka

Grafická úprava
Jozef Hupka

Jazyková redakcia
Mgr. Veronika Schrammová

Vydal
Historický ústav SAV vo vydavateľstve Typošet print, spol. s r. o.

Publikácia vychádza v rámci VEGA grantu č. 2/0097/10
„Spoločenské predpoklady a dôsledky vývoja vedy a techniky na Slovensku
v rokoch 1918 – 1989“ pri Historickom ústave Slovenskej akadémie vied.
Publikáciu finančne podporil SAVOL – Spoločnosť autorov vedeckej a odbornej literatúry

Všetky práva vyhradené. Nijakú časť tejto publikácie nemožno reprodukovat', kopírovat',
uchovávat' či prenášať prostredníctvom žiadnych médií – elektronických, mechanických,
rozmnožovacích či iných – bez predchádzajúceho písomného súhlasu Historického
ústavu SAV a autora.

Bratislava 2010

ISBN 978-80-970302-3-0

Adam Hudek

Najpolitickejšia veda

Slovenská historiografia v rokoch 1948 – 1968

Bratislava 2010

Obsah

Úvod	7
1. Proces vytvárania národného príbehu do roku 1948	15
Vznik a účel národného príbehu	15
Predpoklady vzniku slovenského národného príbehu v 18. a 19. storočí	20
Vývojové tendencie v rokoch 1918 – 1939	35
Ludácka konštrukcia národného príbehu	45
Pokusy o marxistické zhodnotenie slovenských dejín pred rokom 1948	49
Zhrnutie vývoja do roku 1948	52
2. Marxizmus v historickej vede socialistických diktatúr	55
„Národné tradície“ v marxistickej interpretácii dejín	68
3. Organizačný a personálny vývoj najvýznamnejších pracovísk slovenskej historickej vedy v rokoch 1948 – 1968	75
Najvýznamnejšie inštitúcie	75
Personálna politika na Historickom ústave SAV	94
Personálna politika na historických katedrách Univerzity Komenského	105
Ďalšie významné inštitúcie historického výskumu na Slovensku	111
4. Vývoj slovenskej historiografie v rokoch 1948 – 1955	113
Začiatky marxistickej historiografie na Slovensku	114
Upevnenie ideologickej kontroly historickej vedy po roku 1953	124
Vytváranie marxistickej periodizácie československých dejín	127
Ujasnenie niektorých problémov slovenského marxistického národného príbehu	141
Prvý náčrt slovenského marxistického národného príbehu	148

Tézy k dejinám Slovenska	155
5. Vývoj slovenskej historiografie v rokoch 1956 – 1963	163
Přehled československých dějin ako zavřenie vývoja (česko)slovenskej historiografie 50. rokov	170
Nedokončená syntéza dejín Slovenska (Problém interpretačnej kontinuity marxistického národného príbehu)	181
6. Zmena pohľadu na kľúčové udalosti národného príbehu po roku 1963	185
Hodnotenie revolúcie rokov 1848 – 1849	190
Zmeny v hodnotení Slovenského národného povstania	199
Rok 1939 v interpretácii marxistickej historiografie	204
Otázka česko-slovenských vzťahov	214
Záver	220
The Most Political Science. Slovak historiography between years 1948 – 1968 (Summary)	227
Die politischte aller Wissenschaften. Slowakische Historiographie in den Jahren 1948-1968 (Zusammenfassung)	229
Literatúra a pramene	231
Analyzované práce	231
Odborná literatúra	238
Archívny výskum	247
Menný register	249

Úvod

V roku 2007 napísal prof. Roman Holec do posudku na dizertačnú prácu autora tejto knihy vetu: „*Nie náhodou sa roky tvrdilo, že v zmysle výroku „šusterov syn chodí obyčajne bosý“ práve historici majú najväčšie problémy s vedeckým zachytením historického vývoja svojej disciplíny.*“ Situácia v poznaní dejín slovenskej historiografie sa odvtedy síce zlepšila, ani zďaleka však nedosahuje uspokojivú úroveň. Posledných dvadsať rokov, venujú historici na celom svete dejinám svojho oboru mimoriadnu pozornosť. História ako veda a jej interpretácia minulosti totiž podlieha, vedome aj nevedome, najrôznejším vplyvom okolitého prostredia. A naopak práca historikov následne spätne formuje historické myslenie spoločnosti.¹ Dôležitosť výskumu vzájomného prepojenia historickej vedy a spoločenských, ideologických a politických vplyvov výstižne zdôraznil francúzsky historik Jacques Le Goff: „*Nacionalizmus a všemožné predsudky negatívne ovplyvňujú spôsob akým sa robí história, a úspešne sa rozvíjajúci obor histórie (kritická a pokročilá forma tradičnej historiografie) sa z časti zaoberá práve rozpoznávaním a štúdiom väzieb medzi historickou produkciou a jej dobovým kontextom aj kontextom období nasledujúcich, ktoré jeho zmysel menia.*“²

V slovenskom prípade bola konštrukcia národných dejín, vznikajúca koncom 18. storočia, vždy úzko prepojená s politickým vývojom národa. A keďže politický vývoj slovenského národného spoločenstva bol značne turbulentný, často sa radikálne menili aj interpretácie slovenských dejín, pretože vládna moc od historikov vyžadovala argumenty podporujúce aktuálny stav. Pri pohľade na posledných 150 rokov sa v skutočnosti len ťažko dá nájsť obdobie, počas ktorého historici neboli obmedzovaní deformačnými požiadavkami politických elít. Na druhej strane je však tak isto zložitý najšť jednotlivcov, ktorí sa týmto tlakom nedali ovplyvniť.

Práve tieto skutočnosti zdôrazňujú potrebnosť vedeckej analýzy postavenia slovenskej historickej vedy v rámci vývoja národného spoločenstva a najmä jeho predstáv o svojej minulosti a prítomnosti. Špeciálne v rámci formovania stredoeurópskeho priestoru mali jednotlivé národné príbehy a interpretácie minulosti mimoriadne dôležitú národotvornú a štátotvornú úlohu. To je nepochybne jedno z vysvetlení úzkeho prepojenia politiky a historiografie. Časté radikálne zmeny a zlomy tak viedli nielen k politizácii historickej vedy, ale aj k historizácii politiky.³ Tento stav navyše v značnej miere pretrvávajú aj v súčasnosti. V tomto ohľade tvorili extrémny príklad bývalé komunistické režimy, ktoré svoju legitimitu čerpali takmer výlučne zo „zákonitosti dejín“. To bol dôvod, prečo tak prísne kontrolovali

1 Historické myslenie ako celok predstavuje podobu v spoločnosti interpretovaných historických informácií vo všetkých ich rôznych podobách. Pozri: BENEŠ, Zdeněk. Studijní kurz dějiny dějepiscetví: limity a možnosti (Zamyšlení nad výukou dějin historiografie na FF UK). In *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica*, 2000, roč. 29, s. 225-233.

2 LE GOFF, Jacques. *Paměť a dějiny*. Praha: Argo, 2007, s. 9.

3 HEUMOS, Peter. Geschichtswissenschaft und Politik in der Tschechoslowakei. Entwicklungstrends der zeitgeschichtlichen Forschung nach 1945. In *Jahrbucher für Geschichte Osteuropas*, 1978, roč. 26, č. 4, s. 555.

záväznú interpretáciu národných príbehov. Označenie histórie za „najpolitickjšiu vedu“⁴ tak vystihovalo jej postavenie počas vlády komunistickej strany. V rámci vývoja slovenskej historiografie predstavovalo štyridsať rokov komunistickej totality éru najväčšej ideologizácie historickej vedy, pokus o jej degradáciu na „slúžku vládnej moci“. Historici boli nútení plniť aktuálne politické požiadavky všemocného stranického vedenia. Viac ako štyridsať rokov stál historický výskum na základoch marxizmu-leninizmu a historického materializmu. Slovenský prípad⁵ je však do istej miery špecifický tým, že toto obdobie zároveň predstavovalo prudký rozvoj a neustály kvantitatívny a kvalitatívny rast (nielen) historickej vedy. Zvyšoval sa počet historikov, vznikli vedecké inštitúcie v podobe, v akej prakticky fungujú dodnes. Súčasne prebiehal intenzívny výskum, ktorého výsledkom boli prvé rozsiahlejšie syntézy (česko)slovenských dejín.

Prvých dvadsať rokov komunistickej vlády je tak obdobím postupného dobiehania úrovne susedných štátov. Práve v 50. a 60. rokoch 20. storočia sa z „osamelých“ jednotlivcov stali kolektívy, z malých seminárov ústavy a katedry. Až vtedy sa na historikov promovovaných na Univerzite Komenského prestalo nazeráť len ako na budúcich gymnaziálnych učiteľov, ale aj ako na možných vedeckých pracovníkov. Na Slovensku sa skrátka až v období komunistickej totality ukončil proces, ktorý u našich susedov prebehol v 19. storočí - nastala plná profesionalizácia a inštitucionalizácia historickej vedy. Celkový, systematický, na profesionálnej báze postavený výskum slovenských dejín sa začal v časoch najtvrdšieho stalinizmu. Prvý pokus o viacväzkovú, kolektívnu syntézu slovenských dejín bol postavený na týchto základoch. To je dôvod, prečo sú pre vývoj slovenskej (nieľaj marxistickej) historickej vedy kľúčové najmä 50. roky 20. storočia, teda éra tzv. dogmatického stalinizmu a následnej destalinizácie. Nasledujúce desaťročia v značnej miere reagujú na historické konštrukty tohto „zakladateľského obdobia“. Od ich premien sa odvíjal ďalší vývoj do roku 1989 a v širších súvislostiach až do súčasnosti. Existuje preto dostatočné množstvo dôvodov, prečo by aj slovenský historik mal súhlasíť s poznámkou českého historika Michala Kopečka: *„Přesto je s podivem, jak zanedbatelné množství historických prací za posledních bezmála dvacet let vzniklo k tématu marxismus, jak malý zájem ve výskumu státního socialismu dosud vzbudzuje myšlení, které bolo nejenom ideologickou páteří politického režimu, ale které bolo také jedním ze základných prvků formujících kvazi-verejný společenský diskusz, stejně - ať chceme či nikoli - mentální a pojmové struktury každé individuální mysli.“*⁶

Zámerom tejto knihy je poskytnúť náčrt inštitucionálneho a najmä myšlienkového vývoja v slovenskej historiografii. Podať obraz formovania obrazu slovenských dejín v rokoch 1948 – 1968 a následnú analýzu výsledkov (česko)slovenskej historickej vedy v prvých dvadsiatich rokoch komunistickej totality v Československu. Hlavným cieľom je dokumentovať konštruovanie a premeny marxistickej verzie slovenského národného príbehu. Ten sa v súčasnosti často chybné prezentuje ako homogénny, prakticky nemenný celok. To však (tiež len čiastočne) platí až pre obdobie „normalizačnej nehybnosti“ 70. a 80. rokov. Časový

4 Historickú vedu takto v 50. rokoch charakterizoval Ludovít Holotík, vtedajší riaditeľ Historického ústavu Slovenskej akadémie vied.

5 Na rozdiel od českého, maďarského alebo poľského.

6 KOPEČEK, Michal. *Hledání ztraceného smyslu revoluce*, Praha : Argo, 2009, s. 11.

úsek, ktorým sa zaoberá táto kniha je charakteristický skôr zmenami, ktorými prechádzal oficiálny obraz českých, československých a slovenských dejín.

Vo všeobecnosti zahŕňalo obdobie od zavedenia komunistickej totality po inváziu armád Varšavskej zmluvy dva základné procesy. V prvom rade to bola implementácia marxistického svetonázoru v jeho najdogmatickejšej stalinistickej podobe do slovenskej resp. československej historickej vedy. Neodmysliteľnou súčasťou tohto procesu bolo umlčanie historikov, ktorí sa nechceli alebo nedokázali prispôbiť novej realite. História sa mala stať (pseudo)vedou bezvýhradne slúžiacou záujmom komunistickej vládnej moci. Kvôli dosiahnutiu tohto cieľa bola pod priamou straníckou kontrolou vytvorená organizačná a inštitucionálna štruktúra vedeckého výskumu. Zaznamenávame premenu histórie na ideologickú a propagandistickú vedu, nútenú deformovať výklad dejín tak, aby spĺňal aktuálne potreby štátnej moci. Tento vývoj samozrejme do značnej miery devalvoval ostatné pozitívne vývojové tendencie v rámci historickej vedy. Druhá časť skúmaného obdobia prebiehala znamení liberalizácie pomerov v 60. rokoch. Tento proces prebiehal dvoma smermi. V prvom rade oslobodzoval historickú vedu spod striktnej kontroly straníckych ideológov. Celá štruktúra historického výskumu vytvorená na základe potrieb komunistického režimu sa paradoxne obrátila proti svojim stvoriteľom. Nová generácia marxistických historikov, ktorú si režim vychoval v 50. rokoch začala na báze marxizmu-leninizmu a historického materializmu rúcať dogmatické schémy, ktoré predtým pomáhala budovať. Väčšia sloboda výskumu zároveň spätne podporovala všeobecné liberalizačné tendencie charakterické pre 60. roky.

V rámci tohto vývoja sa po dlhom čase znova objavili vedecké diskusie, nesúhlasné postoje neboli automaticky kriminalizované, znova bolo možné riešiť dlhodobé „zamrznuté“ problémy. Rázne ukončenie „Pražskej jari“ vojskami Varšavskej zmluvy znamenalo opätovné ustrnutie sprevádzané umlčaním najvýznamnejších postáv liberalizačného obdobia. Tak ako začiatok, aj koniec opisovaného obdobia sa niesol v znamení čistiek, ktoré ukončili pôsobenie celej jednej generácie historikov.

Druhý smer vývoja predstavoval začiatok definitívneho rozbitia konštrukcie jednotných československých dejín, ktorá bola z politických dôvodov presadzovaná v predchádzajúcom období. Je paradoxom vývoja historiografie v Československu, že tento proces začal práve v období najužšej spolupráce českých a slovenských historikov. V tomto ohľade je ambíciou práce aspoň čiastočne zodpovedať otázku, či v období komunistickej totality vôbec existovala československá historiografia. Teda či inštitucionálne a personálne faktory nespôsobili, že v spoločnom štáte fungovali dve historiografie, ktoré pracovali viacmenej nezávisle na sebe a stretávali sa len za účelom spoločnej prezentácie svojich záverov. Keďže každá podobná práca má svoje obmedzenia, je potrebné tiež napísať, o čom táto kniha nie je. V prvom rade nepodáva úplný vývoj slovenskej historiografie, v podobe encyklopédie historickej vedy. Zámerom autora tiež nebolo písať ucelené životopisy jednotlivých historikov, ani poskytnúť hlbšiu sondu ich osobného života a vzájomných vzťahov, pokiaľ nemali výrazný vplyv na ich vedeckú prácu. Treba tiež zdôrazniť, že kniha sa zaoberá len vplyvom historikov a vládnej moci na formovanie národného príbehu a neskúma, ako bol

tento príbeh akceptovaný vo vedomí obyvateľstva a ako na neho vplývali práce amatérskych historikov, spisovateľov a umelcov. Jej hlavným cieľom je ozrejmiť vzťah slovenskej historickej vedy a vládnucej totalitnej moci v procese formovania slovenského národného príbehu, prípadne popísať premeny tohto vzťahu. Výskum vplyvu práce historikov na širokú verejnosť je téma na samostatnú monografiu. Nie je totiž možné tvrdiť, že historické povedomie spoločnosti zásadným spôsobom ovplyvňujú a formujú práve vedecké výstupy profesionálnych historikov.⁷ Nebolo tomu tak v minulosti a snáď v ešte väčšej miere to platí pre súčasnosť.

Pozornosť je v práci zúžená na formovanie „akademického“ slovenského národného príbehu. Primárnym prameňom tejto práce sú pre to akademické syntézy slovenských resp. československých dejín. V sledovanom období bol základnou prácou tohto typu trojdielny *Přehled československých dějin* vydaný v rokoch 1958 – 1960. Predstavoval završenie vývoja slovenskej historiografie v 50. rokoch a je tak ukážkou stalinskej verzie marxistického národného príbehu. Druhým vrcholom formovania slovenskej marxistickej historiografie 50. a 60. rokov mali byť štvorzväzkové *Dejiny Slovenska*, ktoré však neboli dokončené a do roku 1968 vyšli iba dva diely⁸, pričom druhý už ilustroval interpretačné zmeny 60. rokov. Dôležitým dokumentom však sú aj prípravné tézy k dejinám Slovenska z roku 1955, ktoré predstavujú prvý rozsiahlejší náčrt samostatného marxistického slovenského národného príbehu.

Syntézy však nemohli ostať jediným prameňom pre analýzu vývoja národného príbehu, pretože predstavujú len výsledok dlhodobej práce, navyše boli pod najväčšou kontrolou štátnej moci. Samotný proces tvorby novej konštrukcie obrazu dejín umožňuje analýza monografií, štúdií a článkov, zápisníc z konferencií, recenzií a polemík. Práve v menej ideologicky kontrolovaných zborníkových príspevkoch a článkoch v odborných časopisoch možno skúmať proces konštruovania marxistického národného príbehu a jeho postupných zmien. Veľký nárast historickej produkcie, najmä od druhej polovice 50. rokov samozrejme núti k selekcii. Priestor je tak venovaný kľúčovým textom a témam týkajúcim sa skúmanej problematiky.

Špecifikom fungovania historickej vedy v socialistickej diktatúre, bola jej, takmer absolútna, podriadenosť vládnej moci.⁹ To znamenalo, že hlavné kontúry národného príbehu netvorili historici, ale stranícky aparát na základe svojich ideologických požiadaviek. Vytváranie národného príbehu striktnie kontrolovalo stranícke vedenie dohliadajúce na to, aby „výsledný produkt“ vyhovoval jej ideologickým a najmä legitimizačným požiadavkám. Historici boli degradovaní len na „prostredníkov“, ktorí mali na vedeckej báze realizovať predstavy vládnej moci. „„Zákonnosti“ vývoja ľudstva ... sa v predstavách ideológov neove-rovali, ale potvrdzovali. To znamená, že výskum mal hľadať doklady pre to, že tomu tak bolo

7 NODL, Martin. Možné prístupy ke studiu dejín českej historickej vedy v letech 1945-2000. In *Soudobé dějiny*, 2001, roč. 8, č. 1, s. 21.

8 Ďalšie dva diely už neboli vydané vôbec.

9 Nebolo to však po prvý krát. História bola pod kontrolou štátnej ideológie už v rokoch 1939 – 1945 a čiastočne aj za prvej republiky. Nebolo to však do takej miery ako po roku 1948.

*(à la these) a nie hľadať a zhromažďovať materiál a až z neho konštruovať „minulosť““.*¹⁰ Ideologizácia vedy, najmä v 50. rokoch, spôsobila jej pád na úroveň primitívnej indoktrinácie „širokých más“. Komunistický režim sa riadil Orwellovským: „*Kto kontroluje minulosť, kontroluje budúcnosť; kto kontroluje prítomnosť, kontroluje minulosť*“.

Ideológovia marxizmu-leninizmu určovali základné smerovanie národného príbehu aj to, ako majú byť jednotlivé udalosti hodnotené. Historický výskum len hľadal potvrdenia dopredu daných konštruktov. Nešlo však len o implementáciu (v slovenskej historickej vede dovtedy prakticky neznámeho) marxizmu, ale aj o nutnosť zohľadňovať v opise dejín aktuálne ideologické kampane. V súvislosti s marxistickou historiografiou a marxistickým národným príbehom v rokoch 1948 – 1968 je dôležité zdôrazniť, že podobne ako v ostatných komunistických diktatúrach, ani v prípade Československa nebola základom historiografie marxistická filozofia, ale v prvom rade ideológia marxizmu-leninizmu, často zjednodušená na pár základných hesiel. Dejiny tak boli využívané ako surovina a ich interpretácia ako nástroj politickej propagandy.¹¹ Vývoj národného príbehu v 50. a na začiatku 60. rokov¹² je pre to nutné sledovať hlavne z pohľadu potrieb a požiadaviek komunistickej strany. Zameraním sa len na prácu profesionálnych historikov, bez analýzy vplyvu štátnej moci, by táto práca poskytla len značne deformované výsledky. V tomto ohľade sú kľúčové fondy predsedníctva a sekretariátu Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska (ÚV KSS). Tieto dokumenty umožňujú osvetliť postavenie slovenskej historickej vedy v období komunistickej totality. Ich analýza poukazuje na mieru vplyvu, aký mali najvyššie stranické orgány na organizačné, personálne a tematické formovanie historického výskumu na Slovensku. Kľúčové sú názory predsedníctva a sekretariátu ÚV KSS na plány vedecko-výskumných úloh ústavov spoločenských vied a výhľadové plány na dlhšie časové úseky. Univerzita Komenského bola pod priamou kontrolou vrcholných orgánov Komunistickej strany Československa (KSČ) a ministerstva školstva. Rámcové plány pre rozvoj vysokých škôl, ktoré schvaľovalo KSČ však boli podrobnejšie rozpracovávané v orgánoch KSS, kde boli vytvárané konkrétne plány a stratégie. Výsledkom boli správy o kádrovej situácii na vysokých školách a pravidelné všeobecné dokumenty o rozvoji spoločenských vied na Slovensku. Slovenská akadémia vied (SAV), najmä jej ústavy spoločenských vied, boli pod stálym a priamym dohľadom vrcholných orgánov KSS. Z tohto dôvodu sa v spomínaných fondoch nachádzajú dôležité dokumenty týkajúce sa Historického ústavu aj akadémie ako celku. Významné sú najmä výročné správy o činnosti SAV, viaceré dokumenty o situácii v spoločenských vedách a kádrovej politike akadémie.

Žiadny národný príbeh nie je úplne jednoliatym celkom. Aj ten slovenský je konštruovaný na základe tzv. uzlových bodov. Sú to udalosti alebo časové obdobia považované (v pozitívnom

10 JIROUŠEK, Bohumil. Česká marxistická a marxisticko-leninská historiografie – možnosti a meze studia. In: *Český časopis historický*, 2006, roč. 104, č. 4, s. 899.

11 GLATZ, Ferenc. Politics and Historical Science in the Countries of the Soviet System. In GLATZ, Ferenc (ed.). *The Soviet System and Historiography 1917-1989*. Budapešť: Institute of History of the Hungarian Academy of Sciences, 1995, s. 14.

12 V liberalizačnom období kontrola nezmizla, bola len menej očividná. Intepretácia dejín mala vždy svoje jasné neprekročiteľné hranice. Záležalo len na aktuálnych držiteľoch vládnej moci ako tieto hranice posúvali.

alebo negatívnom zmysle) za prelomové alebo rozhodujúce pre vytváranie národného príbehu. Často sa okolo nich vytvárajú mýty alebo účelové dezinterpretácie. Tieto body však nie sú nemenné. Môžu vznikáť a zanikať, ich význam a interpretácia sa mení v závislosti od obdobia, potrieb vládnej moci aj zámerov konkrétneho historika. Oficiálne sa marxistická historiografia k stavu slovenskej historickej vedy v „buržoáznom“ období stavala nepriateľsky a pohrdavo. Za svoju povinnosť považovala vytvorenie novej verzie národného príbehu založeného na marxistickom chápaní dejinného vývoja. Nemohla a nedokázala však úplne ignorovať predchádzajúci vývoj. Pre pochopenie spôsobu, akým bol konštruovaný marxistický príbeh je nevyhnutné poznať aj hlavné etapy vývoja v období pred rokom 1948. Do akej miery sa marxistická verzia národného príbehu líšila od tej predchádzajúcej, je možné zistiť práve analýzou uzlových bodov. Je pre to dôležité zodpovedať otázky či nejaké kľúčové obdobia pribudli alebo zmizli, a či sa zmenilo hodnotenie tých, ktoré si udržali svoju dôležitosť aj po roku 1948. Tiež je potrebné zdôrazniť, že opis národného príbehu sa menil aj medzi rokmi 1948 – 1968. Hodnotenie viacerých udalostí slovenských resp. československých dejín je zásadne odlišné v roku 1955 a v roku 1965.

Práca je rozdelená na šesť základných častí. Konštruovaniu slovenského národného príbehu od obdobia barokovej historiografie po rok 1948 je venovaná prvá kapitola. Na základe najvýznamnejších diel je tu zmapovaný vývoj názorov na kľúčové časti národného príbehu a ich význam v slovenských dejinách. V tomto období bola na základe interakcií s maďarskou (resp. oficiálnou uhorskou) a českou historiografiou sformovaná základná línia slovenského národného príbehu. Na základe reakcií na vývoj v období pred rokom 1948 následne vznikol marxistický pohľad na národné dejiny. Kľúčovou otázkou analýzy je, či v tejto ére slovenskej historiografie vzniklo viacero nezávislých národných príbehov, alebo či sa odlišnosti dajú posudzovať len ako prejavy rôznych verzii jedinej, všeobecne akceptovanej interpretácie slovenských dejín.

Nasledujúcich päť kapitol je venovaných vývoju po roku 1948. Prvá z nich osvetľuje základné aspekty marxistickej historiografie v socialistických diktatúrach. Najdôležitejšími témami sú zmeny doktríny, legitimizačná úloha marxistického národného príbehu a jeho prepojenie s tzv. buržoáznyimi interpretáciami dejín. Táto časť sa venuje aj úlohe historika v spoločnosti a problému, do akej miery vlastne historická veda v komunistickej totalite stála na autentickom marxizme. Nasledujúca kapitola analyzuje organizačný a personálny vývoj hlavných pracovísk slovenskej historickej vedy. Keďže práca sa zaoberá vývojom národného príbehu, dôraz je kladený hlavne na profilujúce inštitúcie, ktoré najviac prispeli k jeho vytváraniu - Historický ústav Slovenskej akadémie vied (HÚ SAV) a historické katedry (ich počet sa menil) Univerzity Komenského v Bratislave. Osudy Historického odboru Matice slovenskej (MS) po jeho uzavretie v roku 1950 dokresľujú situáciu vytvárania centrálnych inštitúcií historického výskumu, v ktorej boli čisto praktické zámery takmer nerozoznateľne prepletené s tými ideologickými. Pre analýzu vývoja slovenského národného príbehu je dôležité poznať aj personálne pomery v skúmaných inštitúciách. Ich pracovníci (najmä tí riadiaci) boli priamo zodpovední za formulovanie národného príbehu v intenciách historického materializmu. Vystáva tu niekoľko otázok. Nakoľko bola po roku

1948 zachovaná kontinuita v personálnom obsadení? Pôsobili na Slovensku už v roku 1948 (prípadne aj predtým) marxistickí historici? Nakoľko sa komunistická moc zaoberala personálnym obsadením a s akou prísnosťou posudzovala kádrové profily jednotlivých historikov? Odpovede na tieto otázky pomáhajú objasniť celkový mechanizmus, ktorým si štátna moc zabezpečovala, aby výsledky historického výskumu zodpovedali jej požiadavkám.

Témou posledných troch kapitol je samotné formovanie marxistického národného príbehu. Jednu časť tvorí vývoj v rokoch 1948 – 1955. V zmysle budovania marxistickej historiografie je toto obdobie možné označiť ako prípravné. Slovenská historická veda sa mala oslobodiť od predchádzajúcich „nepoužiteľných koncepcií“ a na základe konkrétnych požiadaviek straníckych ideológov, sa začalo s prípravou na vytvorenie syntetických prác popisujúcich národné dejiny z marxistického hľadiska. Slovenskí historici, pracujúci podľa pokynov vládnej moci, museli zaujať stanovisko k základným problémom novej konštrukcie marxistického národného príbehu a najmä vypracovať vyhovujúcu marxistickú periodizáciu slovenských dejín. „Odhalenie“ slovenských buržoáznych nacionalistov súčasne podnietilo zásadné zmeny v interpretácii slovenských a československých dejín. Vývoj v rokoch 1953 – 1955 sa niesol v znamení boja proti buržoáznemu nacionalizmu. Výsledkom bol politický tlak na čo najväčšie prepojenie českých a slovenských dejín. Tejto požiadavke sa musel prispôsobovať aj výklad minulosti. Oficiálne, komunistickými ideológmi schválené, interpretácie najvýznamnejších udalostí slovenských dejín boli následne prezentované na konferenciách a v programových článkoch.

Predposledná kapitola sa začína rokom 1956, keď v tzv. Východnom bloku formálne nastalo obdobie destalinizácie. Keďže výsledky práce českých a slovenských historikov z obdobia 50. rokov boli v celku (v podobe syntéz) publikované až začiatkom 60. rokov, zostal rok 1956 viac-menej len symbolickým medzníkom konca stalinizmu v slovenskej historiografii. Jadrom kapitoly je analýza prvých marxistických náčrtov národného príbehu a niektorých významnejších prác, ktoré boli publikované v posledných rokoch „obdobia dogmatizmu“. Záverečná kapitola popisuje obdobie rokov 1963 – 1968. Zlaté obdobie marxistickej historiografie začalo rehabilitáciou slovenských buržoáznych nacionalistov a skončilo inváziou vojsk Varšavskej zmluvy do Československa. Tieto roky boli charakteristické postupným slabnutím priamej straníckej kontroly a rastom bádateľskej slobody historikov. Hoci historiografia mohla stále fungovať len na platforme marxizmu-leninizmu, na konštruovaní predstáv o kľúčových bodoch národného príbehu sa čoraz viac a slobodnejšie podieľali sami historici. Charakteristickým znakom tohto obdobia je všeobecná snaha o očistenie národného príbehu od najzásadnejších deformácií. Tento proces zasiahol najmä dejiny 19. a 20. storočia. Do centra diskusií sa dostalo najmä obdobie rokov 1848 – 1849, prvá Československá republika, protifašistický odboj a najmä problém česko-slovenských vzťahov v 20. storočí. V práci sú načrtnuté len základné vývojové tendencie mimoriadne plodného obdobia druhej polovice 60. rokov. Samotný rok 1968 v slovenskej (a českej) historiografii by si zaslúžil vlastnú monografiu. Napriek tomu, predstavuje prirodzený medzník jedného obdobia, ktoré sa skončilo spolu s nástupom normalizačného režimu. Výsledkom bolo

umľčanie najvýraznejších postáv generácie historikov, ktorá začala svoju profesionálnu kariéru v 50. rokoch 20. storočia.

Na záver by som rád vyslovil poďakovanie tým, ktorých pomoc mi výrazne uľahčila napísanie tejto práce. Za cenné rady a všestrannú pomoc pri písaní dizertačnej práce, ktorá tvorí základ tejto knihy ďakujem Dušanovi Kováčovi. Moja vďaka patrí aj Frankovi Hadlerovi, pracovníkovi Vedeckého centra pre dejiny a kultúru strednej a východnej Európy na Univerzite v Lipsku. Jeho záujem o moju prácu a skutočnosť, že mi umožnil študijný pobyt na svojom pracovisku, výraznou mierou zlepšili moje vedomosti o problematike historiografického výskumu. Za neformálne konzultácie, ktoré často viedli k podnetným záverom ďakujem kolegom Karolovi Hollému, Lászlóovi Vörösovi a Miroslavovi Michelovi. Miroslavovi Tiborovi Morovicsovi patrí moja vďaka za ochotu a trpezlivosť s akou odpovedal na moje otázky týkajúce sa záverečného procesu odovzdávania rukopisu monografie. Na koniec chcem za pomoc a podporu poďakovať celej svojej rodine. Knihu venujem pamiatke svojho starého otca.

1. Proces vytvárania národného príbehu do roku 1948

Vznik a účel národného príbehu

Pojem národného historického príbehu, resp. naratívu označuje to, čo marxistická historiografia pomenovala národné dejiny. Sú to výrazy označujúce dominantný, väčšinou všeobecne akceptovaný opis dejín národa. Pojem „národný príbeh“ môžeme považovať za synonymum anglického „master narrative“ a nemeckého „Meistererzählung“. Je metaforou opisnejších slovných spojení ako napr. „prevládajúca historiografická paradigma“ alebo „dominantný obraz dejín“¹³. Dominancia daného naratívu spočíva na dvoch pilieroch. Po prvé, nárokuje si na vysvetlenie hlavných vývojových línií, na ktoré sa spoločnosť odvoláva a z ktorých odvodzuje možný smer budúcnosti. Po druhé, aby tieto požiadavky spĺňal, musí dosiahnuť všeobecnú akceptovateľnosť a rozšírenie v spoločnosti. Či už cez školský systém, médiá, literatúru, inštitúcie alebo štátne sviatky. Národné príbehy tak majú poskytovať štátnym, resp. národným spoločenstvám pomoc pri sebaidentifikácii a orientácii vo svojej minulosti.¹⁴ Napríklad aj tým, že jasne pomenujú, kto do spoločenstva patrí a kto je jeho nepriateľom.

Aby výklad dejín mohol byť označený za dominantný národný príbeh, mal by spĺňať niekoľko podmienok. Predovšetkým musí mať skutočne podobu príbehu, resp. rozprávania. Z toho vyplýva, že zložitejšie súvislosti redukuje do určitých základných vzorcov, ktoré posilňujú vytváranie kolektívnych identít. Keďže príbeh je určený širokým vrstvám obyvateľstva, musí byť pomerne ľahko sledovateľný, zapamätateľný a s určitou dramatickou zápletkou. To znamená, že je schopný prepojiť vedecký výskum so všeobecnou, väčšinou predstavou o dejinách. Na jednej strane rešpektuje dlhodobé vývojové línie, na strane druhej však obsahuje konkrétne ideologické posolstvo, prípadne príklad podporovaných vzorcov správania. Historické sudy budú vždy (aspoň do určitej miery) neoddeliteľne prepojené so sociálnou realitou, v ktorej vznikajú.¹⁵ Oficiálny výklad národných dejín preto vždy bol (a je) dôležitou politickou otázkou. Jeho vytváranie bolo (a je) ovplyvňované konkrétnymi politickými potrebami a/alebo vládnucimi ideológiami. Jeho udržiavanie je zabezpečované rôznymi prostriedkami. A to nielen mocenskými. Dôležitú úlohu zohráva aj spoločenské prostredie a spoločenský tlak. Wolfgang Mommsen vymenoval tri základné prvky takéhoto typu tlaku:¹⁶

13 MIDDELL, Matthias – GIBAS, Monika – HADLER, Frank. Sinnstiftung und Systemlegitimation durch historisches Erzählen. Überlegungen zu Funktionsmechanismen von Repräsentationem des Vergangenen. In *Comparativ*, 2000, roč. 10, č. 2. s. 21.

14 Tamže.

15 MOMMSEN, Wolfgang. Social Conditioning and Social Relevance of Historical Judgments. In *History and Theory*, 1978, roč. 17, č. 4, s. 22.

16 Tamže, s. 23.

- 1.) self-image t. j. predstava, akú si o sebe vytvára spoločenská skupina za ktorú historik hovorí, do ktorej patrí, a ktorej je podriadený,
- 2.) historikova predstava príčin spoločenských zmien,
- 3.) perspektíva budúcich spoločenských zmien, ktoré sa historikovi javia ako pravdepodobné a možné, a ktoré orientujú jeho historickú interpretáciu.

Vo všeobecnosti sa dá povedať, že čím je spoločnosť slobodnejšia, tým voľnejšie je aj súperenie jednotlivých naratívov a kontra-naratívov, reprezentovaných jednotlivými záujmovými skupinami. Naopak, v totalitných spoločnostiach vládne autority využívajú masovú propagandu, rôzne formy represie a nátlaku v snahe presadiť svoju vlastnú verziu dejín. Dejiny sú tak zbavené svojho multi-dimenzionálneho aspektu a stávajú sa jedným z najdôležitejších ideologických nástrojov, slúžiacich na legitimizáciu daného režimu.¹⁷ Nie náhodou jeden z najprominentnejších slovenských marxistických historikov, Ľudovít Holotík, v zhode so sovietskou predstavou, označil históriu za „najpolitickejšiu vedu“. Písanie národných dejín je skutočne eminentne politický proces zameraný na legitimizáciu národných štátov alebo, v prípadoch viacnárodných štátov, na očakávanie ich nevyhnutného vzniku. Vo väčšine strednej a východnej Európy národné naratívy vznikli ako opozícia voči k existujúcim impériám - ruskému a habsburskému.

V „mladých“ národných štátoch, ktoré vznikali až koncom 19. a začiatkom 20. storočia, stále pretrvávajú mimoriadne silné tendencie vytvárať národný príbeh tak, aby minulosť spätne legitimizovala snahy o vytvorenie samostatného štátu. Vznikajú tak konštrukcie stáročného nepretržitého vývoja priamo smerujúceho k samostatnosti. Paradoxne, tento vývoj často je často sprevádzaný zdôrazňovaním zjednocujúcej a integračnej sily nadnárodných fenoménov, napríklad katolicizmu alebo slovanskej vzájomnosti.¹⁸

Je prirodzené, že skutočne národné príbehy začali vznikať až so zvyšovaním významu nacionalizmu. Teda až koncom 18. a začiatkom 19. storočia, často ako priama reakcia na politickú krízu zapríčinenú Francúzskou revolúciou. 19. storočie bolo svedkom snahy o interpretáciu národných dejín smerujúcej k homogenite a výlučnosti bez toho, aby boli tieto ciele v úplnosti dosiahnuté.¹⁹ Príčinou je práve politizácia dejín, ktoré sú písané z hľadiska konkrétnej ideológie alebo politickej perspektívy. Aj v národných štátoch preto vznikajú kontra-naratívy, útočiace na dominantný národný príbeh. Buď z hľadiska inej ideológie a jej politických cieľov, alebo z pozície národnostnej menšiny. Treba však zdôrazniť, že hoci rôznych verzií národných dejín býva niekoľko, spravidla je medzi nimi len jeden dominantný národný príbeh. Jeho podoba sa môže meniť, ale oficiálnu, všeobecne prijímanú pozíciu, má vždy len jedna jeho verzia.

Otázkou ostáva, ako vlastne vznikajú dominantné konštrukcie národných dejín? Najjednoduchšou odpoveďou je identifikovanie základnej schémy, podľa ktorej sú vytvárané.

17 STOBIECKY, Rafał. *Historians Facing Politics of History. The Case Poland*. In KOPEČEK, Michal (ed.). *Past in the Making. Historical Revisionism in Central Europe After 1989*. Budapest; New York : CEU Press, 2008, s. 180.

18 BERGER, Stefan. *National historiographies in transnational perspective: Europe in the nineteenth and twentieth centuries*. In *Storia della Storiografia*, 2006, č. 50, s. 13.

19 Tamže, s. 3.

Historici Stefan Berger a Chris Lorenz identifikovali osem znakov, ktoré sa objavujú pri konštruovaní tejto formy prezentácie dejín národného spoločenstva:²⁰

1.) Každý národ má špeciálny charakter a unikátnu národnú identitu vo vzťahu k iným národom. Táto unikátnosť sa môže prejavovať rasovo, kultúrne, tiež ako špecifický postoj k náboženstvu, významným postavením národného štátu a pod. V slovenskom prípade by mohol byť príkladom obraz Slovákov ako „holubičieho národa“, ktorý nikdy neublížil žiadnemu susedovi.

2.) Národná identita vzniká na základe exklúzie tzv. druhých. Takúto skupinu predstavovali väčšinou jasne definovaní vnútorní a vonkajší nepriatelia - susedné národy, náboženské spoločenstvá, menšiny, iné etniká v rámci národného teritória.

3.) Práve v prípade konštrukcie naratívov na základe rozlišovania priateľov a nepriateľov, sa vojnové konflikty stávajú dominantnými udalosťami národných dejín. Menšie národy môžu svoje dejiny postaviť na zmierovacej úlohe, ktorú hrajú medzi väčšími národmi.

4.) Identita národa sa odvodzuje od spoločného pôvodu a z neho vychádzajúcej spoločnej histórie. Všetci členovia národného spoločenstva zdieľajú spoločné obrazy národných víťazstiev a národného utrpenia. Národné dejiny sú personifikované v postavách hrdinov, martýrov a zločincov.

5.) Dejiny národa tvoria nepretržitú líniu až do prítomnosti. Tento primordialistický pohľad tvrdí, že národ tu bol „vždy“. Jeho identita pretrváva, aj keď môže byť dlhodobo prerušená.

6.) Národy sú personifikované a prezentované ako konkrétna, konajúca osoba, ktorá sa bráni, útočí, je zachránená alebo umlčaná. Členovia národného spoločenstva tvoria jednu „rodinu“.

7.) Národ je tradične opisovaný ako skupina žijúca v harmonickej jednote (United we stand, divided we fall). Národ nepozná žiadne vnútorné deliace línie²¹, snáď okrem náboženských.

8.) Národ slúži veci dobra a spravodlivosti. V tomto zmysle napríklad väčšina európskych národných tradícií obsahuje špeciálny vzťah k Bohu, obraz hrádze proti zlu a pod. Slovenská historická tradícia obsahuje väčšinu týchto stereotypov. Stačí sa pozrieť na mýty spájané s cyrilo-metodskou misiou alebo s protitureckým bojom.

Z danej schémy celkom logicky vyplýva, že národné príbehy sú vytvárané na jasne definovateľných a navzájom podobných historických konštrukciách - mýtoch. Národné mýty síce obsahovo čerpajú zo starších predlôh, ale vzhľadom na svoju mobilizačnú úlohu, zabezpečovanie legitimacy a jednoty moderných národov, sa vykryštalizovali až počas rozmachu nacionalizmu v 19. storočí. Hľadali odpoveď na ústrednú otázku národnej ideológie: ako zosúladiť kultúrne (etnické) a politické hranice? Ako dokázať nepretržitosť v priestore a čase, najmä keď demografická kontinuita bola v skutočnosti prerušená? Hlavný aktér národných hnutí – národná inteligencia – rekonštruovala v tomto zmysle minulosť

20 BERGER, Stefan – LORENZ, Chris. National narratives and their „others“: ethnicity, class, religion and the gendering of national histories. In *Storia della Storiografia*, 2006, č. 50, s. 77-78.

21 Preto v neskoršom období vzniklo napätie medzi národným a marxistickým naratívom postavenom na triednom vedomí, prekračujúcom národné hranice.

a teritórium predkov a vedome a zámerne vytvárala „drámu národného utrpenia a národnej spásy“.²²

Ako už bolo spomenuté, dominantný obraz národných dejín má podobu príbehu. Ten má často klasickú románovú podobu a to nielen z hľadiska obsahu, ale aj rozdelenia na jednotlivé „kapitoly“. Obsahuje úvod (predstavenie a uvedenie do deja), zápletku (konflikt), jej vyriešenie, šťastný koniec alebo aspoň smerovanie k nemu. Podľa Anthonyho Smitha obsahuje každá národná mytológia upravená do podoby národného príbehu niekoľko základných prvkov:²³

Mýtus pôvodu v čase; t. j. kedy sa spoločenstvo „narodilo“.

Mýtus pôvodu na území t. j. kde sa spoločenstvo „narodilo“.

Mýtus predkov; t. j. komu sme sa narodili a ako od neho/nej pochádzame.

Mýtus sťahovania; t. j. kam sme putovali.

Mýtus oslobodenia; t. j. ako sme boli oslobodení.

Mýtus zlatom veku; t. j. ako sme sa stali veľkými a hrdinskými.

Mýtus úpadku; t. j. ako sme upadli a boli podrobení/vyhnaní.

Mýtus znovuzrodenia; t. j. ako by sme mali obnoviť / ako sme obnovili našu predošlú slávu. Nie je nutné byť expertom na slovenskú históriu, aby si každý z nás dosadil za jednotlivé body konkrétne udalosti slovenských dejín, už len podľa toho, ako sú prezentované počas výuky dejepisu na základnej a strednej škole.

Historiografický mýtus môžeme definovať ako špecifické využitie, selekciu a prispôbovanie minulosti v záujme dosiahnutia cieľov v prítomnosti.²⁴ Vznik a využívanie mýtov počas vytvárania národného príbehu je fenomén, ktorému sa fakticky nedá zabrániť. Naopak, veľmi často je to proces podporovaný politickou mocou aj profesionálnou historiografiou, ktorá nevyhnutne funguje v rámci určitého spoločenstva s vlastnými záujmami a cieľmi.²⁵ Je teda nepochybné, že mnoho historiografických mýtov vzniká práve na základe činnosti historikov. Príčiny sú rôzne. Od osobného presvedčenia, spoločenskej objednávky po priamy mocenský nátlak. Poľský historik Jerzy Topolski vytvoril štyri kategórie príčin, prečo historici vytvárajú mýty.²⁶ Prvou je podvedomá snaha hľadať argumenty skôr potvrdzujúce ako vyvracajúce historikove tvrdenia a myšlienky. Druhou je ťažko odbúrateľný, často len podprahový, vplyv historikovho okolia. Tretím zdrojom tvorby mýtov je ideologické presvedčenie bádateľa, ktoré môže mať zásadný vplyv na jeho prácu. Štvrtou kategóriou je tzv. štátom

22 MANNOVÁ, Elena. Mýty nie sú slovenským špecifikom. In KREKOVIČ, Eduard – MANNOVÁ, Elena – KREKOVIČOVÁ, Eva (eds.). *Mýty naše slovenské*. Bratislava : Academic Electronic Press, 2005, s. 12.

23 Pozri: SMITH, Anthony D. *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford : Blackwell, 1986, s. 191-192. Slovenský preklad podľa: FINDOR, Andrej. Symbolické aspekty národnej identity: zaľudnenie, umietnenie a narácia „zlatého veku“ národných dejín. In KILIÁNOVÁ, Gabriela – KOWALSKÁ, Eva – KREKOVIČOVÁ, Eva (eds.). *My a tí druhí v modernej spoločnosti*. Bratislava : Veda, 2009, s. 286-287.

24 Parafrázované podľa definície Anthonyho D. Smitha: SMITH, Anthony D. *The Nation in History: Historical Debates about Ethnicity and Nationalism*. Oxford : Blackwell, 2000, s. 64.

25 A to aj napriek tomu, že jednou z jej hlavných úloh historiografie je práve identifikácia a dekonštrukcia mýtov.

26 TOPOLSKI, Jerzy. Historiographische Mythen. Eine methodologische Einführung. In: SALDEN von, Adelheid. (ed.). *Mythen in Geschichte und Geschichtsschreibung aus polnischer und deutscher Sicht*. Münster : LIT-Verlag, 1995, s. 27-36.

nariadený mýtus, na ktorom sa historik vlastne len spolupodieľa rozvíjaním téz, dopredu daných vládnu mocou.

Z pohľadu konečného výsledku, ktorým je vytvorenie alebo obhajoba mýtu, je už jedno, či sa historik na tomto procese zúčastňuje dobrovoľne alebo z donútenia. Je však jasné, že v prvých dvoch prípadoch ide o nevedomú mýtotvorbu. V kategóriách tri a štyri je už táto činnosť vedomá resp. plánovaná. V týchto prípadoch zároveň do historikovej činnosti vstupujú externé faktory, ktoré ovplyvňujú výstupy jeho práce. Tento mimovedecký vplyv je najviditeľnejší najmä pri štvrtej kategórii, kde historik už vlastne nebadá v pravom zmysle slova, ale na základe štátnej objednávky vytvára mýtus. Takto vzniknuté politické mýty sa väčšinou vzťahujú k najdôležitejším udalostiam národného príbehu. Vo väčšine prípadov túto podmienku spĺňa „začiatok národných dejín“ považovaný za faktický vznik národa. Z politického hľadiska je existencia národných alebo štátotvorných mýtov takmer nevyhnutná kvôli legitimizácii existencie národného spoločenstva alebo konkrétneho štátu. Ich využívanie a pravidelné pripomínanie²⁷, prispieva k zvyšovaniu lojality jednotlivých členov k spoločenstvu. Aplikácia politických mýtov však už nebýva úlohou historikov. Tí ich buď vytvárajú, alebo im dávajú zdanie vedeckej hodnovernosti, ich praktické využitie zabezpečujú iní. Politické, legitimizujúce národné mýty si vytvára každá spoločnosť a každý štát, bez ohľadu na panujúci režim a obdobie. V slobodnom prostredí majú historici právo o nich diskutovať, prípadne ich korigovať. V totalitných režimoch sa pod hrozbou represíí musia presne prispôbovať požiadavkám štátnej moci. V každom prípade, dekonštrukcia resp. rekonštrukcia každého štátom nariadeného mýtu nastáva v prípade, keď prestane byť pre vládnú moc užitočný.

Skutočnosť, že národný príbeh je postavený na mýtoch znamená, že nie je úplne jednotným celkom. Väčšina európskych národných príbehov je konštruovaná na základe tzv. uzlových bodov, o ktorých sa mýty vytvárajú. Uzlové body sú udalosti alebo časové obdobia považované za prelomové alebo rozhodujúce pre vytváranie obrazu „slávnych“ dejín národa. Tieto body sú v každom národnom príbehu veľmi podobné a pomerne ľahko identifikovateľné. Týkajú sa v prvom rade začiatku národných dejín, obrazu zlatého veku národa, hrdinského obdobia, času poroby a následného prebudenia do nového hrdinského veku. Všetky tieto prvky už od začiatku obsahovali aj prvé verzie slovenského národného príbehu. V úplnosti sa vykryštalizovali až koncom 19. storočia. Inými slovami, konštrukcia národných dejín bola zredukovaná do základných schém, pomocou ktorých na scénu mohol vstúpiť národ ako kolektívna identita a subjekt dejín so všetkými svojimi „nárokmi a právami“. Naše mýty, rovnako ako mýty ostatných európskych národov, redukujú komplexnú minulosť, aby vytvorili magickú jednotu komunity, ponúkli príslub zmyslu národnej existencie a aby zmenšovali kolektívny pocit strachu z prípadného ohrozenia či zániku skupiny. Tvoria ucelený, flexibilný a prispôbovavý systém, ktorý neustále ovplyvňuje sebavnímanie Slovákov a tým aj smerovanie ich činov.²⁸

27 Napr. pomocou štátnych sviatkov, školy, masmédií, beletrie a pod..

28 MANNOVÁ, ref. 22, s. 15-16.

Predpoklady vzniku slovenského národného príbehu v 18. a 19. storočí

Podľa veľmi podobnej schémy historici už od 18. storočia začali konštruovať aj podobu slovenských dejín. Analýza vývinu slovenskej historiografie v 19. storočí podáva obraz konštruovania národného príbehu v prípade národa bez tradície vlastnej štátnosti. Faktická neexistencia tejto tradície, ktorá by mala tvoriť jadro, okolo ktorého sa vytvárajú národné dejiny, vo veľkej miere poznačila formovanie slovenského príbehu. Okrem pomerne krátkeho trvania Veľkej Moravy, sa Slováci vo svojich dejinách až do roku 1918 nemohli odvolávať na iné obdobie samostatnosti alebo aspoň autonómie. Podľa, v tej dobe preferovaného pohľadu na dejiny, vychádzajúceho z filozofie dejín Georga Wilhelma Friedricha Hegla, nemal národ bez vlastného štátu v pravom zmysle slova svoju históriu, pretože neprispieval k tvorbe svetových dejín. Pri konštrukcii národných príbehov sa totiž v prvom rade bral ohľad na politické dejiny. Dobová historická veda predstavovala takmer výlučne dejiny štátov a národov, ktoré mali vlastnú národnoštátnu tradíciu. Skutočnosť, že Slováci takúto tradíciu nemali, bola často aj ich vlastnou elitou považovaná za vážnu prekážku pre pokusy vytvoriť samostatné slovenské dejiny.

Od rozmachu nacionalizmu v 19. storočí sa táto skutočnosť u vzdelancov, zaoberajúcich sa históriou²⁹ prejavovala hľadaním období samostatného slovenského vývoja a snahou vytvoriť národný príbeh, ktorý by nespĺyal s dejinami iných národov (najmä Maďarov a Čechov). V prvej polovici 19. storočia mali v prostredí slovenských vzdelancov vplyv aj myšlienky ďalšieho nemeckého filozofa Johanna Gottfrieda Herdera. Dôvodom bolo, že Herder kládol dôraz najmä na jazykové a etnické charakteristiky národného spoločenstva. Existencia národa tak v jeho ponímaní nebola podmienená národno-štátnou tradíciou. Herder si však v prostredí slovenských vzdelancov zabezpečil popularitu aj názormi o budúcom kľúčovom postavení Slovanov v Európe a predpovedami o zániku maďarského etnika, ktoré sa rozpúšťajú v „slovanskom mori“. Jeho myšlienky viedli v prvej polovici 19. storočia k formovaniu idey slovanskej vzájomnosti.

Dôležitým faktorom, ktorý silne ovplyvnil rozvoj slovenskej historiografie bola jej oneskorená inštitucionalizácia a profesionalizácia. Až do roku 1918 na Slovensku neexistovala špecializovaná inštitúcia, ktorá by vytvárala podmienky pre profesionálne štúdium slovenských dejín. Snaha vytvoriť takúto organizáciu v podobe Matice slovenskej (zal. 1863) skončila v roku 1875 jej násilným zrušením. Slovenská historická veda tak až do vzniku Československa fungovala viac-menej roztrúsene a na amatérskom základe. Treba tiež zdôrazniť, že slovenský národný príbeh až do roku 1918 oslovoval väčšinou len pomerne malú vrstvu „národne uvedomelej“ inteligencie. Hoci existovali pokusy priblížiť ho pomocou popularizačných aktivít širokým vrstvám spoločnosti, nemali veľkú nádej presadiť sa proti oficiálnemu a dominantnému uhorskému národnému príbehu. V slovenskom prostredí

²⁹ U politikov boli tendencie vyrovnávania sa s „neexistenciou slovenských dejín“ rôznorodejšie.

nevznikla práca, ktoré by pre formovanie historického povedomia národného spoločenstva mala význam porovnateľný s Palackého a Jiráskovým dielom v českom prostredí.³⁰

Tak ako v celej Európe, na vznik samostatnej slovenskej historiografie dalo podnet silnejšie národné sebauvedomovanie, ktorého zárodok sa objavujú už v období baroka. Slovenská národná identita sa rodila v dlhodobom procese vzájomného spolupôsobenia a ovplyvňovania dvoch základných identifikácií, uhorskej a slovenskej.³¹ V 18. a na začiatku 19. storočia sa tieto identifikácie ešte nevyučovali. Zemský uhorský patriotizmus bol samozrejmosťou súčasťou identity vzdelancov bez ohľadu na ich etnický pôvod. Ten koniec-koncov nebol rozhodujúci pre príslušnosť k Natio Hungarica do ktorého patrili všetci privilegovaní obyvatelia kráľovstva. Jeden z prvých tvorcov koncepcie slovenských dejín, jezuita Samuel Timon, mohol teda sám seba charakterizovať ako člena Natio Hungarica (bol šľachtic) slovenského pôvodu.

Už od obdobia barokovej historiografie (polovica 18. storočia) vznikala slovenská interpretácia uhorského príbehu, zdôrazňujúca rovnocenné postavenie Slovákov a Maďarov v Uhorsku. Vzťah k oficiálnym dejinám Uhorského kráľovstva, v podobe v akej ho podával „oficiálny“ národný príbeh, sa však v „nacionalistickom“ 19. storočí neustále vyostroval. Slovenská historiografia sa stala národnoobraným prostriedkom zabezpečovania legitimity a jednoty národa. Otázka „Čo tvorí slovenské dejiny?“ sa presadila ako námietka seriózných a dlhodobých diskusií. Bolo to výsledkom procesu, v ktorom koncept multietnického Natio Hungarica, definovaný spoločenským statusom, nahrádzala ideológia moderného národa. Uhorské kráľovstvo sa tak malo stať maďarským národným štátom a jeho dejiny mali byť konštruované ako história Maďarov, v ktorej nezávislé príbehy ostatných národností nemali miesto. Vznik slovenského národného príbehu tak bol reakciou na rast maďarského nacionalizmu, ktorý bol ale tiež len odpoveďou na unifikáčnne a germanizačné snahy Jozefa II. Ako zdôrazňuje Tibor Pichler: „*Etnický entuziazmus nie je spontánnou akciou, je reakciou a zväčša sa viaže na emóciu rozhorčenia. Vzniká v napätí medzi vlastným my a cudzím oni. Faktor nepriateľského cudzieho má do istej miery konštitutívnu funkciu, ktorá podnecuje porovnanie sa a vedie ku kryštalizácii vedomia skupiny, ktorá sa ocitla pod tlakom a reaguje prostredníctvom vzdelancov schopných predložiť novú interpretáciu národa. Mohli by sme zjednodušene povedať, že národ - to sú predovšetkým vzdelanci. Sú autormi mýtov (národných narácií) ako prostriedkov posilňujúcich kolektívne sebavedomie. V tomto zmysle mýty nie sú len akýmisi „vymysleninami“, ale kompenzačným nástrojom, adekvátnym situácií a disponibilnej moci národa, ktorý sa má (znova) preukázať ako subjekt.*“³²

Koniec 18. a začiatok 19. storočia prináša zmenu v postoji maďarských vládnucich elít k svätoštefanskej koncepcii uhorského národa. Namiesto nej nastupuje nacionalistická

30 V slovenskom prostredí 19. storočia pre vznik podobného diela ani neexistovali objektívne podmienky.

31 MACHO, Peter. Symbolické aspekty národnej identity: Zaľudnenie národného príbehu. In KILIÁNOVÁ, Gabriela – KOWALSKÁ, Eva – KREKOVICOVÁ, Eva (eds.). *My a tí druhí v modernej spoločnosti*. Bratislava : Veda, 2009, s. 289.

32 PICHLER, Tiber. Národ, národnosti a štát: O politike etnického entuziazmu v stredoeurópskom kontexte. In KILIÁNOVÁ, Gabriela – KOWALSKÁ, Eva – KREKOVICOVÁ, Eva (eds.). *My a tí druhí v modernej spoločnosti*. Bratislava : Veda, 2009, s. 244.

predstava vládnuceho maďarského národa, ktorého nadradenosť ho vraj predurčuje viesť a spravovať uhorský štát vrátane všetkých, ešte neuznaných, ale „prebúdžajúcich sa“, národov.³³ Nový maďarský národný príbeh, ktorý si nárokoval na monopolné vlastníctvo uhorských dejín samozrejme vyvolal konflikty s menej vyvinutými historiografiami ostatných národov a národností v Uhorsku. Výsledkom bol vznik jednotlivých kontra-naratívov podávajúcich odlišné interpretácie uhorských dejín. V tejto súvislosti treba pripomenúť v slovenskom prostredí málo zdôrazňovanú skutočnosť. Hoci maďarský národný príbeh bol z pohľadu ostatných uhorských národností vnímaný ako dominantný a monopolný, z pohľadu Habsburskej monarchie bol tiež len kontra-naratívom dejín rakúskej monarchie, predkladaných rakúskymi historikmi píšucimi dejiny štátneho útvaru pod vládou Habsburskej dynastie.³⁴ Maďarský národný príbeh sa stal oficiálnym naratívom až po Rakúsko-Uhorskom vyrovnaní roku 1867, ktoré Uhorskému kráľovstvu prinieslo značnú autonómiu.

Rodiace sa národné príbehy ostatných národností sa s maďarskou dominanciou v historiografii vyrovnávali niekoľkými spôsobmi. V zásade buď trvali na multietnickom obraze Uhorska v podobe zväzku rovnoprávných národov, alebo sa uhorského dedičstva vzdali a ťažiskové body národného príbehu hľadali mimo tohto rámca.³⁵ V slovenskom prípade existujú príklady oboch spôsobov konštruovania národného príbehu. S určitým zjednodušením možno konštatovať, že negácia uhorského dedičstva nastala potom, ako sa ukázalo, že nie je nádej na presadenie multietnického Uhorského naratívu. Slovenskí historici alebo skôr amatéri zaoberajúci sa národnými dejinami prakticky rezignovali na „uhorské dedičstvo“, ktoré bolo nahradené predstavou o tisícročnom útlaku. Prvým krokom k samostatnému národnému príbehu bolo zdôraznenie a vyzdvihnutie dôležitosti „preduhorských“ dejín, teda veľkomoravského obdobia. Tento proces prebiehal v slovenskej historiografii už dlhodobo. Otázkou ostávalo, ako sa postaviť k Uhorsku. Jedným z konceptov bolo dokazovanie, že Slováci sú historickým národom, ktorý má dejiny vlastnej štátnosti aj mimo veľkomoravského obdobia. Historici ako napríklad Juraj Papánek a František Sasínek dokazovali, že slovenské územie malo dlho po páde Veľkej Moravy v rámci Uhorska autonómne postavenie alebo dokonca bolo na uhorskom vývoji nezávislé.

Druhou možnosťou riešenia „uhorského problému“ bol koncept Júliusa Botta - faktická rezignácia na vykreslenie Slovákov ako historického národa. Národné dejiny v jeho ponímaní znamenali proces získavania „národnej individuality“. Podľa Botta však vo feudálnom, kastovom systéme Uhorského kráľovstva nebolo miesto pre identitu žiadneho národa. Boli len vládcovia a poddaní, bez ohľadu na národnosť. Botto tak získal dôvod, prečo ignorovať 800 rokov dejín - od Veľkej Moravy až po začiatok tzv. národného obrodovania za vlády Jozefa II. Až vtedy sa totiž podľa neho, v boji proti maďarskému národnostnému útlaku, začalo formovať slovenské národné povedomie. Definitívne sa sformovalo až v roku 1848: „Do

33 FINDOR, Andrej. Tisícročná poroba?. In KREKOVIČ, Eduard – MANNOVÁ, Elena – KREKOVIČOVÁ, Eva (eds.). *Mýty naše slovenské*. Bratislava: Academic Electronic Press, 2005, s. 73.

34 Prejavovalo sa to napríklad v hodnotení protihabsburských stavovských povstaní a najvypuklejšie v názore udalosti rokov 1848 – 1849.

35 To však neznamenalo, že by tieto národné príbehy v sebe implicitne niesli predstavu rozbitia Uhorska.

*10. mája roku 1848 - do slovenského zhromaždenia v Liptovskom sv. Mikuláši – ani v dejinách národa slovenského niet príznakov nejakej národnej politickej manifestácie, svedčiacej o národnom povedomí Slovákov ako národnej jednoty a politického celku ...*³⁶

Slovenská národná identita sa rodila v dlhodobom procese vzájomného spolupôsobenia a ovplyvňovania dvoch základných identifikácií, uhorskej a slovanskej. V 19. a 20. storočí sa Slováci vymedzovali najmä voči dvom etnickým a národným skupinám: maďarskej a českej.³⁷ Politické a ideologické potreby spôsobili, že v posledných troch desaťročiach pred prvou svetovou vojnou, prevládla tendencia izolovať slovenský príbeh z dejín Uhorska³⁸ a pričom súčasne pomaly vzrastal na tlak na jeho prepojenie s českým národným príbehom. Obraz česko-slovenskej „kultúrnej vzájomnosti“ mal už svoj dlhodobý vývoj v prostredí slovenských a českých evanjelikov, ktorí svoju historickú tradíciu odvodzovali od husitského hnutia a češtiny ako liturgického jazyka. V posledných desaťročiach 19. storočia však zosilnela aj konštrukcia politickej a národnej jednoty. Treba zdôrazniť, že tento trend mal svojich zástancov hlavne v českom prostredí, kde vznikali aj prvé pokusy o rozpracovanie a legitimizovanie ideí spoločných československých dejín. Motiváciou bola najmä snaha „zväčšiť“ český národ o dva resp. tri milióny Slovákov so všetkými dôsledkami. Spoločným jazykom vedy by doposiaľ slovenská reprezentácia (jazyk *ľudu* zohrával sekundárnu dôležitosť) navonok vystupovala ako česká.³⁹ V rámci slovenskej politiky a národnej ideológie sa podobné tézy presadili len marginálne a u mnohých len z nevyhnutnosti.⁴⁰ V historiografii bol vplyv teórií, či už o jednotnom československom národe alebo o exkluzívnych vzťahoch počas celých dejín, oveľa silnejší a hlavne dlhodobejší.

Už od 90. rokov 19. storočia získala táto koncepcia silný politický význam. Do značnej miery ju rozpracoval Tomáš Garrigue Masaryk. V slovenskom prostredí myšlienku spoločných československých dejín popularizovalo hlasistické hnutie a neskôr mladá generácia združená okolo časopisu Prúdy. Myšlienkovým vodcom oboch týchto hnutí ostával Masaryk. Nadväzoval na starú koncepciu Jána Kollára o existencii jednotného československého kmeňa v rámci Slovanstva. Základnou myšlienkou tejto konštrukcie dejín bolo tvrdenie, že napriek tomu, že Česi a Slováci boli od obdobia Veľkej Moravy rozdelení, pozitívny český vplyv bol na Slovensku vždy dominantný. Zásadne formoval dejiny Slovákov a vyvažoval negatívne dôsledky maďarského panstva. V priebehu prvej svetovej vojny sa existencia československých dejín stala dôležitou súčasťou obhajoby vzniku Československa. To spôsobilo silnú ideologizáciu tohto konceptu. V roku 1917 Eduard Beneš vo knihe *Bohemia: Case for independence* predstavil Čechov a Slovákov ako o dve vetvy jedného národa so spoločným jazykom, dejinami a civilizáciou. Maďari boli v jeho vnímaní orientálnym národom so

36 BOTTO, Július. *Slováci, vývin ich národného povedomia*. Martin : Kníhkupecko-Nakladateľský spolok, 1906, s. 16.

37 MACHO, ref. 31, s. 289.

38 Tento stav sa ukázal ako dlhodobý a silne ovplyvňuje slovenskú historiografiu a slovenské historické vedomie dodnes.

39 HOLLÝ, Karol. *Historická ideológia a slovenské národné hnutie na prelome 19. a 20. storočia*. Bratislava, HÚ SAV, 2008. Dizertačná práca uložená v knižnici HÚ SAV, s. 87.

40 Príkladom môže byť nutnosť zachovania jednoty v čase vzniku Československa alebo hrozba obvinenia z buržoázneho nacionalizmu v 50. rokoch 20. storočia.

zvykmi nezodpovedajúcimi európskym normám. Z toho dôvodu Slováci nikdy nemohli byť plne začlenení do Uhorska a na rozdiel od bohatých česko-slovenských stykov, boli kontakty medzi Slovákmi a Maďarmi len marginálne.⁴¹

V slovenskom prípade existuje ešte jeden, extrémnejší postup vyrovnávania sa s problémom národného príbehu nehistorického národa. Predstavuje ho názor jedného z vodcov slovenského konzervatívneho politického krídla Svätozára Hurbana Vajanského.⁴² Tento vodca tzv. martinského krídla v slovenskom politickom živote navrhoval úplnú negáciu histórie v prospech etnografie. Vajanský prijal tézu, že nepolitické národy nemajú minulosť, no práve v tomto fakte videl výhodu. Slováci nie sú národom, ktorý „*vlečie sa trasúcimi sa údami do hrobu alebo do archeologického musea. ... Absencia dejín je omnoho výhodnejšia: „my neprežili sme ešte svoj vek. “ Stav „zabudnutia “ je u Slovákov „prirodzeným zjavom veku veľmi mladistvého.*“⁴³ Svoj význam má len skúmanie ľudu (massa národa), ktorý je nositeľom národného vedomia. Podobne ako Július Botto, Vajanský naznačuje, že po „zlatom“ Veľkomoravskom veku upadol ľud do letargie a „*nedotknutý dejinami a s plným potenciálom pre ďalší život sa budí do nového veku.*“⁴⁴ Slováci sú tak nedotknutí degeneratívnym účinkom dejín, mladí ako v čase svojho vzniku. Na rozdiel od Botta však Vajanský úplne odmietol význam štúdia dejín. Na bádateľov slovenskej minulosti hľadí síce s rešpektom, ale význam tejto práce pre národ nenachádza: „*[...] ja neviem predstaviť si konnex medzi dnešným slovenským národom a medzi národom Svätopluka.*“⁴⁵ Tento „etnologický prístup“ je reakciou na problém historickej continuity slovenských dejín – po Svätoplukovi už Vajanský nevidí „nič“. Na rozdiel od Botta však tvrdil, že „národná individualita“ Slovákov existovala nepretržite. Chýbajúce „veľké dejiny“ tak nahradil konštrukciou o ľude a jeho nemennom národnom charaktere, zachovávajúcom esenciu národnej identity počas storočí cudzej nadvlády.⁴⁶ Tento čisto etnologický prístup sa však nepresadil. Konštrukcia národných dejín sa ukázala ako príliš dôležitý prvok budovania národa, aby sa dala ignorovať. Vajanského téza sa však v rôznych obmenách udržiavala naďalej a stále prežíva v obraze Slovákov ako „plebejského národa“.

Napriek rozdielom medzi popísanými koncepciami, všetky mali spoločnú snahu odpojiť slovenský národný príbeh od dejín Uhorského kráľovstva, oficiálne podávaných ako dejiny Maďarov. V druhej polovici 19. storočia sa slovenská historiografia sústredila skôr na zdôrazňovanie rozdielov s maďarským národným príbehom, v čom získavala podporu časti českého prostredia. Uhorsko sa tak zo slovenského pohľadu transformovalo do podoby „žalára národov“, v ktorom Slováci musia bojovať o prežitie. Na druhej strane treba opäť zdôrazniť, že slovenská politická elita tieto konštrukcie, až do roku 1918, nevyužívala na podporu plánov na rozbitie Uhorska. Naopak, zdá sa že štátna lojalita pretrvávala.

41 Pozri: BENEŠ, Eduard. *Bohemia: A Case for Independence*. London : Allen & Unwin, 1917.

42 Svoje názory predstavil v dvoch článkoch s názvom *Živá starina* (I a II), ktoré publikovali *Národné noviny* v roku 1890.

43 HOLLÝ, Karol. Negácia udalostnej histórie a historický optimizmus. In *Historický časopis*, 2009, roč. 57, č. 2, s. 243-269.

44 Tamže, s. 262.

45 Tamže, s. 258.

46 BERGER, ref. 18, s. 22.

Slovenské kontra-naratívy k oficiálnym uhorským dejinám mali skôr za úlohu potvrdiť existenciu národa a jeho nárok na rovnoprávne postavenie v Uhorsku.⁴⁷

Ako veľmi výstižne napísal Lubomír Lipták: „Všetky historiografie vznikali z politických podnetov a na pokraji mýtu. Pri kolíske slovenskej historiografie, alebo aspoň jej materskej škôlke, bol dodnes aktuálny, respektíve aktualizovaný spor o príchod Maďarov do Podunajska.“⁴⁸ Táto udalosť mala zásadný význam aj pre historikov, ktorí ju nevnímali ako tragédiu pre slovenské obyvateľstvo. Už od 18. storočia bola totiž spätá s udalosťami, ktoré sa mali stať kľúčovými bodmi slovenského národného príbehu - etnogenézy, veľkomoravského obdobia, začlenenia územia Slovenska a jeho obyvateľov do Uhorského kráľovstva. Už od 19. storočia bol príchod maďarských kmeňov do Karpatskej kotliny vnímaný ako koniec zlatého veku Slovákov, prechod medzi mýtom o veľkosti a mýtom o úpadku.

Otázka príchodu Maďarov nebola dôležitá len ako chronologický predel. Ovplyvnila formovanie slovenského naratívu už len tým, že ten sa vlastne až do súčasnosti formuje v konflikte a súťaži s maďarským národným príbehom. Jedným z prejavov tejto súťaže je spor o prvenstvo v Panónii. Etnogenéza je prvým a jedným z najdôležitejších uzlových bodov každého národného príbehu. Pôvodnosť osídlenia je aj v súčasnosti základom nároku na územie. Starobylosť a autochtónnosť bola už v „prednacionalistickej“, barokovej historiografii dôležitou časťou formujúcich sa štátnych dejín. V 17. a 18. storočí to však bola téma hlavne pre vzdelancov a privilegované spoločenské vrstvy.⁴⁹ Vytváranie dobrého pôvodu bolo dlho typickým znakom šľachtických rodov.⁵⁰ Z tohto pohľadu boli konštrukcie slávneho pôvodu rodiacich sa národných spoločenstiev len rozšírením tohto fenoménu na väčšie skupiny.

Keď sa národná sebaidentifikácia začala rozširovať na širšie vrstvy spoločnosti, stali sa z historikov nositelia národnej ideológie, tvorcovia identity národného spoločenstva. Tak ako to robili kronikári v prípade jednotlivých šľachtických rodov, aj historici „nového typu“ hľadali pôvod svojich národov najmä v biblii, prípadne v starých gréckych a rímskych bájach. Takýto výskum mal vo väčšine prípadov jasné politické implikácie. Panovníci a šľachta podobné „objavy“ využívali na zvýšenie svojho renomé v rôznych medzištátnych či vnútroštátnych konfliktoch. Vek, resp. starobylosť národa sa stal dôležitým ukazovateľom jeho veľkosti a významu, tak isto ako to už dlhšie bolo v prípade šľachtických rodov. Príkladom môže byť Švédsko, ktoré sa počas tridsaťročnej vojny aj poukazovaním na svoje slávne gótske dedičstvo snažilo dostať medzi rešpektované európske veľmoci. Podobné to bolo aj vo východnej Európe - Rumuni videli svojich predkov v Dákoch a Poliaci v Sarmatoch. Svoj pôvod si mýtizovali aj Maďari – odvodzovali ho od biblického Nimroda prípadne od antických Hunov.

47 Pozri: MAXWELL, Alexander. Multiple Nationalism: National Concepts in Nineteenth-Century Hungary and Benedict Anderson's „Imagined Communities“. In *Nationalism and Ethnic Politics*, 2005, roč. 11, č. 3, s. 385-414.

48 LIPTÁK, Lubomír. *Storočie dlhšie ako sto rokov*. Bratislava : Kalligram, s. 281.

49 V niektorých prípadoch (napr. Poľsko) boli za autochtónne a starobylé obyvateľstvo považovaní len zástupcovia šľachty. To len ďalej legitimizovalo ich postavenie v štáte.

50 Habsburgovci odvodzovali svoj pôvod od rodín antického Ríma.

Podobné procesy samozrejme prebiehali aj v slovenskom prostredí. Stále väčšia skupina vzdelancov začala v 18. storočí chápať Slovákov ako samostatný kmeň v rámci Slovanstva, čo viedlo k skúmaniu špecificky slovenskej etnogenézy. Napriek tomu však ešte po dlhú dobu pretrvávalo synonymické používanie pojmov Slovák a Slovan. Možno k tomu prispievala aj populárna téza považujúca Panóniu za pravlasť Slovanov.⁵¹ Z toho automaticky vyplýval predpoklad, že obyvateľstvo, ktoré v Panónii stále žije, teda Slováci sú prapredkami všetkých ostatných slovanských kmeňov.

Tieto teórie sa objavujú v prácach významných uhorských vzdelancov z prvej polovice 18. storočia. Jedným z najvýznamnejších bol polyhistor Matej Bel (1684 – 1749). V jeho historickom diele sa spája vplyv barokovej histórie, odvodzujúcej pôvod národov z biblie, s badaateľnou obranou snahou. Vo svojom dôraze na autochtónnosť Slovanov v Panónii obhajoval Bel smer, ktorým sa uberalo skúmanie ich etnogenézy ešte dlhú dobu. Samostatné dielo o histórii však nenapísal. Svoje názory na túto tému zanechal najmä v úvodoch k rôznym prácam. Slovákov, súčasť „slovanského národa“, považoval v karpatskom priestore za domorodý národ: „*Slováci ak nie stále, tak iste najdlhšie obývajú územie Karpát ... Keď kedysi dávno vpadli do vnútra krajiny Huni, podrobili si Slovákov a vzali ich do vojenského spoločenstva.*“⁵² Bel okrem toho ako prvý vymedzil Slováckmi obývané územie v Uhorsku.

Etnogenézou Slovákov sa zaoberal aj známy obranný spis Baltazára Magina (1681 – 1735)⁵³. Jeho práca bola rovnako politickým ako aj historickým dokumentom. Autor mal na etnogenézu Slovanov v Karpatskom priestore podobný názor ako Bel. Za ich prapredkov považoval Skýtov a Sarmantov. Dokazoval aj slovanskosť Vandalov, vtedy už všeobecne považovaných Germánov. Hoci Magin spomenul, že Slovania považujú za svojich predkov biblické postavy Sema a Jafeta, považoval tieto tvrdenia len za povest akou „*každý spisovateľ horlivo zakrýva nízky pôvod svojho národa*“⁵⁴.

Tretím a najvýznamnejším príspevkom k etnogenéze Slovákov bola v 18. storočí práca jezuitu Samuela Timona (1675 – 1736). Timon bol historikom, ktorý sa etnogenézou zaoberal z profesionálneho záujmu ako súčasťou práce o dejinách Uhorska. Pre vytvorenie koncepcie uhorských aj slovenských dejín majú veľký význam hlavne jeho *Obrazy starého Uhorska*. V tomto diele Timon zaujal stanovisko k otázke politickej rovnoprávnosti Slovákov ako národa v súvekom Uhorsku. Tento nárok odvodzoval práve z faktu autochtónnosti. Podobne ako Bel a Magin, aj on považoval Slovanov v Panónii za pôvodný národ. Informácie čerpal z antických prameňov, pomocou ktorých sa snažil dokázať slovacitu Panónie. V tejto snahe však použité pramene často zle vysvetľoval a upadal do, vtedy veľmi bežného, etymologizovania⁵⁵.

51 To v praxi tiež znamenalo prehlásenie všetkých kmeňov, ktoré na tomto území žili, taktiež za Slovanov.

52 TIBENSKÝ, Ján (ed.). *Matej Bel – doba, život, dielo*. Bratislava : Veda, 1987, s. 367.

53 Práca s názvom *Ostne namierené proti pisateľovi najvznešenejšieho a najnovšieho bratislavského snemovania alebo Obrana slávnej Trenčianskej stolice*.

54 TIBENSKÝ, Ján. *Chvály a obrany slovenského národa*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1965, s. 73.

55 Napr. pomenovanie Jazygovia podľa neho pochádza zo slovanského slova jazyk, čo dokazuje slovanskosť toho národa.

Všetci spomenutí autori prezentovali Slovákov ako autochtónny národ, ktorý bol v Panónii už pred Hunmi, ktorých za svojich predkov považovali Maďari. Spomínaní vzdelanci sa však stále považovali za uhorských vlastencov slovanského pôvodu. Ich cieľom bolo vytvoriť podľa vzoru susedných národov a etnických spoločenstiev pre svoju národnosť slávny pôvod. V neskoršom období sa však tieto teórie stali súčasťou boja o „právo“ na územie Panónie a Slovenska. To samozrejme malo vplyv na zakonzervovanie archaických názorov na etnogenézu⁵⁶. V druhej polovici 18. storočia však začali byť teórie o autochtónnosti Slovanov v Panónii na základe vedeckých dôkazov spochybňované (napr. nemeckým profesorom Thunemannom a maďarským historikom Salagiom). Medzi slovenskými vzdelancami to vyvolalo silnú negatívnu odozvu. Na Thunemannove tvrdenia o príchode Slovanov do Panónie až v 6. storočí reagoval Adam František Kollár (1718 – 1783) spisom dokazujúcim autochtónnosť Slovanov tvrdením, že Slovania boli známi gréckym a rímskym autorom už pred 6. storočím. „Kollár tvrdil, že titul uhorských autochtónov im [Slovákom] prislúcha dotiaľ, kým sa nedokáže, že Panóniu obýval pred nimi iný žijúci národ.“⁵⁷

Odpoveďou na Salágieve odmietanie tézy o autochtónnosti⁵⁸ bola práca kňaza Juraja Papánka (1738 – 1802). Jeho *Dejiny slovenského národa – O kráľovstve a kráľoch Slovákov* môžeme považovať za poslednú prácu postavenú na barokových predstavách o etnogenéze. Napriek tomu, že Papánek nadväzoval na Timonove a Belove názory, jeho práca bola v mnohom krokom späť. Autor znova hľadal pôvod Slovanov v Biblii. Tvrdil, že ich pôvodným územím je Uhorsko a za ich predkov považoval všetky kmene a národy, ktoré v Panónii žili pred Slovanmi. Slovákov (slovenský kmeň) pokladal za priamych potomkov pôvodných „Praslovanov“. Autochtónnosť tak zostala dôležitým zdrojom národnej hrdosti Slovákov ešte na začiatku osvietenieckého obdobia. Úplne ju nevyklučoval ani zakladateľ modernej slavistiky Pavol Jozef Šafárik (1795 – 1861). Odmietal síce stotožňovanie Slovanov s inými národmi (ako boli Kelti a Germáni), stále ich však považoval za autochtónov, ktorých pravlastou boli Tatry.

Posledným významnejším historikom, ktorý trval na tejto téze bol František Vítazoslav Sasínek (1830 – 1914), katolícky farár a jeden z najplodnejších slovenských historikov. Napriek Sasínekom deklarovanej snahe o objektivitu v popisovaní dejín, majú jeho spisy jasný národodobraný charakter. „F. V. Sasínek až do konca svojho života zastával tézu o autochtónnosti slovenského obyvateľstva, ktoré obývalo priestor v strednej Európe „od nepamäti“, hoci v historických prameňoch vystupovalo pod rozličnými pomenovaniami (Dákovia, Kvádi, Langobardi, Avari, Hunovia, Gepidovia, Bulhari, Kozari a pod.).“⁵⁹ Príčinou takýchto výsledkov jeho historickej práce bolo časté, nekritické preberanie názorov podporujúcich jeho

56 TIBENSKÝ. *Chvály a obrany*, ref. 54, s. 100.

57 Tamže, s. 103. Adam František Kollár bol osobným poradcom Márie Terézie a riaditeľom cisárskej dvorskej knižnice.

58 Uhorský cirkevný historik Štefan Salagi (1730 – 1796) popieral existenciu slovanského osídlenia Panónie pred 6. storočím a označil trvanie na autochtónnosti za „vymyslené rozprávky“, ktoré mali slúžiť len „zväčšeniu slávy národa“.

59 POTEŤRA, Michal (ed.). *Slovenská historiografia v rokoch 1901-1918*. Košice: Štátna vedecká knižnica v Košiciach, 1980, s. 100.

teórie, a to bez ohľadu na deklarovánú snahu po objektivite a vedeckosti. Napriek tomu, že Sasinek študoval pramene a poznal práce nemeckých a francúzskych pozitivistických historikov, ostal ovplyvnený romantizmom a skúmané pramene interpretoval so značnou dávkou fantázie.

Prežívanie mýtu o autochtónnosti do konca 19. storočia malo dve základné príčiny. Jedna bola prozaická – neexistencia systematického archeologického výskumu. Druhá tkvela v pokračujúcom a silnejúcom národoobrannom boji. Pre príbeh každého národa v 19. storočí bola dôležitá čo najdlhšia kontinuita a čo najslávnejší „začiatok“ dejín. To jediné dávalo nárok na „od nepamäti existujúce“ národné územie. Navyše v Uhorsku prebiehal aj „konkurenčný“ boj s maďarskou historickou vedou o to, ktorý národ bol v Panónii skôr, čo podporovalo vytváranie rôznych mýtov a zložitých konštrukcií dokazujúcich starobylosť a autochtónnosť.

Július Botto, ktorý by mohol byť, aspoň do určitej miery, označený za predstaviteľa pozitivizmu v slovenskej historiografii, sa tejto téme vo svojich prácach *Slováci – vývin ich národného povedomia* a *Krátka história Slovákov* venoval len okrajovo. Vzhľadom k malému množstvu prameňov, nevedel ani približne určiť, kedy Slovania do Panónie prišli. Ich príchod bol pre neho „zahalený hmlou minulosti“: „Či tu [Slováci] boli od nepamäti a či súčasne s Čechmi spoza Tatier pristáhovali sa ta, nedá sa úplne dokázať.“⁶⁰ Napriek tomu vo svojich starších prácach ešte predpokladal, že Slováci sú na tomto území od posledných storočí pred našim letopočtom. Je možné, že bol ovplyvnený Sasinkom.⁶¹

Konštrukty o autochtónnosti začali miznúť spolu so zánikom Uhorska. Po roku 1918 stratilo skúmanie etnogenézy svoju naliehavú národoobrannú funkciu. Vznikom Československa stratil tento problém svoj politický význam. Tento vývin umožnil postupnú dekonštrukciu väčšiny mýtov z 18. a 19. storočia. Prispela k tomu aj činnosť špecializovaných inštitúcií a odborníkov zaoberajúcich sa archeológiou. Napriek určitej strate svojho významu však neprestala byť otázka príchodu Slovanov a Maďarov do Panónie diskutovanou otázkou prakticky až do súčasnosti.

Opačným vývojom prešlo formovanie pohľadu na Veľkú Moravu - od negácie jej významu až po jej vyzdvihnutie na piedestál zlatého veku slovenských dejín. Tento vývoj vlastne kopíroval vzťah Slovákov, alebo skôr slovenských vzdelancov k Uhorsku, pričom význam veľkomoravského obdobia stúpala spolu mierou odcudzenia voči Uhorsku a silnejúcou národnou sebaidentifikáciou.

Baroková historiografia sa Veľkou Moravou zaoberala pomerne málo. Vzdelanci v tomto období sa považovali za uhorských vlastencov a nemali potrebu vyzdvihovať štát, ktorý existoval pred Uhorskom a bojoval s Maďarmi. Práve naopak, vo fungovaní Veľkej Moravy nachádzali dôvody spojenectva Slovákov a Maďarov. Príkladom takéhoto prístupu je dielo Samuela Timona, ktorý pomerne dobre poznal dejiny Veľkej Moravy. Ako prvý uhorský historik vyzdvihol význam Nitry a začiatky kontinuity dejín Slovákov spájal s Nitrianskym

60 BOTTO, Július. *Krátka história Slovákov*. Martin : Vydavateľstvo SNS, 1914, s. 3.

61 Nechutťou robiť konkurenciu Sasinkovi je zrejme možné vysvetliť prečo sa Botto starším dejinám venoval len okrajovo.

kniežatstvom. Moravských panovníkov však považoval za podmaniteľov Slovákov. Obsadenie slovenského územia Moravanmi a ich následnú nadvládu považoval za dôvod, prečo sa Slováci spojili s Maďarmi v rovnocennom štátnom zväzku. S relatívnym nezaujmom o veľkomoravské dedičstvo však kontrastovalo vyzdvihnutie náboženského významu cyrilo-metodskej misie pre Slovákov a to rovnako v prácach jezuita Samuela Timona a protestantského kazateľa Mateja Bela.

Baltazár Magin o Veľkej Morave písal len veľmi stručne. Citoval staré kroniky, vlastným názorom neprispel. O Svätoplukovi podľa neho panovala neistota – nebolo ani isté, akej bol národnosti (Sarmant, Poliak, Moravan alebo Slovák) a ako zomrel. Magin si dokonca ani nebol istý, či sú Slováci v Uhorsku potomkami „Svätoplukovho ľudu“. Pokus oddeliť Veľkú Moravu od dejín Slovákov podnikol aj jezuita Juraj Sklenár (1744 – 1790). Vo svojej práci umiestnil tento štátny útvar do Srbskej Moravy. Odtiaľ potom veľkomoravskí panovníci postupne expandovali na slovenské územie a násilne ho obsadili. Sklenár sa, podobne ako barokoví historici pred ním, snažil ukázať Slovákov ako Moravanmi podmanený národ, ktorý sa po rozpade Veľkej Moravy dobrovoľne spojil s Maďarmi do jedného štátu.

Teórie, ktoré obhajovali rovnoprávnosť slovenskej národnosti v Uhorsku, rezignáciou na veľkomoravské dedičstvo sa v konečnom dôsledku ukázali ako neúčinné. Kvôli silnejúcim národnostným konfliktom prestávala byť filozofia uhorského vlastenectva medzi slovenskými vzdelancami udržateľná. Čoskoro sa tiež ukázalo, že rodiaci sa maďarský národný príbeh nebude konštruovať dejiny Uhorska ako multietnického štátu. Pre Maďarov tvoril základ pre vznik Uhorska a ich heroické obdobie príchod a vojenské obsadenie Panónie (tzv. zaujatie vlasti, honfoglalás). Na tejto udalosti samozrejme nemohli ostatné (teda porazené) uhorské národnosti rovnocenne participovať, a preto si museli tvoriť vlastné národné príbehy. Silnejúci nacionalizmus na začiatku 19. storočia podnietil vznik povedomia o slovenskom národe, ktorý práve vo veľkomoravskej histórii mohol nájsť prameň svojej národnej hrdosti. Už osvietenec generácia pôsobiaca koncom 18. storočia považovala Veľkú Moravu za najslávnejšiu súčasť slovenských dejín. Ako sa neskôr ukázalo, táto interpretácia bola, až na výnimky, trvalá.

Prelomom vo vnímaní Veľkej Moravy bolo už dielo Sklenárovho súčasníka, Juraja Papánka, ktoré znamenalo zmenu neutrálneho, niekedy dokonca odmietavého postoja slovenskej elity k Veľkej Morave. „*J. Papánek si už bez výhrad privlastňuje Svätopluka, veľkomoravské a cyrilo-metodské dedičstvo ako veľké a slávne Slovákom.*“⁶² Hoci Papánek sa ako člen zemianskeho rodu považoval za súčasť Natio Hungarica, zdôrazňoval, že je rodom Slovák a pre jeho historické práce bola rozhodujúca práve národná príslušnosť.

Postavenie Veľkej Moravy ako najvýznamnejšieho obdobia slovenského národného príbehu vo veľkej miere posilňovala aj krásna literatúra⁶³. Mýtizácia veľkomoravského obdobia dosiahla vrchol v období slovenského romantizmu. Mladá generácia slovenských (väčšinou evanjelických) „obrodencov“ vedená Ludovítom Štúrom (1815 – 1856) aj s pomocou mýtu o „zlatom období“ Slovákov vytvárala oficiálnym uhorským dejinám slovenskú alternatívu

62 TIBENSKÝ, Chvály a obrany, ref. 54, s. 112.

63 Najznámejšie veršované epické diela s tematikou Veľkej Moravy napísal katolícky kňaz Ján Hollý (1785-1849).

a využívala ju na posilňovanie národnej identifikácie slovenského obyvateľstva. Štúr vo svojej práci *Starý a nový vek Slovákov* v duchu romantizmu považoval Veľkú Moravu za zlaté obdobie národa. Jej pád opisuje ako dôsledok vnútorných rozporov. Takto vytvorený obraz najslávnejšieho a najpozitívnejšieho úseku slovenských dejín ostal zachovaný aj v nasledujúcom období.

Pre Júliusa Botta bolo 9. storočie jediným obdobím, kedy mali Slováci svoju vlastnú históriu a tak Veľká Morava mala v jeho ponímaní veľkú dôležitosť. V snahe vykresliť ju ako zlatý vek Slovákov však do istej miery pokračoval v mytologickej tradícii romantizmu. Štátne zriadenie Veľkej Moravy idealisticky opisoval ako demokratickú spoločnosť, ktorú dával do kontrastu s feudálnym, kastovým systémom neskoršieho Uhorska: „... *moc veľkých knázov a kráľov bola vôľou národa obmedzená, národ vyslovoval ju v snemoch dŕžavných, ako to obyčajne býva pri vládach z národa prirodzene vyrastlých.*“⁶⁴ Treba pripomenúť, že za národ tu boli považovaní Slovania ako celok. Je celkom logické, že v predstavách o Veľkej Morave ako „zjednotiteľovi“ západných Slovanov nemal slovenský partikularizmus miesto. Botto považoval nitrianske kniežatá za podriadené moravským panovníkom a ich údajné snahy o nezávislé postavenie odsudzoval ako „pochabosť“.

Oveľa viac ako súperenie s Maďarmi, Botto akcentuje nemecké nebezpečenstvo: „*Celé deviate storočie sa Slováci snažili vybojovať nezávislosť na Frankoch, ktorí im s kresťanstvom nanútiť chceli otroctvo.*“⁶⁵ Z tohto dôvodu na jednej strane vyzdvihoval Svätopluka, ktorý dokázal utvoriť a ubrániť veľkú slovanskú ríšu, na strane druhej mu však pripisuje aj konečný zánik Veľkej Moravy. Napriek obdivu je nakoniec Bottovo hodnotenie tohto panovníka negatívne: „*Svätopluk bol udatným panovníkom, jeho krajina bola veľká a mocná ..., ale jeho chyby, ktorých sa dopustil proti slovanskej bohoslužbe, stali sa Slovanstvu i nám Slovákom osudnými.*“⁶⁶ Ideál slovanského panovníka zosobňoval Bottovi Rastislav, ktorý „*roztrhal zväzky nemeckého poddanstva úplne.*“⁶⁷ Svätopluk bol naopak zodpovedný za pochovanie národnej jednoty Slovanov, lebo „*z jednoty kmeňovej, z jednoty viery a bohoslužby mala i národná jednota Slovanov vytekať.*“⁶⁸

K téme Veľkej Moravy patrí aj jej zánik po porážke od maďarských kmeňov. Maďarská historická veda od 18. storočia presadzovala teóriu, podľa ktorej Maďari svoje terajšie územie vojensky obsadili a miestne obyvateľstvo sa im podrobilo. Z tejto tzv. podmaniteľskej teórie boli v maďarskom prostredí vyvodzované nároky na nadvládu v Uhorsku a odôvodňovalo sa podriadené postavenie ostatných národností. Na slovenskej strane, snažiacej sa podporiť svoj nárok na rovnoprávne postavenie, vznikla tzv. pohostinná teória, zdôrazňujúca dobrovoľné spojenie slovanského obyvateľstva s maďarskými kmeňmi. Nekompatibilitnosť týchto dvoch predstáv do istej miery ilustruje aj konflikt slovenského a maďarského národného príbehu, dvoch protichodných konštrukcií, v ktorých víťazstvo jedného často znamená porážku druhého. Postupom národnostného súperenia a začínajúcej maďarizácie

64 BOTTO, *Slováci, vývin*, ref. 36, s. 5.

65 Tamže, s. 13.

66 Tamže, s. 12.

67 Tamže, s. 9.

68 Tamže, s. 13.

sa z podmaniteľskej teórie stalo politikum a téma nacionálnej propagandy. Maďarská historiografia predstavovala Arpáda ako hrdého dobyvateľa, ktorý svojmu národu silou získal nadradené postavenie. Slováci reagovali teóriou o pohostinnom prijatí a svojej civilizačnej misii pri pokresťančovaní „barbarských nájazdníkov“.

Za zakladateľa pohostinnej teórie je považovaný Samuel Timon. Podľa jeho teórie sa Slováci v boji za svoju slobodu spojili s maďarskými kmeňmi⁶⁹. Za dôvod tohto spojenectva považoval Timon obsadenie Nitrianskeho kniežatstva Moravanmi, ktorí Slovákov utláčali. Slováci tak mali v procese budovania Uhorského štátu rovnoprávne postavenie. O vypuknutie ostrejšej diskusie o postavení Slovákov v Uhorsku sa postaral spis profesora práva Trnavskej univerzity Michala Bencsika, v ktorom sa objavila povest o Svätoplukovi, ktorý predal svoju zem Maďarom za bieleho koňa, z čoho Benczik vyvodzoval tvrdenie, že Slováci sú Maďarom navždy poddaní.⁷⁰ Odpoveďou na tento spis bola práca Baltazára Magina spochybňujúca povest o bielom koni. Magin následne ponúkol novú verziu pohostinnej teórie. Tvrdil, že Svätopluk Maďarov prijal ako hostí, dal im do prenájmu pláne Panónie a je hanbou Maďarov, že Svätopluka oklamali, úskočne ho prepadli a olúpili o kráľovstvo. Na ďalších historických príkladoch potom Magin dokazoval, že v Uhorsku v minulosti nebolo rozdielu medzi národnosťami, ktoré mali rovnaké povinnosti aj práva.

Juraj Papánek už vedel, že Svätopluk nebol posledný panovník Veľkej Moravy. Neodmietal ani názor, že Veľká Morava sa rozpadla v dôsledku vojenskej porážky. Táto porážka ale podľa neho neprišla od Maďarov, ale od Nemcov: „*Tu treba pripomenúť, že uhorskí dejepisci Turóczi a Bonfini sa veľmi mýlia, keď celé potlačenie slovenského kráľovstva pripisujú iba Maďarom a ani sa len nezmenia o Arnulfovi a iných vojskách. Veď Maďari boli iba pomocníkmi pri rúcaní slovenského kráľovstva.*“⁷¹ To znamenalo faktickú rezignáciu na obranu pohostinnej teórie, hoci podľa Papánka Maďari po nemeckom spustošení Veľkej Moravy zabrali Panóniu bez boja. Posledným významnejším obhajcom mierového vzniku Uhorska bol Juraj Sklenár. Slovákov prezentoval ako obeť expanzie Veľkej Moravy s centrom v Srbsku. Po jej spustošení „... až v priebehu 11. a 12. storočia pokojným spôsobom, na základe „starobylého práva pohostinstva, ktoré Slováci až so zbožnosťou pestovali“ spojili sa Slováci s Maďarmi do jedného štátu.“⁷²

Po zostrení národnostných konfliktov v 19. storočí, rodiace sa národné historiografie opustili kompromisné teórie, snažiac sa zjemniť konflikty medzi vznikajúcimi modernými národmi. Zásadnou sa stala otázka víťazov a porazených. Takto vznikala konštrukcia o „civilizačnej misii“ Slovákov. Ludovít Štúr v práci *Starý a nový vek Slovákov* akceptoval podmaniteľskú teóriu. Uznával, že Maďari slovenských predkov porazili. Podľa Štúra si však Slováci napriek vojenskej porážke zachovali svoje zvyky, zákony a náboženstvo, ktoré

69 Tieto svoje tvrdenia sa snažil podložiť aj prameňmi v ktorých našiel napr. narážky na spoluprácu Slovanov a Maďarov pri nájazdoch na západ.

70 Dôvodom napísania spisu nebolo vyvolávanie etnickej nevráživosti. Bencsik napádal trenčiansku (etnicky slovenskú) stavovskú reprezentáciu a jej legitimitu za jej ústupky voči protestantom. Odkazy na jej pôvod od porazeného kráľa Svätopluka použil len podfarbenie a zdôvodnenie jej údajnej „slabosti“. Maginova odpoveď však už bola písaná, na tú dobu netypicky, v etnickom duchu, čím sa stala aktuálnou v dlhšom časovom rámci.

71 TIBENSKÝ, Chvály a obrany, ref. 54, s. 113.

72 Tamže, s. 129.

potom preberali aj Maďari. Z tohto pohľadu tak vojenská porážka strácala na význame, pretože nič nemenila na civilizačnej prevahe slovanského obyvateľa.

Podľa niektorých ďalších názorov Veľká Morava nebola zničená, ale plynule transformovaná na Uhorské kráľovstvo. Jozef Hložník-Hložanský (1836 – 1876) sa vo svojich článkoch snažil dokázať kontinuitu Veľkej Moravy a Uhorska. Arpádovci podľa jeho názorov zdedili veľkomoravský trón sobášnou politikou a Štefana I. považoval za obnoviteľa Veľkomoravskej ríše. Bezprecedentnú teóriu o Maďaroch a ich príchode na naše územie predstavil František Sasinek. Ten totiž za Slovanov považoval aj Arpádovu družinu a za predkov dnešných Maďarov označoval až Pečenehov a Polovcov, ktorí sa v Uhorsku usadili dvesto rokov po zániku Veľkej Moravy. Sasinek tvrdil, že územie Slovenska bolo do uhorského štátu začleňované postupne a definitívne bol tento proces zavŕšený až v 12. storočí. „Do konca zotrval na svoje téze historickej kontinuity Veľkomoravskej ríše ako slovenského kráľovstva s vojvodstvom Slovenska do 12. storočia v rámci Uhorska.“⁷³

Július Botto sa vrátil ku konvenčnejšej interpretácii prameňov. V jeho vysvetlení pádu Veľkej Moravy mali hlavnú úlohu vnútorné rozbroje, do ktorých zasahovali Nemci. Akékoľvek rozmýšľanie o právach národov v stredovekom Uhorsku bolo podľa Botta absurdné, pretože v tom čase nič také neexistovalo: „Kráľ Štefan nijako nechcel založiť v Uhorsku kráľovstvo maďarské, ale kresťansko feudálne ...“⁷⁴ Nové (z Nemecka prebraté) feudálne poriadky odstránili všetku slobodu a premenili väčšinu ľudí na bezprávných nevoľníkov: „Ale Štefan uviedol do verejnej správy ... nielen tu nájdené verejné poriadky, ale i z Nemecka prijaté triedenie občanov, z čoho potom podmaňovanie a otročenie ľudu povstalo. Takúto duchu národov nijako neprimeranú ustanovizeň presadil kráľ Štefan pod pláštom viery svojou kráľovskou mocou a pri pomoci nemeckých rytierov ... čím i predošlá voľnosť a rovnosť Slovákov zanikla.“⁷⁵ Názor, že prebratie nemeckých vzorov znamenalo koniec „slovanského modelu demokracie“ sa objavil už v diele Jonáša Zaborského⁷⁶ (1812 – 1876). Obdobie vzniku Uhorska bolo podľa neho charakteristické bojom medzi „východnou“ cirkvou spájanou so slovanskou demokratickou spoločnosťou a „latinizmom“ prinášajúcim nemecký útlak a vykorisťovanie. Tento boj trval do 12. storočia, kým malo v Uhorsku prevahu slovanské etnikum. Bottova interpretácia vyriešila problém vzťahov a práv jednotlivých národov v stredovekom Uhorsku tak, že ho odmietla ako irelevantný: „Z ríše veľkomoravskej utvorilo sa čisto feudálne, zemianske, kastové Uhorsko, v ktorom pre národné individuality nebolo miesta. Ale v ňom zahynula i individualita národa maďarského. ... Tak je to i s národom slovenským.“⁷⁷ Koniec zlatého veku tak sprevádzala aj strata národného povedomia. Bottova konštrukcia je tak jednou z variácií mýtu o tisícročnej porobe. Predstavu nepretržitého utrpenia Slovákov v Uhorsku sformuloval po prvýkrát v 20. rokoch 19. storočia Pavol Jozef Šafárik. Jej vznik bol priamou reakciou na vznikajúcu nacionalistickú konštrukciu

73 Tamže, s. 101.

74 BOTTO, Krátka, ref. 60, s. 20.

75 Tamže.

76 Zaborského najrozsiahlejšie dielo *Dejiny kráľovstva Uhorského od počiatkov do čias Žigmundových* ostalo len v rukopise.

77 BOTTO, Slováci, vývin, ref. 36, s. 13.

o nadradenosti vládnuceho maďarského národa. Výsledkom bola už spomínaná rezignácia na uhorskú etapu slovenských dejín, hľadajúca obdobia relatívnej autonómie alebo aspoň užšieho prepojenia s českými krajinami.

To bol príklad ovládnutia územia Slovenska husitskými vojskami a neskôr žoldnieri Jana Jiskru z Brandýsa. Obdobie husitizmu bolo jedným z mála časových úsekov dlhodobého českého politického a mocenského vplyvu na slovenskom území v stredoveku. Toto obdobie sa už v barokovej historiografii, zásluhou Mateja Bela, stalo dôležitou súčasťou diskusie o miere českého vplyvu na Slovensku a tým aj prepojenia dejín oboch národov. Bel zdôrazňoval prínos husitov a bratrikov – hlavne ich politický a národnostný význam. Je aj zakladateľom teórie o husitskej kolonizácii určitých oblastí Slovenska a priamej kontinuite medzi pretrvávaním husitizmu a šírením protestantizmu na slovenskom území. Toto obdobie sa tak stalo dôležité nielen z národného, ale aj náboženského hľadiska. Tradične „pročeskoslovensky“ zameraní evanjelici vo všeobecnosti nevideli v husitoch len rozvíjateľov česko-slovenských vzťahov, ale aj „pripravovateľov“ reformácie. Pre Júliusa Botta bolo na husitskom období najdôležitejšie obnovenie česko-slovenských kontaktov a rozšírenie používania češtiny: „*Tak rozšírili sa husitskí bojovníci po celom Slovensku, vstupovali s ľudom slovenským do priamych stykov, udomácniac český jazyk vo verejnom živote. Tým ožil ľud slovenský i na duchu i v reči, lebo reč slovenskú uviedli i do cirkevného života.*“⁷⁸

Katolíci nazerali na husitské obdobie s menším nadšením. Pripomínali najmä ničivosť husitských nájazdov na západné Slovensko. Pozitívnejší názor mali na pôsobenie vojsk Jána Jiskru. František Sasinek sa k husitom staval pomerne neutrálne. Viac ako ich jazykový prínos, ale spomínal rabovanie a vypalovanie dedín. Jiskrove pôsobenie na Slovensku považoval za okupáciu. „*Pripustil, že s husitstvom sa v Uhorsku ujala aj česká literatúra, ale Slováci i pri znalosti a používaní češtiny boli aj naďalej pokladaní za Slovákov a nie za Čechov.*“⁷⁹ Slovenskí historici však väčšinou uznávali, že príchod husitov a hlavne ich neskoršej obdoby, bratrikov, znamenal posilnenie slovenského žilvu a začiatok úradovania v českom jazyku.

Na tomto mieste treba zdôrazniť, že hoci diskusie o otázke, či sú Slováci samostatným národom, alebo len súčasťou národa československého, dlhodobo pretrvávali v rovine politickej a filozofickej, v slovenskej historiografii 19. storočia táto otázka zásadnejšie spory nevyvolávala. Slovenskí historici (snáď s výnimkou Šafárika) považovali Slovákov za samostatnú entitu (kmeň, etnikum, národ). Dokonca aj Július Botto, ktorý mal k československej vzájomnosti najbližšie. Jeho *Krátka história Slovákov* prezentuje jeho názory trochu modifikovane a „... možno ju preto v tejto súvislosti pokladať za ciele orientovanú na povzbudenie česko-slovenskej vzájomnosti“.⁸⁰ Botto však zo svojich tvrdení v ničom zásadnom neustúpil a vždy podporoval myšlienku existencie samostatného slovenského národa s vlastným národným príbehom.

78 BOTTO, Krátka, ref. 60, s. 29.

79 POTE MRA, Michal (ed.), ref. 59, s. 66.

80 KOVÁČ, Dušan. *Slováci – Česi – Dejiny*. Bratislava : Academic Electronic Press, 1997, s. 14.

Ako vidno, koncom 19. storočia už existovala základná schéma slovenského národného príbehu s vyprofilovanými uzlovými bodmi, mytológiou, obdobiami veľkosti aj úpadku. Táto konštrukcia už v nasledujúcom storočí neprechádzala zásadnými zmenami. Uzlové body ostávali, aj keď sa v premenách režimov a ideológii menila ich interpretácia. V 19. storočí sa tiež vykryštalizovali niektoré základné tézy a problémy, na ktoré historiografia musela reagovať aj v nasledujúcich desaťročiach. Príkladom je otázka česko-slovenských vzťahov resp. problém husitského dedičstva na Slovensku. Interpretácia podobných tém už od začiatku závisela od uhla pohľadu alebo ideologických preferencií jednotlivých historikov. A to napriek tomu, že v slovenskom prostredí nemožno hovoriť o existencii viacerých vyhranených názorových prúdov - predstava o slovenskom národnom príbehu bola pomerne jednotná. Existovali len menšie názorové odchýlky. Môžeme tak hovoriť o evanjelickej resp. československej a katolíckej, od českého vplyvu nezávislejšej, verzii národného príbehu. Po roku 1918 sa v tejto otázke začala zásadným spôsobom angažovať vládna moc presadzujúca oficiálnu štátnu ideológiu a svoju predstavu československého národného príbehu.

Zaujímavým príkladom pretrvávania konštruktov 19. storočia je téza o tisícročnom útlaku. Mýtus, ktorý mal svoj význam v národnostných bojoch v Uhorsku, sa ukázal ako politicky využiteľný aj v nových pomeroch. Prežil preto, lebo pretrvával aj obraz slovenských dejín, v ktorých na obdobie Veľkej Moravy rovno nadväzuje „národné obrodenie“ 19. storočia. Cez „obdobie úpadku“ bolo treba rýchlo prejsť k druhému zlatému veku, „ére znovuzrodenia“. Je ním tzv. jar národov v prvej polovici 19. storočia. Po Veľkej Morave je to ďalšia heroická časť národného príbehu, bohatá na hrdinov, bojovníkov a martýrov. Vrcholným bodom tohto obdobia je slovenské povstanie rokov 1848 – 1849, ktoré hrdinským spôsobom uzatvorilo túto etapu, ktorá začala záujmom o jazyk a literatúru a končila ozbrojeným bojom. „Boj za slobodu“ má mimoriadne dôležité postavenie v každom národnom príbehu a to bez ohľadu na to, či končí víťazstvom alebo porážkou. Tu sa tvorí mýtus o znovuzrození. Dôležitosť je práve v existencii ozbrojeného boja – Július Botto priamo oceňuje, že v roku 1848 sa národovci rozhodli „*národnú slobodu Slovákov tiež mečom vyrúbať*“⁸¹. V jeho ponímaní bolo povstanie úspešné už tým, že sa vôbec uskutočnilo a povzbudilo národné povedomie a národnú hrdosť - Slováci za začali preberať z deväťstoročného spánku. Definitívny obrat potom znamenal vznik prvej Československej republiky v roku 1918.

81 BOTTO, Krátka história, ref. 60, s. 52.

Vývojové tendencie v rokoch 1918 – 1939

Vznik a fungovanie prvej Československej republiky mali pre ďalší vývoj na Slovensku prelomový význam. Vznik nového štátu umožnil značne urýchliť emancipačný proces formovania moderného slovenského národa a jeho národnej kolektívnej identity. Zásadnou mierou k tomu prispel nový školský systém so slovenským vyučovacím jazykom od základných škôl až po univerzitu.⁸² Z hľadiska slovenskej historiografie to znamenalo jej postupnú profesionalizáciu a inštitucionalizáciu. V roku 1919 vznikla v Bratislave Univerzita Komenského, v ktorej bola v roku 1921 otvorená Filozofická fakulta (Fif). Jej súčasťou sa stal Historický seminár. Výučbu takmer úplne zabezpečovali českí profesori. Po vzniku Československa bola obnovená aj Matica slovenská, v rámci ktorej začal pracovať Historický odbor. Roku 1926 vznikla z iniciatívy akademického senátu univerzity Učená spoločnosť Šafárikova. Mala riadnych a mimoriadnych členov, prevažne z radov profesorov a docentov univerzity, od roku 1933 aj čestných a zahraničných členov. Jej úlohou bolo uskutočňovať a organizovať vedecký výskum na Slovensku.

Na rozdiel od Uhorska, československý štát podporoval výskum slovenských dejín a slovenský národný príbeh už nebol marginálnym kontra-naratívom. Nezískal však samostatné postavenie. Oficiálna československá štátna doktrína totiž predpokladala existenciu jediného československého národa. Viacerí „zakladatelia štátu“, v prvom rade Tomáš Garrigue Masaryk, Milan Rastislav Štefánik a Eduard Beneš, boli presvedčení, že koncepcia politického československého národa je životaschopná a možno na nej postaviť politickú budúcnosť štátu i oboch etnických národov.⁸³ Súčasťou zdôvodnenia vzniku a existencie nového štátu bol spoločný československý národný príbeh. Táto nová konštrukcia mala pomôcť dokázať, že Československo nie je umelým zlepencom dvoch národov, ale celkom prirodzeným vyvrcholením historického vývoja jedného, na dlhý čas rozdeleného národného spoločenstva. Samotná idea vznikla v českom prostredí a ovplyvňovala hlavne slovenský národný príbeh, ktorý sa mal v podstate rozplynúť v širšom československom koncepte. Dominantnú úlohu v ňom zohrávali české dejiny a slovenský národný príbeh mal tvoriť ich doplnok. Väčšina českých historikov zaoberajúcich sa Slovenskom⁸⁴ pracovala s predpokladom, že v dejinách Čechov a Slovákov je toľko spoločných bodov a vzájomného ovplyvňovania, že je legitímne hovoriť o jednotných dejinách. Na základe porovnania vývoja reči, kultúrneho a územného vývoja Čechov a Slovákov zastával český historik Václav

82 KOVÁČ, Dušan. Metamorfózy kolektívnych národných identít v 20. storočí. In KILIÁNOVÁ, Gabriela – KOWALSKÁ, Eva – KREKOVIČOVÁ, Eva (eds.). *My a tí druhí v modernej spoločnosti*. Bratislava : Veda, 2009, s. 281.

83 Tamže, 280.

84 Nebolo ich veľa. Pre väčšinu českých historikov nebola problematika československých dejín nijako zvlášť dôležitá a o slovenské dejiny sa príliš nezaujímal.

Chaloupecký⁸⁵ (1882 – 1951) názor, že je možné „...*hovoríť o dejinách československého národa, ichž obsahom je postupný vývoj, postupná integrácia v celok a jednotu.*“⁸⁶

Po roku 1918 sa slovenská historiografia ocitla v úplne novom postavení. Z „disentu“ sa mala presunúť priamo do služieb štátu a jeho oficiálnej štátoprávnej a nacionálnej ideológie. Nepochybne lepšie podmienky vývoja mali byť splatené lojalitou a legitimizačným úsilím v prospech republiky. V prípade českej historiografie tento posun nepredstavoval výraznejší zlom, a teda ani problém. Základná schéma českého národného príbehu sa prakticky nezmenila, tak isto ako jej naviazanie na politické potreby českej spoločnosti. Ako poznamenal Ivan Kamenec: „*Nacionálny čechoslovakizmus, zakotvený aj v preambule československej ústavy z februára 1920 sa veľmi rýchlo premietol aj do akademickej českej historiografie - ani nie tak z aspektu obsahového, ako terminologického.*“⁸⁷

Z pohľadu štátu je jednou z hlavných úloh historickej obce sprostredkovať štátnu legitimitačnú ideu širokej verejnosti. To je jeden z hlavných dôvodov, prečo pojmový aparát, ktorý historici používajú, je aspoň čiastočne podmienený spoločnosťou, v ktorej pôsobia.⁸⁸ Od historikov pôsobiacich v Československej republike sa automaticky očakávalo, že sa na základe štátnej objednávky budú podieľať na vytváraní národnej mytológie. Nesúhlas so štátnou konštrukciou československých dejín bol mnohými považovaný za nelojálny postoj k štátu. Významný historik a politik Kamil Krofta⁸⁹ to v úvode svojej knihy *Čechové a Slováci pred svým státním zjednotením* jasne naznačil v rečníckej otázke: „... *sluší-li Čechy a Slováci pokládati je za dvě větve jediného národa, jak jsou o tom přesvědčeny skoro všichni Čechové a válná část Slováků, či za dva národy sice příbuzné, ale přece jen samostatné jak to ... hlásají nejen všelici domácí a zahraniční odpůrcové našeho státu ale i někteří Slováci (sic!)?*“⁹⁰ Zahraničnými odporcami boli myslení v prvom rade Nemci a Maďari.

Zatiaľ čo v prípade českej historiografie boli po roku 1918 zmeny hlavne terminologické, slovenská časť národného príbehu sa mala prispôbiť aj obsahovo. Dialo sa to však príliš násilne, umelo a rýchlo, čo nutne vyvolalo protireakciu slovenskej historickej obce, ale aj širšej verejnosti. Hneď od začiatku výskytu používania termínu československé dejiny sa tak celá táto problematika dostávala z teoretickej a vedeckej sféry do roviny politickej, navyše s výrazným emocionálnym a nacionálnym zafarbením.⁹¹

85 Václav Chaloupecký bol jedným z hlavných teoretikov a obhajcov konceptu jednotných československých dejín a jednotného československého národa. Bol jedným z najvýznamnejších profesorov novozaloženej Univerzity Komenského. V rokoch 1922 – 1938 viedol Historický seminár, krátko zastával aj funkcie dekana, prodekana a rektora.

86 RAPANT, Daniel. Československé dejiny. In *Od pravěku k dnešku*. Praha : Historický klub, 1930, s. 539.

87 KAMENEC, Ivan. *Spoločnosť, politika, historiografia. Pokrivené (?) zrkadlo dejín slovenskej spoločnosti v dvadsiatom storočí*. Bratislava : Prodama, s. 170.

88 MOMMSEN, ref. 15, s. 19.

89 Kamil Krofta pôsobil ako diplomat vo Vatikáne, Viedni a Berlíne. V rokoch 1927 – 1936 bol zástupcom ministra zahraničia a neskôr aj ministrom.

90 KROFTA, Kamil. *Čechové a Slováci pred svým státním zjednotením*, Praha : Orbis 1932, s. 7-8.

91 KAMENEC, ref. 87, s. 171.

Konstruácii československých dejín nahrával tradičný, „rankeovský“⁹² náhľad na dejiny, preferovaný väčšinou českých historikov. Dejeπισectvo z tohto pohľadu predstavovali takmer výlučne politické dejiny štátov a národov, ktoré mali vlastnú národnoštátnu tradíciu. Kamil Krofta práve skutočnosť, že Slováci takúto tradíciu nemali považoval za vážnu prekážku pre pokusy vytvoriť samostatné slovenské dejiny. Tvrdil, že ich hlavným obsahom by mohol byť snáď len slovenský kultúrny život. Jednou z úloh konštrukcie československých dejín bolo Slovákom národnoštátnu tradíciu vytvoriť vyhlásením Čechov a Slovákov za jeden národ. Pre toto tvrdenie následne hľadal dôkaz v najstarších dejinách.: „*Tu hned na začiatku [v období Veľkej Moravy] je prirodzená jednota národná a štátna, jednota, ktorá potom bohužel sice bola násilne roztržena, ale v dejinách obou rozlúčených vetví našeho národu i v jejich národných povedomí zanechala hlboké stopy.*“⁹³ Krofta tvrdil, že Slovensko bolo aj neskôr kultúrne, geograficky a v niektorých obdobiach aj hospodársky, politicky a právne bližšie k českým zemiám ako k Uhorsku. Takto prezentované dejiny dokazovali, že Česi a Slováci mali spoločnú národnú kultúru a územie. V prípade akceptácie vtedy preferovanej definície národa ako entity, ktorej podstatou bolo spoločné územie, reč a národná kultúra, bolo teda ešte potrebné vytvoriť konštrukciu československého jazyka s dvomi odlišnými variantmi, aby Česi a Slováci mohli byť označení za jeden národ.

Idea československého národa a konštrukcia československých dejín sa navzájom dopĺňali a podporovali. Jedna teória potrebovala druhú. Bez predstavy jednotného národa nemohli existovať spoločné dejiny, ktoré zasa poskytovali dôkaz existencie spoločného národa. Podporovať a dokazovať existenciu československého národa a jednotných československých dejín mala najmä interpretácia najdôležitejších dejinných udalostí.

Vznik Československej republiky v roku 1918 umožnil novému štátu využiť tradičné, spoločné historické mýty Čechov a Slovákov pre potreby legitimizácie vlastnej existencie a ideí, na ktorých bol postavený. V prípade Československa bolo presadenie novej štátnej identity nevyhnutne spojené s potlačením starej uhorskej, a teda spoločnej slovensko-maďarskej identity. Jasne badateľná bola tiež snaha o čo najnegatívnejšie vykreslenie Rakúsko-Uhorskej monarchie, aby v o to žiarivejšom svetle vynikol vznik demokratického a slobodného Československa.

Súčasne s týmito prvkami možno pozorovať rozvoj rôznych dejinných konštrukcií, ktoré mali dokazovať, že národná jednota Čechov a Slovákov má svoje historické opodstatnenie.⁹⁴ Ako to naznačil Tomáš Garrigue Masaryk už v práci *Česká otázka, Snahy a tužby národného obrození* z roku 1895, nový národný príbeh mal byť „výberový“. Ako schopný ideologický vodca si uvedomoval, že nestačí poukázať na tie „správne“ národné tradície, ale rovnako je potrebné pomenovať tie, ktorých rozvíjanie je z hľadiska „národného záujmu“ neužitočné, či dokonca nebezpečné.⁹⁵ Podobne účelovo pôsobí aj návrh jedného z prvých profesionálnych slovenských historikov, Branislava Varsika. V štúdiu *O jednotnosti česko-*

92 Leopold von Ranke (1795 – 1886) bol vplyvný nemecký historik považovaný za jedného zo zakladateľov modernej historickej vedy. Jeho poňatie dejín bolo charakteristickú ústredným postavením štátu.

93 KROFTA Kamil. *O úkolech slovenské historiografie*. Bratislava : Academie, 1925, s. 16.

94 HOLLÝ, ref. 39, s. 330.

95 Tamže, s. 137.

slovenských dejín (1937) navrhoval z uhorských dejín selektívne vybrať a zdôrazniť všetky prieniky českého a slovenského národného príbehu. Tieto obdobia a udalosti sa následne mali stať kľúčovými bodmi nových československých dejín. Napriek tomu, že Varsík nepracoval s fikciou jednotného, československého národa, jeho článok len ďalej dokumentoval, že problematika slovenských, českých a československých dejín nevyrastá z výsledkov pokračujúcej profesionalizácie a vedeckého výskumu slovenskej historiografie, ale je determinovaná aktuálnymi spoločenskými požiadavkami či potrebami.⁹⁶ Koncepcia československých dejín bola skutočne z väčšej časti politickým projektom a historici ju mali len ďalej rozpracovávať a dopĺňať. Že ide o syntetický konštrukt, si mnoho z nich bolo vedomých už od začiatku. Na slovenskej strane to celkom jasne deklaroval najvýznamnejší slovenský historik tohto obdobia Daniel Rapant: *“Nedopúšťame sa teda žiadnej prenáhlenosti, keď zisťujeme, že československé dejiny a ich zrodenie po prevrate treba pripísať snahe, ktorá zjednotenie českej a slovenskej vetvi národa československého v spoločný československý štát chcela odôvodniť i po stránke historickej a chápať osvobodenie aspoň do istej miery ako dovršenie historického vývoja.”*⁹⁷

Kritizovaný však v žiadnom prípade nebol samotný fakt vzniku štátnolegitimizačnej formy národných dejín. V tomto ohľade panoval kompromis o jej potrebnosti ako súčasť obrany pred revizionistickými tendenciami okolitých štátov. Politické aspekty historiografie boli totiž už pred rokom 1948 mimoriadne výrazné a historická veda mala extrémne blízko k národnoštátnym aspektom.⁹⁸ Pre značnú časť slovenskej historickej obce bola existencia československých dejín neprijateľná hlavne pre svoju formu, ktorá vyvolávala pocit, že hneď ako sa slovenský národný príbeh oslobodil z maďarskej anexie, bol okamžite, a príliš očividne, anektovaný českým národným príbehom. Daniel Rapant tento postup nazval *“imperialistickými národnými [českými] túžbami”*⁹⁹

Podkladom pre takéto tvrdenia bola analýza veľkomoravského dedičstva, ako ju podal Václav Chaloupecký.¹⁰⁰ Ten vo svojom texte abstrahoval základné princípy Veľkej Moravy, ktoré podporovali československú ideu v jej vtedajšej podobe: *“Tak stala se říše velkomoravská v naši národní tradici jaksi prototypem národního státu (sic!), kde celý národ našel zjednocení a kde počal vytvářeti svoji svéráznou, slovanskou a evropskou vzdelanost. Odtud to dějinné úsilí vrátiti se k těmto základům, odtud ta snaha po obnově říše velkomoravské. A tato historická tradice velkomoravská je pro ideu československou stejně důležitou složkou, ba snad ještě důležitější než sám její základ, historická skutečnost.”*¹⁰¹ Chaloupecký uvažoval o Československu ako obnovenej Veľkomoravskej ríši a vzápätí mýtus v tejto podobe

96 KAMENEC, ref. 87, s. 175.

97 RAPANT, Daniel. Československé dejiny, ref. 86, s. 532.

98 GLATZ, ref. 11, s. 11.

99 RAPANT, Daniel. Československé dejiny (Reflexie a kritiky). In *Průdy*, 1934, roč. 18, s. 407.

100 V kolektívnej práci *Idea československého státu* z roku 1936.

101 CHALOUPECKÝ, Václav. Říše Velkomoravská. In *Idea československého státu*, Praha : Národní rada československá, 1936, s. 20-21. Výstižnú analýzu využívania veľkomoravského obdobia na legitímizačné snahy v 20. storočí podal historik Frank Hadler: HADLER, Frank. Das Großmährische Reich: tschechoslowakischer oder slowakischer Ur-Staat? Deutungskämpfe im 20. Jahrhundert. In WILLOWEIT, Dietmar – LEMBERG, Hans (eds.). *Reiche und Territorien in Ostmitteleuropa. Historische Beziehungen und politische Herrschaftslegitimation*. München : R. Oldenburg Verlag, 2006, s. 359-378.

prehlásil za dôležitejší ako samu existenciu historickej Veľkej Moravy. Pôvodná historická udalosť tak mala pre štátnu ideu význam len v podobe štátneho mýtu. Chaloupecký nespojil Veľkú Moravu a Československo len na základe pretrvávajúcej tradície, ale aj štátoprávne. Z predpokladu, že veľkomoravské kultúrne a politické dedičstvo prebrali Přemyslovské Čechy, odvodil nárok českých zemí na všetko územie bývalej Svätoplukovej ríše. S tradíciou slovanských vierozvestcov prepojil husitov v podobe pokračovateľov veľkomoravskej, ale aj protinemeckej tradície: „ ... nikoli od Němců , ale od „slovanských apoštolů“ obráčen byl náš národ na víru křesťanskou! A naši husité s nadšením zdůrazňují, že to bylo při apoštolské křesťanství, neskalené vlivy latinského západu a Němci ...“¹⁰²

Druhou Chaloupeckého prácou potvrdzujúcou české nároky na Slovensko bola kniha *Staré Slovensko* (1923). Historik v nej dokazoval, že stredné a severné Slovensko bolo do kolonizácie v 13. storočí takmer úplne neobývané. Obyvateľov západného Slovenska pokladal za základ československého národa, na východnom Slovensku videl potomkov Bulharov. Hoci kniha je dodnes cenená ako vedecky mimoriadne kvalitné zmapovanie najstarších dejín územia Slovenska, jej politický účel je očividný: „...V. Chaloupecký pod zámenkou vymaňovania sa slovenskej histórie zo stáročného zajatia hungarizmu sa vlastne snaží vyludňovať Slovensko, čo do minulosti a formulovať české nároky na Slovensko ...“¹⁰³ Kniha *Staré Slovensko* bola reakciou na niektoré maďarské predstavy o vzniku slovenského etnika. János Karácsonyi, profesor cirkevného práva na budapeštianskej univerzite, v knihe *Historické právo maďarského národa na územie vlasti od Karpát k Jadranu* z roku 1916 tvrdil že, v 9. storočí bolo územie Slovenska neobývanou krajinou, a to až do príchodu Maďarov. Slováci nemali nič spoločné s ľudom Veľkej Moravy, boli to potomkovia rôznych kolonizačných vln medzi 11. a 15. storočím, ktorí sa nakoniec sformovali do jedného etnika.¹⁰⁴ Václav Chaloupecký tieto teórie ostro kritizoval, ich odmietnutie bolo jedným z dôvodov napísania jeho knihy. Autorovou snahou bolo dokázať, že obyvateľstvo Slovenska bolo súčasťou Veľkej Moravy a „čechoslováci“ toto územie obývali pred príchodom Maďarov. Na Slovensku však Chaloupeckého odporcovia nechápali jeho prácu ako obranu pred maďarskými nárokmi. Videli v nej v prvom rade odmietnutie existencie samostatného slovenského etnika. Slovenskí kritici Chaloupeckého téz ich preto dávali na rovnakú úroveň ako maďarské snahy - považovali ich za argumenty na odôvodnenie nadvlády.

Ďalším dôležitým pilierom konštrukcie československých dejín bola husitská tradícia a koncepcia je vplyvu na Slovensku. Teóriu mimoriadneho významu husitizmu pre československé dejiny rozpracoval už pred koncom 19. storočia Tomáš Garrigue Masaryk. Vystúpenie Jana Husa považoval za počiatok českých dejín – od neho možno sledovať vývoj *pravdy a dobra*, vývoj českého národného programu. V 15. storočí sa tak začína Masarykov variant českého národného príbehu, ktorý sa týkal aj národného príbehu Slovenska, resp. Slovákov (ako Čechov). Husiti a následne českí exulanti po bitke na Bielej hore na

102 CHALOUPECKÝ, ref. 101, s. 24.

103 SEDLÁK, Vincent. Staroslovenský sídelný priestor a dielo profesora Rapanta. In Kol. autorov. *Historik Daniel Rapant*. Martin : Vydavateľstvo Maticy slovenskej, 1998, s. 34.

104 VÁRDY, Steven Bela. *Clio's Art in Hungary and in Hungarian-America*. New York : Columbia University Press, 1985, s. 177.

Slovensku tvoria jeho základné uzlové body. Išlo o piliere čechoslovakistickej historickej ideológie.¹⁰⁵ Pre protikatolícke zameranie oficiálnej formy československého národného príbehu predstavovala husitská reformácia základný bod obratu. Ako ukázal Václav Chaloupecký, bolo jej treba podriadiť aj „príliš katolícku“ cyrilo-metodskú tradíciu. Historik Jan Opočenský tvrdil, že o existencii československého národného povedomia svedčí výskyt podobných, pôvodných a jedinečných (organických), historických udalostí ako bol práve husitizmus.

Kým Veľká Morava mala v slovenských dejinách, aj vo všeobecnom povedomí, výsadné postavenie ako jedno z najdôležitejších období slovenských dejín¹⁰⁶, význam husitizmu na Slovensku, jeho prínos, pozitíva a negatíva boli predmetom sporov.¹⁰⁷ Vo všeobecnosti bola husitská tradícia silnejšia u evanjelikov, ktorí ju vo všeobecnosti spájali s rozširovaním protestantizmu. Väčšinoví katolíci husitskej tradície prikladali menší význam, z náboženského hľadiska ju považovali za škodlivú, a teda nemali žiadny záujem na jej presadení na Slovensku. Historici vo všeobecnosti uznávali prínos husitizmu v rozšírení češtiny na Slovensku, predstavu o rýchlom rozvoji česko-slovenských vzťahov prijímali vlažnejšie a teórie o husitskej kolonizácii Slovenska už boli dôsledne odmietané. Navyše ani žiadna forma husitskej tradície nebola zásadnejšie zakotvená v slovenskom národnom povedomí.¹⁰⁸ Evanjelici jej pripisovali skôr náboženský význam ale aj ich v chápaní predstavovala „český import“ a nie domáci koncept.

Ako vidno štátom podporovaný koncept „slovenského husitizmu“, ako dôkazu národnej jednoty Čechov a Slovákov, nemal veľkú nádej na úspech. Starý mýtus o nadväznosti husitizmu a protestantizmu na Slovensku bol vyvrátený ešte v 30. rokoch Branislavom Varsikom.¹⁰⁹ Jeho práca *Husiti a reformácia na Slovensku do žilinskej synody* (1932) odmietla staré teórie a mýty o pretrvávanií husitskej tradície do obdobia reformácie. Vznik tejto tradície v slovenskom evanjelickom prostredí autor predpokladal až počas národného obrodenia. Napriek tomu, že Varsik zdôraznil bohatosť česko-slovenských vzťahov v 16. storočí, vyvolala je práca kritiku evanjelického tábora.

Varsikovu prácu kritizovali profesor literárnej vedy Univerzity Komenského Pavel Bujnák¹¹⁰ a doktor teológie Ján Ďurovič¹¹¹, obaja zároveň tiež evanjelickí kňazi. Recenzentom prekážal najmä Varsikov „prehnaný kriticizmus“, ktorým búral staré tradície. Ukázalo sa však, že kontinuitu medzi husitizmom a reformáciou obaja len predpokladali, ale v skutočnosti

105 HOLLÝ, ref. 39, s. 139.

106 Bolo to do roku 1918 jediné obdobie samostatnosti a jediná štátotvorná tradícia. Navyše pre prevažne katolícky národ mali veľký význam aj svätci Cyril a Metod.

107 Pôsobenie husitov na Slovensku nebolo takmer vôbec zmapované. Za husitské obdobie sa tradične považovalo skôr pôsobenie Jana Jiskru a bratříkov.

108 Výnimky existovali len na regionálnej úrovni.

109 Bližšie otázky husitskej tradície v slovenskej historiografii: LYSÝ, Miroslav. Slovenská a maďarská historiografia k husitským dejinám. In *Medea*, 2006, roč. 10, s. 151–164.

110 BUJNÁK, Pavel. Husiti a reformácia na Slovensku do žilinskej synody (Poznámky ku knihe Dr. Bran. Varsika. Bratislava 1932, str. 226. Vydala Filozofická fakulta Univerzity Komenského). In *Prúdy*, 1933, roč. 17, s. 210–220.

111 ĎUROVIČ, Ján. Príspevok k dejinám husitstva na Slovensku. In *Prúdy*, 1935, roč. 19, s. 359–361.

nevedeli nijako potvrdiť. Branislav Varsik¹¹² v odpovediach na ich kritiku poukázal na skutočnosť, že historik musí pracovať na základe znalosti prameňov a nesmie sa opierať len o tradíciu bez ohľadu na jej starobylosť. „Z celej diskusie vidno, že B. Varsik svojim dielom zasiahol do pomerne citlivej problematiky o pôvode reformácie v Uhorsku obzvlášť pre príslušníkov evanjelickej konfesie.“¹¹³

Daniel Rapant v reakcii na Opočenského názory označil husitizmus za fenomén českých dejín: „Jedine snád o husitstve by bolo možno hovoriť ako o organickom prejave, ale len národa českého, nie slovenského.“¹¹⁴ Rapant poukázal aj na problémy, ktoré spôsobovalo označovanie popularity husitizmu a husitov na Slovensku za dôkaz prežívajúceho povedomia o československej národnej jednote, čo bol spolu s presvedčením o explózii česko-slovenských kultúrnych a jazykových stykov, základ prvorepublikového husitského mýtu. Vyslovil zásadné pochybnosti o predpoklade, že rozšírenie myšlienok husitizmu na Slovensku spôsobilo vedomie národnej jednoty: „Husitstvo samé napr. má medzi Slovákami stúpencom menej a vyskytuje sa ako hnutie pozdejšie, než je tomu o obyvateľstva inonárodného ... čo samo o sebe, ako aj okolnosť, že husitstvo bolo rozšírené po všetkých krajinách susediacich s Čechmi, stačí na dôkaz, že nejde o nejaký organický plod národnej duše, ale o náhodnosť stykov a kopu iných okolností ...“¹¹⁵ Nepresvedčivé mu pripadalo aj tvrdenie o jazykovom prínose husitov pre slovenské prostredie: „Najnovšie bádanie v tomto smere ukazuje, že tu nešlo o akési vojsko české, ani nie o husitov, ale o prosté stredoveké vojsko žoldnierske, kde Česi mali väčšinu ... O vzájomnej národnostnej reakcii medzi týmto vojskom a domácim obyvateľstvom nevieme takmer nič. Čo vieme neukazuje práve na uvedomovanie si národnej súťažiteľnosti ...“¹¹⁶

V polovici 30. rokov Daniel Rapant už vypracoval ucelenú kritiku konštrukcie jednotných československých dejín a koncepcie československého národa. Bol tak prvým slovenským profesionálnym historikom zaoberajúcim sa zmyslom a koncepciou slovenských dejín. V diskusiách s niektorými českými historikmi naznačoval neudržateľnosť tvrdenia o existencii jednotných československých dejín. Rapant bol ostrým kritikom vnášania politiky a aktuálnych mocenských zámerov do historického výskumu. Zdôrazňoval, že úlohou historikov je v prvom rade vedecky a nestranné sa zamýšľať, či sú „československé dejiny vo vedeckom zmysle možné“¹¹⁷, a nie brať túto konštrukciu ako vopred danú. Rapant navrhoval skúmať československú históriu vo forme vzájomného približovania alebo oddiaľovania Čechov a Slovákov – s Veľkou Moravou ako začiatkom a Československou republikou ako zavŕšením vývoja oboch národov. Tvrdil, že „... sa musí rozlišovať medzi stykmi čiste zovňajšími, možnými aj medzi dvomi národmi samostatnými alebo len príbuznými, medzi čiste

112 Varsikove odpovede: VARSÍK, Branislav. Husiti a reformácia na Slovensku do žilinskej synody (Odpoveď na poznámky prof. dr. Pavla Bujnáka. Prúdy r. 1933, s. 210 – 220). In *Prúdy*, 1933, roč. 17, s. 311 – 318; VARSÍK, Branislav. Poznámka k Ďurovičovmu „Príspevku k dejinám husitstva na Slovensku“. In : *Prúdy*, 1935, roč. 19, s. 417 – 421.

113 LYSÝ, Miroslav. Slovenská a maďarská historiografia k husitským dejinám. In *Medea*, 2006, roč. 10, s. 157.

114 RAPANT, Československé dejiny (Reflexie), ref. 99, s. 403.

115 RAPANT, Československé dejiny, ref. 86, s. 545.

116 Tamže.

117 RAPANT, Československé dejiny (Reflexie), ref. 99, s. 401.

pasívnym podliehaním totožným faktorom zovňajším a prejavmi skutočnej národnej jednoty organickej, tryskajúcej zvnútra toho-ktorého národa ... a svedčiacimi svojou totožnosťou alebo príbuznosťou o totožnosti alebo príbuznosti svojho pôvodu“.¹¹⁸ Existenciu československých dejín však Rapant apriori neodmietol.¹¹⁹ Požadoval však ich prepracovanie a hlavne zba-venie politických a ideologických nánosov. Rozhodne však nesúhlasil s československým národným príbehom tvoreným dejinami jednotného československého národa, ktorý podľa neho (ešte) neexistoval.

Z pohľadu Daniela Rapanta bola jediným kritériom existencia národa prítomnosť národného povedomia. Spoločnú kultúru, reč a územie¹²⁰ označil len za prostriedky, ktoré pomáhajú v jeho vytváraní. Vznik spoločného štátu neznamenal automatický vznik takéhoto povedomia, to bolo podľa neho otázka storočí. Národ definuje ako „...väčšie (prirodzené i duševné) spoločenstvo ľudí, obývajúce na spoločnom území, majúce spoločnú reč i kultúru, a cítiace sa vlivom svojho povedomia súdržnosťou, vyvinutého a udržiavajúceho sa vlivom uvedených známk spoločných osobitou kolektívnou jednotkou (osobnosťou), a snažiace sa takou sotvať i naďalej.“¹²¹ Rapantove názory boli jednoznačne ovplyvnené myšlienkami francúzskeho historika a filozofa Ernesta Renana¹²², ktorý považoval národ za duchovný princíp, potvrdzovaný každodenným plebiscitom¹²³ závislým na prianí „ľudu“, kde názory „mocných“ nemajú žiadnu relevanciu. Národ teda existuje na základe subjektívneho princípu – jeho členovia musia byť presvedčení, že patria do jedného spoločenstva. Ak však obyvatelia Československa nemajú povedomie, že sú členmi jednotného československého národa, takýto národ neexistuje, čo však ale neznamena, že časom nemôže vzniknúť. Rozpor medzi oficiálne podporovanou interpretáciou a skutočnosťou si samozrejme uvedomovali aj iní. Kamil Krofta v ideologicky zameranej štúdii *O úkolech slovenské historiografie* obhajoval myšlienku československej jednoty na základe príkladov Veľkej Moravy aj husitov, no vo „vedeckejšej“ knihe *Čechové a Slováci pred svým štátnim zjednotením* sa už k týmto myšlienkam staval opatrnejšie a jeho súdy, najmä čo sa týka husitského vplyvu na Slovensku, boli menej jednoznačné.

Tento rozdiel spočíval v skutočnosti, že koncept československého národa bol vnímaný ako politická nutnosť a súčasť obrany štátu voči revizionistickým návrhom susedov. V Maďarsku sa už od konca prvej svetovej vojny časť historiografie sústavne venovala zdôvodňovaniu potreby obnovy Uhorska. Tamojšia historiografia čiastočne pozmenila svoj koncept Uhorska ako národného štátu - bola akceptovaná multietnicita, teraz využívaná ako príklad národnostnej tolerancie Uhorského kráľovstva. Napríklad v spise *Pro Hungaria* (1918) bola vyzdvihnutá maďarská zhovievavosť a liberalizmus, ktorá umožnila Slovákom prežiť ako národ tisíc rokov.¹²⁴ Maďarská historiografia aj propaganda sa zamerala na „strašenie“

118 Tamže.

119 Daniel Rapant bol podporovateľom československého štátu a prívŕzcom úzkej česko-slovenskej spolupráce.

120 Na základe tejto definície dokazovali existenciu československého národa obhajcovia jeho existencie.

121 RAPANT, Československé dejiny, ref. 86, s. 542.

122 Daniel Rapant absolvoval študijný pobyt na parížskej Sorbonne.

123 RENAN, Ernest. Co je to národ?. In HROCH, Miroslav (ed.). *Pohledy na národ a nacionalizmus*. Praha : Slon, s. 33-35.

124 VÁRDY, ref. 104, s. 176.

tvrdením, že Slováci prídu o svoju národnú identitu. Vznik Československa opisovala ako českú okupáciu Slovenska, ospravedlňovanú umelými konštruktmi. Riešenie videla v obnovení Uhorska, teda štátu, ktorý Slovákov chránil tisíc rokov.

Mnoho českých aj slovenských politikov aj historikov videlo v týchto snahách reálnu hrozbu, ktorá vyžadovala ďalšie upevňovanie a presadzovanie československých a anti-maďarských konceptov v oficiálnej verzii národného príbehu. Teraz už je jasné, že existujúce obavy z nelojálnosti Slovákov boli prehnané. Maďari reálne neponúkali nič viac ako Česi, štátoprávne ani ideologicky. Ústupky bývalým národnostiam boli v skutočnosti iba taktické. Väčšina maďarských historikov medzivojnového obdobia, zdôrazňovala zvrchované právo svojho národa na vládu v Karpatskej kotline. Ponuka pre Slovákov teda nebola príliš lákavá - uznanie statusu národa (bez konceptov ako bol čechoslovakizmus), ale v pozícii menšieho, menej rozvinutého a nerovnoprávneho partnera.

Niektoré reakcie na maďarské snahy však naďalej poškodzovali vzťahy medzi Čechmi a Slovákmí. Príkladom môže byť text *Maďarská propaganda proti Československu* (1929) z pera Alberta Pražáka, profesora českej literatúry na Univerzite Komenského. Pražák ako reakciu na „maďarskú psychózu“ navrhol ďalšie upevnenie československého národného príbehu a dôsledné potieranie slovenských autonomistických snáh. Výsledkom takejto kontraproduktívnej činnosti však bola rastúca nepopulárnosť slovenských zástancov konceptu čechoslovakizmu a postupné vznikanie neželaných paralel medzi maďarským a českým národnostným tlakom.

Pritom nebyť príliš očividnej politickej a ideologickej podmienenosti československých konceptov, je možné, že by mali šancu uspieť, aj keď zrejme len v miernejšej podobe. Bolo jasné, že väčšina slovenských historikov, a koniec-koncov ani väčšina Slovákov, nikdy neprijme predstavu jednotného československého národa a na ňu nadväzujúcu konštrukciu československých dejín. Tým skôr, že pre vytváranie slovenského národného príbehu neboli takéto koncepcie potrebné a dali sa celkom jednoducho ignorovať.¹²⁵ Podobne ako sa väčšina českých historikov nezaoberala slovenskými dejinami, tak ani slovenskí historici (profesionáli aj amatéri) vo svojich prácach väčšinou nezohľadňovali český kontext. V historickom odbore Matice slovenskej napríklad už od 30. rokov nepôsobili prívrženci jednotných československých dejín.

Na druhej strane je ale možné, že v slovenskej spoločnosti by sa našla ochota akceptovať menej „agresívnu verziu“ československých dejín v podobe „zastrešenia“ slovenského a českého národného príbehu. K tomu smeroval aj návrh Daniela Rapanta, podľa ktorého hlavným obsahom slovenského národného príbehu mal byť vznik a vývoj národného uvedomenia „slovenskej vetvy československého národa“. Československé dejiny by tak tvorili len spojovací článok pre národné príbehy Čechov, Moravanov a Slovákov. Slovenská historiografia nemala ignorovať uhorské dejiny, ale skúmať, ako ovplyvnili česko-slovenský národný vývoj. Na rozdiel od Kamila Kroftu, Daniel Rapant totiž nepovažoval za „nosiťela dejín“ štát, ale národ. Národný príbeh bol podľa neho tvorený postupným formovaním

125 Aj Daniel Rapant vyučoval a skúmal len slovenské dejiny, hoci formálne bol docentom (neskôr mimoriadnym profesorom) pre československé dejiny. Václav Chaloupecký ho za jeho „nezájum“ o české dejiny kritizoval.

národného spoločenstva a sebaindetifikáciou obyvateľstva s týmto konceptom. Pohľad ignorujúci delenie národov na historické a nehistorické, tak umožňoval postaviť národný príbeh na národnom a kultúrnom vývoji. Jeho akceptáciou už Slováci svoje dejiny nepotrebovali zväzovať s tzv. historickými národmi (Čechmi alebo Maďarmi).

Ludácka konštrukcia národného príbehu

Po rozpade Československej republiky v roku 1939 sa otázka československých dejín stala bezpredmetnou. Nový Slovenský štát (1939 – 1945) si začal vytvárať vlastný národný príbeh, zdôrazňujúci samostatný slovenský historický vývin. Štát, ktorý vznikol v dôsledku Hitlerovho plánu na rozbitie Československa nutne potreboval historickú legimitizáciu, ktorá by potvrdila opodstatnenosť jeho existencie. Tým skôr, že so vznikom samostatnej Slovenskej republiky nerátalo ani slovenské obyvateľstvo ani samotné politické elity, ktoré mali nový štát riadiť. Štátna moc preto od historikov požadovala konštrukciu národného príbehu, ktorá by dokazovala prirodzené smerovanie národného vývoja k samostatnému štátu a ospravedlňovala udalosti vedúce k rozpadu Československa. Autoritatívny režim Slovenského štátu tiež požadoval nielen ďalšiu nacionalizáciu národného príbehu, ale aj jeho všestranné prispôsobenie oficiálnej ideológii, ktorú hlásala Hlinkova slovenská ľudová strana (HSLŠ), ktorá štát ovládala.

Dvorným historikom vláduceho režimu sa stal František Hrušovský.¹²⁶ Ukážku novej koncepcie slovenských dejín predstavovala jeho práca *Slovenské dejiny* vydaná roku 1939. Hrušovského ambíciou bolo vytvoriť prvú vedeckú syntézu slovenských dejín, výsledkom však bol nevelmi rozsiahly, populárno-vedecký až propagandistický text, postavený na staršom výskume. Hrušovský ho preštylizoval do podoby nacionalistickej a katolíckej verzie národného príbehu, zbavenej pročeskoslovenských a protinemeckých konotácií. Napriek všetkým výhradám je však táto práca prvou kompletnou syntézou slovenských dejín napísanou slovenským historikom.¹²⁷ Bez ohľadu na ideologické podfarbenie autor dokázal, že je možné napísať politické dejiny Slovákov bez toho, aby výsledok pôsobil nezrozumiteľne alebo umelo.

František Hrušovský v úvode svojej knihy vyhlásil: „*Slovenské dejiny, to sú predovšetkým osudy územia našej vlasti.*“¹²⁸ Napriek tomu písal skôr dejiny Slovákov ako Slovenska. Slovenský národ považoval za od nepamäti existujúce spoločenstvo. V prípade etnogenézy preto nepíše o príchode Slovanov, ale Slovákov. Slovenské národné dejiny sa však pre neho začínajú až menami Pribina a Nitra. Ešte dôležitejšie však je veľkomoravské dedičstvo. Jeho „štátotvorná a národno-emancipačná“ koncepcia v novom národnom príbehu ostala, Veľká Morava sa však z predchodcu Československa mení na predobraz Slovenského štátu. Na to boli potrebné celkom jednoduché zmeny. František Hrušovský kládol dôraz najmä na kategórie náboženstva a národnosti. Začiatok slovenských národných dejín predstavovalo Nitrianske kniežatstvo, najmä kvôli vysviacke kostola v Nitre. Len prijatím kresťanstva sa totiž Slováci konštituovali ako skutočný kultúrny národ. Veľkomoravské kresťanstvo už nemalo podobu „špeciálnej slovanskej cesty“, ale bolo stotožňované s latinským katolicizmom - žiadaný obraz správneho Slováka - katolíka tak dostal svoju tisícročnú históriu. Predobrazom slovenskej štátnosti 20. storočia však už nebolo malé Nitriansko, ale celá Veľká

126 František Hrušovský vyštudoval históriu na Univerzite Komenského, v rokoch 1938 – 1945 bol tajomníkom

Maticе slovenskej a viedol jej Historický odbor. Bol tiež poslancom Slovenského snemu. V roku 1945 emigroval.

127 Na rozdiel od Júliusa Bottu, ktorý z národného príbehu vynechal osem storočí.

128 HRUŠOVSKÝ, František. *Slovenské dejiny*. Martin : Matica slovenská, 1939, s. 11.

Morava, „*štát obývaný výlučne Slovákmí, ktorí vždy tvorili jadro Veľkej Moravy.*“¹²⁹ Zmizlo aj pochybovanie o hodnotení Svätopluka. Napriek kritike jeho „nekresťanského života“, ho Hrušovský označil za „najmocnejšieho slovenského kráľa“ a vytvoril tak v slovenských dejinách dovtedy chýbajúci obraz kráľa, hrdinu a dobyvateľa.

V snahe dotvoriť, v militaristickej dobe, Slovákom obdobia vojenskej slávy sa Hrušovský obrátil k ére Matúša Čáka Trenčianskeho. Zdrojom hrdosti pre neho však nebol tento veľmož. Dôležité bolo, že svoje úspechy dosiahol s pomocou Slovákov: „... *najspolahlivejšou oporou jeho moci bola oddanosť a vernosť zemianstva a ľudu ... Vo vojsku Matúša Čáka Trenčianskeho bojovali i oddiely slovenských bojovníkov ..., takže vojenská sláva Matúša Čáka Trenčianskeho je zásluhou predovšetkým jeho slovenských poddaných.*“¹³⁰ Husitské hnutie a jeho možný vplyv však do novej koncepcie slovenských dejín nezapadali, a to ani z hľadiska národného, ani náboženského. V Hrušovského interpretácii v žiadnom prípade neznamenalo zblížovanie Slovákov a Čechov, ani slovenčiny a češtiny. Práve naopak: „*Husitské vojská z túžby po hojnej koristi a z túžby po pomste niekoľko ráz vtrhli do Uhorska a narobili Slovensku nesmierne škody.*“¹³¹

Je zaujímavé, že v Hrušovského verzii slovenského naratívu sa ani povstaniu rokov 1848 – 1849 nedostalo veľkého uznania, hoci bolo nepochybne ideologicky využiteľné v podobe ozbrojeného „boja za slobodu“. Národná jednota slovenských dejín sa v práci rozpadá spolu so začiatkom opisu slovenského politického života v 19. storočí. František Hrušovský sa netajil preferenciou katolíckeho prúdu slovenskej politiky a mimoriadne kritickým postojom k liberálom a socialistom, ktorých spájal s vplyvom „pomaďarčeného židovstva“.¹³² Celkovo delí Hrušovský slovenské politické prúdy na dve základné skupiny: „*Proti skupine slovenských nacionalistov, ktorá budovala svoj program na samobytnosti slovenského národa a kresťanskom svetovom názore, stála skupina slovenských liberálov, ktorí svoje pokrokové náhľady spojovali s programom československej národnej jednoty.*“¹³³ Pričom autor nenecháva nikoho na pochybách, že jeho sympatie celkom jednoznačne patria „slovenským nacionalistom“.

Tento postoj sa najvypuklejšie prejavil v jeho analýze rokov 1918 – 1939, ktorá získala podobu ideologicky podmienenej protičeskej propagandy. Dejiny prvej republiky sú podávané ako opis krívd páchaných Čechmi na slovenskom národe. Celá kapitola má podobu emotívnej obžaloby českej politiky voči Slovákom. Okrem útlaku Slovákov zo strany Čechov sa Hrušovský nezaobera takmer ničím iným: „*Vo svojej povýšenosti urážali [Česi] náboženské presvedčenie slovenského ľudu, nešetrným spôsobom sa dotýkali vzrastajúceho slovenského národného citu, slovenčinu pokladali iba za nárečie češtiny, v slovenskom nacionalizme videli iba pozostatok maďarizácie, a propagovali myšlienku československej národnej jednoty.*“¹³⁴ Ostro je odsúdený aj český postoj ku katolíckej cirkvi. „*Česko – slovenská*

129 Tamže, s. 52.

130 Tamže, s. 116.

131 Tamže, s. 133.

132 Tamže, s. 333.

133 Tamže, s. 341.

134 Tamže, s. 383.

cirkev pokúšala sa šíriť svoje sektárske náuky i na Slovensku, a tým pomáhala prehlbovať priepasť, ktorá sa utvorila medzi českým a slovenským národom...¹³⁵ Druhým veľkým problémom novej republiky podľa Hrušovského boli ľavicové prúdy – sociálna demokracia a neskôr komunizmus. Aj preto, že tvorili veľkú konkurenciu pre HSLS: „Keď sa strana sociálnej demokracie rozdelila na dve politické strany ... dostalo sa slovenské robotníctvo do dvoch ľavicových táborov, ktoré v duši slovenského robotníka ubíjali slovenský národný cit a slovenský pracujúci ľud hnali do boja proti ostatným vrstvám slovenského národa, ktorý sa organizoval v Slovenskej ľudovej strane pod vedením Andreja Hlinku.“¹³⁶

Značnú časť Hrušovského knihy tvorí apológia na Andreja Hlinku a jeho strany. Predseda HSLS je predstavený ako bojovník za tradičné „slovenské hodnoty“ proti rozkladnému vplyvu socializmu a liberalizmu. Historik ho vykreslil ako idealizovanú mýtickú postavu bojujúcu proti českému vplyvu na Slovensku: „Andrej Hlinka s odporom pozoroval výčiny českých ľudí, ktorí v mene osvety a pokroku prinášali na Slovensko mravný rozklad, a s celou energiou svojho bojovného ducha vystúpil na obranu slovenských a kresťanských tradícií svojho národa.“¹³⁷ Tento nekritický obdiv (vynútený dobou alebo skutočne odrážajúci autorove názory) ovplyvnil Hrušovského opis rozbitia Československa a vzniku diktatúry HSLS. Na dosiahnutie zdania legitimity konania ľudákov v roku 1938 – 1939 ich predstavil ako jediných zástupcov záujmov národa a faktických vykonávateľov jeho vôle: „Slovenský národ, rozdelený na rozličné politické tábory, vycítil, že musí sa zjednotiť v HSLS.“¹³⁸ Takto prezentovaný „národný záujem“ umožnil ospravedlniť aj rozpad republiky: „Tu sa ukázalo nad všetku pochybnosť, že dohoda medzi Slováckmi a Čechmi nie je možná, a že slovenský národ musí svoj boj za svoju národnú slobodu dobojovať bez ohľadu na záujmy Republiky.“¹³⁹ Hrušovský svoju syntézu končí vznikom Slovenského štátu, keď ešte predtým vysvetľuje dôvody vzniku autoritatívneho režimu: „Aby Slováci mohli svorne pracovať na výstavbe svojho nového života ... slovenská vláda rozpustila tie politické strany, ktoré nevedeli nájsť cestu do jednotného tábora HSLS ako strany slovenskej národnej jednoty ...“¹⁴⁰

Ľudácky konštrukt národných dejín sa ukázal oveľa trvácnejší ako samotný štát na ktorého legitimizáciu bol vytvorený. Bola tak založená línia mýtu, ktorá v rokoch komunistickej totality, v ešte radikálnejšej podobe¹⁴¹, prežívala v slovenskej exilovej historiografii.

Po obnovení Československa v roku 1945 bola síce ľudácko-nacionalistická verzia slovenských dejín odmietnutá, ale nenastal ani návrat k prvorepublikovému čechoslovakizmu. To už v plnej miere nebolo možné, pretože povojnová Československá republika sa oficiálne stala štátom dvoch národov - Čechov a Slovákov, kde slovenská časť republiky mala oveľa autonómnejšie postavenie ako v rokoch 1918 – 1938. Táto autonómia sa do značnej miery týkala aj slovenskej historickej vedy. Roky existencie Slovenského štátu umožnili jej rýchly

135 Tamže, s. 390.

136 Tamže, s. 387.

137 Tamže, s. 384.

138 Tamže, s. 422.

139 Tamže, s. 415-416.

140 Tamže, s. 424.

141 V roku 1949 Hrušovský už v exile písal o „Slovenskom štáte známom pod menom Veľká Morava, predstavujúcom zrkadlo budúcnosti.“

rozvoj už len preto, že bolo treba nahradiť vyhnaných českých profesorov. Objektívnym výsledkom, aj keď len vedľajším efektom existencie vojnového štátu, tak bola početnejšia a sebavedomejšia slovenská historická obec, ktorá pomerne ostro odmietala všetky pokusy o návrat k čechoslovakistickým konštrukciám národného príbehu. Jedným z prejavov tohto postoja bolo založenie samostatnej Slovenskej historickej spoločnosti¹⁴² v roku 1946. Takmer všetci slovenskí historici zároveň tiež odmietli účasť na druhom zjazde československých historikov v roku 1947. Dôvodom bol práve protest proti údajným pretrvávajúcim čechoslovakistickým tendenciám českej historickej obce a pocitu zaznávania výsledkov slovenskej historiografie. Hoci organizátori podujatia vyvinuli značnú snahu, aby tieto postoje zmenili, slovenská účasť na zjazde bola len marginálna.¹⁴³

Skutočnosť, že nezmizla ani snaha o vytvorenie samostatného slovenského národného príbehu dokazovala v 1946 vydaná syntéza Františka Bokesa¹⁴⁴ *Dejiny Slovenska a Slovákov*.¹⁴⁵ Táto práca, súčasť väčšieho projektu slovenskej vlastivedy, ukázala, že kritický postoj ku konštrukcii spoločných československých dejín a niektorým aspektom česko-slovenských vzťahov vo všeobecnosti zďaleka nebol charakteristický len pre prívržencov Slovenského štátu. Napriek tomu, že časť českej spoločnosti sa vnútorne idey čechoslovakizmu nevzdala, novú štátoprávnu realitu nebolo možné ignorovať. Aj jeden z hlavných predstaviteľov konceptu československej jednoty Kamil Krofta vo svojej povojnovej práci *Dějiny československé* (1946) pripustil, že jednotný československý národ nikdy nevznikol a do značnej miery rezignoval aj na myšlienku konštrukcie jednotných československých dejín. Treba však zdôrazniť, že v krátkom období rokov 1945 – 1948 už dve spomenuté syntézy nemohli výraznejšie ovplyvniť formovanie pohľadu na české a slovenské dejiny, aj keď v spätnom pohľade predstavujú zavŕšenie vývoja konštrukcie českého, slovenského a československého národného príbehu v prvej polovici 20. storočia.

142 Pod vedením Daniela Rapanta.

143 Pozri: KOSTLÁN, Antonín. *Druhý sjezd československých historiků (5.-11. října 1947) a jeho místo ve vývoji českého dějepisectví*. Praha : Archiv AV ČR, 1993.

144 František Bokes sa už v období existencie Slovenského štátu vyprofiloval na vplyvnú postavu slovenskej vedy, bez toho, aby sa príliš kompromitoval spoluprácou s ľudáckym režimom. To mu umožnilo udržať si svoje vplyvné postavenie aj po roku 1945.

145 Vydanie tejto práce malo za následok ostrý konflikt Františka Bokesa s Danielom Rapantom, ktorý ho obvinil, že ukradol texty jeho prednášok.

Pokusy o marxistické zhodnotenie slovenských dejín pred rokom 1948¹⁴⁶

Pokusy o aplikáciu historického materializmu na udalosti slovenských dejín sa objavovali už počas existencie prvej republiky. Autormi takýchto exkurzov boli členovia mladej komunistckej inteligencie¹⁴⁷, ktorí však pôsobili najmä v Prahe, a na druhej strane redaktori komunistických novín (najmä Pravda chudoby). Žiadny z nich nebol profesionálny historik, čo malo samozrejme vplyv na kvalitu ich práce. Nepochybne to viedlo aj k tomu, že ich texty v historickej obci nevzbudzovali takmer žiaden ohlas. Zrejme hlavne preto, že mali len podobu novinových článkov, prednášok a esejí.

Už v tom čase sa v článkoch z pera komunistov, resp. sympatizantov s komunizmom objavili základné rysy, ktoré sa neskôr stali pre komunistickú interpretáciu jednotlivých historických udalostí charakteristické: silná ideologizácia dejín, ich propagandistické využívanie, navyše spojené s častým prispôbovaním a menením argumentácie, v závislosti od zmien doktríny v rámci komunistckej internacionály. Ako už v roku 1981 napísal Ivan Kamenec: „... všetky publikačné exkurzy do histórie mali výsostne aktuálny politický zámer, zodpovedali dobovej politike KSC a jej hodnoteniam aktuálnej spoločenskej situácie ...“¹⁴⁸ Z toho vyplýval silný prezentizmus v interpretácii historických udalostí, ktoré článkoch marxistických publicistov v prvom rade umožňovali robiť závery pre politickú prax prítomnosti. Ako zdôrazňuje Ján Mlynárik: „Nešlo teda o historikov, ktorí by postupným bádáním rozširovali svoje vedomosti a na základe vyššie dosiahnutého korigovali svoje predchádzajúce názory. Išlo o praktických publicistov, ktorí si z histórie požičiavali, čo sa im hodilo pre praktickú politiku strany. Tu teda nemohlo dôjsť k žiadnemu vnútornému poznávaciemu vývinu, ale iba k opakovanému použitiu metódy na rôznych politických stupňoch, za rozličných situácií.“¹⁴⁹ To bol základ kritiky už vtedajších profesionálnych historikov. Toto tvrdenie tiež obsahuje dôvody, prečo boli prvorepublikové pokusy o marxistickú analýzu slovenských dejín v neskoršom období nepoužiteľné. Keďže mali v absolútnej väčšine politicko-výchovný účel, neprinášali nové vedomosti, ktoré by mali hodnotu bez ohľadu na ideologický náter. Navyše sa nutne museli prispôbovať aktuálnym straníckym náhľadom, takže po ich zmene sa stali bezcenné alebo dokonca pre stranu nebezpečné. Slovensko nemalo osobnosť, ktorá by symbolizovala kontinuitu marxistického náhľadu na národné dejiny pred a po roku 1948. Tí, ktorí by v slovenskom prostredí mohli na toto postavenie ašpirovať (v prvom rade Ladislav Novomeský a Vladimír Clemenis) sa stali obeťami straníckych

146 Obsiahlejšie sa tejto téme venoval Ivan Kamenec v 80. rokoch. Jeho práca, do istej miery poznačená vládnuťou ideológiou, je po faktografickej stránke stále prínosná. Pozri: KAMENEC, Ivan. *Začiatky marxistického myslenia na Slovensku*. Bratislava: Veda, 1984. Obsiahlu kritiku a do značnej miery oprávnenú kritiku Kamenecovej práce napísal bývalý disident a exilový historik Ján Mlynárik. Pozri: MLYNÁRIK, Ján. Rozdvojené dejepisectvo. In: *Slovenské rozhľady*, 1995, roč. 2, č. 5 (príloha).

147 Ladislav Novomeský, Vladimír Clemenis, Gustáv Husák, Anton Sirácky, Daniel Okály, Eduard Urx, Ján Poničan a iní.

148 KAMENEC, Spoločnosť, ref. 87. s. 147.

149 MLYNÁRIK, Ján. Rozdvojené dejepisectvo. In: *Slovenské rozhľady*, 1995, roč. 2, č. 5 (príloha). s. 124.

čistiek v 50. rokoch. To samozrejme úplne znemožnilo deklaratívne nadväzovanie na ich publikačnú činnosť z predchádzajúceho obdobia.

To boli vo všeobecnosti príčiny, prečo sa oficiálna slovenská marxistická historiografia po roku 1948 príliš nehlásila k svojmu medzivojnovému vývoju. Jedinú významnejšiu výnimku predstavoval Alexander Markuš. Bol to totiž profesionálny historik (vyštudoval v Bratislave) a autor jedinej serióznej marxistickej vedeckej práce, ktorá nemala primárne propagandistický účel. Jeho monografia *Sedliacke povstanie na Zemplíne r. 1831* vznikla roku 1938, svojho vydania sa však dočkala až roku 1951. Markuš ako historik bol však v predvojnovom období prakticky neznámou osobou. Na základe svojej partizánskej činnosti a najmä kvôli tragickej smrti počas transportu do koncentračného tábora v roku 1945, sa stal hrdinom komunistického odboja. Po roku 1948 mu bolo in memoriam udelených viacero vyznamenaní a pôct - jednou z nich bolo aj slávnostné vydanie jeho monografie.

Klasickým príkladom prístupu komunistických intelektuálov k dejinám v období prvej republiky sú však iné práce. Jednou z najvýznamnejších je esej Ladislava Novomeského *Marx a slovenský národ*, po prvý raz uverejnená v časopise DAV v roku 1933. Tento text má všetky vyššie spomenuté charakteristiky komunistickej spisby zameranej na dejiny, okrem jedinej. Novomeského interpretácia účasti štúrovcov na udalostiach rokov 1848 – 1849 sa nezmenila až do polovice 60. rokov. Aj to je jeden z dôvodov, prečo si jeho esej zaslúži hlbšiu analýzu. Predhovor k nej napísal Vladimír Clementis. Vysvetlil v ňom, čo znamená historický materializmus, marxistické nazeranie na dejiny a prečo je proletariát nositeľom budúceho vývoja.¹⁵⁰ Prácu predstavil ako poučenie a návod pre dnešok. Aj podľa Novomeského mal výskum roku 1848 „*priniest vedomie o historických koreňoch oportunistu slovenského meštianstva*.“¹⁵¹ Tento ideologický prezentizmus bol zdôraznený aj v nasledujúcich vetách: „*Dnes ešte ... patria tieto skutočnosti do oboru historických vied, aby zajtra poučenia z nich prenikli do povedomia nás, kde sa stanú praktickou silou v najsúčasnjšom spoločenskom dení*.“¹⁵²

Úlohou Novomeského článku bolo vysvetliť, prečo marxisti nemôžu akceptovať tradičnú interpretáciu slovenských dobrovoľníckych výprav rokov 1848 – 1849 ako hrdinské obdobie národných dejín. Argumenty čerpal z článkov Marxa a Engelsa, ktorí označili konanie Slovanov v tomto období za kontrarevolučné. Text veľmi plasticky ukazoval budúce smerovanie marxistického národného príbehu v komunistických totalitách. Z učenia „klasikov“ komunisti nepreberali len teóriu a metódu vedeckej práce. Medzi nespochybniteľné axiómy patrili aj samotné historické analýzy Marxa a Engelsa: „*Pre tých, kto pochopili udalosti v ich súvisie, kto porozumeli tej skutočnosti, že v revolučných rokoch osemaštyridsiatych išlo o srážku demokraticko-revolučných smerov s reakčnými silami starej Európy, tým netreba viac zdôrazňovať, že protislovanské stanovisko Karla Marxa bolo vrcholne oprávnené*.“¹⁵³ Novomeský úplne prevzal všetky odsudzujúce tézy o slovanských národoch, chyby však

150 NOVOMESKÝ, Ladislav. *Marx a slovenský národ*. Bratislava : Pallas, 1933, s. 8.

151 Tamže, s. 17.

152 Tamže.

153 Tamže, s. 36.

hádza na „mešťanstvo“, do ktorého radil aj štúrovcov: „*A tak vstúpil slovenský národ do svojho historického života ... Už ako nepriateľ a utlačovateľ snáh veľkej väčšiny vlastného svojho tela ... revolučné otrasy európske prebudili k životu národné mešťanstvo pod Tatrami, ktoré sa stalo kontrarevolučným skôr, než si oči pretrelo.*“¹⁵⁴ Z pohľadu marxistu sa tak Slováci dopustili „neodpustiteľného zločinu“ voči revolúcii v mene dosiahnutia svojich krátkozrakých národných cieľov. Jediným prostriedkom odčinenia týchto hriechov bola podľa Novomeského nová „*revolúcia proletárov a sedliakov, ktorá zmyje staré previnenie Slovanstva.*“¹⁵⁵

Ladislav Novomeský vo svojom texte v skutočnosti nepriniesol nič nové a hlavne žiadne vlastné interpretácie. Ako novinku na Slovensku vlastne predstavil deväťdesiat rokov staré články, doplnené o rovnako staré spomienky priameho účastníka revolučných bojov Mikuláša Dohnányu. Novšie práce na danú tému nepoznal alebo ich odmietal, pretože neprinášali „*vedomie o historických koreňoch oportunistu slovenského mešťanstva.*“¹⁵⁶ Novomeský tak nenapísal historickú prácu, ale skôr ideologický traktát, ktorým sa snažil podľa vtedajšej doktríny negovať národné tradície ako „buržoázny prežitok“.¹⁵⁷ Mimo komunistického prostredia táto práca, v čase svojho vzniku, zožala len kritiku. Jej forma však do značnej miery predznamovala budúci vývoj marxistickej konštrukcie národného príbehu.

154 Tamže, s. 25.

155 Tamže, s. 41.

156 Tamže, s. 17.

157 Tento radikálne odmietavý postoj prešiel v 40. rokoch 20. storočia zásadnými zmenami.

Zhrnutie vývoja do roku 1948

S tručný a do určitej miery aj zjednodušený prehľad základných vývojových trendov slovenskej historiografie do polovice 20. storočia umožňuje vysloviť niekoľko záverov. V období po druhej svetovej vojne už mal slovenský národný príbeh pomerne jasnú formu. Táto konštrukcia národných dejín úzko súvisela s procesom národnej sebaidentifikácie, čo je zrejme dôvod jej značnej stability a odolnosti voči vonkajším tlakom. Slovenský národný príbeh sa tak nepodarilo rozpuštiť v českom (československom) ani uhorskom národnom príbehu. Ako výstižne napísal historik Peter Haslinger: „Zahrnutie maďarských motívov rozprúdilo diskusiu o „slovenskosti“, kým argumenty ktoré mali podporovať československú národnú jednotu ostrým vymedzovaním sa voči Maďarom, zároveň zdôraznili rozdiely s Čechmi. Neúmyselne zo strany českých aj maďarských lídrov, podporovali ich konkurujúce si nároky slovenské úsilie zachovať sa a rozvinúť svoj nezávislý národný príbeh, v rámci nového československého kontextu.“⁴¹⁵⁸

V čase vzniku prvej československej republiky už bol zrejme proces konštituovania slovenského národa ako samostatného etnického spoločenstva nezvratný. To vysvetľuje neúspech idey československého národa a podpornej teórie spoločných československých dejín v tej forme, v akej ho presadzovala štátna ideológia. Oficiálna interpretácia čechoslovakizmu nedokázala uspokojiť najmä kľúčový segment slovenskej vedeckej a politickej elity, ktorá Československo považovala za dvojnárodný štát. Napriek spomínaným zásadným obmedzeniam vo vývoji slovenskej historiografie pred rokom 1918, aj tento stav stačil na to, aby sa, minimálne v radoch slovenskej inteligencie, zafixoval pomerne komplexný obraz slovenských dejín. Mal už všeobecne akceptované uzlové body aj s ich definovaným významom pre „národný vývoj“. Bolo v ňom celkom jasné smerovanie, obsahoval hrdinské aj tragické obdobia, hrdinov, martýrov aj zločincov. V žiadnom prípade nebol tak nevyhranený a neznámy ako si mysleli viacerí českí a maďarskí publicisti, politici aj vedci, považujúci jeho radikálne prepracovanie a začlenenie do iných naratívov za jednoduchý proces.

To však neznamená, že slovenský národný príbeh predstavoval nemenný monolit. Naopak, existovalo tu viacero jeho interpretácií a variácií. Charakteristický pre 19. storočie bol konfesijný náhľad - katolícky a evanjelický, prejavujúci sa hlavne v hodnotení českého a husitského vplyvu na slovenský vývoj. Môžeme tak hovoriť o evanjelickej, resp. československej a katolíckej od českého vplyvu nezávislejšej verzii národného príbehu, nie však o existencii viacerých konkurenčných naratívov. Aj ľudácky národný príbeh, s jeho vypätým nacionalizmom, často iracionálnym protičeským a antisemitským postojom, bol skôr len extrémnou formou katolíckej verzie interpretácie slovenských dejín ako úplne novou konštrukciou.

Druhým dôležitým faktorom bola otázka, či základnou koncepciou slovenských dejín má byť teritoriálny alebo národný princíp. Teda či písať dejiny územia Slovenska alebo dejiny

158 HASLINGER, Peter. Hungarian Motifs in the Emergence and the Decline of a Czechoslovak National Narrative, 1890 – 1930. In WINGFIELD, Nancy Meriwether (ed.). *Creating the other: ethnic conflict and nationalism in Habsburg Central Europe*. Oxford; New York : Berghahn Books, s. 173.

slovenského národa.¹⁵⁹ Teritoriálnu koncepciu presadzoval napríklad Tomáš Garrigue Masaryk, ktorý písal prioritne o dejinách Slovenska a nie o dejinách Slovákov¹⁶⁰, ktorí ako samostatný národ podľa Masaryka neexistovali. Teritoriálny aspekt slovenských dejín v tomto prípade potláčal národný. Dejiny československého národa však už boli postavené na národnom koncepte, dejiny maďarskej a nemeckej menšiny žijúcej na území Československa do neho nepatrili. Slovenská historiografia vo väčšine prípadov akcentovala národný princíp, teritórium však bolo považované za automatickú súčasť národa. Pre Františka Hrušovského tvorili dejiny Slovenska osudy územia tzv. slovenskej krajiny (vlasti), slovenského národa, vrátane Slovákov v zahraničí a „cudzích prisťahovalcov“ pôsobiacich na Slovensku.¹⁶¹ Tento široký koncept však ostal len v úvode a Hrušovského kniha sa zaoberá prakticky len dejinami Slovákov na území dnešného Slovenska.

V ľudáckej konštrukcii národného príbehu tak kulminovala jeho teritoriálna a národnostná ohraničenosť. Vznikom Československa zo slovenského naratívu vypadol uhorský kontext a po roku 1939 slovenská historiografia rezignovala aj na ten československý, čím sa dobrovoľne uzatvárala do príliš úzkych, značne neprirodených nacionálnych hraníc. Tento proces bol samozrejme do určitej miery výsledkom špecifických podmienok vývoja slovenskej historiografie. Ako pripomína Lubomír Lipták, „širšie, obyčajne etastisticky ladené koncepcie mali jasne protinárodný, protislovenský osten alebo aspoň podtón“.¹⁶² Už v „predmarxistickom období“ sa niekoľkokrát objavil aj ďalší limitujúci faktor národného príbehu, ktorým bolo primárne zameranie na tzv. ľud so súčasným vylúčením ostatným vrstiev spoločnosti pod zámienkou ich všeobecnej „protinárodnosti“. Po prvýkrát túto koncepciu rozpracoval Svätozár Hurban Vajanský v radikálnom odmietnutí dôležitosti dejín a výzve na etnologické štúdium „masy národa“. Pre Františka Hrušovského „slovenské dejiny teda nie sú dejinami vladárskych rodov, ani dejinami slávnych veľmožov, víťazných vojen a ťažkých porážok. Slovenské dejiny, to sú dejiny slovenského ľudu a jeho tisícročného života v Slovenskej krajine.“¹⁶³ Marxistická historiografia teda neprišla s „plebeizovaním“ slovenských dejín ako prvá, len posilnila už existujúce tendencie. Nasledujúce obdobie ukázalo, že v konštrukcii slovenského národného príbehu ostávajú niektoré otvorené otázky, ako napríklad niektoré otázky česko-slovenských vzťahov a zhodnotenia českého vplyvu v dejinách Slovákov. U ďalších tém bol z rôznych dôvodov (ideologických, politických) výskum doplnený dopredu danými frázami, ktorých spochybňovanie a vedecké overovanie bolo nežiaduce.¹⁶⁴

Aj po druhej svetovej vojne však najväčším problémom slovenskej historiografie ostávala jej nerozvinutosť, a to v inštitucionálnom aj personálnom zmysle. V tomto ohľade Slovensko ďaleko zaostávalo za všetkými svojimi susedmi. Profesionálnych historikov bolo stále

159 Vo všeobecnosti sa konštrukcia národného príbehu väčšinou opiera o kombináciu oboch konceptov, jeden z nich však väčšinou prevláda. Čisté formy postavené len na jednom princípe sú skôr výnimočné. Príkladom môže byť už spomínaná práca Júliusa Botta *Slováci. Vývin ich národného povedomia* zameraná výlučne na dejiny národa.

160 HOLLÝ, ref. 39, s. 330.

161 HRUŠOVSKÝ, ref. 128, s. 11 – 12.

162 LIPTÁK, Storočie, ref. 48, s. 64.

163 HRUŠOVSKÝ, ref. 128, s. 13.

164 Napriek tomu sa to samozrejme dialo.

veľmi málo a len ťažko nachádzali uplatnenie vo výskume.¹⁶⁵ V slovenskom prostredí tak nevznikla historická škola prezentujúca osobitný pohľad na dejiny. Už Lubomír Lipták si všimol, že slovenská historiografia po väčšinu času miesto kladenia vlastných otázok len odpovedala na tie cudzie. Tým bola dlhodobo fixovaná národooobránná úloha historiografie, čo sa však v polovici 20. storočia už stávalo anachronistickým a kontraproduktívnym prvkom.

V tom čase však už existoval pomerne pevný konštrukt slovenského národného príbehu, postavený na základných uzlových bodoch, všeobecne uznávaných za kľúčové obdobia slovenských dejín. Po roku 1945 spochybňovanie existencie samostatného slovenského národa s vlastným národným príbehom nebolo významným problémom. S týmto stavom kontrastovala celková úroveň výskumu slovenských dejín, ktorá bola iba v začiatkoch. Slovenský národný príbeh pred rokom 1948 tak z veľkej časti stále pozostával z mýtov, ideologických konštrukcií a predstáv vykonávateľov štátnej moci. Neustále prítomná požiadavka prispôsobovať sa rôznym politickým zmenám a tlakom navyše u mnohých príslušníkov historickej obce vypestovala skôr prispôsobivosť ako zásadovosť, čo sa prejavilo aj v ďalšom vývoji. Na tomto stave sa podieľala aj špecifická tradícia českej a slovenskej historiografie, v rámci ktorej sa už od obrodovania upevňovalo úzke prepojenie historickej vedy s politickým vývojom národa. Tento stav sa v reakcii na udalosti druhej svetovej vojny po roku 1945 ďalej prehlboval.

165 To neplatilo napríklad pre archivárov, ktorých bol zase v tomto období nedostatok.

2. Marxizmus v historickej vede socialistických diktatúr

Výskum formovania slovenského národného príbehu v rokoch 1948 – 1968 má v prvom rade podobu analýzy implementovania marxisticko-leninského svetonázoru, v jeho najdogmatickejšej stalinistickej podobe, do slovenskej historickej vedy. Historik Jacques Le Goff píše o „poklesom marxizme, ktorý zamieňa historickú vedu s politickou angažovanosťou.“¹⁶⁶ Tento proces, riadený totalitnou vládou mocou uplatňujúcou striktnú kontrolu nad všetkými oblasťami ľudskej činnosti, viedol k takmer úplnej likvidácii názorovej slobody vedeckých pracovníkov. To bolo jedným zo základných cieľov komunistickej diktatúry. Zaznamenávame tak premenu histórie na ideologickú a propagandistickú vedu, nútenú deformovať výklad dejín tak, aby spĺňal predstavy ideológov marxizmu-leninizmu. Počiatočným cieľom, ktorý sa však nikdy nepodarilo úplne splniť, bolo odmietnutie tzv. buržoázneho pohľadu na dejiny a nekomunistických konštrukcií národného príbehu.

Najmä v prvých rokoch komunistického panstva bola základnou črtou novej podoby národného príbehu skutočnosť, že jeho hlavné kontúry netvorili historici, ale stranícky aparát na základe svojich ideologických požiadaviek. Ideológovia marxizmu-leninizmu určovali základné smerovanie národného príbehu, aj to, ako mali byť jednotlivé udalosti hodnotené. Teória tu neslúžila na interpretáciu faktov objavených na základe štúdia prameňov. Úloha historikov bola obmedzená na ich vysvetľovanie (alebo falšovanie) spôsobom, aby boli v harmónii s danými ideologickými predpokladmi.¹⁶⁷ Nešlo však len o implementáciu (vo väčšine stredoeurópskych krajín prakticky neznámeho) marxizmu, ale aj o nutnosť zohľadňovať v opise dejín aktuálne ideologické kampane (napr. boj proti buržoáznemu nacionalizmu, kozmopolitizmu alebo klerikalizmu). Vývoj národného príbehu najmä v 50. a na začiatku 60. rokov je preto zásadne ovplyvnený požiadavkami vládnucich komunistických strán, ktoré základné smernice pre svoje konanie preberali priamo zo Sovietskeho zväzu.

Historik Maciej Górny charakterizuje vývoj historickej vedy v krajinách tzv. Východného bloku na konci 40. rokov ako obdobie ďalekosiahlej homogenizácie.¹⁶⁸ Všade bola inštalovaná marxisticko-leninská metodológia, vedecká obec musela deklarovat pripravenosť, prebrať sovietske organizačné schémy a vedecké praktiky. Všetky štáty bloku boli diktatúrami, ktoré sa snažili čo najdôslednejšie kontrolovať písanie a výučbu histórie, aby ju mohli využívať pre svoje politické ciele.¹⁶⁹ Komunistické totality akceptovali len jediný prístup k skúmaniu dejín. Ich oficiálnou doktrínou bol marxizmus-leninizmus, ktorého

166 LE GOFF, ref. 2, s. 16.

167 Peter SIPOS, *Hungarian Historical Scholarship and Marxism-Leninism*, In GLATZ, Ferenc (ed.). *The Soviet System and Historiography 1917-1989*. Budapešť: Institute of History of the Hungarian Academy of Sciences, 1995, s. 97.

168 GÖRNY, Maciej. Die Anfänge der „Nationalstaaten“ in den Marxistischen Historiographien Polens, der DDR und der Tschechoslowakei. In *Inter Finitimos*, 2005, roč. 3, s. 156.

169 IGGERS Georg G. *Dějepisectví ve 20. století*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997, s. 78.

ústrednou doktrínou bol historický a dialektický materializmus postavený na pojme triedneho boja a teórie striedania spoločenských formácií.¹⁷⁰

Základom marxistického pohľadu na dejiny bolo presvedčenie, že ak má byť historiografia skutočnou vedou, jej hlavnou úlohou musí byť formulovanie zákonov historického vývoja. Marxova základná téza znie, že spôsob výroby v materiálnom živote podmieňuje spoločenský, politický a intelektuálny proces vo všeobecnosti. Existenciu ľudí nedeterminuje ich vedomie, ale naopak toto vedomie je determinované ich spoločenským bytím.¹⁷¹ Celý historický vývoj podmieňoval konflikt vyvierajúci z hospodárskej nerovnosti. Jeho hnaciu silu predstavuje „rozpor medzi výrobnými silami a výrobnými vzťahmi“ a z neho vyplývajúci rozpor medzi jednotlivými triedami v spoločnosti. Pôsobením výrobných síl vznikli spoločenské vzťahy, ktoré začali v istom okamžiku brániť plnému rozvoju výrobných síl, a preto museli byť nahradené vzťahmi novými.¹⁷² Marxizmus je „lineárna“ teória postavená na predstave konca dejín spočívajúcom na završení postupného zdokonaľovania sveta. Zjednodušene povedané, historický materializmus (metóda prístupu k dejinám založená na marxizme) predpokladá a následne opisuje existenciu „objektívnych zákonov spoločenského vývoja“, ktoré vedú ľudstvo jednotlivými „spoločensko-ekonomickými formáciami“.¹⁷³ Nástup novej epochy zvyčajne ohlasujú revolúcie. Konflikty končia až zavedením socialistickej spoločenskej formácie. Túto úlohu, podľa klasikov marxizmu-leninizmu, mohla zvládnuť len robotnícka trieda, resp. proletariát. Marxistická konštrukcia dejín je tak tvorená reťazou triednych bojov a iných „pokrokových tradícií“. Výskum mal podobu rozdeľovania jednotlivých fenoménov a udalostí na pokrokové a reakčné. V marxisticko-leninskom videní dejín mal každý národ svoje vlastné „pokrokové tradície“, ktoré tvorili kľúčové body národného príbehu.

Základnou úlohou marxistickej historiografie bolo nachádzanie a dokumentovanie takýchto tradícií. Vo všeobecnosti išlo o revolučné hnutia, ktoré sa snažili o zvrhnutie dovtedajšieho spoločenského poriadku. Vo všeobecnosti však bolo marxisticko-leninské nazeranie na dejiny ľudstva značne negativistické. Minulosť bola vnímaná ako následnosť spoločenských formácií zameraných na vykorisťovanie pracujúcich tried. V tomto ohľade sa marxistickí historici zaoberali hlavne odhaľovaním chýb v minulosti - najmä tej kapitalistickej.¹⁷⁴ Komunistické režimy si síce „privlastňovali dejiny“, v konečnom dôsledku sa však orientovali na budúcnosť, resp. na vybudovanie beztriednej spoločnosti. V minulosti nachádzali hlavne negatíva, ktoré sa nemali opakovať a súčasne aj potvrdenie správnosti marxistickej predstavy o zákonitom smerovaní spoločnosti.¹⁷⁵ Na problematiku vzťah komunistickej režimov k dejinám upozornil maďarský historik Ferenc Glatz: „Okrem

170 Tamže.

171 LE GOFF, ref. 2, s. 176.

172 IGGERS, ref. 169, s. 76.

173 Od prvotnospolnej cez otrokársku, feudálnu, kapitalistickú a socialistickú ku konečnému víťazstvu komunistickej formácie.

174 GLATZ, ref. 11, s. 14.

175 V tom bol rozdiel v porovnaní s fašistickou ideológiou postavenou na kulte minulosti.

*komunizmu nepoznáme žiadny iný politický systém, ktorý by svoje ciele definoval na negácii dejín ako celku, ktorý by práve kvôli tomu bol tak silne orientovaný na históriu.*¹⁷⁶

Napriek tomu, že už Marxov koncept historického vývoja bol značne dogmatický a rigidný, ďalší vývoj tieto trendy ešte posilňoval. V Marxovom diele sa o pevných zákonoch dejinného vývoja ešte nehovorí, tento prvok do historického materializmu vniesol až Lenin, čím dotvoril doktrínu historického determinizmu, takú typickú pre konštruovanie marxistických národných príbehov v socialistických diktatúrach.¹⁷⁷ Mimoriadne dôležitý pre vývoj marxistickej historiografie v sovietskych satelitoch je aj ďalší prínos leninizmu. Ako zdôraznil Georg Iggers: „Aj keď sa Marx domnieval, že všeobecné smerovanie historického procesu je dopredu dané, jeho konkrétne formy mali byť poznamenané politickým jednaním ... K revolúcii však mohlo prísť až vtedy, keď pre ne predchádzajúci vývoj pripraví podmienky.“¹⁷⁸ Lenin, pripravujúci komunistickú revolúciu v agrárnom Rusku, kde proletariát hral zanedbateľnú úlohu, musel Marxove myšlienky upraviť. Marginalizoval preto tvrdenie, podľa ktorého spoločenská formácia nezaniká, kým sa v nej nerozvinú všetky výrobné sily, ktorým je to umožnené. Na úkor dôležitosti početnej robotníckej triedy bola zdôraznená ústredná úloha komunistickej strany ako najvyššej formy organizácie najrevolučnejšej triedy. Tá mala podobu tzv. predvoja pracujúcich, schopného odhaľovať a aplikovať zákony historického vývinu.¹⁷⁹ Lenin tak do popredia vyniesol kľúčovú a nezastupiteľnú úlohu politickej strany, ktorá už nemusela čakať na „ideálne podmienky“, ale na základe svojej aktivity mohla Marxom načrtnutý vývoj urýchliť. Ďalší zásadný posun do marxistickej ideológie priniesol Stalin. Spočíval v redefinovaní roly štátu. Pre Marxa bol štát „*nástrojom vykorisťovateľskej triedy na potlačenie vykorisťovaného ľudu*“¹⁸⁰ a nástupom spravodlivej, beztriednej spoločnosti mal automaticky zaniknúť. Lenin vo svojej práci *Štát a revolúcia* (1918) predpovedal vznik tzv. proletárskeho štátu, ktorý mal začať postupne odumierať. Pomerne rýchlo sa však ukázalo, že takéto predstavy sú v úplnom rozpore s realitou. V Sovietskom zväze sa totiž po „skonsolidovaní situácie“ úloha a angažovanosť štátu enormne zvýšila na úroveň ďaleko presahujúcu všetky dovtedajšie skúsenosti. Táto situácia sa po druhej svetovej vojne opakovala aj v stredo európskych ľudových demokraciách. Všemocný štát sa tak namiesto odumierania stal kľúčovým faktorom zachovania komunistickej diktatúry, najmä v období, keď myšlienku celosvetovej revolúcie (nútene) nahradila téza o budovaní socializmu v jednej krajine. Príliš očividný rozpor teórie a skutočnosti odstránil Stalin novou teóriou, podľa ktorej proletársky štát nebude zanikať, ale musí byť naopak kontinuálne posilňovaný, aby bol schopný obrany pred „imperializmom“. Štát bol chápaný ako nástroj v rukách strany, ktorá s jeho pomocou pracuje na svojom ciele - dosiahnutí komunizmu.¹⁸¹ Za týmto účelom bolo podľa Stalina nutné aj v krajine ovládanej pracujúcou triedou neustále zostrovať triedny boj proti „prežitkom kapitalizmu“ pretrvávajúcim v prostredí tzv. revolučných tried.

176 GLATZ, ref. 11. s. 14.

177 LE GOFF, ref. 2, s. 15.

178 IGGERS, ref. 169, s. 78.

179 KOPEČEK, Michal. Ve službách dějin, ve jménu národa. In *Soudobé dějiny*, 2001, roč. 8, č. 1, s. 26.

180 Kol. autorov. *Filozofický slovník*. Bratislava : Pravda, 1974. Heslo *Štát a revolúcia*

181 KOPEČEK, ref. 179, s. 25.

Výsledkom bol neustále narastajúci počet „ideologických úchyliiek“ a vlna politických procesov, ktorá zachvátila stredoeurópske komunistické diktatúry v prvej polovici 50. rokov.¹⁸² V tomto období sa už ponímanie štátu u straníckych ideológov zmenilo z Marxovho reliktu buržoázneho vývoja na hodnotu prvoradej dôležitosti a hlavný nástroj straníckej politiky.¹⁸³ Tento trend sa naplno preniesol aj do historickej vedy. V marxistických naratívoch zohrával ústrednú úlohu štát, ktorý, presne v intenciách toľko kritizovaného pozitivizmu, predstavoval jednu z hlavných mét historického vývoja a hlavný predpoklad pokrokového vývoja spoločnosti.

V socialistických diktatúrach bola vládna strana priamo personifikovaná so štátom a tento stav bol ospravedlňovaný tzv. zákonitosťou dejín tak, ako ju definoval historický materializmus. Svoje výsadné postavenie sa však jednotlivé komunistické strany snažili čo najpresvedčivejšie legitimizovať.¹⁸⁴ To znamená, že predstavitelia vládnej moci potrebovali nejakým spôsobom ospravedlniť svoju neobmedzenú vládu. Režim sa nemohol dlhodobo opierať len o teror. Napriek všetkým deklaráciám, komunistické režimy v strednej Európe pocítovali stálu hrozbu existencie alternatívnych predstáv liberálno-demokratického štátneho zriadenia. V jednotlivých národných prostrediach navyše internacionálny a ateistický charakter štátnej doktríny pôsobil proti domácim a zažitým myšlienkovým modelom.¹⁸⁵ V snahe podporiť svoje nároky sa komunistické strany obracali do histórie. V tomto zmysle ako zastrešujúci a najvyšší filozofický princíp zostávala idea zákonitosti dejín. Táto téza však bola pre väčšinu spoločnosti príliš iracionálna a nemohla preto fungovať ako účinný legitimizačný argument. Na „nižšej rovine“ jednotlivých národných dejín bola preto „poľudštená“, odkazmi na konkrétne historické udalosti a prispôbená danej národnej historickej pamäti.¹⁸⁶ Z tejto snahy následne vyplývali úlohy pre národné historiografie: vytvoriť konštrukciu národného príbehu, z ktorej by vyplýval prirodzený a nevyhnutný nástup vlády komunistickej strany. Legitimizácia vládnuceho režimu vyžadovala dôkazy, že komunisti za vlády v zemi ujali bez pomoci zo zahraničia a hlavne bez priamej sovietskej intervencie.¹⁸⁷

Proces faktického splyvania štátnej a komunistickej moci, spolu s teóriou o budovaní socializmu na konkrétnom a ohraničenom štátnom území, vyžadoval pozornosť venovanú národným dejinám. Komunisti si preto veľmi rýchlo vytvorili vlastné poňatie národnej tradície. Mala formu tzv. progresívnych udalostí v minulosti. Vo väčšine prípadov išlo o rôzne revolučné vystúpenia proti panujúcim sociálnym systémom. Zásadný význam v rámci tejto skupiny mali tradície „boja proti fašistickým okupantom“ v období druhej svetovej vojny.

182 V slovenskom prípade bol výsledkom týchto procesov boj proti tzv. buržoáznemu nacionalizmu, ktorý zásadným spôsobom ovplyvnil formovanie marxistického národného príbehu.

183 V tomto ohľade je do istej miery charakteristický okrídlený výrok Klementa Gottwalda z roku 1949: „Republiku si rozvracať nedáme!“ Z tejto vety je celkom jasné, že komunisti sa považovali za faktických vlastníkov štátu, prispôbeného ich potrebám.

184 Legitimita v širšom význame znamená uznanie práva autority na výkon moci, predovšetkým fyzickej, v rámci určitého teritória. KOPEČEK, Ve službách, ref. 179, s. 24.

185 Tamže, s. 27.

186 Tamže, s. 23.

187 SIPOS, ref. 167, s. 97.

Všetky tieto historické okamihy marxistická historická veda interpretovala tak, aby slúžili legitimizačným cieľom vládneho režimu, v podobe obrazu komunistov ako dedičov a završovateľov národných pokrokových tradícií. Presne tak to deklaroval minister informácií Václav Kopecký v roku 1949 (25. 5. - 29. 5.) na 9. zjazde KSČ: „... *když my, komunisté Československa, vedeme naši zem vpřed k socialismu, pomáhá nám při tom významně revoluční duch našich národních dějin, odkaz bojovníků táboritského komunismu.*“¹⁸⁸

História sa podľa predstáv komunistov skladala z reťaze príkladov a analógií, z ktorých sa mali vybrať progresívne a pozitívne tradície tvoriace „hlavnú líniu dejín“.¹⁸⁹ V českom prípade je notoricky známym prejavom tohto trendu text Zdenka Nejedlého, jedného z vedúcich ideológov KSČ, *Komunisté - dědici velikých tradic českého národa.*¹⁹⁰ Slovenským pendantom, mimoriadne úspešnej Nejedlého state bola prednáška Ladislava Novomeského *Komunizmus v slovenskej národnej ideí*¹⁹¹.

Hľadanie „národných tradícií“ v komunistickej historiografii do značnej miery zatláčalo do úzadia ďalšiu pôvodnú marxistickú myšlienku a to internacionalizmus proletariátu.¹⁹² Za základ internacionalizmu bol považovaný spoločný triedny záujem proletariátu a konečný cieľ jeho boja nezávisle od štátnej a národnej príslušnosti jeho konkrétnych predstaviteľov.¹⁹³ Nacionalizmus, resp. buržoázny nacionalizmus bol v marxistickom ponímaní škodlivou ideológiou, ktorá prekáža triednej solidarite pracujúcich: „*Nacionalismus je prvkej buržoásní třídní ideologie, buržoásní mentality. Nacionalismus je plodem epochy kapitalismu, kdy konkurenční jeho charakter vedl buržoasii k tomu, aby se snažila národními zájmy krýti výhradní právo na vykořisťování lidu své země ... Pod záminkou národní shody zájmu různých tříd, pod titulem tzv. národní solidarity se buržoasie snažila přivléci pracující lid i dělnictvo své země pod svůj vliv, stavěti je rozněcováním nacionálního šovinismu proti druhým národům a paralyzovati tak snahy o mezinárodní solidaritu dělnictva a pracujícího lidu.*“¹⁹⁴

Táto koncepcia, ktorú komunistické režimy formálne nikdy neopustili, sa však reálne do stredoeurópskej historiografie premietla len slabo. Svoj význam mala predovšetkým v medzivojnovom období. V Sovietskom zväze Michail Nikolajevič Pokrovski, hlavná postava bolševickej historiografie v 20. a 30. rokoch, vytvoril anti-nacionalistický pohľad na ruské dejiny. Situácia sa však zmenila už s nástupom Stalina. Zatiaľ čo pre Lenina boli príležitostné odkazy na ruskú minulosť a národnú jednotu skôr záležitosťou politického pragmatizmu a momentálnej taktiky, s rozvojom stalinizmu sa ruský nacionalizmus stával neoddeliteľnou súčasťou oficiálneho sovietskeho ideologického diskurzu.¹⁹⁵ Tento posun ešte urýchlila druhá svetová vojna, počas ktorej sa už ruská nacionálna symbolika naplno

188 Národní archiv České republiky (ďalej NA ČR), fond (ďalej f.) Praha IX. sjezd, kartón (ďalej k.) 67, archívna jednotka (ďalej aj.) 112, Václav Kopecký - prejav na 9. zjazde KSČ

189 SIPOS, ref. 167, s. 97.

190 Zdeněk Nejedlý ho predniesol na zjazde Syndikátu českých spisovateľov v roku 1946. Po roku 1948 bol tento prejav viackrát publikovaný.

191 Bol to prejav prednesený roku 1946 na zjazde kultúrnych pracovníkov KSS v Martine a následne publikovaný.

192 Dôsledný anacionalistický a prosovietsky internacionalizmus bol pre komunistov typický ešte v polovici 30. rokov 20. storočia.

193 Filozofický slovník, ref. 180, Heslo *Internacionalizmus*.

194 NA ČR, f. Praha IX. sjezd, k. 67, aj. 112, Václav Kopecký - prejav na 9. zjazde KSČ

195 KOPEČEK, Hledání, ref. 6, s. 122.

prejavila a využívala. Skutočnosť, že silnejúci sovietsky patriotizmus s prímiesou ruského nacionalizmu a obnoveného tradičného ruského všeslovanstva sa stal súčasťou sovietskej štátnej doktríny, mala priamy vplyv aj na rodiace sa komunistické režimy v tzv. ľudových demokraciách v prvých povojnových rokoch.¹⁹⁶ V čase keď vznikali bol už Pokrovského anti-nacionalizmus zavrhnutý a konštrukcie nových naratívov preto mohli a mali byť postavené na tzv. národných tradíciách. Výsledkom bolo, že marxistické národné príbehy boli konzekventne konštruované na národnom diskurze. Dôvodom bola pragmatická snaha komunistických režimov v strednej Európe pomocou ideí národnej jednoty a ňu nadväzujúcej príťažlivej konštrukcie národných dejín získať legitimitu u obyvateľstva. Dôraz na inter-nacionalizmus, zvlášť v regióne poznačenom dlhodobou históriou etnickej nevraživosti, túto úlohu plniť nemohol. Preto nikdy nenahradil nacionálnu orientáciu v komunistických historiografiách. Naopak silnel skôr trend smerujúci k nacionalizácii triednej paradigmy v podobe spojenia národa a triedy pomocou tvrdenia, že práve pracujúca trieda je skutočným národom. Proces faktického splývania štátnej a komunistickej moci spolu s teóriou o budovaní socializmu na konkrétnom, ohraničenom štátnom území vyžadoval pozornosť venovanú národným dejinám. „... *komunisté v Československu, Polsku a NDR problematičnosť vlastnej legitimity už v počiatkoch svojho panovania reflektovali a cítili potrebu prispôsobiť, či spíše doplniť svoju „filozofiu“ (účelové a hodnotové racionálne určenie ciele, tedy dosažení komunismu), ktorá neodpovedala „praktickému myšlení“ väčšinovej spoločnosti, o prvky, jež byly s tímto myšlením kompatibilní. Jedním z nich byl i odkaz na národní dějiny.*“¹⁹⁷

V komunistickej východnej Európe boli teda po roku 1945 existujúce nacionálne paradigmy jednoducho „zafarbené“ na červeno.¹⁹⁸ Situáciu na začiatku 50. rokov expresívne, ale výstižne popísal Dušan Třestík: „*Mladí marxisti si predstavovali, že sa konečne budú venovať vedeckému výkladu českých dejín na základe Marxovej teórie stadiálneho vývoja. Sotva si však stačili prečítať prvé brožúry, vrátil sa z Moskvy Zdeněk Nejedlý a oznámil im, že je to zbytočné, že všetko je už u Jiráska a že kto nie je za husitstvo je proti nám. Pod Nejedlého perom sa tak narodil na červeno natrený, triedno-nacionalistický bastard Palackého koncepcie, ktorý sa o nejakú vedeckosť vôbec nestaral.*“¹⁹⁹ Veľmi podobný vývoj prebiehal aj v Maďarsku. Komunisti tu svoju legitimitu odvodzovali od povstania roku 1848, čo znamenalo glorifikáciu Lajosa Kossutha. Ako poznamenal historik Péter Sipos, chyby roku 1848 mali byť preto kritizované „s pietou a zhovievavosťou“: „*Záujem o udalosti roku 1848 bol umocnený skutočnosťou, že nedostatočnosť profesionálnej marxistickej historiografie v tomto prípade nebola obmedzujúca. „Buržoázni historici“ už predtým priniesli dostatočné množstvo faktov nutných na potvrdenie potrebných téz. Povrchné a politicky podmienené hodnotenia sa ukázali byť hlboko zakorenené, takže sa stali povinnou súčasťou rozvíjajúcej sa marxistickej historickej vedy.*“²⁰⁰ Komunistické strany napriek všetkým deklaráciám neodmietli

196 Tamže.

197 KOPEČEK, Ve službách, ref. 179, s. 30.

198 BERGER – LORENZ, ref. 20, s. 91.

199 TŘEŠTÍK, Dušan. *Zápisník a jiné texty k dějinám*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 171.

200 SIPOS, ref. 167, s. 96.

historické konštrukcie „buržoázneho nacionalizmu“. Naopak, skryte ich preberali, adaptovali a inkorporovali do marxisticko-leninskej historickej schémy.²⁰¹

Tzv. buržoázny národný príbeh tak bol komunistickými ideológmi vedome využívaný a prispôbovaný novej situácii. Po roku 1948 vládnuca, triedne podmienená a internacionalistická marxisticko-leninská ideológia pragmaticky využila legitimizačné národno-štátne mýty a konštrukty, ktoré nemuseli byť celkom v súlade s jej základnými premisami. Tento „kompromis“ však vytváral protirečenia v základoch ideológie komunistických strán, ktoré sa nikdy nepodarilo celkom vyriešiť, a ktoré neustále hrozili prerásť do zásadnejších konfliktov. Súčasťou vytvárania marxistického národného príbehu bol vždy zásadný napätý vzťah medzi internacionalizmom ideológie marxizmu-leninizmu a nacionálne determinovaným historickým legitimizačným požiadavkám ľudovodemokratického štátu, ktorý prispieval k identifikácii obyvateľstva so štátom.²⁰²

Ako určujúci problém sa ukázal práve pragmatický prístup komunistov k otázkam nacionalizmu, ktorý bol priamo prítomný v ideológii marxizmu-leninizmu. Historický materializmus totiž vo všeobecnosti národnostným otázkam zásadnú dôležitosť neprikladal. Považoval ich za takzvané nadstavbové faktory, závislé na „aktuálnom stave rozvoja výrobných síl a výrobných vzťahov“. Komunisti považovali nacionalizmus skôr za „taktický“ problém, ktorý je možno využívať podľa momentálnych potrieb a navyše veľmi selektívne.²⁰³ Nacionalizmus bol vo všeobecnosti podporovaný len keď prispieval k posilneniu identifikácie so štátom a vládnucim režimom. Keď však národnostné požiadavky začali smerovať proti týmto cieľom napr. štátnemu centralizmu, ako to bolo v prípade Slovákov, nastala tvrdá represia. Predstava, že národnostné otázky bude možné využívať a nie riešiť, sa však v konečnom dôsledku ukázala ako neudržateľná.

Vývoj historiografie v komunistických diktatúrach tak potvrdzoval tvrdenie historika Georga Iggersa: „*Najväčší význam pre stranu malo dejepisectvo, ktoré bolo veľmi vzdialené Marxovmu ponímaniu dejín a spoločnosti a ktoré slúžilo aktuálnym politickým potrebám strany. ... Napriek hojnému používaniu marxistickej frazeológie, prevažovali pred vedeckým účelom bezprostredné oportunistické ciele, t. j. predovšetkým potláčanie odlišných názorov.*“²⁰⁴ Napriek tomu, že rovina základných konštrukcií jednotlivých národných príbehov bola postavená na všeobecných marxistických schémach, často išlo vlastne len o „hru na marxizmus“, resp. o marxizmus v jeho najprimitívnejšej, zjednodušenej podobe. V krajinách ako Maďarsko, Slovensko a Poľsko bol zásadným problémom nedostatok pôvodných

201 VALOTA, Bianca. Nationalism in the Historiographies of East-Central Europe. In GLATZ, Ferenc (ed.). *The Soviet System and Historiography 1917-1989*. Budapešť : Institute of History of the Hungarian Academy of Sciences, 1995, s. 43.

202 HADLER, Frank. Drachen und Drachentöter. Das Problem der nationalgeschichtlichen Fixierung in den Historiographien Ostmitteleuropas nach dem Zweiten Weltkrieg. In CONRAD, Christoph – CONRAD, Sebastian (eds.). *Die Nation schreiben. Geschichtswissenschaft im internationalen Vergleich*. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 2002, s. 165.

203 Pozri: KUSIN, Vladimir. Communism and Nationalism in Czechoslovakia: Fusion, Coexistence or Conflict? In LOBKOWICZ, Nikolaus – PRINZ, Friedrich (eds.). *Die Tschechoslowakei 1945-1970*. Munich; Vienna : Oldenbourg, 1978, s. 57 – 69.

204 IGGERS, ref. 169, s. 79.

marxistických historikov. Splynutie triednych a nacionálnych paradigiem tu muselo byť vytvorené prakticky z ničoho.²⁰⁵

Marxistický výklad dejín bol v týchto prípadoch historickej vede vnútený „zvonka“ a určitý čas trvalo, kým si ho väčšina historikov (aspoň na základnej úrovni) osvojila. Stranícki ideológovia, ktorí mali za úlohu marxizmus-leninizmus do historickej vedy implementovať, mali o ňom vo väčšine prípadov len veľmi povrchné znalosti. Marxizmus v predstavách komunistických špičiek mal podobu zmesi základných fráz a poučiek, vlastných predstáv a aktuálnych politických a mocenských cieľov. Ako už bolo spomenuté, v komunistických diktatúrach nebola základom marxistickej historiografie marxistická filozofia, ale v prvom rade ideológia marxizmu-leninizmu, často zjednodušená na pár základných hesiel. Najmä v 50. rokoch „marxistickému“ historikovi stačilo ovládať niekoľko poučiek a prispôbovať sa aktuálnym mocenským zvratom v komunistickej strane. V 50. rokoch sa práca historikov neopierala iba o tzv. klasikov (Marxa, Engelsa a Lenina), ale najmä o práce Stalina a názory domácich ideológov, ktoré marxistický historik musel bez diskusie prebrať a akceptovať. Túto slepú ideologickú závislosť veľmi presne vystihol poľský historik Jerzy Topolski: „*V stalinskom modeli historiografie ... bola ideologická a politická vernosť komunistickej strane dôležitejšia ako teória a metodológia. To v prvom rade znamenalo v nezachádzať mimo tém, ktoré považovala za dôležitú stranu a sovietske impérium, používanie špeciálnej formy diskurzu prebraťého zo sféry politiky a ideológie, hojné citovanie Lenina a Stalina a interpretácia kopírujúca zavedené šablóny (ktoré vo väčšine prípadov mali len dočasnú platnosť).*“²⁰⁶ V takejto situácii bolo samostatné teoretické premýšľanie o Marxizme skôr na obtiaž, prípadne bolo priamo postihované. „*V stalinskom modeli historiografie nebol totiž marxizmus považovaný za teóriu a metodológiu ale skôr za vyznanie viery.*“²⁰⁷

Obrovskú závislosť českých a slovenských historikov na rozhodnutiach straníckych ideológov najlepšie dokumentuje citát zo štúdie Bohuslava Gracu (pracovníka a neskôr riaditeľa Ústavu dejín KSS): „*Velkou pomocou a akýmsi orientačným bodom nám musia byť prejavy a články našich vedúcich straníckych funkcionárov, v ktorých je vyjadrený názor strany.*“²⁰⁸ Podobne sa vyjadril aj jeden za maďarských komunistických ideológov: „*Historické otázky musia byť kladené aj zodpovedané zo stranického uhla pohľadu, na základe straníckych cieľov.*“²⁰⁹ Informácie získané štúdiom prameňov preto neboli rozhodujúce. Historici nimi museli narábať veľmi opatrne a radšej ignorovať fakty, ktoré neboli v súlade s ideologickými predpokladmi. V opačnom prípade hrozili obvinenia z „faktológie“, „empirizmu“ alebo „objektivismu“.²¹⁰ História ako „najpoliticejšia veda“ slúžila cieľom vládnej moci. „*Dejiny*

205 BERGER – LORENZ, ref. 20, s. 91.

206 TOPOLSKI, Jerzy. Polish Historians Vis-à-vis marxism World War II. In GLATZ, Ferenc (ed.). *The Soviet System and Historiography 1917-1989*. Budapešť: Institute of History of the Hungarian Academy of Sciences, 1995, s. 79.

207 Tamže.

208 GRACA, Bohuslav. Slovenské národné povstanie roku 1944. In *Historický časopis* (Ďalej HČ), 1954, roč. 2, č. 1, s. 6.

209 SIPOS, ref. 167, s. 97.

210 Ako prečin bola v tomto prípade chápaná snaha o hodnotovú neutralitu, čiže neuplatnenie stranického a triedneho hľadiska na interpretáciu faktov.

boli využívané ako surovina pre politickú propagandu. Historická veda bola vlastne nástrojom politickej propagandy.²¹¹ Definovanou úlohou spoločenských vied bolo „napomáhať rozbitiu nepriateľských ideológií a rozširovanie novej socialistickej, marxisticko-leninskej ideológie.“²¹² História mala za úlohu vzdelávať masy v socialistickej duchu. V rámci čo najväčšej zrozumiteľnosti to v mnohých prípadoch viedlo k prehnanému zjednodušeniu historického vývoja. Komunistická štátna moc celkom otvorene označila históriu (a ostatné spoločenské vedy) za nástroje svojej propagandy. Ich úlohou bolo „šírenie režimom formulovanej interpretácie reality, vrátane interpretácie historických udalostí, ďalej šírenie režimom formulovaného svetonázoru a utvrdzovanie verejnosti v tom, že súčasný stav je jediný správny.“²¹³ Z pohľadu straníckych ideológov však na tomto fakte nebolo nič zlé. Marxistická propaganda bola totiž prezentovaná ako vedecká: „Šíri vedecký svetový názor, poskytuje objektívne údaje o svete spoločenských tried, umožňuje človeku spoznať jeho miesto v tomto svete a tým mu umožňuje účelne konať, a tak dosiahnuť objektívne nevyhnutné riešenie spoločenských procesov.“²¹⁴

Na základe popísaného vývoja je však otázne, nakoľko bola historiografia v socializických diktatúrach marxistická, a či ju tak vôbec možno nazývať. Konštrukcie národných príbehov totalitných režimov strednej Európy sa v mnohých ohľadoch viac podobali konštruktom nekomunistických diktatúr ako marxistickým prácam, ktoré vznikali v slobodných podmienkach liberálnych demokracií. Z tohto pohľadu je na ich označenie zrejme výstižnejší už spomenutý Le Goffov výraz „pokleslý marxizmus“, Topolskeho „stalinská historiografia“ alebo „stranícka verzia národného príbehu“.

Oficiálne národné príbehy stredo európskych socializických diktatúr sú však všeobecne označované ako „marxistické“. Dôvod je samozrejme celkom jasný. V čase vlády komunistických totalitných režimov bol prípustný len jediný prístup k skúmaniu dejín postavený na základe oficiálnej štátnej doktríny marxizmu-leninizmu. Historiografia týchto krajín tak mohla využívať len metódy historického a dialektického materializmu, postaveného na teóriách triedneho boja a zákonitého striedania spoločenských formácií. To však boli len formálne deklarované základy národných príbehov. Nič však nehovorila o probléme skutočného využívania autentickej marxistickej metodológie v prácach jednotlivých historikov. Mali historici v socializických diktatúrach vôbec možnosti (a schopnosti) konzekventne uplatňovať danú metodológiu v situácii, keď museli v prvom rade plniť propagandistické úlohy dané totalitnou vládou? Z tohto pohľadu je preto pri analýze historiografie socializických diktatúr legitímne položiť si otázku: Do akej miery je v prípade stredo európskych štátov ovládaných komunistickými stranami akceptovateľné písať o autentickej marxistickej historiografii a marxistickej konštrukcii národného príbehu?

211 GLATZ, ref. 11, s. 14.

212 Slovenský národný archív (ďalej SNA), f. Predsedníctvo ÚVKSS, k. 854, Smernice na zostavovanie plánov (6. 1. 1954)

213 ZAVACKÁ, Marina. K problematike výskumu totalitnej komunistickej propagandy: vybrané pojmy, mechanizmy, obsahy. In HC, 2002, roč. 50, č. 3, s. 445.

214 Tamže.

Historik Lubomír Lipták pochyboval aj o tom, či sa vôbec marxizmus socialistických diktatúr 50. rokov dá nazývať teóriou: „*Stalinizmus nie je teóriou v pravom slova zmysle, je to do narýchlo ušitého povlaku teoretických poučiek zahalená praktická politická potreba, resp. to, čo sa za ňu pokladá.*“²¹⁵

Ako už bolo spomenuté, absolútny monopol na výklad marxizmu²¹⁶ mala v každej krajine Východného bloku komunistická strana, ktorá však zároveň musela prihliadať na vývoj doktríny v Sovietskom zväze. Táto základná črta komunistických strán sa nezmenila počas celej doby ich vlády. Pre historikov pôsobiacich v rámci režimu teda nestačilo individuálne študovať marxizmus-leninizmus a historický materializmus ako vedeckú metódu. Oveľa dôležitejšie bolo poznať a aplikovať aktuálny stranícky výklad štátnej ideológie. Nestačilo byť „len“ marxistickým historikom - najdôležitejšou podmienkou bola bezvýhradná oddanosť straníckym záujmom a cieľom, aj keď tie vo viacerých prípadoch nemuseli zodpovedať pôvodnému marxistickému učeniu. Teória totiž neslúžila na osvetlenie a interpretáciu faktov objavených na základe štúdia prameňov. Úloha historikov bola obmedzená na vysvetľovanie jednotlivých udalostí spôsobom, ktorý bol v súlade s ideologickými predpokladmi (aj za cenu vedomého falšovania prameňov).²¹⁷ To bol hlavný dôvod, prečo sa aj lojálni, ale kritickí marxistickí intelektuáli väčšinou dostali do opozície voči režimu.²¹⁸ Totalitný systém už zo svojej podstaty nepotreboval „mysliteľov“ ale „radových vojakov“, ktorí sa slepo a bez odporu podriadili aktuálnej doktríne.

Pre vývoj marxistickej historickej vedy je kľúčové najmä obdobie 50. rokov, teda roky tzv. stalinizmu a následnej destalinizácie. Nasledujúci vývoj v značnej miere predstavuje reakciu na toto „zakladateľské desaťročie“. Už v prvých rokoch existencie komunistických totalitných vládna moc sformovala podobu vzťahu medzi štátnou ideológiou a historickou vedou. Od jeho premien sa prakticky odvíjal ďalší vývoj až do roku 1989. Existoval však pomerne výrazný rozdiel v tom, do akej miery sa v jednotlivých socialistických diktatúrach podarilo vládnej moci presadiť vlastnú konštrukciu národného príbehu.²¹⁹ Ako už bolo spomenuté, samostatné teoretické premýšľanie o marxizme a jeho výklad bola činnosť, ktorá vyvolávala podozrenia, resp. priame postihy. V takejto situácii bola teoretická inšpirácia a kreatívna iniciatíva skôr na obtiaž. Nie je preto vôbec prekvapujúce, že jednotlivé komunistické režimy sa spravidla veľmi rýchlo zbavili autorov, ktorí marxizmus chápali a rozpracovávali ako vedeckú metodológiu. Podobné „čistky“ potom ďalej kontinuálne pokračovali, ako súčasť fungovania režimu, v rámci rôznych ideologických kampaní (napr. proti revionizmu, kozmopolitizmu, buržoázneho nacionalizmu a pod.).

Za skutočne marxistických historikov boli vládnu mocou považovaní tí, ktorí bez otázok, väčšinou z číreho oportunistu, prebrali líniu strany ako formu, ktorú podľa politickej

215 LIPTÁK, Storočie, ref. 48, s. 46.

216 To samozrejme neznamenalo, že marxistické učenie ďalej rozpracovávalo len stranícke vedenie. Ako jediné však malo právomoc definitívne rozhodnúť, ktoré interpretácie sú správne a ktoré „škodlivé“.

217 SIPOS, ref. 167, s. 97.

218 Mnoho z historikov, ktorí po roku 1968 pôsobili v československom disente, svoje práce písali na marxistických základoch. Ich závery však neboli zlučiteľné so straníckymi požiadavkami na podobu národného príbehu.

219 V tomto ohľade existoval pomerne veľký rozdiel medzi relatívnu voľnosťou poľského historika a rigidnou kontrolou v NDR alebo normalizačnom Československu.

objednávky ďalej zaplňali. Tento typ práce však nevyžadoval (často skôr vylučoval) hlbšie vedomosti o teórii a metodológii než aké ponúkali rýchlokurzy organizované komunistickými ideológmi. V 50. rokoch však takéto školenia predstavovali jedinou možnosť, ako rýchlo vychovať režimu oddaných historikov. Štát tak vytvoril skupinu, z vedeckého pohľadu, improvizátorov, ktorí ale boli verní strane.²²⁰ Výsledkom bol znateľný pokles úrovne historiografie, najbadaateľnejší v prvej polovici 50. rokov, „*keď o nejakej hlbšej analýze teoretických východísk a metodológie ťažko mohla byť reč, pretože neboli preto ani spoločenské, ani intelektuálne podmienky.*“²²¹

Propagandisticky písané národné príbehy museli byť hlavne úderné, presvedčivé a jednoduché, pretože mali „podchytiť“ široké masy obyvateľstva.

Paradoxne, bolo to práve liberalizačné obdobie pomaly sa rozbiehajúce od polovice 50. rokov²²², ktoré prinieslo nádej na vznik skutočne vedeckej marxistickej historiografie. Pomalé uvoľňovanie dogmatického tlaku vytvorilo podmienky na prezentáciu mladej marxistickej intelektuálnej elity, ktorú si vládnuce komunistické strany postupne začali vytvárať na zvýšenie svojho intelektuálneho potenciálu. Pomerne rýchlo sa však ukázalo, že komunistická moc si nevedomky vychovala svojich vlastných kvalifikovaných kritikov.²²³ Tí boli o to nebezpečnejší, že predstavovali vnútornú opozíciu, pracujúcu v intenciách marxistického diskurzu.

Po Stalinovej smrti začal postupný odklon od totálnej podriadenosti k politike, k relatívnej autonómii vedy na straníckom vedení. Pomerne otvorene sa začala prejavovať aj nespokojnosť s dogmatickým výkladom dejín. Nové trendy prichádzajúce zo Sovietskeho zväzu, museli akceptovať aj vlády satelitných krajín. Kritika vplyvu predchádzajúceho obdobia na rozvoj humanitných vied smerovala hlavne proti vulgarizácii marxizmu a závislosti vedy na ideológii. Predstavu nespokojnej časti intelektuálnej obce veľmi jasne charakterizoval filozof Karel Kosík: „*Panstvo ideológie v marxizme skončilo, aby vytvorilo miesto vedeckej teórii.*“²²⁴ Toto heslo sa dá vyčítať aj z interpretácie výsledkov 20. zjazdu na rozvoj humanitných vied: „*Zjazd sa prejavil v skvalitňovaní metód vedeckej práce ... v snahách o organické prepojenie marxistickej dialektickej metódy s odbornosťou, v boji proti metafyzickému výkladu spoločenských javov, dogmatizmu, schématicizmu a frázovitosti v boji proti kultu osobnosti atď. slovom, proti všetkým závažným ideologickým a metodologickým nedostatkom, ktoré v minulosti veľmi vážne znižovali a ohrozovali odbornú úroveň niektorých spoločensko-vedeckých disciplín.*“²²⁵

Treba však zdôrazniť, že na čele destalinizačného procesu vo vede v Československu, Poľsku aj Maďarsku boli v prvom rade filozofi ako Leszek Kolakowski, Zygmund Bauman, Ágnes Heller, György Lukács, Karel Kosík a Robert Kalivoda. Práve oni boli schopní sa na

220 VALOTA, ref. 201, s. 46.

221 LIPTÁK, Storočie, ref. 48, s. 45.

222 Presnejšie od 20. zjazdu Komunistickej strany ZSSR.

223 KOPEČEK, *Hľadání*, ref. 6, s. 97.

224 Tamže, s. 305.

225 Ústredný archív Slovenskej akadémie vied (ďalej ÚA SAV), f. Historický ústav, k. 7, Rozbor a hodnotenie práce jednotlivých ústavov za rok 1956.

filozofickej úrovni zaoberať aj teóriou marxistickej historiografie. Drvivá väčšina historikov na to nemala zodpovedajúcu teoretickú prípravu. Spomínaní filozofi naopak predstavovali nepočetnú skupinu marxistických intelektuálov, ktorí študovali a analyzovali pôvodné Marxove a Engelsove práce a nie len ich cenzurované výťahy v sovietskych skriptách a učebniciach. Na túto zásadnú skutočnosť poukazuje napríklad charakteristika Roberta Kalivodu: „... *jednalo se o ojedinelý typ myslitele, který marxismus nechápal jen jako souhrn strohých pouček a hesel, ale především jako vědeckou metodologii, jíž sa také celý svůj život držel.*“²²⁶ Pre intelektuálov tohto typu nebol marxizmus „ideologickým vyznaním viery“, ale teoretickým konceptom, ktorý bolo treba študovať a ďalej interpretovať.

V socialistických diktatúrach však nemala snaha o „subjektivistický“ výklad marxizmu nádej na úspech. Akákoľvek diskusia a spochybnovanie základných ideologických axiómov, hoci aj z marxistických pozícií, priamo podryývala legitimitu režimu. „Všetko kontroľujúci“ charakter komunistickej ideológie spôsobil, že konanie, ktoré explicitne neprispievalo k udržaniu doktríny sa automaticky stávalo odporom voči nej. Pád absolútnej autority stalinizmu v roku 1956 a ukončenie možnosti zvedečtenia a odideologizovania marxizmu v 60. rokoch mali pre rozvoj teoretických konceptov v historiografii fatálne následky. Skúsenosti zo stalinistického obdobia zneužívania histórie na politické ciele viedli síce k „profesionalizácii“ historikov v zmysle „zvedečtenia“ ich práce, prehlbovali však aj skepticizmus k možnostiam marxistickej teórie: „*Reakciou na predchádzajúcu politickú diktatúru pojmov bola snaha o empirickú presnosť a zdržanlivosť voči totalitným a univerzalistickým teóriám a konceptom predchádzajúceho obdobia.*“²²⁷ Výsledkom bola určitá „kríza identity“ historiografie v stredoeurópskych komunistických diktatúrach, keď sa prakticky zrútil celý teoretický základ jednotlivých národných príbehov: „*Zatiaľ čo centrálné kategórie marxistickej teórie ako napr. pojem triedy, boli relativizované ako vedecky nedostatočné, panovala neistota čo by malo prísť na ich miesto.*“²²⁸ Aj keď mnoho historikov hralo v jednotlivých liberalizačných obdobiach významnú úlohu politických publicistov, väčšina z nich nedokázala prísť s novými teoretickými a metodologickými konceptmi, ktoré by dokázali nahradiť tie odvrhnuté. Vrátili sa preto k starým a osvedčeným pozitivistickým postupom, ktoré do určitej miery predstavovali odpoveď na mystifikácie a nanútené koncepty 50. rokov. Lubomír Lipták píše o návrate k rutinnému zaplňaniu bielych miest v dejinách ako k činnosti, ktorá mala zakryť myšlienkovú a konceptnú sterilitu post-stalinskej historiografie: „*Vychádza sa z primitívnej predstavy, že dejiny možno zložiť z akejsi mozaiky čiastkových poznatkov, ..., že je úlohou generácii iba skladať kamienok ku kamienku, až kým vo vhodnej chvíli vznikne ten správny obraz minulosti.*“²²⁹ Stiahnutie sa do hodnotovej neutrality a bádanie o problémoch bez politickej a ideologickej dôležitosti sa javilo ako cesta k slobodnej vede. Filozoficky založení vedci sa však k tejto tendencii stavali kriticky. Karol Kosík postrehol, že utiahnutie sa do archívov a práca na kritike prameňov znamená prakticky zlikvidovanie

226 MERVART, Jan. Koncepcie dějin Roberta Kalivody a přijetí jeho Husitské ideologie. In JIROUŠEK Bohumil (ed.). *Proměny diskursu marxistické historiografie*. České Budějovice : Jihočeská univerzita, 2008, s. 339.

227 HEUMOS, ref. 3, s. 555.

228 Tamže, s. 557.

229 LIPTÁK, Storočie, ref. 48, s. 51.

teórie historického materializmu v komunistických krajinách.²³⁰ V skutočnosti sa zdá, že v stredoeurópskych štátoch „Východného bloku“ bolo historikov, ktorí marxizmus chápali a boli ho schopní aplikovať ako vedeckú metodológiu, len málo. Oveľa častejšie sa stretávame s oportunistickým preberaním aktuálnej straníckej doktríny a prežívaním predmarxistických tiež maskovaných marxistickou frazeológiou. Výsledkom bolo, že väčšina produkcie takýchto „marxistických historikov“ v 50. rokoch predstavovala štátnou mocou požadovanú komunistickú propagandu a v nasledujúcich desaťročiach na červeno natrenú pozitivisticko-empirickú historiografiu, v niektorých prípadoch prepojenú s nacionalistickými konštruktmi.

Napriek všetkým výhradám je však v tejto práci v záujme prehľadnosti používaný termín „marxistická historiografia“ a marxistický národný príbeh“. S určitostou však možno konštatovať, že v budúcnosti bude nutné nájsť výstižnejšie pomenovania, ktoré by zároveň charakterizovali premeny historiografie počas štyridsiatich rokov socialistickej diktatúry. Základné charakteristiky, s ktorými treba nevyhnutne počítať pri analýze vzniku a významu konštrukcií marxistického národného príbehu v socialistických diktatúrach vyzerajú takto: Historiografia ako „vedecká propaganda“ v službách marxizmu-leninizmu, historici v polohe vykonávateľov bezprostredných, pragmatických a oportunistických cieľov totalitnej vládnej moci alebo v úlohe kritikov a odporcov degradácie historickej vedy. To všetko v makrohistorickej rovine zastrešené základnými marxistickými schémami a frazeológiou, ktorá však bola často prispôbovaná aktuálnym požiadavkám straníckych ideológov. Výsledkom bolo, že národné príbehy sa z rôznych príčin mohli náhle meniť. Najväčšie vývojové rozdiely spôsobovala rozličná miera podriadenosti historickej vedy straníckemu dohľadu. Výsledkom bolo, že vo vývoji národných historiografií jednotlivých socialistickej diktatúr strednej Európy existovali odlišnosti. Z toho istého dôvodu je možné zachytiť aj rozdielny vývoj marxistickej historiografie v rôznych obdobiach komunistickej totality.

230 HEUMOS, ref. 3, s. 578.

„Národné tradície“ v marxistickej interpretácii dejín

Ako už bolo spomenuté v predchádzajúcej časti, minimálne po druhej svetovej vojne asi jednotlivé komunistické strany začali vytvárať vlastné interpretácie dejín, ktoré prispôbovali danej národnej historickej pamäti. Z pohľadu komunistických ideológov bolo vytvorenie vlastnej národnej tradície užitočné pre ich snahu prezentovať svoj príchod k moci ako prirodzený výsledok dejinného vývoja jednotlivých národov. Komunistickí intelektuáli, publicisti a (málopočetní) historici začali vyhľadávať jednotlivé „progressívne udalosti“, revolučné vystúpenia a celkovo sa snažili konštruovať interpretáciu národných dejín, ktorá mala dokumentovať a dokázať pretrvávajúce ľudové a revolučné národné tradície.

Najdokonalejší a najúspešnejší doklad takéhoto počínania predstavuje český príklad. Zásľuhu na tom má historik Zdeněk Nejedlý, ktorému sa podarilo dosiahnuť, že aj počas stalinizmu mali českí marxistickí historici „viac spoločného s Palackým a mladočeskými ideológmi ako s Marxom, Engelsom alebo dokonca so sovietskymi ideologickými elitami éry stalinizmu“.²³¹ Nejedlý bol v rámci českých marxistických intelektuálov do určitej miery výnimkou.²³² Už len svojím vekom. Keď vstupoval do KSČ (v roku 1939 v Moskve), mal už 61 rokov (s myšlienkami komunizmu ale sympatizoval už od vzniku strany v roku 1921). Bývalý žiak Tomáša Garrigua Masaryka, bol od roku 1905 profesorom hudobných vied na Karlovej univerzite. Jeho názory na dejiny boli formované českou vlasteneckou tradíciou a z tohto pohľadu bol typickým patriotom 19. storočia²³³ v čase, keď sa komunisti vo všeobecnosti o národných tradíciách vyjadrovali demonštratívne pohrdavo. To bol v 20. rokoch 20. storočia prípad mladých českých a slovenských radikálov. Ako sa však menila sovietska štátna doktrína smerom k akceptácii národných tradícií²³⁴, tak si aj českí komunisti začali viac všímať Nejedlého konštrukcie.

Ešte počas sovietskeho exilu počas vojny, ale najmä po návrate do oslobodeného Československa, sa Zdeněk Nejedlý stal tvorcom kultúrneho programu KSČ a jeho vykladačom smerom von aj dovnútra strany. Jeho pozícia bola o to dôležitejšia, že v prvých rokoch komunistickej vlády v Československu bol jediný, kto bol v rámci KSČ schopný formulovať všeobecné a základné koncepčné otázky.²³⁵ V spôsobe myslenia o dejinách bol Nejedlý v podstate konzervatívec - aj stavba nového, komunistického sveta mala byť postavená na národných tradíciách, samozrejme v zmysle ako ich chápal on. Momentom zasahujúcim do národného spektra myslenia bol Nejedlého názor o výlučnom charaktere českej národnej tradície, ktorá sa podľa neho vyznačovala jednotným a neprerušným trvaním, ktorému

231 GÓRNY, Maciej. Past in the Future. National Tradition and Czechoslovak Marxist Historiography. In *European review of History*, 2003, roč. 10, č. 1, s. 103.

232 Analýza Nejedlého činnosti v rámci KSČ, myšlienkového vývinu a jeho vplyvu po roku 1948 pozri napr.: KREŠŤAN, Jiří, „Poslední husita“ odchází. In *Soudobé dějiny*, 2005, roč. 12, č. 1, s. 9 – 44. a KREŠŤAN, Jiří. *Pojetí české otázky v díle Zdeňka Nejedlého*. Praha : Státní ústřední archiv v Praze, 1996.

233 GÓRNY, Past, ref. 231, s. 107.

234 Nejedlý zdôrazňoval, že Stalin definoval komunistickú kultúru ako obsahom proletársku, ale formou národnú.

235 KREŠŤAN, Jiří. „Poslední husita“ odchází. In *Soudobé dějiny*, 2005, roč. 12, č. 1, s. 15.

dominovala demokratickosť, ľudovosť a zmysel pre spravodlivosť.²³⁶ Základom tejto pretrvávajúcej charakteristiky národa bolo v jeho ponímaní husitské hnutie, tak ako ho vykreslili František Palacký a Alois Jirásek, ktorého pokladal za najúplnejšieho zaznamenávača národných tradícií, živých v českom ľude.²³⁷

Zdeňkovi Nejedlému sa podarila unikátna vec - prepojiť českú historickú tradíciu s marxistickou interpretáciou spôsobom, ktorý sa ukázal veľmi úspešný a všeobecne akceptovaný. Jeho interpretácia, zhustene podaná v texte *Komunisté - dedíci veľkých tradícií českého národa* sa stala v 50. rokoch základom konštrukcie nielen českého, ale aj slovenského marxistického národného príbehu. Nejedlý národné dejiny vykreslil ako neprerušovanú sériu progresívnych udalostí, čo si však vyžadovalo „vhodné“ preformulovanie pojmu národ: „*My ne každého a ne všetky pokládame za národ a národné lidi.*“²³⁸ To znamená, že nie všetky triedy mohli byť nositeľmi národných tradícií. Toto právo si v marxistickom poňatí uzurpovali len tzv. pracujúce triedy: „*Voláme-li dnes k národu a dovoláváme-li se našich národních tradic při budování nové republiky, můžeme v tom zajisté s největší bezpečností se obracet na dělnictvo.*“²³⁹ Národná tradícia spolu s ľudovou, demokratickou podstatou českého ľudu podľa Nejedlého vznikla už v 15. storočí, počas husitských vojen: „*... at se v našem národním charakteru, v naší národní tradici v minulosti i dnes, v dobrém zase i špatném smyslu, obrátíme k čemukoliv a v jakémkoliv směru, vždy konec konců dojdeme k husitství jako kořenu nejen našich dějin, ale i našeho charakteru a našich národních tradic, at již v tom smyslu, že pozitivně z něho plyne ona naše lidovost, anebo negativně, že s popíráním a odvracením se od husitské tradice vznikají špatné stránky našeho charakteru.*“²⁴⁰ V komunistickom Československu bolo husitské obdobie radikálne sprítomnené. Nejedlý tvrdil, že keby Hus žil v 20. storočí, určite by minimálne sympatizoval s komunistami. Husitské hnutie predstavovalo podľa neho boj vykorisťovaných proti vykorisťovateľom, a bola to teda prvá moderná revolúcia. Táboorskú republiku označil za prvý utopistický pokus o socialistický štát. V 15. storočí sa tak navyše do českého ľudu zakorenili sympatie s revolučnými hnutiami. Z toho logicky vyplývali sympatie k ruskej boľševickej revolúcii: „*I viděl jsem, jak to probouzelo ony tradiční, v hlouby českého lidového člověka pevně tkvící představy i city, jež v nás vstúpila kdysi naše husitská revoluce.*“²⁴¹ Všetky tieto argumenty mali jediný cieľ, predstaviť komunizmus a komunistov ako prvok, ktorý je hlboko vsadený do celkového vývoja národa, že v tomto fakte je hlboká dejinná a vývojová logika: „*My jsme opravdu pokračovatelé a v tom smyslu i dědici nejlepších i také nejnárodnějších snah a tužeb lidových vrstev a tím nejlepší složky našeho národa.*“²⁴²

Úspech budovania komunistickej národnej, ľudovej tradície na husitskom hnutí mal jeden zásadný dôvod. Nebol totiž ničím novým, naopak naviazal na konštrukcie, ktoré boli

236 Tamže, s. 16.

237 NEJEDLÝ, Zdeněk. *Komunisté - dědici velikých tradic českého národa*. Praha : ÚV KSČ, 1950, s. 8.

238 Tamže, s. 6.

239 Tamže, s. 16.

240 Tamže, s. 21.

241 Tamže, s. 28.

242 Tamže, s. 19.

v českom národnom povedomí zakorenené a starostlivo pestované už od 19. storočia. Rozpracovávali ich generácie historikov, politikov a publicistov všeobecne považovaných za mimoriadne pozitívne postavy českých dejín. Na prvom mieste Palacký a Masaryk. Zdeněk Nejedlý na ich tézy otvorene nadväzoval a vedome pokračoval v budovaní ich kultu: „*Palackého „Dějiny národa českého“ nebyly a dodnes nejsou jen knihou historickou. Byly a jsou i velikou a krásnou učebnicí, co bylo dobré národu a co ne, kdy byl na výši i proč byl na výši, a kdy zase ne.*“²⁴³ Treba zdôrazniť, že už Palackého a Masarykove tézy týkajúce sa husitizmu, boli v značnej miere ideologickými konštrukciami a politickou inštrumentalizáciou dejín zameranou na posilnenie národnej identity.²⁴⁴ V tomto ohľade Zdeněk Nejedlý v tejto tradícii len pokračoval, aj keď konštrukcie o husitskom dedičstve doťahoval do pomerne absurdných záverov. Text prednášky *Komunisté - dědici velikých tradic českého národa* skutočne na prvý pohľad zaujme extrémne zjednodušujúcim pohľadom, naivitou argumentov a prvoplánovou propagandou. Nebol však určený intelektuálnym elitám, ale širokej verejnosti. Okrem toho ani nemal ambície byť vedeckou esejou, ale nástrojom „socialistického vzdelávania más“, čo bola v komunistickom ponímaní hlavná úloha historikov. Vzdelávanie v tomto prípade samozrejme znamenalo skôr indoktrináciu na základe schém, ktoré boli mimo akúkoľvek diskusiu. Masám dodávané argumenty mali byť čo najjednoduchšie a úplne jednoznačné. Jednoducho povedané, ľudové. Anti-intelektuálny osten tu bol neprehliadnuteľný: „*Je vůbec zajímavý a pro lid i nad jiné příznačný rys, že lidový člověk myslí daleko prostěji a proto i často správněji než někdy inteligent. Ten naopak spíše rozkládá a rozleptává pojmy i fakta, jak vidíme na všelijakých těch diskusích a debatách, kde na počátku diskutující a posluchači něco o věci vědí, ale nakonec, po takové rozleptávající diskusi, nevědí docela nic.*“²⁴⁵ Pri hodnotení jednotlivých dejinných udalostí bola pre Zdeňka Nejedlého určujúca „*ludova pamät*“: „*... takové je mínění, taková je tradice národa, taková byli i skutečnost.*“²⁴⁶ Nejedlého pozícia medzi komunistickými ideológmi bola veľmi zaujímavá. Je nepochybné, že sám seba považoval za pokračovateľa českej intelektuálnej tradície a na svoju vedeckú prácu bol hrdý. Na druhej strane je však neprehliadnuteľný aj jeho pohrdavý a podozrievavý postoj k „inteligentom“. Pred zložitostou myslenia intelektuálov dal prednosť jasnému a jednoduchému pohľadu „obyčajných ľudí“. V tomto ohľade koncom 40. rokov ani Nejedlého činnosť nespochybňovala anti-intelektuálny trend, ktorý v tomto období prevládala medzi československými komunistami.

Jeho úspech v prepojení národnej historickej tradície a marxistickej konštrukcie národného príbehu bol však do značnej miery ojedinelý. V žiadnom prípade sa ho nepodarilo zopakovať v každom štáte Východného bloku. V niektorých prípadoch bolo tradičné chápanie dejín v príliš veľkom rozpore s cieľmi komunistických ideológov. „Výnimočnosť“ českého prípadu si Zdeněk Nejedlý uvedomoval: „*Ne každý národ má takto vyhraněnou tradici jako my. Mluvíval jsem již kdysi o tom se soudruhy z jiných národů, a ti často až se závistí pozorovali, co pro nás, české komunisty, znamená na př. stále živá v našem lidu tradice husitská.*“

243 Tamže, s. 33.

244 Ako také boli aj kritizované viacerými historikmi.

245 NEJEDLÝ, ref. 237, s. 24.

246 Tamže, s. 9.

*Zvlášť smutnĕ na tom byli nĕmeĕtĕi soudruzĕi, neboť u Nĕmců není vřbec tradice, jeŕ by vedla aŕ takto do nejnovĕjšĕi doby jako u nās a stāle v souhlase s novými pokrokovými snahami lidovými nārodnĕmi.*²⁴⁷ Podobne ako Nemcov, poľutoval ĕeský historik aj Poliakov, u ktorých vraj mala na vřvoj a kultřru nāroda prĕlĕi veľkĕy vplyv ŕľachta. Komunistickĕy poľskĕy rĕŕim tak nemohol stavať na ľudovĕch nārodnĕch tradĕciāch, ale naopak musel vyniesť nārod „zo zajatia minulosti“. Poľskĕi marxistickĕi historici nedokāzali svoje dejiny podať ako reťaz progresĕvnych udalostĕi, nepodarilo sa im naviazať na predmarxistickĕe konštrukcie, ani ich tvorcov.²⁴⁸ Vřsledkom bolo, ŕe poľskĕy marxistickĕy nārodnĕy prĕbeh bol „prĕlĕi novĕy“ - nenadvāzoval na nārodnĕe tradĕcie, skōr ich negoval. V nārodnom spoloĕenstve, kde historickā pamāť zohrāvala mimoriadne silnŕ ŕľohu v procese formovania nārodnĕho povedomia tak bola negativistickā marxistickā konštrukcia dejĕn odsřdenā na neřspech. To vřak znamenalo, ŕe neplnila svoju ŕľohu legitimizovať komunistickĕy rĕŕim. Komunisti si tak museli, aspoň do urĕitej miery, osvojiť tradiĕnŕ ideolōgiu poľskĕho nacionalizmu.²⁴⁹

Podobnŕ ŕľohu ako Zdenĕk Nejedlĕy sa v slovenskom prostredĕi pokřsil zohrať Ladislav Novomeskĕy. Nejedlĕy sa vo svojej interpretācii dejĕn Slovensku nevenoval. V ĕase, keď pĕsal svoju prednāŕku eřte nebolo nutnĕ deklarativne prepājať ĕeskĕe a slovenskĕe dejiny. Novomeskĕy svoj prejav *Komunizmus v slovenskej nārodnej ideĕi* odprezentoval zhruba v tom istom ĕase ako jeho ĕeskĕy nāprotivok. Svojĕm textom sledoval ten istĕy cieľ ako Nejedlĕy. Z rōzných prĕĕĕin vřak jeho argumenty boli v koneĕnom dōsledku nepomerne menej ŕspeřnĕe. Nebolo to len kvōli neskorřiemu obvineniu z burŕoāznĕho nacionalizmu, ĕo spōsobilo, ŕe jeho texty sa (doĕasne) dostali na index.

Novomeskĕy považoval za zākladnĕy cieľ slovenskĕho snaŕenia rozvinutie nārodnĕho povedomia a povznesenie zaostalĕho slovenskĕho ĕloveka. Druhou ĕastou tohto vřvoja malo byť rozřirenĕe a utuŕenie slovanskĕho uvedomenia ako prostriedku na zvrřsĕenie sebavedomia Slovākov. Na zāklade toho tvrdil: „Ciele ani prostriedky slovenskĕho komunizmu nie sř inĕ. ... V tomto smysle ideolōgia slovenskĕho komunizmu nie je ideolōgiou jednej strany, ale ideolōgiou slovenskĕho nāroda.“²⁵⁰ Toto tvrdenĕe bolo vřak potrebnĕe veľmi pozorne vysvetliť, pretoŕe sa aŕ prĕlĕi podobalo na ľudācku argumentāciu. Z tohto pohľadu bolo nevyhnutnĕ vyhraniť sa v prvom rade voĕi ľudāckym koncepciām. Vojnovā republika bola predstavenā ako burŕoāznĕy a v podstate protinārodnĕy²⁵¹ projekt: „I nāŕa burŕoāzia v snahe o zabezpeĕenie svojej reakĕnej moci vzdala sa cti a smyslu slovenskej zāstavy vtedy, keď sa zdalo, ŕe ju poĕas slovenskej histōrie vztyĕuje najvrřřie. Slovenskĕy řtāt nebol zavrřujřcim naplnĕnĕm smyslu ŕsĕilĕ slovenskĕho nāroda, ba nebol nijakĕm naplnĕnĕm jeho snāh.“²⁵² Bola to podobnā „zrada“ ako řtřurov kontrarevoluĕnĕy boj proti maďarskej revolřcii v rokoch 1848 – 1849: „Slovāci neopustili len ĕechov a ĕeskoslovensko, ale celĕe Slovanstvo, samĕch seba, svoje

247 Tamŕe, s. 17.

248 GōRNY, Past, ref. 231, s. 110

249 Tamŕe, s. 113.

250 NOVOMESKĕY, Ladislav. *Komunizmus v slovenskej nārodnej ideĕi*. Bratislava : Sekretariāt ŕV KSS, 1946, s. 18.

251 V marxistickom ponĕmanĕi protinārodnĕy znamenalo protĕľudovĕy.

252 NOVOMESKĕY, Komunizmus, ref. 250, s. 15.

*dejiny, ich zmysel a odkaz.*²⁵³ Vykúpenie z hriechov prinieslo až Slovenské národné povstanie (SNP), ktoré zároveň znamenalo aj rozhodnutie slovenského národa obnoviť Československo. Novomeský v tomto prípade musel použiť zložitú a pomerne nebezpečnú argumentáciu v prospech obnovy pôvodného štátu: „*Národy, nesporne, majú právo na vlastný štátny život. ... Keď vlastný štát nedá svojmu národu dobré životné podmienky, netreba sa ho držať. ... Keď ich dosiahne národ v spoločnom štáte s inými národmi, treba byť za takýto štát celou silou, vôľou a bytím národa!*“²⁵⁴ Je jasné, že reprezentanti štátnej moci v žiadnom prípade nemohli akceptovať tvrdenie o možnosti vystúpenia zo štátu, ktorý negarantuje „dobré životné podmienky“. Navyše v českých politických kruhoch, poznačených neustálym strachom zo slovenského separatizmu, museli podobné slová vyznieť ako vyhrážky. Je nepochybné, že Novomeský bol zástancom Československého štátu, určite však trval na rovnoprávnom postavení oboch národov v obnovenej republike: „*My pre rozvoj a pre upevnenie pokrokovej línie v slovenskej kultúre nástojíme na utužení tesných vzťahov s kultúrnym prostredím českým. Priebeh tohto procesu musíme, pravda, upravovať tak, aby v týchto vzťahoch slovenská kultúrna rásť.*“²⁵⁵

Najdôležitejší rozdiel medzi textami Zdeňka Nejedlého a Ladislava Novomeského je v tom, že autor slovenského textu svoje predstavy o národných tradíciách nedokázal demonštrovať na konkrétnych historických udalostiach.²⁵⁶ Slovenskí marxisti nenašli vlastné obdobie „národnej slávy“. V nemarxistických interpretáciách národného príbehu mali centrále postavenie revolučné roky 1848-1849, na to však komunistickí ideológovia nemohli nadväzovať. Marx činnosť štúrovcov označil za kontrarevolúciu a práve Ladislav Novomeský tieto názory popularizoval na Slovensku. Ani v texte spomínanej katolíckej tradície komunisti nemohli (logicky) prevziať za svoju, nanajvýš sa prihlásiť k jej tolerovaniu: „*Náš katolicizmus má nádhernú slovanskú tradíciu cyrillo-metodejskú a sociálne úsilie, tvoriace centrum všetkých našich úsilí naddho, zodpovedajú predsa najkrajšej a najslávnejšej tradícii kresťanstva. ... Slovenskí komunisti vždy bojovali za slobodu náboženstva a za slobodnú náboženskú činnosť cirkvi.*“²⁵⁷ To všetko len za podmienky, že cirkvi sa budú venovať pestovaniu náboženského života a nie „reakčným politickým zámerom“. Ladislavovi Novomeskému sa tak v slovenských dejinách nepodarilo nájsť, resp. dostatočne vyzdvihnúť udalosť, od ktorej by mohol odvodiť existenciu národnej tradície, ktorá by legitimizovala budúcu vládu komunistov. Okrem toho po voľbách v roku 1946 sa ukázalo, že zatiaľ čo v českých zemiach voliči do určitej miery legitimovali komunistov ako pokračovateľom národnej tradície, na Slovensku dve tretiny voličov takéto prepojenie odmietli.

Ladislavovi Novomeskému sa teda nepodarilo vytvoriť náčrt marxistickej koncepcie národných dejín. Na rozdiel od svojho českého kolegu na to nemal predpoklady, jeho znalosť slovenských dejín bola chabá, podobne ako schopnosť využívať ich v prospech komunistickej propagandy. Samozrejme existovali aj zásadné objektívne príčiny jeho neúspechu.

253 Tamže.

254 Tamže, s. 16

255 Tamže, s. 30.

256 Chýbajú dokonca aj odkazy na ľudovosť národných dejín, ktoré politickí ideológovia využívali už v 19. storočí.

257 NOVOMESKÝ, Komunizmus, ref. 250, s. 23.

Tie majú svoj pôvod v zlom volebnom výsledku komunistov na Slovensku. To bol jeden zo spúšťacích momentov, ktorý v centrále KSČ (aj KSS) spustili centralizačné tendencie, ktoré sa neskôr pretavili do boja proti buržoáznemu nacionalizmu, slovenskému separatizmu a ľudáctvu. Rázne ukončenie diskusií o národno-politickom postavení Slovákov sa prenieslo aj do marxistickej historiografie. Jednoznačný politický diktát znel, že v rámci posilňovania československého vlastenectva, historici nebudú zdôrazňovať rozdielnosť slovenského a českého vývoja a už vôbec nie poukazovať na slovenské národné požiadavky týkajúce sa česko-slovenských vzťahov. Československé dejiny tak znova získavali podobu „českých dejín so slovenským apendixom“²⁵⁸, ktorý bol navyše prispôbený tak, aby svedčil „o odvekej československosti“²⁵⁹ slovenského národného príbehu. To sa dalo najjednoduchšie doceliť prenesením Nejedlého konceptu tradícií českého národa aj na slovenské realie. Tento proces následne zásadným spôsobom ovplyvnil formovanie marxistickej konštrukcie slovenského národného príbehu.

258 Milan ZEMKO, *O podobu národných dejín*, online na: http://www.forumhistoriae.sk/FH1_2007/texty_1_2007/zemko.pdf, s. 21.

259 Tamže.

3. Organizačný a personálny vývoj najvýznamnejších pracovísk slovenskej historickej vedy v rokoch 1948 – 1968

Najvýznamnejšie inštitúcie

Počas celej svojej existencie a v každej krajine sa sovietsky systém zamerl na harmonizáciu všeobecných a vedeckých znalostí a na presadenie „vedeckej ideológie“²⁶⁰ vo verejnom diskurze. Tento systém minul viac štátnych prostriedkov ako iné krajiny na vytvorenie inštitucionálneho systému, ktorý mal harmonizovať výskum, výučbu a propagáciu všeobecných vedomostí. Žiadne iné štáty nemíňali tolko financií na inštitúcie historického výskumu, pozície na univerzitách, metodologický výukový aparát a propagáciu svojich výsledkov ako krajiny sovietskeho bloku.²⁶¹ Celý proces prebiehal v rámci spomínanej všeobecnej homogenizácie štátov Východného bloku, počas ktorého sa v jednotlivých krajinách inštitúcie vedeckého výskumu spôsobom fungovania a riadenia približovali k sovietskemu vzoru. Dialo sa tak upravovaním štatútov starších organizácií²⁶², ale najmä zakladaním nových. Základnou črtou nového systému, vytvoreného v 50. rokoch, bola snaha o presadenie ostrej deliacej línie medzi výskumom a výučbou. Československo bolo krajinou, v ktorej sa tento fenomén prejavil obzvlášť výrazne.

Prvoradou a nemennou snahou komunistickej strany bola centralizácia vedeckého výskumu do celoštátnej vrcholovej inštitúcie. Po roku 1948 tak začali vznikať akadémie vied v podobe „ústredných štátnych inštitúcií vedeckej práce“.²⁶³ Treba zdôrazniť, že existencia akadémií v Čechách, Poľsku a Maďarsku nebola ničím novým. Jednotlivé národné akadémie vied tu vznikli už v 19. storočí. Mali však len formu reprezentatívnych a podporných inštitúcií pre vedeckú elitu národa. Podľa predstáv komunistov však na akadémie sovietskeho typu čakali oveľa významnejšie úlohy. Ideológ KSCŽ Zdeněk Nejedlý vyhlásil, že nová akadémia sa musí stať vedeckým inštrumentom a organickou súčasťou budovania štátu a jej úlohou bude plniť štátom zadávané úlohy. Je nepochybné, že jedným z dôvodov tejto snahy bola snaha vyrovnat sa vyspelým západným spoločnostiam.²⁶⁴ Kľúčovým cieľom vládnuceho režimu však bolo dosiahnutie úplnej kontroly každého aspektu vedeckej činnosti v socialistických diktatúrach. Od základných smerov výskumu až po publikačnú činnosť. K hlavným úlohám akadémie malo tiež patriť pevné osadenie vedy na teoreticko-metodologický základ marxizmu-leninizmu.²⁶⁵

260 Tým bol myslený marxizmus-leninizmus.

261 GLATZ, ref. 11, s. 16.

262 V prípade, že nová vládna moc vôbec povolila ich ďalšie fungovanie..

263 Túto definíciu použil predseda vlády ČSR a prvý tajomník KSCŽ Klement Gottwald pri predstavovaní programu vlády v roku 1946.

264 To jedno z vysvetlení ktoré ponúka Ferenc Glatz. GLATZ, ref. 11, s. 16.

265 BERAN, Jiří. Perspektivy a dobová i dějinná omezení ČSAV v období jejího vzniku. In ZILYNSKÁ, Blanka - SVOBODNÝ, Petr (eds.). *Věda v Československu v letech 1945-1953*, Praha : Karolinum, 1999, s. 127.

Na základe dôrazne kopírovaného sovietskeho vzoru sa práve na akadémiách vied mal koncentrovať najdôležitejší vývoj a výskum. Súčasťou jednotlivých akadémií boli aj historické ústavy, ktoré predstavovali vrcholové inštitúcie, v rozhodujúcej miere zodpovedné za formovanie marxistickej konštrukcie národného príbehu. Naopak univerzitné pracoviská, ktoré túto úlohu plnili donedávna sa mali zamerať najmä na výchovu a ideologickú indoktrináciu „novej inteligencie“. Význam výskumnej práce na univerzitách bol preto v prvej polovici 50. rokov marginalizovaný. Prirodzeným výsledkom bol vznik napätých vzťahov medzi univerzitou a akadémiou.²⁶⁶ Tento antagonizmus sa už nikdy nepodarilo celkom vyriešiť a v slovenskom prostredí sa v rôznych obmenách sporadicky objavuje dodnes.

Nový systém výskumu zavedený v 50. rokoch, bol výsledkom hlbokých organizačných a systémových zmien, ktoré v mnohých ohľadoch zásadne ovplyvnili vývoj historickej vedy v socialistických diktatúrach. Počas štyridsiatich rokov komunistickej diktatúry samozrejme prichádzalo k zmenám, predstavovali však len prispôsobovanie vedeckých inštitúcií „danej úrovni výstavby spoločnosti“²⁶⁷. Inštitucionálne a organizačné základy ostali nedotknuté. Pre všetky stredoeurópske socialistické diktatúry je však charakteristická jedna spoločná skutočnosť. Napriek tomu, že komunistické režimy venovali značnú pozornosť získaniu absolútnej kontroly nad vedou a výskumom, nikdy sa im to celkom nepodarilo. Najmä ústavy zaoberajúce sa spoločenskými vedami²⁶⁸, v 50. rokoch bezvýhradne poslušné a „ideologicky čisté“, sa od roku 1956 stávali hlavnými centrami liberalizačných a reformných snáh. Komunistická vládna moc tak už od polovice 50. rokov musela tvrdo zasahovať voči inštitúciám, ktoré vo väčšine prípadov sama vytvorila, špeciálne za účelom podpory svojich cieľov. V 60. rokoch už bolo zjavné, že komunistická moc si vychovala vlastnú opozíciu, ktorá bola o to nebezpečnejšia, že pracovala v intenciách marxistického diskurzu. Podobné procesy sú viditeľné aj vo vývoji slovenskej historickej vedy.

Slovenská situácia bola v rámci strednej Európy špecifická v tom, že v tomto prípade obdobie 50. rokov znamenalo prudký inštitucionálny rozvoj a neustály kvantitatívny rast historickej vedy. Z tohto pohľadu sa situácia na Slovensku do určitej miery líšila od českého, poľského, maďarského aj východonemeckého prípadu. Slovenský vývoj v 50. rokoch smeroval jednoznačne k dobudovaniu a rozšíreniu inštitucionálnej základne výskumu. V ostatných spomínaných krajinách však išlo o násilné prebudovanie rozvinutého a fungujúceho systému spôsobom, ktorý prinášal aj značné negatíva.

Nie je zámerom tejto práce podrobnejšie sa zaoberať celým systémom zmien organizácie vedy a výskumu v Československu v rokoch 1948 – 1968. Pre pochopenie vývoja slovenskej historickej vedy však treba načrtnúť základné vývojové tendencie, ktoré ovplyvnili jej fungovanie na inštitucionálnej aj personálnej báze. Špeciálnu pozornosť si zaslúži najmä

266 To ale samozrejme záviselo od miery oddelenia akadémie od univerzity, ktorá bola najväčšia v Československu a takmer neexistujúca v Poľsku.

267 Takto boli zmeny označené v komunistickom „newspeaku“.

268 Viaceré si sami založili a podradili priamo straníckemu vedeniu ako napr. ústavy zaoberajúce sa dejinami jednotlivých komunistických strán.

hektické obdobie rokov 1948 – 1953, keď sa na pozadí radikálnych politických a spoločenských zmien formovali predpoklady moderného vývoja slovenskej vedy a výskumu.

Na Slovensku žiadna dlhodobá ani veľká tradícia vedeckých inštitúcií neexistovala. Tie najvýznamnejšie, ktoré poznáme dnes, vznikli (alebo boli znovuo tvorené ako Matica slovenská) až po vzniku prvej Československej republiky v roku 1918. Za dvadsať rokov jej existencie sa však len pomaly začali formovať. Ukázať sa to dá na príklade historickej vedy. Na bratislavskej univerzite vyučovali takmer výlučne len českí profesori.²⁶⁹ Absolventi histórie nemali okrem učiteľského povolania takmer žiadne možnosti uplatnenia. V Historickom odbore Matice slovenskej²⁷⁰ pôsobilo len veľmi málo profesionálnych historikov.²⁷¹ Medzi členmi Historického odboru mali silné zastúpenie kňazi, čo len potvrdzuje od 19. storočia pretrvávajúce, pomerne silné postavenie s cirkvou (katolíckou aj evanjelickou) spätých osobností v slovenskej historiografii. Všetky inštitúcie historického výskumu trpeli permanentným nedostatkom finančných prostriedkov na svoju činnosť. Ďalším problémom bola slovenská pozícia „na periférii“ v porovnaní so situáciou v českej časti republiky. V prípade Martina²⁷² aj v porovnaní s Bratislavou. Pred rozpadom medzivojnového Československa v roku 1939 tak na Slovensku pôsobila len malá skupinka profesionálnych historikov a veľmi podobné to bolo aj v prípade iných špecializácií.²⁷³

Zaujímavosťou slovenských dejín je, že inštitucionálny rozvoj slovenskej vedy nastal počas vlády totalitných a zločinných režimov. V snahe dosiahnuť vlastné politické a legitimitačné ciele a výmenou za podporu a lojalitu, umožnili pomerne rýchly rozvoj vedy a výskumu. Ľudácke vedenie Slovenského štátu sa rýchlo rozhodlo dobudovať vedecké a výskumné inštitúcie ako súčasť potvrdzovania „národnej, kultúrnej a politickej zrelosti národa“. Súčasťou tohto plánu však bolo aj vyhostenie českých profesorov z Univerzity Komenského²⁷⁴, čo však na druhej strane otvorilo dvere k uplatneniu celej novej generácie slovenských vedcov. Historický seminár filozofickej fakulty bol prakticky zo dňa na deň zaplnený slovenskými historikmi, ktorí rýchlo získavali profesorské tituly. Zmenilo sa aj postavenie univerzity, ktorá vznikom Slovenského štátu stratila svoj provinčný status a stala sa vrcholnou vzdelávacou inštitúciou v krajine, čo znamenalo aj nálezitý nárast vplyvu. Matica slovenská sa stala režimom preferovanou inštitúciou. Získala tak viac prostriedkov, čo jej umožnilo rozširovať vedecké odbory, do ktorých získavala mladých absolventov univerziténeho štúdia.

V dobe existencie vojnového Slovenského štátu časť intelektuálnej obce využila deklarovánú snahu vládnej moci o „kultúrne a politické dobudovanie slovenského národa v zmysle

269 Väčšina z nich svoje miesto v Bratislave brala len ako dočasné umiestnenie. Pomoc pri budovaní novej univerzity totiž znamenala „dobré body“ pri hľadaní práce na niektorých z prestížnejších českých univerzít.

270 Vznikol v roku 1920.

271 Najmä keď po roku 1932 Maticu opustili sympatizanti myšlienky čechoslovakizmu, čo znamenalo odchod českých historikov, ktorí v nej dovtedy pôsobili.

272 Sídliť tu Matica Slovenská a Slovenské národné múzeum (do roku 1926 Múzeum Slovenskej muzeálnej spoločnosti)

273 Počas existencie prvej republiky Univerzita Komenského nemala Prírodovednú fakultu a na Slovensku nepôsobila ani technická vysoká škola.

274 Po roku 1939 premenovanej na Slovenskú univerzitu.

potvrdenia jeho národnej identity a zrelosti²⁷⁵ na presadenie vzniku Slovenskej akadémie vied a umení ako vrcholnej vedeckej inštitúcie. Hlavným aktérom a iniciátorom vytvorenia akadémie bol jazykovedec Ludovít Novák. Nebol však angažovaný v politických štruktúrach Slovenského štátu, ale skôr rozvíjal idey, ktoré vznikli už v predchádzajúcom období. Podnet na založenie inštitúcie, ktorá mala organizovať vedecký a umelecký život na Slovensku neprišiel od štátnych orgánov, ani zo sféry politiky, ale zo strany Slovenskej učenej spoločnosti²⁷⁶, ktorá združovala najvýznamnejšie osobnosti pôsobiace na Slovenskej univerzite v Bratislave. Prvý oficiálny návrh na zriadenie akadémie sa objavil v marci roku 1942. Vzorom pre novú inštitúciu boli s najväčšou pravdepodobnosťou podobné organizácie v Čechách a v Maďarsku.

Projekt SAVU nebolo jednoduché presadiť proti politickým elitám, ale aj časti akademickej spoločnosti. Námietky boli zväčša formulované v tom zmysle, že Slovensko má popri Slovenskej univerzite v Bratislave novozaloženú Slovenskú vysokú školu technickú²⁷⁷ a tiež Maticu slovenskú²⁷⁸, takže ďalšie podobné inštitúcie nepotrebuje. Ludovít Novák vytrvalo argumentoval, že Matica slovenská je vlastne spolok, ktorý nie je a ani nemôže byť akademicou inštitúciou, a že pre rozvoj slovenskej vedy je existencia mimouniverzitnej, ale s univerzitami úzko prepojenej inštitúcie nevyhnutnosťou. Napriek odporu časti vedeckej komunity aj niektorých politických predstaviteľov²⁷⁹ bola napokon zákonom z 2. 7. 1942 založená Slovenská akadémia vied a umení. Jej súčasťou bol aj Historický ústav. Aj jeho vznik mal svojich kritikov. Objavovali sa hlasy o priveľkom množstve inštitúcií, ktoré v konečnom dôsledku znamenali trieštenie síl v slovenskej historickej vede. Tento názor už v roku 1941 verejne vyjadril minister pravosúdia Gejza Fritz.²⁸⁰ Negatívne sa k založeniu ústavu postavil aj vtedajší prodekan Filozofickej fakulty, vplyvný historik Branislav Varsík.²⁸¹ Ako priamu konkurenciu vnímala spoločenskovedné ústavy novovzniknutej akadémie aj Matica slovenská - medzi oboma inštitúciami tak vznikol trvalo antagonistický vzťah.²⁸² Nevyšiel ani pokus o uzmiernenie SAVU a Matice slovenskej prostredníctvom menovania tajomníka vedeckých odborov Matice slovenskej, prominentného ľudáckeho historika, Františka Hrušovského za člena predsedníctva akadémie. Hrušovský činnosť akadémie ignoroval a nijako sa na jej riadení nepodieľal.²⁸³

275 KAMENCOVÁ, Lýdia. Vznik a činnosť SAVU. In PÖSS, Ondrej (ed.). *Z dejín vied a techniky na Slovensku XVI. Slovenská akadémia vied a umení*. Bratislava : Historický ústav SAV, 1994, s. 29.

276 Táto spoločnosť bola nástupkyňou Učenej spoločnosti Šafarikovej.

277 Jej založenie bolo schválené už v roku 1938, reálne však začala pracovať až v roku 1939.

278 V roku 1941 bola navyše z rozhodnutia vplyvného katolíckeho Spolku sv. Vojtecha založená Slovenská katolícka akadémia. Napriek značnej podpore vládneho režimu Slovenského štátu sa však tejto inštitúcii nepodarilo významnejšie rozvinúť svoju činnosť. Jej činnosť skončila v roku 1945.

279 Hlavným dôvodom obáv bolo spomínané možné trieštenie síl vo vedeckom výskume medzi univerzitou, Maticou slovenskou a novozaloženou akadémiou.

280 Archív Univerzity Komenského (ďalej UK), f. Rektorát UK I. 1919-1950, k. 6, Zriadenie historického ústavu (1941)

281 Tamže.

282 Zlý vzťah so SAVU ovplyvnil ďalšie osudy Matice v rokoch 1948 – 1950.

283 BOKES, František. *Snahy o organizovanie slovenskej vedy od konca 18. storočia do vzniku SAV*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1967, s. 91-92.

Prví vedeckí pracovníci do akadémie nastúpili až na jar roku 1943. Nebolo ich však veľa, pretože vzniklo len niekoľko spoločenskovedných ústavov.²⁸⁴ Akadémia nemala prostriedky ani podmienky, aby prilákala vedcov z iných inštitúcií.²⁸⁵ Celkový počet systematizovaných miest na SAVU (prijatý 6. 8. 1943), plánovaný na cca 105 pracovníkov sa nepodarilo naplniť ani z tretiny. Už jej vytvorenie sa stretlo len s malým záujmom politických elít²⁸⁶, čo sa odrazilo na jej celkovom postavení. Tento stav mal aj svoje výhody. Znamenalo, že akadémia pracovala v „závetrí“ a nezaradila sa medzi preferované „ideologické“ pracoviská²⁸⁷, čo jej nepochybne pomohlo prežiť v nových, povojnových podmienkach. SAVU v tomto období v žiadnom prípade nemala prostriedky, aby sa stala vrcholnou vedeckou a reprezentatívnou inštitúciou. Ani bezprostredne po roku 1945 vývoj k tomuto výsledku nesmeroval.

Udalosti šiestich vojnových rokov, odbojová aktivita, proces oslobodzovania, ale do istej miery aj skúsenosť s fungovaním vlastného štátu spôsobili, že Slováci a ich politická reprezentácia sa do obnoveného Československa vrátili v novej pozícii. Viditeľný bol všeobecný nárast sebavedomia a z neho vyplývajúca snaha o rovnocenné postavenie v republike, ktorá bola po vojne definovaná už ako štát dvoch národov - Čechov a Slovákov. Súčasťou slovenskej snahy o rovnoprávne postavenie bol aj program podpory rozvoja vedy a výskumu, postavený na rozširovaní jeho inštitucionálnej základne. V praxi to znamenalo, že slovenské vládne orgány sa rozhodli podporiť všetky existujúce organizácie a pragmaticky zabudnúť na „chyby minulosti“. V tomto ohľade je veľmi charakteristický postoj Fraňa Kráľa, komunistického poslanca Slovenskej národnej rady (SNR), k zachovaniu SAVU: *„Ako známo, zriadil ešte akadémiu minulý režim, ktorý aby upevnil svoju pozíciu aj v tejto vrcholnej kultúrnej oblasti, dal jej zriadenie zodpovedajúce protidemokratickým fašistickým tendenciám. I keď sa veci mali tak, netreba pred týmto sborom naširoko odôvodňovať, že náš národ v nových štátoprávnych pomeroch, ktoré mu umožňujú naplno rozvinúť svoj kultúrny život, túto inštitúciu potrebuje, lebo čakajú na ňu v súčasnosti veľké úlohy.“*²⁸⁸ Výsledkom toho prístupu bolo jednoznačné rozhodnutie akadémie zachovať, čo sa prejavilo v rýchлом prijatí nového zákona o SAVU, schváleného 3. februára 1946.²⁸⁹

Novým pomerom sa musela prispôbiť aj Matica slovenská. Takmer ihneď po oslobodení sa prihlásila k *„účasti na budovaní ľudovej demokracie, k slovanskej orientácii najmä na Sovietsky zväz“*²⁹⁰ a za predsedu si zvolila Ladislava Novomeského, prominentného komunistického intelektuála s povestou kritika čechoslovakistických tendencií v štáte, ktorý zároveň zastával funkciu povereníka školstva a osvety. Pomerne plynule sa novému režimu

284 Jazykovedný ústav, Literárnovedný ústav, Historický ústav, Slovenský hudobnovedný ústav a Zemepisný ústav. Mimo akadémie ostali štátne výskumné ústavy ako napr. astronomický, archeologický, geologický alebo meteorologický.

285 ÚA SAV, f. SAVU, k. 51, Systematizácia služobných miest 6. 8. 1943.

286 Aj keď protektorom SAVU sa stal prezident Jozef Tiso.

287 V tomto ohľade boli vedecké odbory Matice Slovenskej spoluprácou s režimom kompromitované oveľa viac.

288 Spoločná česko-slovenská parlamentná knižnica, SNR 1945-1946 - stenoprotokoly, 14. schôdza 26. 11. 1945, <http://www.psp.cz/eknih/1945snr/stenprot/014schuz/s014006.htm>

289 Novým zákonom bola SAVU formálne „znovuzaložená“, aby sa zabránilo zdaniu kontinuity jej vývoja od doby fungovania Slovenského štátu. Spôsob fungovania ostal zachovaný takmer bezo zmien.

290 ŠARLUŠKA, Vojtech. *Účasť Matice slovenskej na historickom výskume Slovenska. 1919-1953*. Martin: Matica Slovenská, 1986, s. 22

prispôsobila aj Slovenská univerzita. Mesiac po konci vojny bol síce aj tu ohlásený program očisty od „ľudáckych nánosov“, ktorý postihol viacerých pedagógov, väčšina z nich sa však po krátkom čase vrátila na svoje miesta. Univerzita sa ospravedlnila českým profesorom vyhnaným v roku 1939, voľné miesta však už boli zapĺňané slovenskými odborníkmi.²⁹¹ Nové vedenie neuznalo profesorské tituly, ktoré tesne pred svojím zánikom udelil režim Slovenského štátu²⁹². V štruktúre a fungovaní univerzity až do roku 1950 neprišlo k žiadnym významnejším zmenám.

Po roku 1945 sa dejinami na Slovensku zaoberali tri hlavné inštitúcie Historický odbor Matice slovenskej, Historický seminár Slovenskej univerzity²⁹³ a nový, v roku 1943 založený, Historický ústav Slovenskej akadémie vied a umení. Z týchto troch inštitúcií bol v najhoršej pozícii Historický ústav, ktorý mal skôr podobu budúceho plánu ako reálne fungujúceho centra výskumu. Pre činnosť Historického odboru Matice slovenskej neznamenal rok 1945 zásadnejší predel v jej činnosti. Po emigrácii predsedu Historického odboru Františka Hrušovského, zdiskreditovaného činnosťou v období Slovenského štátu, bol na jeho miesto zvolený Daniel Rapant. Medzi čestnými, riadnymi, korešpondujúcimi a mimoriadnymi členmi bola väčšina renomovaných slovenských historikov a viacero ich českých kolegov. Historický odbor si cielene budoval sieť spolupracovníkov, úzko spolupracoval s Historickým seminárom univerzity v Bratislave. Výraznou výhodou vo vedeckej činnosti bola najmä dobre organizovaná vydavateľská činnosť. Vlastný časopis, Historický zborník, mal širokú sieť prispievateľov. Matica tiež ako prvá naviazala spoluprácu s Českou akadémiou vied a umení.²⁹⁴ V období rokov 1945 – 1948 bola najaktívnejšou vedeckou²⁹⁵ inštitúciou na Slovensku.

Historický seminár univerzity fungoval pod vedením Daniela Rapanta, bez väčších zmien až do komunistického prevratu. Filozofická fakulta univerzity si udržiavala povest vážneho pracoviska a postavenie profesora, resp. docenta znamenalo značnú spoločenskú prestíž. Väčšina vedeckých pracovníkov z fakulty pôsobila aj v rámci SAVU alebo Matice slovenskej. Za svoje hlavné pôsobisko však považovali univerzitu. Filozofická fakulta si v rámci humanitných vied udržiavala postavenie najvýznamnejšej vedeckej ustanovizne na Slovensku. Už v prvých povojnových rokoch sa však začal prejavovať problém nedostatočného personálneho obsadenia a rastúceho počtu študentov, čo viedlo k nárastu pedagogických povinností profesorov a docentov, často na úkor ich vedeckej práce.²⁹⁶

Komunistický prevrat a nastolenie totalitného režimu v roku 1948 znamenal pre dejiny vedy v Československu zásadnú zmenu vo všetkých smeroch. V tomto ohľade ju tento historicky zlom ovplyvnil oveľa zásadnejšie ako koniec vojny. Komunistická štátna moc dala hneď

291 Do Bratislavy sa nevrátil ani jeden z vyhostených českých profesorov.

292 Napríklad aj Františkovi Hrušovskému.

293 Tento názov si uchovala do roku 1954, keď bola premenovaná späť na Univerzitu Komenského.

294 Prejavovala sa najmä vzájomnou výmenou publikácií.

295 Koncom 40. rokov dávala Matica slovenská zo svojich zdrojov na činnosť vedeckých odborov 3, 6 mil. Kčs, zatiaľ čo SAVU mala rozpočet 1,5 mil. Kčs. Pozri: BOKES, Snahy, ref. 283, s. 106.

296 PAULÍNÝI, Ákoš. Filozofická fakulta Univerzity Komenského v rokoch 1945-1969. In VARSÍK, Branislav (ed.). *50 rokov Univerzity Komenského v Bratislave*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 1969, s. 331.

po prevzatí vlády nepokryte najavo, že nemá záujem o slobodu a nezávislosť vedeckého výskumu. Na protesty proti okliešťovaniu akademických slobôd prišla lakonická odpoveď - pred vojnou mal boj za autonómiu vedeckých inštitúcií a samotného výskumu pokrokový charakter, v komunistickom režime je to už ale prejav reakčnosti. Keďže marxisticko-leninská veda je jediná skutočná veda, všetky odchýlky sú automaticky nevedecké a ako také nemajú čo hľadať v inštitúciách zaoberajúcich sa vedou a výskumom. Komunisti jasne deklarovali, že „*dnes naša spoločnosť potrebuje len vedu vysoko ideologickú.*“²⁹⁷ Vedecká činnosť mala napomáhať propagandistickým a ideologickým cieľom nového režimu. Z nástroja poznania bola zmenená na nástroj ideologického pôsobenia a propagandy.²⁹⁸ Musela byť pod striktnou kontrolou, aby mohla tvoriť integrálnu súčasť podrobného plánovacieho procesu.²⁹⁹ Ako s obľubou hovorili komunistickí ideológovia, vedecké a výskumné inštitúcie mali fungovať rovnakým spôsobom ako továrne.³⁰⁰

Vládnci komunisti sa netajili, že v súlade s týmito predstavami a podľa sovietskeho vzoru, hodľajú vedu a výskum reformovať. Upevnenie totalitného režimu zároveň znamenalo koniec obdobia diskusií a možností otvorene nesúhlasit s rozhodnutiami „strany a vlády“.³⁰¹ Nasledujúce osudy všetkých vedecko-výskumných inštitúcií v celom Východnom bloku boli tesne späté s ideologickými zámermi a mocenskými bojmi v komunistickej strane. Aj tri najvýznamnejšie slovenské vedecké organizácie sa stali úplne závislé na vláducej moci, ktorá ich začala formovať podľa svojich potrieb na základe zmesi racionálnych predstáv, ideologických argumentov a snahy za každú cenu napodobniť sovietsky vzor.

Skutočne zásadné organizačné zmeny v zmysle budovania „socialistickej vedy“ v Československu začali komunisti presadzovať pomerne neskoro, až v 50. rokoch. Je nepochybné, že pozornosť nových vládcov sa spočiatku nutne musela zamerať na dôležitejšie problémy. Zdá sa však, že komunisti v prvých dvoch rokoch po prevzatí moci, nemali jasnú politiku legislatívneho prístupu k oblasti vedy a vzdelávania. Československý prípad bol špecifický počiatočným silným anti-intelektuálnym trendom badateľným v politike komunistov. Po roku 1945 sa k strane spontánne pripojilo mnoho príslušníkov inteligencie. Po februárovom puči v KSČ naopak prebiehala akási plebeizácia. Strana svojich intelektuálov zbavila vplyvu, rezervoárom kádrov sa stala výroba, svätým grálom triedny pôvod, ktorý jediný mohol zaistiť presadzovanie potrieb socializmu.³⁰²

Tento postoj bol výnimočný aj v porovnaní s ostatnými komunistickými diktatúrami. Historik John Connelly tvrdí, že špičky KSČ sa nezaujímal o vysoké školy, pretože si nevážili vzdelanie. „Anti-intelektuáľstvo“ vedenia KSČ prekvapovalo aj soviетov. Connelly

297 ÚA SAV, f. SAVU, k. 2, Zápisnica o zasadnutí všetkých pracovníkov SAVU 6.7. 1950.

298 BERAN, Jiří. K vývoji spoločenských vied v Československu v šedesiatých letech 20. stololetí. In *Česká věda a Pražské jaro (1963-1970). Sborník z konference (Praha 22.-23. listopadu 2000)*. Praha : Karolinum, 2001, s. 180.

299 Už v roku 1949 vydalo Ministerstvo školstva výnos stanovujúci zásady plánovania vedeckej práce.

300 Týmto spôsobom sa o vysokých školách vyjadril minister školstva Zdeněk Nejedlý, ktorý ich prirovnal k „továrenským dielňam“. Pozri: CONNELLY, John. *Ztročená univerzita*, Praha: Karolinum, 2008 s. 210.

301 Ešte v rokoch 1946 – 1947 väčšina českých a slovenských vysokých škôl a organizácií akademického typu zamietla plán vlády na centralizáciu vedy a výskumu v Československej akadémii vied. Po roku 1948 už podobná opozícia proti vládnym plánom znamenala značné nebezpečenstvo a navyše nemala šancu na úspech.

302 BERAN, K vývoji, ref. 298, s. 179.

popisuje, ako si jeden zo sovietskych spisovateľov na návšteve Československa všimol, aj na sovietske pomery prehnanú, podozrievavosť voči intelektuálom. Zo stretnutia s prominentným straníckym predstaviteľom Karolom Bacílkom³⁰³ si odniesol pocit, že stranícke vedenie neverí, že existujú čestní intelektuáli.³⁰⁴ To sa týkalo v prvom rade predstaviteľov humanitných vied, ktorí boli vo všeobecnosti považovaní za nebezpečný element.³⁰⁵ Predstaviteľom vládneho režimu určitý čas trvalo, kým si uvedomili, že pre legitimizáciu komunistickej nadvlády sú „lojálni“ historici nevyhnutne potrební. Nedôvera a počiatočný nezáujem³⁰⁶ o humanitné vedy spôsobili, že režim sa síce sústredil na umlčanie a odstránenie nepohodlných osobností, chýbal mu ale systematický plán zameraný na výchovu a kontrolu intelektuálnej elity hájacej jeho záujmy.

Napriek tomu, že proces prispôsobovania vedecko-výskumných inštitúcií požiadavkám vládnuceho režimu prebiehal pomerne pomaly, jeho základné parametre boli dopredu dané sovietskym vzorom. Základnými kameňmi celého systému mali byť univerzity a akadémie s presne špecifikovanými úlohami. Výskum mal byť centralizovaný v akadémiách vied. Existencia ostatných vedeckých inštitúcií bola vyriešená ich zrušením alebo pričlenením k akadémii. V slovenskom prípade vyvstala otázka budúceho osudu Matice slovenskej a hlavne jej vedeckých odborov. Je nepochybné, že komunistické vedenie na Slovensku nechovalo k Matici ako celku žiadne sympatie.³⁰⁷ V dôsledku významného postavenia za Slovenského štátu a personálneho obsadenia po roku 1945, boli jej vedné odbory vnímané ako centrum ľudáckeho a protikomunistického zmýšľania.³⁰⁸ Záznaky z rokovania predsedníctva ÚV KSS dokazujú, že stranícke vedenie sa rozhodlo Maticu zachovať len kvôli jej tradícii a minulému postaveniu, napriek „chybám a omylom“.³⁰⁹ Ani pre komunistickú vládnú moc totiž nebolo jednoduché Maticu potichu zrušiť. Jej zatvorenie v roku 1948 v slovenskej spoločnosti všeobecne evokuje začiatok obdobia národnostného útlaku a komunisti rozhodne nemali záujem o vznik podobných paralel v roku 1948. Matica tak prežila, no za cenu kompletnej likvidácie vedeckých odborov, ukončenia spolkového charakteru³¹⁰ a odobratia vydavateľských možností. Všetky tieto opatrenia využila SAVU na upevnenie svojho postavenia. Vedenie akadémie rozhodnutie výrazne obmedziť vedecký výskum

303 Karol Bacílek bol okrem iného členom Predsedníctva Ústredného výboru KSC a prvým tajomníkom KSS.

304 CONNELLY, ref. 300, s. 425. Je však pravda, že v tom čase boli už v ZSSR všetci „nedôverihodní intelektuáli“ dávno zlikvidovaní.

305 A to aj v prípade intelektuálov, ktorí sa hlásili k marxizmu.

306 Samozrejme existovali aj významné výnimky.

307 Z tohto pohľadu je zaujímavé, že KSC vo svojom Pláne hospodárskeho, sociálneho a kultúrneho povznesenia Slovenska z roku 1937 požadovala vybudovanie a rozšírenie vedeckých, literárnych a umeleckých odborov Matice slovenskej na úroveň akadémie vied a umení. Pozri: ŠÍŠKA, Karol. Založenie a rozvoj Slovenskej akadémie vied – dôsledok leninskej národnostnej politiky a kultúrnej revolúcie v ČSSR. In *Slovenská akadémia vied 1953-1973*. Bratislava : SAV, 1973, s. 9-14.

308 Je pravdou, že mnohí pracovníci Matice boli sympatizantmi vojnového štátu a organizácia ako celok bola v tom období preferovanou inštitúciou. Táto skutočnosť naštrbovala morálny kredit Matice, ktorá sa v povojnovom období len ťažko mohla brániť voči rôznym obvineniam.

309 SNA, f. ÚV KSS, k. 800, Správa o Matici slovenskej (3. 11. 1950)

310 Dôvodom ukončenia spolkového charakteru bolo „politicky nevyhovujúce členstvo“. SNA, f. ÚV KSS, k. 800, Správa o Matici slovenskej (3. 11. 1950)

v Matici slovenskej jednoznačne podporovalo, pretože tento postup upevňoval pozíciu SAVU ako jediného neuniverzitného výskumného strediska na Slovensku.

Napriek rôznym personálnym zmenám vo vedení, akadémia neustále presadzovala svoje zákonom dané „*výsostné právo organizovať vedeckú prácu na Slovensku*.“³¹¹ Dvomi základnými cestami k dosiahnutiu tohto cieľa bola snaha o udržanie nezávislosti voči centralizačným snahám v rámci plánu na vytvorenie Československej akadémie vied a zároveň podpora všetkých možností na „*vyradenie konkurencie*“ v rámci Slovenska. V rámci lepšej organizácie vedeckého života na Slovensku, predstavitelia SAVU od roku 1945 navrhovali utlmenie vedeckého života v Matici.³¹² Tento postoj podporovali analýzami, ktoré poukazyvali na problémy vo fungovaní MS ako vedeckej inštitúcie: „*Organizačné ani finančné možnosti Matice Slovenskej alebo iných menej významných spoločností ... nestačili na uspokojenie rýchlo sa rozmáhajúceho a rozvetvujúceho vedeckého života na Slovensku ... Ak MS ... plnila na základni, danej jej organizačnou štruktúrou z r. 1863-1875, len čiastočne poslanie, ktoré je vlastné a primerané vedeckej ustanovizni, nemala ani finančné ani personálne vybavenie na rozvetvenejšiu činnosť ... a bola tiež zdanlivo odstredivo umiestnená od ... rýchlo sa rozvíjajúceho strediska slovenského vedeckého života v Bratislave*.“³¹³ Tento názor, hoci pochádzal zo SAVU, ktorá nemala veľa dôvodov vykreslovať Maticu v pozitívnom svetle, v stručnosti charakterizoval zásadné problémy. Organizačná štruktúra tejto spolkovej organizácie bola skutočne prispôbená hlavne pôvodnému ľudovovýchovnému účelu a nie modernej vedeckej práci, idúcej nad rámec vlastivedného bádania.

Podobná argumentácia zaznela aj v zdôvodnení, prečo sa Historický odbor MS nemôže stať vedúcou inštitúciou historického výskumu na Slovensku. V *Návrhu organizácie historického výskumu na Slovensku* (18. 6. 1948) určenom povereníkovi školstva a osvety Ladislavovi Novomeskému, historik František Bokes (bol pracovníkom SAVU aj MS) napísal: „*Doterajšia roztrieštenosť má byť odstránená a sústredenie uskutočnené v HÚ SAVU. Doterajšie rozdelenie s Maticou Slovenskou nebolo osožné, pretože sa trieštili nepočtetné sily a finančné prostriedky. Historický odbor MS je na odlahlom mieste, ďaleko od centra vedeckého života a nemôže vykonávať svoju úlohu tak ako to vyžadujú záujmy slovenskej historickej vedy. Matica Slovenská má nedostatok vedeckých síl, ktoré sa oveľa ľahšie dajú získať v Bratislave. Navyše sú tu lepšie podmienky na výskum. Navrhované sústredenie historického výskumu v HÚ SAVU by zvýšilo produktivitu výskumu i jeho kvalitu*.“³¹⁴

Hlavnou snahou Matice a jej Historického odboru bolo zachovanie rovnocenného postavenia so SAVU. V tomto zmysle prebiehali ešte v rokoch 1948 – 1949 viaceré stretnutia, ktoré mali definovať rozdelenie vedeckého výskumu medzi tieto dve inštitúcie. Zástupcovia SAVU však vždy trvali na zákonom danom práve organizovať vedeckú prácu na Slovensku a nevykazovali žiadnu ochotu k uzavretiu záväznej dohody o rozdelení kompetencii. Naopak, v správe o potrebách a činnosti SAVU z roku 1949³¹⁵ sa konštatovalo, že hlavným ťažiskom

311 ÚA SAV, f. ÚVR, k. 18, List vedenia SAVU Ladislavovi Novomeskému (júl 1948)

312 Objavovali sa však aj úvahy o zrušení SAVU v prospech Matice.

313 ÚA SAV, f. SAVU, k. 1, Správa o činnosti Akadémie 1945 – 1952.

314 ÚA SAV, f. SAVU, k. 4, Návrh organizácie historického výskumu na Slovensku (18. 6. 1948).

315 ÚA SAV, f. SAVU, k. 1, Správa o činnosti a potrebách SAVU (1949)

a odôvodnením SAVU ostáva organizovanie a koncentrovanie vedecko-výskumnej práce na Slovensku. V tom čase už vládna moc predbežne rozhodla, že reprezentatívnym vedeckým ústavom bude SAVU a Matica slovenská bude vykonávať ľudovovýchovnú a popularizačnú činnosť. Dňa 14. septembra 1948 bol prijatý nový zákon o MS. Jej vedecké odbory zatiaľ ostali, no v skutočnosti už bolo rozhodnuté o ich likvidácii. Koncom roka 1949 boli Matici naoktrojované nové stanovy, ktoré už s existenciou vedeckých odborov nepočítali. Väčšina vedeckých zamestnancov, ktorí neboli vládnu mocou odstavení od výskumu, prešla do SAVU, ktorá prebrala aj vydávanie matičných vedeckých časopisov. V roku 1954 sa Matica zmenila na štátnu vedeckú knižničnú inštitúciu, plniacu úlohu národnej knižnice. Tento status v určitej obmedzenej miere umožnil rozvoj vedeckej činnosti.

Paradoxom celej situácie bolo, že SAVU v roku 1948 ani zďaleka nebola pripravená prevziať vedúcu úlohu vo výskume, za ktorú toľko bojovala. A to nielen kvôli svojim organizačným, ale najmä (a na to aj poukazovali stranické orgány) ideologickým nedostatkom. Pritom v roku 1948 komunistický poslanec Michal Chorváth označil SAVU za inštitúciu socialistického typu: „*Zdôrazňujem, že Slovenská akadémia vied a umení je prvá tohto typu v našom štáte a v tomto ohľade sa Slovensko stalo vzorom pre celý štát práve tak ako v striktnom sotrvaní na zásade štátnej školy a v hájení zásady jednotnej školy, ktorých správnosť potvrdili februárové a pofebruárové udalosti.*“³¹⁶ Keď však vládna moc konečne na akadémii preniesla svoju pozornosť, ukázal sa omyl Michal Chorvátha, ktorý tvrdil, že „*nariadenie o založení Akadémie je nesené duchom nekompromisným a že nová vrcholná slovenská kultúrna inštitúcia už podľa tohto nariadenia vylučovala možnosť, že by sa stala útočiskom reakcie.*“³¹⁷ V roku 1951 sa však bývalý povereník školstva a vtedajší predseda SAVU Ladislav Novomeský stal obeťou ideologických bojov zameraných proti tzv. buržoáznym nacionalistom. Jeho zatknutie sa veľmi negatívne odrazilo na postavení akadémie v očiach stranických orgánov v Čechách aj na Slovensku. Vedúci kultúrno-propagačného oddelenia Ústredného výboru (ÚV) KSS Július Šefránek sa o situácii na akadémii vyjadril mimoriadne ostro. Ako tvrdil, keďže SAVU dlhodobo podliehala rezortne PŠVU, bola vedená, ovplyvňovaná a usmerňovaná „*zradcom*“ Novomeským.

Po roku 1952 sa tak názor na fungovanie akadémie zmenil. Základné výhrady k práci SAVU zhrnul v roku 1952 člen predsedníctva ÚV KSS a historik-samouk Miloš Gosiorovský takto: „*SAVU sa nestala akadémiou socialistického typu ani pracovnou náplňou ani kádrovým obsadením. ... Nestala sa vrcholnou vedeckou inštitúciou a jej práca trpela vážnymi ideologickými nedostatkami. Mnohí pracovníci nemali ani najzákladnejšiu ideologickú úroveň a objavili sa aj prípady záškodníkov. ...vedeniu SAVU sa nepodarilo sústrediť a koordinovať vo svojom pracovnom pláne prácu externých vedeckých spolupracovníkov a ústavov mimo nej.*“³¹⁸ V tomto čase však už bolo jasné, že v Československu budú založené dve úplne nové

316 Tamže.

317 Spoločná česko-slovenská parlamentná knižnica, SNR 1948-1956 - stenoprotokoly, Stenografický zápis 5. zasadnutia pléna SNR, 12. 11. 1948. <http://www.psp.cz/eknih/1948snr/stenprot/005schuz/s005005.htm>.

318 SNA, f. Predsedníctvo ÚV KSS, k. 822, Správa o pripravách realizácie zákona o Československej akadémii vied (25. 8. 1952).

akadémie³¹⁹, fungujúce na „marxistických základoch“. Založenie Slovenskej akadémie vied znamenalo ďalšie symbolické prerušenie kontinuity, tentoraz z tzv. buržoáznou vedou, pestovanou v dovtedajších vedeckých inštitúciách (MS, SAVU).³²⁰ Na to mala dozrieť Umelecká a vedeckú rada pri KSS, ktorá vznikla už koncom roka 1949. Navrhol ju zriaďiť člen ÚV KSS a prvý tajomník Ministerstva školstva Ondrej Pavlík³²¹ s argumentom: „*Je potrebné, aby sa vedúca úloha strany uplatnila aj na tomto poli vedeckej práce ... aby priamo v strane bolo centrum, ktoré by si tejto práce všimalo.*“³²² Komisia bola tvorená straníckymi funkcionármi, ktorí sa nejakým spôsobom angažovali aj vo vede a výskume. Hlavnú pozornosť komisia zamerala na svoju funkciu prípravného výboru pre otvorenie novej Slovenskej akadémie vied (SAV).

Problémy a výhody SAVU na začiatku 50. rokov sa dajú výstižne ilustrovať na jej Historickom ústave. Podobne ako celá akadémia, aj tento ústav mal v roku 1948 veľké problémy ujať sa svojej úlohy hlavného organizačného strediska historického výskumu, ktorú si na základe zákona nárokoval. Až do septembra 1948 bol prakticky bez interných zamestnancov. Aj neskôr fungoval viac-menej len ako koordinačné stredisko pre externých spolupracovníkov (v roku 1950 ich bolo 72). Počet interných zamestnancov rástol len pomaly. V roku 1949 mal ústav len jedného (hoci žiadal dvanásť), pretože na voľné asistentenské miesta sa nikto nehlásil.³²³ Záujem štátnej moci o Historický ústav sa vo väčšej miere začal prejavovať až v priebehu roka 1950 (ešte v januári 1950 bol administratívny riaditeľ Teodor Lamoš jediným interným zamestnancom), keď sa jeho predsedom stal Jaroslav Dubnický, jeden z prvých marxistických historikov na Slovensku. Počet pracovníkov začal výraznejšie narastať až od roku 1951.

Pre obdobie rokov 1948 – 1952 však bola charakteristická častá zmena predsedov ústavu - menili sa každý rok. Keďže v SAVU platilo pravidlo, že predseda má byť externý zamestnanec, predsedovia Historického ústavu svoju funkciu vykonávali „na pol úväzku“, bez veľkého záujmu a prehľadu o práci inštitúcie, ktorú mali riadiť.

Napriek týmto problémom Historický ústav predstavoval pre nový režim, vo viacerých ohľadoch veľmi perspektívnu inštitúciu.³²⁴ V tom bol rozdiel oproti Historickému oboru Matice slovenskej, ktorý dosiahol vrchol svojich možností v rokoch 1939 – 1948, a to z hľadiska organizačného, personálneho aj vedeckého. V nasledujúcom období už nevyhovoval plánom vládnej moci na rozvoj vedeckej činnosti na Slovensku. Na druhej strane Historický ústav bol inštitúciou legislatívne pripravenou na vedúcu úlohu v historickej vede. Paradoxne v tomto čase predstavovala výhodu aj skutočnosť, že v ňom takmer nikto nepracoval. Bol ako forma, ktorú si nový režim mohol vyplniť podľa svojich potrieb bez toho, aby musel brať ohľad na tradície minulosti, ako by to bolo v prípade Matice alebo univerzity.

319 Československá akadémia vied a Slovenská akadémia vied.

320 KAMENCOVÁ, Lýdia. Rozvoj spoločenských vied na Slovensku v rokoch 1953-1963 v materiáloch Ústredného archívu SAV. In *Věda v Československu v letech 1953-1963. Sborník z konference (Praha, 23.-24. listopadu 1999)*. Praha : VCDV, 2000, s. 324.

321 Budúci predseda Slovenskej akadémie vied.

322 SNA, f. ÚV KSS, k. 5, Sekretariát november-december 1949 (12. 12. 1949).

323 Dôvodom boli absolútne nedostatočné platové a pracovné podmienky.

324 Aj keď určitý čas trvalo, kým si to komunistickí ideológovia uvedomili.

Historický ústav ponúkal ideálnu možnosť zaplniť ho mladými vedeckými pracovníkmi, ktorí vyhovovali požiadavkám komunistického režimu. Takéto personálne obsadenie samozrejme umožnilo plánovanie práce v intenciách marxistického svetonázoru a predstáv komunistov.

V období začiatku rastu Historického ústavu bol Historický odbor Matice slovenskej už v nútenom v útlme. A to aj napriek tomu, že v ňom pôsobili aj historici režimom považovaní za „perspektívnych“. V roku 1948 zo svojho postu nútene odišiel referent odboru Bello Polla³²⁵ (bol nahradený Jánom Dekanom, ktorý prišiel zo SAVU³²⁶). Vplyv predsedu Historického odboru Daniela Rapanta bol redukovaný na minimum. Rapant, ktorý sa netajil nesúhlasom voči rodiacej sa marxistickej konštrukcii národného príbehu, sa koncom roku 1948 vzdal funkcie (nahradil ho Štefan Janšák). V roku 1949 (28. 2.) zrušila Matica vydávanie vedeckých zborníkov (prebrali ich jednotlivé ústavy SAVU). Koncom roka 1950 boli formálne rozpustené jej vedecké odbory.

Nástup komunistickej totality radikálne zmenil postavenie univerzít a vysokých škôl v celom Východnom bloku. Negatívne následky tohto kroku spôsobili problémy, ktoré nedokázal komunistický režim vyriešiť až do svojho pádu. Z pohľadu rozvoja historickej vedy je kľúčovým aspektom reorganizácie fungovania vysokého školstva v 50. rokoch marginalizácia vedeckej činnosti na univerzitách a vysokých školách. Táto skutočnosť bola výsledkom rozhodnutia, podľa ktorého mali byť strediskom vedeckého života akademické pracoviská. Na vysokých školách mala mať absolútnu prioritu pedagogická a výchovná práca. Na 9. zjazde KSČ to vo svojom prejave jasne deklaroval vrchný ideológ strany, minister informácií, Václav Kopecký: „... spolu se změnou vysokého školství hodláme v brzku uskutečniti i novou organizaci veškeré vědecké práce, odděleně od pedagogické činnosti vysokoškolské. Přípravuje se již osnova o novém vybudování čl. akademie věd, která nám jako centrála vědecké činnosti k sobě připojiti nejrůznější dosud neorganizované a roztržité pracující vědecké, výzkumní, a studijní ústavy.“³²⁷ Jasná tendencia oddeliť vedu od výučby v plánoch komunistickej vládnej moci figurovala skôr, ako konkrétne plány na reorganizáciu vedy a výskumu v Československu. Tie však boli boli tvorené na základe tejto línie. V roku 1952 pri príležitosti príprav vzniku Československej akadémie vied (ČSAV) Zdeněk Nejedlý vyhlásil, že jej poslaním bude oslobodiť vedeckú prácu z učebného záväzku.³²⁸

Týmto smerom sa uberali aj zmeny na jedinej slovenskej univerzite. A to aj napriek tomu, že podľa oficiálnych vyhlásení mala byť aj po plánovaných zmenách vedecká činnosť univerzity zachovaná na pôvodnej úrovni. To, že realita bola iná dokazujú správy zo SAVU konštatujúce, že aktuálny vývin smeruje k situácii, kedy vysokoškolskí profesori nebudú mať v budúcnosti čas na vedeckú prácu³²⁹. Hoci tento argument mal v prvom rade podporiť

325 V roku 1950 bol zatknutý, odsúdený a uväznený.

326 Archeológ a historik Ján Dekan bol v tomto období stranickým vedením KSS považovaný za perspektívneho marxistického historika.

327 NA ČR, f. Praha IX. sjezd, k. 67, aj 112, Václav Kopecký - prejav na 9. zjazde KSČ

328 NEJEDLÝ, Zdeněk. *Vybudujeme Československou akademii věd*. Praha : Československý spisovatel, 1952, s. 32.

329 ÚA SAV, f. SAVU, k. 1, Správa o činnosti a potrebách SAVU 1949.

nárok akadémie na exkluzivitu vo vedeckom výskume, vývoj situácie minimálne na filozofickej fakulte, pravdivosť tohto tvrdenia do značnej miery potvrdzoval. O novej organizácii univerzitného štúdia sa diskutovalo od roku 1948. Univerzita (a hlavne jej filozofická fakulta) mala mať v novom režime dôležité postavenie „vychovávateľa“ marxistickej intelektuálnej elity, čo ju postavilo pod prísny dohľad štátnych a straníckych orgánov. Organizačné zmeny v spôsobe výuky a štruktúre riadenia pracovísk univerzity treba preto vidieť ako snahu spomínaných inštitúcií dostať univerzitu pod čo najväčšiu kontrolu.

Vysokoškolský zákon z roku 1950 znamenal predovšetkým „... zrušenie relatívnej nezávislosti a rozsiahlej samosprávy vysokoškolskej obce a nastolenie prísne centralistického riadenia. ... prakticky bolo rozhodovanie zhora až nadol viac-menej v rukách straníckych orgánov a aparátu. Namiesto volieb akademických orgánov a funkcionárov nastúpilo priame menovanie pokračovanie.“³³⁰ Najväčším zásahom však boli nové organizačné zmeny, predovšetkým vznik katedier. Zriadenie katedier na vysokých školách bolo mimoriadne významným a zásadným prienikom a aplikáciou organizačného prvku sovietskych vysokých škôl do československého vysokoškolského systému.³³¹ Paradoxným problémom bol však nedostatok presných informácií o reálnom fungovaní sovietskeho systému. Výsledkom bolo, že mnohé podobné aktivity boli realizované metódou pokus-omyl a nie na podklade koncepčných záverov.³³²

Dejinami sa na bratislavskej univerzite zaoberali dve katedry – Katedra dejín ČSR, ZSSR a ľudových demokracií a Katedra všeobecných dejín a archeológie. Pri ich vytváraní neboli prvoradé len odborné kritériá, dôležitú úlohu zohrávalo politické hľadisko – príklad ZSSR a ohľad na výber vedúcich katedry (historické katedry viedli osvedčení marxistickí historici Miloš Gosiorovský a Jaroslav Dubnický). Tieto nové, umelo poskladané organizačné jednotky však fungovali ťažkopádne a v značnej miere znemožňovali koordináciu a plánovanie pedagogických a výskumných úloh³³³. Prax ukázala nevhodnosť tohto rozdelenia a do roku 1958 vznikla jediná katedra dejín a archivníctva, rozdelená na menšie kompaktné subkatedry, pričom sa oddelila archeológia a etnológia. Trvalo tak takmer celé desaťročie, kým sa organizačná štruktúra filozofickej fakulty nakoniec znova ustálila tak, že zohľadňovala praktické požiadavky vyučujúcich na pedagogickú a vedecko-výskumnú prácu. Nebolo tiež náhodou, že táto štruktúra, viac ako pôvodný komunistický systém katedier, pripomínala systém seminárov spred roka 1950.

Ako už bolo spomenuté, prvá polovica 50. rokov bola charakteristická tendenciami k podceňovaniu potreby výskumnej práce u vysokoškolských učiteľov. Väčšinou mali vysoké úväzky³³⁴, boli zaťažovaní administratívou a nutnosťou zúčastňovať sa propagandistických

330 PAULÍNYI, ref. 296, s. 343.

331 MORKES, František. Léta nadějí, iluzí i zklamání. Poznámky k proměnám vysokých škol v letech 1945-1953, In ZILYNSKÁ, Blanka - SVOBODNÝ, Petr (eds.). *Věda v Československu v letech 1945-1953*, Praha : Karolinum, 1999, s. 56.

332 Tamže, s. 58.

333 PAULÍNYI, ref. 296, s. 346.

334 Bol to dôsledok strmhlavého nárastu počtu prijímaných študentov.

a ideologických akcií v takej miere, že im na vedeckú prácu nezostával čas.³³⁵ Na katedrách boli časté povinné referáty a diskusie na aktuálne politické témy (buržoázne ideológie, buržoázny nacionalizmus, ľudáctvo), ktoré mali prednosť pred výukou aj vedeckou prácou a celkovo robili prácu na fakulte nepredvídateľnou. Sťažnosti na túto situáciu sa na Filozofickej fakulte objavili pomerne skoro a dekan nakoniec množstvo schôdzí obmedzil. Druhým problémom bolo, že učitelia boli hodnotení len podľa výsledkov svojej pedagogickej a politicko-výchovnej práce. Ich vedecko-výskumná činnosť nebola braná do úvahy a neboli na ňu vyčleňované takmer žiadne zdroje.

Zhruba od roku 1952 bola SAVU a teda aj Historický ústav nepopierateľným vedúcim a vrcholovým pracoviskom slovenskej vedy. Túto pozíciu v roku 1953 upevnilo otvorenie Slovenskej akadémie vied ako „... *národnej vedeckej inštitúcie a vrcholnej vedeckej ustanovizne združujúcej najvýznamnejších vedeckých pracovníkov na Slovensku*“³³⁶. Historického ústavu sa vznik SAV nijako zvlášť nedotkol. Plynulo prešiel z jednej organizácie do druhej. Dôležitou zmenou bolo zrušenie funkcie externého predsedu – od roku 1953 ústavy akadémie viedol riaditeľ v pozícii interného zamestnanca. Treba tiež zdôrazniť, že na rozdiel od SAVU, kde dominovali humanitné vedy, v ČSAV aj SAV dostali prednosť technické a prírodovedné smery, ktoré mali prispievať k hospodárskemu rozvoju štátu. Od humanitných vied sa naopak, po ich prevedení na teoreticko-metodologický základ marxizmu-leninizmu, žiadne veľké novátorstvo neočakávalo. Ako píše historik Jiří Beran: „*Společenským vědám se v první etapě poúnorového vývoje přiznávala tristní poslužná úloha. Byly orientovány a strhávány k primitivně vedeným bojům proti „buržoázní ideologii“, k účasti na prosazování vulgarizovaného učení Marxe a Lenina, k rozvíjení tradic nesoucích vnějškový náter pokrokovosti a k upevňování plytkého vlastenectví, zakrývajícího choroby režimu.*“³³⁷ Na nových akadémiách sa ešte viac posilnila a sformalizovala priama stranická kontrola. Právo schvaľovať všetkých akademických funkcionárov SAV si osobovalo priamo predsedníctvo ÚV KSS³³⁸. SAVU bola vlastne rezortnou akadémiou poverenictvu školstva, takže aspoň formálne ju riadili štátne orgány (napriek existencii Vedeckej komisie pri KSS). Po roku 1953 však strana získala priamu kontrolu, z ktorej v podstate vypadla úloha štátnych orgánov ako sprostredkovateľa stranických príkazov. Čiastočnou výhodou bolo, že SAV formálne nepodliehala žiadnemu konkrétnemu poverenictvu.

Historický ústav prechádzal až do roku 1968 kontinuálnym rastom.³³⁹ Určitým prelomom v jeho činnosti bol rok 1956, keď ústav miesto riešenia jednorazových aktuálnych úloh, začal pracovať na základe dlhodobých plánov (v roku 1961 prešiel na systém päťročnic),

335 Napr. v roku 1952 museli vyučujúci na všetkých prednáškach agitovať proti bakteriologickej vojne a uverejniť o tejto „problematike“ článok v novinách. In: Archív Filozofickej fakulty Univerzity Komenského (ďalej Ff UK), k. AII/1 A5, Zápis zo zasadnutia Katedry všeobecných dejín a archívnictva (17. 4. 1952)

336 ŠÍŠKA, ref. 307, s. 13.

337 BERAN, Jiří. Vědci a funkce ve vědě a v politice. In *Věda v Československu v letech 1953-1963. Sborník z konference (Praha, 23.-24. listopadu 1999)*. Praha:VCDV, 2000, s. 532.

338 Univerzitných funkcionárov a profesorov definitívne schvaľovalo až predsedníctvo ÚV KSČ. Univerzity a vysoké školy boli teda hlavne kvôli svojej pedagogickej činnosti pod kontrolou najvyšších štátnych a stranických orgánov.

339 V 60. rokoch už mal viac ako 50 zamestnancov.

ktoré si vyžadovali užšiu a všestrannejšiu spoluprácu s Historickým ústavom ČSAV. Túto spoluprácu navyše posilňovali „nové zásady usporiadania vzťahov ČSAV“ prijaté v roku 1960, podľa ktorých sa SAV de facto stala súčasťou Československej akadémie vied.³⁴⁰ Nárast počtu pracovníkov Historického ústavu umožnil v roku 1952 rozdeliť jeho prácu do sekcií – najnovšie slovenské dejiny, prechod od feudalizmu ku kapitalizmu, najstaršie slovenské dejiny, archívno-dokumentačná sekcia a sekcia bibliografická. Na začiatku 60. rokov boli sekcie nahradené oddeleniami (vzniklo nové Oddelenie dejín vedy a techniky). Do roku 1968 ústav pracoval bez výraznejších organizačných zmien. Kvalitu jeho výstupov však značne ovplyvnilo uvoľnenie tvrdej kontroly v druhej polovici 60. rokov. Liberalizačný proces na akadémii prebiehal v znamení volania po slobode a autonómii vedeckého výskumu. Jeho výsledkom bola aj diskusia o vzájomných vzťahoch a spolupráci medzi SAV a vysokoškolskými pracoviskami. Akadémia a v jej rámci aj Historický ústav sa vzdali dovtedy tvrdo presadzovaného nadradeného postavenia vo vede a výskume.³⁴¹ Nahromadené problémy sa však nedali vyriešiť len formálnym uznaním rovnoprávnosti.

Vedecko-výskumná práca na Univerzite Komenského sa s deformáciami spôsobenými zmenami na začiatku 50. rokov vyrovnávala dlhšie a zložitejšie ako SAV. Problémy univerzity najlepšie vystihuje *Analýza rozvoja vedecko-výskumnej práce na UK* z roku 1964. Konštatuje sa tu, že stav vedeckej práce je slabý: „*Tento stav možno časovo datovať k počiatku päťdesiatich rokov, t. j. k obdobiu kedy došlo v ČSSR k reorganizácii štruktúry vedeckých pracovísk a k delimitácii vedecko-výskumnej práce medzi primárne vedecko-výskumné ústavy prevažne v akadémiách vied a medzi odvtedy sekundárne pracoviská vysokých škôl. V prvých rokoch po víťazstve socializmu bolo prirodzené, že sa dobiehalo zameškané a že sa vedome kvantitatívne zretele vzdelanosti presúvali pred kvalitatívne.*“³⁴² Keďže podľa správy sa na univerzite nerobil výskum, učitelia nemali vedomosti o najnovších výsledkoch vedeckého bádania: „*Vlastná produkcia nezodpovedala potencionálnym možnostiam tunajších pracovísk a zahraničná produkcia bola v prevažnej miere vôbec nedostupná.*“³⁴³ Hodnotenia univerzity sa obmedzovali len na jej pedagogickú činnosť, vedecká činnosť pracovníkov bola zohľadnená len minimálne. Pomerne ostrá a otvorená kritika umožnená uvoľnením pomerov v 60. rokoch sa však na univerzite objavuje v rôznych formách už skôr a aj na úrovni fakúlt a katedier. Na podobné problémy upozornila aj analýza činnosti vysokého školstva straníckymi orgánmi. V roku 1953 poukázalo predsedníctvo ÚV KSS na kritickú situáciu v spoločenských vedách, kde „... počet vedeckých prác z filozofie, ekonómie a histórie je nízky a dokonca menší než počet buržoázných publikácií, ktoré vychádzali z vysokých škôl za buržoáznej predmníchovskej republiky.“³⁴⁴ Stranícke vedenie KSS si uvedomovalo aj problematiku veľkých pedagogických úväzkov na univerzite, čo však bol problém, ktorým sa muselo

340 Úplné pohltie SAV sa však nikdy neuskutočnilo, napriek existencii príslušného zákona prijatého v roku 1963.

341 V tom čase už bolo jasné, že reálne sa ani československej ani slovenskej (v rámci Slovenska) akadémii takýto status nepodarí docieľiť.

342 Archív UK, f. Zápisnice zo zasadnutia Rady UK 1963-1964, k. 12, *Analýza rozvoja vedecko-výskumnej práce na UK.*

343 Tamže.

344 SNA, f. Predsedníctvo ÚVKSS, k. 850, Rezolúcia o situácii na vysokých školách na Slovensku (9. 11. 1953).

zaoberať pražské ministerstvo školstva, príp. vedenie KSČ. Spôsob riešenia najväčších ťažkostí vysokého školstva bol každému viac-menej jasný. Bolo nutné zvýšiť počet pracovníkov katedier, čo však bol v podmienkach socialistickej diktatúry zdĺhavý a zložitý proces. Zhruba do roku 1956 zápasili historické katedry s podobnými problémami ako Historický ústav – nedostatok pracovníkov, problematika neexistencie dlhodobých kolektívnych plánov, nutnosť venovať sa administratívne na úkor vedeckej a pedagogickej práce. Rozdiel bol v tom, že zatiaľ čo Historický ústav a celá SAV tieto problémy dokázali (v rámci možností) prekonať, Filozofická fakulta a univerzita ich riešili ďalej, až do konca 60. rokov. Najpálčivejším problémom bol nedostatok finančných prostriedkov. Rozpočty jednotlivých fakúlt totiž takmer vôbec nevykrývali vedecko-výskumnú prácu³⁴⁵. Sťažnosti na nedostatok peňazí na výskum sa stereotypne objavujú takmer v každej zápisnici zo zasadnutia historickej katedry. V Historickom ústave boli sťažnosti na nedostatok financií zriedkavejšie, objavovali sa neskôr (od roku 1963) a týkali sa hlavne nedostatku alebo krátenia financií na konkrétne oblasti (napr. cestovanie alebo zahraničné knihy).

Na rozdiel od SAV, univerzitní pedagógovia na svojich výskumoch pracovali individuálne, chýbali dlhodobé, kolektívne projekty. Všetky totiž riadil Historický ústav - väčšina pracovníkov historických katedier bola zainteresovaná na kolektívnych dielach v SAV³⁴⁶. Postoj k akadémií bol plný kontrastov, a to nielen zo strany historických katedier, ale aj zo strany fakulty a celej univerzity. Na jednej strane tu bola personálna späťnosť. Hlavne v 50. rokoch bola väčšina historikov zamestnaných na univerzite činná aj v Historickom ústave, často zastávali rôzne funkcie v oboch inštitúciách. Hoci postupom času toto prelínanie podstatne oslablo, členovia historických katedier väčšinou ostávali externými spolupracovníkmi Historického ústavu. Na druhej strane tu však existoval stály pocit krivdy kvôli lepším podmienkam v SAV. Aj v tejto problematike zohrávali dôležitú úlohu finančné otázky. Keď sa situácia akadémie po roku 1953 stabilizovala, ukázalo sa, že vedeckí pracovníci sú tam lepšie finančne ohodnotení, hoci svoj čas venovali iba výskumu a nemuseli sa zaoberať pedagogickou prácou. Výsledkom bol odchod viacerých vedcov z univerzity do SAV.³⁴⁷ Sťažnosti smerovali aj na „povýšenecký postoj“ spoločenskovedných ústavov k filozofickej fakulte – SAV vraj univerzitu ignorovala, snažila sa získať monopol na výskum, a keďže koordinovala výskumné plány, univerzita dostávala len „nevýznamné“ úlohy³⁴⁸. Konkrétne v oblasti historického výskumu určitú oprávnenosť postoja katedier histórie k Historickému ústavu SAV dokazuje vystúpenie riaditeľa ústavu Ludovíta Holotíka na zasadnutí Rady Univerzity Komenského v roku 1956. Holotík sa tu o spôsobe výskumu na historických fakultách vyjadril pomerne pohrdavo a nelichotivo³⁴⁹.

345 V roku 1956 dostala Fíf UK na výskum 3000 Kčs..

346 V roku 1953 boli všetci členovia historických katedier externí pracovníci SAV.

347 Archív UK, f. Zápisnice zo zasadnutia Rady UK 1955, k. 4, Vyhodnotenie vedecko-výskumných úloh za I. polrok 1955 na Univerzite Komenského (24. 6. 1955)

348 Tamže, Rozbor podmienok vedecko-výskumnej práce na UK v Bratislave (17. 5. 1956).

349 Výskum označil za individualistický, bez kolektívnych plánov. Plánované práce (napr. robotnícke hnutie v USA) skritizoval ako nereálne a bez archívnych podkladov. Pozri: Archív UK, f. Zápisnice zo zasadnutia Rady UK 1956, k. 4, O plánoch vedecko-výskumnej práce FF UK (16. 12. 1956).

Skutočnosť bola naozaj taká, že hlavné plány a ciele historického výskumu na historických katedrách udával Historický ústav, resp. sekcia spoločenských vied SAV. Tieto plány mali potom najvyššiu prioritu (tzv. úlohy štátneho plánu) a vedci z iných organizácií boli v prípade potreby prizývaní na ich riešenie. V praxi to znamenalo, že keď historici z univerzity riešili úlohy zadané SAV, na výskum v rámci ich domovského pracoviska im neostával čas. Tu však treba pripomenúť, že tento systém bol vytvorený v komunistickej straníckej centrále v záujme čo najrýchlejšieho vypracovania prioritných úloh historickej vedy (t. j. syntézy československých a slovenských dejín) a v danej situácii predstavoval logické a racionálne riešenie. Napriek sťažnostiam na roztrieštenú individuálnu prácu, ktorej chýbalo dlhodobé plánovanie a kolektívne úlohy štátneho významu však aj historici na univerzite čoraz viac času venovali vlastným projektom. Určité problémy boli s vydávaním prác a monografií, ktorých autormi boli pracovníci univerzity - znova tu zaznievali sťažnosti, že prioritu mali práce z prostredia SAV a univerzitné monografie boli odsunuté na vedľajšiu koľaj. Univerzitné práce navyše vychádzali pod hlavičkou vydavateľstva SAV, čo tiež urážalo stavovskú hrdosť univerzity. V tomto kontexte sa potom ozývali hlasy za obnovenie univerzitného vydavateľstva.

Formálnu zmenu postavenia univerzít a vysokých škôl priniesla novela vysokoškolského zákona prijatá v roku 1956. Novelizácia trochu uvoľnila tvrdý dohľad Ministerstva školstva a hlavne deklarovala, že strediskami vedeckého života v Československu sú vedľa akadémií aj vysoké školy. Toto boli posledné zásadné zmeny na nasledujúcich desať rokov, ktoré však nemohli vyriešiť základné problémy vzťahov medzi akadémiou a univerzitou. Tie sa prenesli aj do 60. rokov. Kým však univerzity a vysoké školy neboli schopné zlepšiť podmienky pre vlastnú vedecko-výskumnú prácu, neexistovala možnosť, ako situáciu zmeniť. Správa o vedecko-výskumnej činnosti na Univerzite Komenského za rok 1960 stále konštatuje, že štruktúra katedier Fíf UK je uspôsobená hlavne na učenie a pracovníci vedecky pracujú predovšetkým na projektoch SAV³⁵⁰. Zásadným problémom bolo, že univerzita nemala žiadne páky, ako svoju situáciu zlepšiť. Liberalizačný proces v 60. rokoch však aspoň umožnil daný stav kritizovať a navrhovať riešenia. Podľa *Perspektívneho plánu komunistickej výchovy na UK* z roku 1963, univerzita rástla, ale kvalitatívne zaostávala. V správe bola konštatovaná potreba podpory vedeckého rastu učiteľov, ktorí sa mali zapájať do štátnych a rezortných plánov.³⁵¹ Komplexný rozbor činnosti za rok 1962 poukazoval hlavne na to, že na Fíf UK nie je čas na vedeckú prácu už ani v lete a že Ministerstvo školstva svojimi nariadeniami prakticky ničí podmienky pre výskum.³⁵² Kritizovaná bola centralizácia a nedostatok autonómie. V *Tézach o vedecko-výskumnej práci na Univerzite Komenského v roku 1965* (autorom bol prorektor pre vedecký výskum) sa konštatuje, že systém vedeckej práce zodpovedá

350 Archív UK, f. Zápisnice zo zasadnutia Rady UK 1959-1960, k. 8, Správa o vedecko-výskumnej činnosti na UK za r. 1960 (22. 12. 1960).

351 Archív UK, f. Zápisnice zo zasadnutia Rady UK 1962-1963, k. 11, Perspektívny plán komunistickej výchovy na UK (25. 2. 1963).

352 Tamže.

na väčšine pracovísk univerzity úrovni vedeckej práce zhruba pred tridsiatimi rokmi.³⁵³ Skutočnosť, že tento problém nebol do roku 1967 riešený dokazujú *Pripomienky vedeckej rady UK k tézam pre diskusiu pred plenárnym zasadáním ÚV KSČ k otázkam rozvoja vedy a techniky*. Všetky vedecké rady fakúlt ako aj vedecká rada UK tu poznamenávajú, že v posledných 15 rokoch prišlo k ekonomicky nezdôvodnenému zanedbaniu rozvoja vedeckej práce na vysokých školách. Pracoviská vysokých škôl boli diskriminované v porovnaní v pracoviskami akadémie, a že k podceneniu dochádzalo hlavne v spoločenských vedách.³⁵⁴ Jedinou zmenou vo vzájomnom postavení SAV a UK bolo nakoniec podpísanie zmluvy o spolupráci koncom 50. rokov. SAV mala pomáhať univerzite hlavne pri výchove učiteľov a pri výskume. Dovtedy, aspoň na Fif UK, nebola spolupráca usmerňovaná ani koordinovaná a vyvíjala sa len podľa momentálnych potrieb. Táto dohoda samozrejme problémy spolupráce ani zďaleka neriešila. V roku 1966 správa o činnosti SAV konštatuje: „*Za vážny problém vedecko-výskumnej práce na Slovensku ... nutno považovať spôsob koordinácie a riadenia, no najmä spolupráce SAV a vysokých škôl. V tomto smere nemožno situáciu považovať ani zďaleka za uspokojivú. I keď sa urobilo nemálo pokusov o priblíženie pracovísk akadémie a vysokých škôl, ide ešte stále vo väčšine prípadov a viac-menej deklaratívnu spoluprácu.*“³⁵⁵ Aj keď niet pochybností, že sťažnosti univerzity boli v mnohých prípadoch odôvodnené, treba zdôrazniť, že vedecký výskum na univerzitách napriek všetkému pokračoval a mal vzostupnú tendenciu. Treba však dať za pravdu aj historikovi Jiřímu Beranovi, že akadémie boli do značnej miery budované na úkor vysokých škôl.³⁵⁶ Názor, že úlohou univerzít by mala byť len výuka sa však nikdy úplne nepresadil. Čiastočne aj preto, že akadémia nemala prostriedky ani možnosti, aby sama plnila všetky úlohy, ktoré od nej komunistický režim očakával. Špeciálne historici mali na univerzitách svoju tradíciu. Keďže v slovenskom prípade do určitej miery ostala na historických katedrách zachovaná aj personálna kontinuita³⁵⁷, dokázali sa s problémami vyrovnávať lepšie ako zvyšok filozofickej fakulty. Výskum v skutočnosti (možno okrem začiatku 50. rokov) neupadal, nepostupoval ale tak rýchlo a nebol do takej miery podporovaný ako na SAV. Práve neustále porovnávanie sa s akadémiou bolo jedným z dôvodov nespokojnosti a pocitu zaostávania a odsúvania na vedľajšiu koľaj. V skutočnosti, napriek všetkým problémom, práve katedra histórie kontinuálne rástla kvantitatívne aj kvalitatívne a najmä v 60. rokoch začala vo väčšej miere produkovať vlastné monografické práce.

Dôkaz, že vedecká komunita v Československu nástojčivo vnímala nutnosť nanovo riešiť postavenie vysokých škôl a akadémii ukázalo obdobie politického odmäku koncom 60. rokov. Po dlhom čase znova nastalo obdobie, v ktorom bola vládna moc ochotná počúvať návrhy a kritiku vedeckej obce. V tejto súvislosti začalo v roku 1968 Ministerstvo školstva

353 Archív UK, f. Zápisnice zo zasadnutia Rady UK 1965-1966, k. 14, Tézy o vedecko-výskumnej práci na UK v r. 1965 a o jej ďalšej perspektíve (28. 2. 1966).

354 Archív UK, f. Zápisnice zo zasadnutia Rady UK 1966-1967, k. 15, Pripomienky vedeckej rady UK k tézam pre diskusiu pred plenárnym zasadáním ÚV KSČ k otázkam rozvoja vedy a techniky.

355 SNA, f. Predsedníctvo ÚVKSS, k. 1185, Správa o činnosti SAV za rok 1966 a jej ďalšia činnosť (14. 4. 1967).

356 BERAN, ref. 298, s. 134.

357 V každom prípade vo väčšej miere ako v českej časti republiky.

s prípravou nového vysokoškolského zákona. Vyjadriť sa k nemu mal celoštátny seminár vysokoškolských akademických funkcionárov 23. – 25. 9. 1968. Jeho účastníci navrhovali rozsiahle zmeny, ktoré sa týkali aj vedeckej práce. Tá mala byť v prvom rade slobodná, bez obmedzení. Konečne sa mal vyriešiť aj problém rovnoprávnosti s akademickými pracovníkmi, a to aj po ekonomickej stránke. Spomínaný seminár sa však konal až po augustovej invázii vojsk Varšavskej zmluvy. Následný vývoj sa niesol v znamení ukončenia všetkých demokratizačných tendencií vo vede a výskume. Novela vysokoškolského zákona prijatá 17. 12. 1969 bola založená na úplne inej filozofii. Ako píše František Morkes: „*Novelu bychom mohli charakterizovať jako legislativní opatření, které bylo přijato výrazně účelově, s cílem vytvořit legislativní podmínky k tomu, aby se především v personálních otázkách mohly na vysokých školách důsledně, bezproblémově a urychlene realizovat zásady politické normalizace.*“³⁵⁸ Inými slovami, vládna moc si znova uzurpovala absolútnu kontrolu nad každým aspektom fungovania vysokých škôl a univerzít.

Veľmi podobne prebiehal aj vývoj na SAV. V priebehu druhej polovice 60. rokov vznikol „akčný program SAV“, ktorý mal organizáciu vedy v akadémii postaviť na demokratickejšie a slobodnejšie základy. Vznikla legislatívna komisia, ktorá v tomto zmysle začala pripravovať nový zákon. Ten bol Slovenskej národnej rade predložený, spolu so stanovami SAV v roku 1969, teda v období, keď sa spoločenský vývoj už uberal úplne iným smerom.³⁵⁹ Akadémia dostala nový zákon, prijatý v apríli 1970. Ten, podobne ako v prípade vysokých škôl, v tvrdom normalizačnom duchu zaviedol absolútnu kontrolu štátu nad SAV a umožnil následné plošné čistky medzi jej zamestnancami.

358 František MORKES. Vysoké školy v kontextu legislatívnych a politických zmien. In *Česká věda a Pražské jaro (1963-1970). Sborník z konference (Praha 22.-23. listopadu 2000)*. Praha : Karolinum, 2001, s. 27.

359 Hoci nové stanovky ešte určitý čas platili.

Personálna politika na Historickom ústave SAV

Podľa evidencie pôsobilo v roku 1949 na Slovensku v oblasti humanitných vied 134 vedeckých pracovníkov. Tento počet zahŕňal aj pomocné, odborné, laboratórne, aj administratívne sily.³⁶⁰ Počet profesionálnych historikov bol v porovnaní s okolitými komunistickými štátmi aj českou časťou republiky, v podstate zanedbateľný. Aj úplná profesionalizácia slovenského vedeckého života bola tiež ešte len v začiatkoch. Táto skutočnosť, ako sa ukázalo neskôr, si vyžiadala špecifický prístup novej komunistickej vládnej moci k predstaviteľom humanitných vied. Na rozdiel od situácie v Čechách³⁶¹, na Slovensku pred rokom 1948 nepôsobil ani jeden historik, ktorý by mal blízko k marxizmu, presnejšie povedané, ktorý by bol schopný a ochotný aplikovať ho vo svojej práci.

O marxistickej tradícii v historiografii nemôže byť ani reči v žiadnej stredoeurópskej krajine, ktorá sa dostala do sovietskej sféry vplyvu. To však novej vládnej moci neprekážalo, aby takúto tradíciu hľadala a aby od historickej obce vyžadovala okamžitý prechod na marxistické pozície tak, ako ich chápala komunistická strana. Reakcie boli rôzne: od otvoreného odporu, cez pokorné a oportunistické podriadenie sa až po nadšený súhlas s budovaním „nového sveta“. V značnej miere to záležalo od veku historikov. Zatiaľ čo prvé dva prípady sa týkali (zdaleka nie výlučne) staršej generácie, ten tretí bol charakteristický pre tú najmladšiu. Spoločný však bol stále rastúci strach z možných postihov. Najmä v 50. rokoch bol všadeprítomný. Vo vedeckej obci panovala neustála neistota, ani tí najlojálnejší komunisti si nemohli byť istí svojím postavením. Komunistická moc v období stalinizmu spočívala na permanentnom násilí a strachu.³⁶² Z tohto pohľadu treba hodnotiť aj (časté) prípady oportunistizmu, zbabelosti a udavačstva, ktoré boli v tomto období výsledkom stálych a ubíjajúcich obáv o vlastnú existenciu.

Vo všeobecnosti je možné konštatovať, že väčšina slovenskej vedeckej obce ešte v roku 1948 nepovažovala marxizmus-leninizmus za užitočnú vedeckú teóriu.³⁶³ Málokto ho bol vôbec ochotný študovať. Len málo vedcov sa však otvorene deklarovalo anti-komunisticky, ešte menej dokázalo na metodologickej úrovni marxistické postuláty spochybňovať. Najmä v oblasti spoločenských vied bola v slovenskom prostredí pomerne dlhá tradícia konformnosti voči požiadavkám vládnej moci. Príčinou boli často sa meniace štátne doktríny, ktorým sa bolo treba, aspoň do určitej miery, prispôbovať. Ako napísal maďarský historik Ferenc Glatz: *„Politické aspekty historickej vedy boli už pred rokom 1948 netradíčne silné a historici mali veľmi blízko k národno-štátnym aspektom. Podriadenie histórie politike v roku 1948 a orientácia sovietskej vedy na aktuálne politické problémy neboli pre*

360 KAMENCOVÁ, Rozvoj, ref. 320, s. 323.

361 V českom prostredí už v roku 1936 vznikla tzv. Historická skupina, združujúca lavicových historikov. Mnohí z nich ešte pred rokom 1948 prešli na marxistické pozície (Jan Pachta, Václav Husa, Jaroslav Charvát)

362 Pekný opis situácie ponúka práca Jozefa Hanzala: HANZAL, Jozef. *Cesty české historiografie 1945 – 1989*. Praha : Karolinum, 1999, s. 84-85.

363 Medzi staršími profesormi, vymenovanými ešte pred rokom 1948, bol marxizmus-leninizmus značne nepopulárny a jeho nekritickí zástancovia boli často považovaní za „intelektuálne menejcenných“. Na túto skutočnosť sa kádrové oddelenie univerzity sťažovalo ešte v roku 1957.

*stredo európskych historikov ničím novým. Neakceptovateľné však boli čistky medzi historikmi staršej generácie.*³⁶⁴

Na správaní vedeckých pracovníkov je tento trend jasne badateľný aj po roku 1948. U staršej generácie profesorov je, až na výnimky,³⁶⁵ viditeľná snaha prispôbiť sa novým požiadavkám. Zdá sa ale, že viacero vedeckých pracovníkov si po roku 1948 nevedomovalo, že marxizmus nie je len preferovaným, ale jediným povoleným prístupom k výskumnej práci. Formálne preberanie marxistickej metódy tak často išlo len po hranicu, ktorá ešte umožňovala zmysluplný výskum, doplnený pár citátmi „klasikov“. Ešte v roku 1949 sa zdalo, že novému režimu bude formálny prechod staršej generácie na marxistické pozície stačiť.³⁶⁶ Vedeckých pracovníkov, ktorí boli ochotní osvojiť si marxistickú metódu písania a vyučovania, sa prvá vlna čistiek na Slovensku v roku 1948 veľmi nedotkla.³⁶⁷ Rátalo sa s ich postupným úplným prechodom na marxistické pozície pomocou kurzov a školení.

Skutočné plány najvyššieho stranického vedenia však boli iné. V máji 1949 sa uskutočnil 9. zjazd KSČ, na ktorom Klement Gottwald načrtnol tzv. generálnu líniu budovania socializmu. Obsahovala desať základných bodov³⁶⁸, ktorých rozpracovanie malo urýchliť proces budovania socializmu. Šiesty bod upozorňoval na nutnosť vytvorenia vlastnej inteligencie, triedne a ideologicky späté s ľudom a vychovanej v duchu marxizmu-leninizmu a dialektického a historického materializmu. Strana sa tak rozhodla definitívne skončiť s tzv. ideologickým dedičstvom minulosti. Logickým krokom bolo obrátenie pozornosti k vysokým školám a akademickým pracoviskám. Do centra pozornosti sa dostali študenti a asistenti - budúca marxistická inteligencia. Najmä vysoké školy mali pôsobiť ako indoktrinačné strediská, vychovávajúce elitu úplne oddanú myšlienkam marxizmu-leninizmu. Tento proces bol samozrejme vypuklejší v spoločenských ako v technických a prírodných vedách, kde ideologické presvedčenie priamo neovplyvňovalo výsledky práce.

V nadväznosti na trend po zjazde KSČ Správny zbor SAVU konštatoval, že „starší pracovníci nedokážu rýchlo prejsť na pozície marxizmu-leninizmu a historického materializmu“³⁶⁹, a zdôraznil nutnosť vedecké pracoviská zaplniť mladou generáciou presvedčených marxistov. Príslušníci staršej generácie, nevystupujúci proti režimu, si síce ponechali svoje miesta,³⁷⁰ vedúce postavenie však mali zaujať noví, v marxistickom duchu vychovaní vedci. Tí však v prvej polovici 50. rokov zúfalo chýbali. Nový režim sa nemohol oprieť o už existujúcu skupinu vedcov-marxistov³⁷¹, ktorí by boli pripravení okamžite nastúpiť a plniť rýchlo vznikajúce uznesenia vládnych orgánov. Ideologicky nevyhovujúcich pracovníkov

364 GLATZ, ref. 11, s. 11.

365 Takou bol napr. Daniel Rapant.

366 Po roku 1948 boli oveľa prísnejšie kádrovaní asistenti ako profesori, pretože sa častejšie dostávali do styku so študentmi. SNA, f. ÚV KSS, k. 5, Protokol zo zasadnutia – Personálne opatrenia na vysokých školách (12. 12. 1949).

367 V Čechách sa postupovalo oveľa radikálnejšie. Pozri: HANZAL, Josef: *Cesty české historiografie 1945 – 1989*, Praha : Karolinum, 1999. alebo CONNELLY, John. *Zotročaná univerzita*, Praha : Karolinum, 2008.

368 Spoločná česko-slovenská parlamentná knižnica, NR ČSR – stenoprotokoly, schôdza 15. 6. 1949: <http://www.snemovna.cz/eknih/1948ns/stenprot/030schuz/s030002.htm>

369 ÚA SAV, f. SAVU, k. 13, Zasadnutie správneho výboru SAVU 19. 4. 1950

370 Na akadémii to bolo ľahšie ako na univerzite a vysokých školách.

371 V českej časti republiky mali komunisti priaznivejšiu situáciu.

jednoducho nebolo kým nahradiť. Výsledkom bol oveľa menší rozsah a menšia brutalita čistiek ako v českom prípade. Podobne ako v Poľsku, aj na Slovensku napriek radikálnym výzvam komunisti namiesto represálií či personálnych výmen museli pristúpiť k taktike presvedčiť vedeckú obec, aby akceptovala princípy marxizmu-leninizmu. Na rozdiel od Poľska sa však na Slovensku komunisti stretli len so zanedbateľnou opozíciou - väčšina historikov na ich požiadavky pristúpila. Historický ústav akadémie a Historický seminár (a neskôr jednotlivé katedry) na univerzite predstavovali z hľadiska personálnej „obsadenosti“ značne odlišné prípady. Prvá inštitúcia bola zatiaľ iba prázdnu formou, kým na univerzite pôsobili najvýznamnejšie osobnosti slovenskej historickej vedy. V závislosti od týchto skutočností musela aj komunistická štátna moc využiť rozdielne stratégie v snahe o politické ovládnutie týchto inštitúcií.

Ako už bolo spomenuté, práve historický ústav bol inštitúciou, ktorá čakala na zaplnenie mladými marxistickými historikmi. Z personálneho hľadiska prešiel ústav v roku 1948 vlastne novým založením. Na začiatku roka neboli na ústave žiadni pracovníci, pretože Teodor Lamoš³⁷², administratívny riaditeľ a jediný interný zamestnanec ústavu, bol na študijnej ceste vo Francúzsku. Externým predsedom bol v tom čase Branislav Varsik. V roku 1949 bol na jeho miesto menovaný Varsikov kolega z univerzity, Alexander Húščava³⁷³. Ústav v tom čase fungoval ako koordinačné a plánovacie stredisko pre externých zamestnancov. Spolupracoval najmä s historikmi z univerzity, ale aj z Matice³⁷⁴. Hoci plánoval postupne získavať interných zamestnancov (plánovaných bolo 12), na vypísané asistentské miesta sa v roku 1949 neprihlásil nikto – čiastočne kvôli nevyhovujúcim pracovným podmienkam ale aj preto, že kvalifikovaných kandidátov bol jednoducho nedostatok. Situácia sa zmenila v roku 1950. Alexander Húščava sa zo zdravotných dôvodov vzdal svojej funkcie a nahradil ho Jaroslav Dubnický, ktorý najlepšie spĺňal predstavu o marxistickom historikovi a angažovanom straníkovi (druhým kandidátom bol Branislav Varsik). Nový riaditeľ bol vzdelaním historik umenia a autor prvej, v marxistickom duchu písanej práce v tejto oblasti na Slovensku. Po roku 1948 sa začal venovať dejinám, najmä marxistickému výkladu rokov 1848 – 1849. V prvých rokoch komunistickej vlády to bol na Slovensku hlavne on, kto kolegom vysvetľoval základy historického materializmu a hlavné znaky marxisticko-leninského chápania dejín. Jeho historická práca a organizačné schopnosti však boli na pomerne nízkej úrovni.

V tomto období sa ústav začal viac „zaľudňovať“. Dubnický žiadal najmä príchod mladých, marxisticky orientovaných historikov, ktorým dával prednosť pred staršími „zaťaženými minulosťou“. ³⁷⁵ Keďže v tomto období sa komunistický režim začal o spoločenské vedy a teda aj o históriu viac zaujímať, situácia ústavu sa začala zlepšovať aj po finančnej stránke. Na žiadosť Historického ústavu sa SAVU rozhodla predložiť Vedeckej rade ÚV KSS otázku

372 Teodor Lamoš (1921 – 1965) bol v tom čase začínajúci archivár a historik.

373 Alexander Húščava (1906 – 1969) historik, archivár. Priekopník pomocných vied historických na Slovensku. Jeho hlavným pôsobiskom bola Univerzita Komenského.

374 Najmä s mladým Rapantovým žiakom Jánom Tibenským a nádejným archeológom a medievistom Jánom Dekanom.

375 ÚA SAV, f. SAVU, k. 13, Zasadnutie správneho výboru SAVU 19. 4. 1950.

prestupu Jána Tibenského a Jána Dekana z Matice do SAVU. (Dekan do Matice prestúpil práve zo SAVU v roku 1948).³⁷⁶ Podobnú žiadosť SAVU potom ešte raz poslala aj povereníkovi informácií a osvety Ondrejovi Pavlíkovi, s tým, že v novom ľudovovýchovnom zameraní Matice títo marxistickí historici s „jasnou ideologickou orientáciou“ nie sú dostatočne využití.³⁷⁷ Zbor SAVU tiež konštatoval, že na vysokých školách v Prahe pôsobia dvaja slovenskí historici - Koloman Gajan, asistent Filozofickej fakulty Karlovej univerzity a Ľudovít Holotík, asistent na Vysokkej škole politických a hospodárskych vied v Prahe.³⁷⁸ Zbor sa uzniesol urobiť opatrenia, aby sa títo dostali na Slovensko a pritiahli k práci v Historickom ústave. SAVU bola úspešná iba v prípade Ľudovíta Holotíka, ktorý prišiel ako asistent a takmer ihneď sa stal „hlavným ideológom“ ústavu. Keďže predtým pôsobil v inštitúcii, ktorá vychovávala budúcich komunistických ideológov a propagandistov, bol metodologicky výborne pripravený. Okrem toho sa čoskoro prejavil aj ako výborný organizátor s jasnou predstavou, ako by mal vyzeráť slovenský historický výskum v danej situácii. Prechod spomínaných troch pracovníkov (Tibenský, Dekan, Holotík) do Historického ústavu koncom roka 1950 definitívne schválil až sekretariát ÚV KSS.

K 1. 1. 1951 z ústavu odišiel jeho administratívny riaditeľ Teodor Lamoš, ktorého vedecký profil už nezodpovedal požiadavkám doby, čo si zrejme uvedomoval aj on sám. Hoci je pravdepodobné, že pod jeho odchod do kremnického archívu sa podpísali aj profesijné záujmy³⁷⁹, jeho prípad dokladá zvýšený záujem stranického vedenia o kádrovú situáciu na spoločenských pracoviskách. Odchod Teodora Lamoša³⁸⁰, posledného „nemarxistu“ na Historickom ústave bol jedným zo znakov nástupu nového obdobia silnejúcej ideologickej a kádrovej kontroly vedeckého výskumu na Slovensku. Oficiálnym dôvodom jeho odchodu bolo „ideologické zaostávanie a laxnosť“ v osvojovaní si výtvarných sovietskej vedy, z ktorého ho obvinil predseda ústavu Jaroslav Dubnický³⁸¹. Koncom roka 1950 už Lamošov odchod z ústavu požadovala aj kultúrna a propagačná komisia sekretariátu ÚV KSS. Objavilo sa obvinenie z „ideologickej nevedomosti, obhajoby apolitičnosti a objektívnosti vedy“ – Lamoš bol totiž zástancom plurality názorov vo vedeckej práci.³⁸² Keďže nepoznal a nevedel aplikovať historický materializmus a dialektickú metódu na konkrétne historické fakty, podľa komisie by nezvládol úlohy, ktoré sa rysovali v historickej vede.

Na ústave tak bolo treba znovu obsadiť miesto administratívneho riaditeľa. Celý proces sa ťahal takmer rok. Chýbali totiž kandidáti, prijateľní po profesionálnej aj kádrovej stránke – charakteristický problém slovenskej historickej vedy v prvej polovici 50. rokov. Pôvodne ústav počítal s mladým, nádejným medievistom Petrom Ratkošom. Ten však spočiatku nemal o prácu v SAVU záujem, navyše bol na univerzite vedený ako klerikál a bývalý člen

376 Tamže.

377 ÚA SAV, f. SAVU, k. 13, List povereníkovi informácií a osvety Dr. O. Pavlíkovi.

378 Okrem toho pôsobil ako lektor marxizmu-lenizmu na fakulte medicíny Karlovej Univerzity

379 Po odchode Alexandra Húščavu zrejme tušil, že výskum archívov, ktorý bol dovtedy najhlavnejšou činnosťou ústavu sa dostane na vedľajšiu kolaj, čo sa po vymenovaní Dubnického za predsedu skutočne stalo.

380 Na ústav sa vrátil v roku 1961.

381 ÚA SAV, fond SAVU, k. 14, Správa o činnosti za rok 1950.

382 HORVÁTH, Pavel. Historický ústav SAV v rokoch 1943 - 1953. In PÖSS, Ondrej (ed.). *Z dejín vied a techniky na Slovensku XVI. Slovenská akadémia vied a umení*. Bratislava : Historický ústav SAV, 1994, s. 70.

Hlinkovej gardy, čo ho samozrejme diskvalifikovalo na akúkoľvek podobnú funkciu.³⁸³ Rátkoš si vtedy zrejme ešte neuvedomil, že so svojim kádrovým posudkom bude mať väčšie šance na uplatnenie na akadémii, ako na čoraz prísnejšie sledovanej univerzite. Jeho prestup bol nevyhnutný a udial sa už koncom roka 1950. V tom čase však už bol jednoznačným kandidátom na riaditeľa Ludovít Holotík, ktorý sa postupne stával najvýraznejšou postavou formujúcej sa slovenskej marxistickej historickej vedy.

Prijímanie ďalších interných pracovníkov urýchlili udalosti v roku 1951, keď vedenie akadémie konštatovalo katastrofálne neplnenie plánu práce na Historickom ústave. Ukázalo sa, že pri plnení plánov sa nebude možné spoľahnúť sa na externistov a dovtedajší pracovníci ústavu na riešenie daných úloh nestačili. Ďalším výsledkom „krízového stavu“ bolo, že ústav začal prejavovať väčší záujem o profesionálny a ideologický rast interných zamestnancov. Zvýšený záujem o ideologickú vyspelosť pracovníkov akadémie bol súčasťou zostreňného ideologického boja proti tzv. buržoázneho nacionalizmu, ktorého obeťou sa začiatkom roka 1951 stal dovtedajší správca SAVU Ladislav Novomeský. Výsledkom boli kádrové previerky a čistky. Tie mali prebiehať súbežne „s presvedčovacíou kampaňou o nutnosti preorientovania vedeckých pracovníkov na marxisticko-leninské metódy práce.“³⁸⁴ U mladých vedeckých pracovníkov sa vychádzalo z toho, že ich bude možné nasmerovať „na úlohy dôležité pre výstavbu socializmu.“ V roku 1952 prišli na ústav ako asistenti dvaja mladí historici, Lubomír Lipták a Pavol Horváth. Najmä Lipták, absolvent žurnalistiky na propagandistickej Vysokej škole politických a hospodárskych vied (VŠPHV), bol považovaný za mimoriadne perspektívneho marxistického historika. Táto krátko fungujúca inštitúcia (1949 – 1953) bola priamo riadená kultúrne propagačným oddelením ÚV KSC a jej rektorom bol jeden z vedúcich komunistických ideológov Ladislav Štoll.³⁸⁵ VŠPHV mala strane umožniť realizovanie jej predstáv o výchove „vlastnej inteligencie“ rozmyšľajúcej v duchu marxizmu-leninizmu. Za štyri roky svojej existencie sa táto vysoká škola podieľala na formovaní osobností, ktoré v budúcnosti zásadným spôsobom ovplyvnili vývoj vo svojich vedeckých oboroch. Svoju vedeckú kariéru tu začal budúci riaditeľ Historického ústavu ČSAV Jozef Macek, významný medievista František Graus a odborník na novodobé dejiny Jan Křen. Všetci menovaní prešli veľmi podobným vývojom. Z presvedčených stalinistov sa stali zástancovia reformného hnutia 60. rokov, ktorí sa veľkou mierou zaslúžili o búranie dogmatických konštrukcií 50. rokov.

Pražská škola zameraná výchovu ideológov dodala aj Slovensku dve najvýznamnejšie postavy marxistickej historiografie 50. a 60. rokov, ktoré však zohrali úplne protikladné úlohy. Zatiaľ čo Ludovít Holotík bol hlavným tvorcom dogmatickej, stalinskej koncepcie národného príbehu, Lubomír Lipták (zrejme najoriginálnejší slovenský historik 20. storočia) mal zásadný podiel na jej dekonštrukcii. Spomenúť treba aj príchod Júliusa Mésároša, sociológa, ktorého ústav prijal v roku 1951. Sociológia bola totiž v krajinách Východného

383 SNA, f. Sekretariát ÚVKSS, k. 13, Kádrové opatrenia a návrhy v SAVU (14. 12. 1950).

384 Tamže.

385 Pozri: DEVÁTÁ, Markéta. Vysoká škola politických a hospodárskych vied jako nástroj indoktrinace marxisticko-leninského vedeckého světového názoru. In JIROUŠEK Bohumil (ed.). *Proměny diskursu marxistické historiografie*. České Budějovice : Jihočeská univerzita, 2008, s. 193-204.

bloku vyhlásená na „buržoáznu pavedu“, čo znamenalo likvidáciu všetkých pracovísk, ktoré sa ňou zaoberali. Mésároš sa tiež vypracoval na profilujúceho historika, ktorý slovenskú historiografiu v 60. rokoch zbavoval nánosov stalinistického dogmatizmu.

V roku 1952 nahradil Jaroslava Dubnického vo funkcii predsedu ústavu Ján Dekan, ktorý v tom čase už pôsobil na univerzite. Ukázalo sa totiž, že Dubnický, prominentný marxistický historik, bol zavalený množstvom rôznych mimoústavných funkcií a povinností a vývoju na ústave sa venoval len minimálne. Navyše zdá sa, že vo svojom ideologickom opojení príliš nesledoval skutočné možnosti ústavu. Zostavoval, zo stranického hľadiska dokonalé, ale absolútne nereálne plány práce, čo v tomto čase už vedením akadémie a straníckymi orgánmi prestávalo byť tolerované. Jeho nástupca sa ale v starostlivosti o ústav od Dubnického príliš neodlišoval. V tejto situácii veľmi vzrastala úloha administratívneho riaditeľa Ludovíta Holotíka, ktorý riadil chod ústavu po všetkých stránkach. Vďaka svojej znalosti marxizmu a marxistickej metodológii sa z neho stával hlavný ideológ slovenskej historickej vedy, čím úplne zatienoval predsedu, ktorý mal byť z titulu svojej funkcie zodpovedný za vedeckú a ideologickú úroveň ústavu. Treba však zdôrazniť, že Ludovít Holotík sa na svoju pozíciu dostal v prvom rade vďaka svojim schopnostiam. Už spomínané schválenie príchodu Dekana, Tibenského a Holotíka na ústav zo strany sekretariátu ÚV KSS³⁸⁶ dokazuje, že na funkciu administratívneho riaditeľa bol stranou odporúčaný Ján Dekan³⁸⁷. O Holotíkovi sa v správe píše, že o ňom stranické vedenie nemalo okrem pár uverejnených článkov žiadne informácie. Ludovít Holotík teda v žiadnom prípade neprišiel na ústav ako „favorit strany“ rovno do riadiacej funkcie. Naopak, miesto riaditeľa získal na základe preukázaných schopností a až následne sa dostal aj do pozornosti stranického vedenia KSS ako vedúci marxistický historik na Slovensku.³⁸⁸

Holotík bezpochyby preukázal schopnosti, ktoré ho predurčovali na vedenie ústavu. Ako lojálny komunista bol akceptovateľný pre aktuálnych držiteľov moci. Bol však tiež skutočne talentovaným historikom s dobrým vzdelaním.³⁸⁹ Dokázal organizovať výskum, určiť priority vzhľadom na aktuálne potreby komunistickej strany, ale aj všeobecnú nutnosť rozvoja slovenskej historiografie. Dôležité bolo aj to, že sa zaoberal najnovšími dejinami, čo bolo obdobie, ktoré bolo najviac presadzované. Keď sa v roku 1953 stal Historický ústav súčasťou novozaloženej Slovenskej akadémie vied, na ústave bola zrušená funkcia predsedu, ktorá sa v priebehu rokov stávala stále viac formálnou. Ostala len funkcia riaditeľa, v ktorej bol potvrdený Ludovít Holotík. Od roku 1953 tak po prvý raz ústav aj formálne riadil interný pracovník.³⁹⁰ Holotík vo svojej funkcii zotrval až do roku 1968 a počas tejto doby

386 SNA, f. Sekretariát ÚVKSS, k. 13, Kádrové opatrenia a návrhy v SAVU (14. 12. 1949).

387 Keď však predčasne z funkcie predsedu odišiel Dubnický, stal sa Dekan jeho nástupcom.

388 Nepochybne mu pomohlo aj to, že sa venoval vtedy preferovaným najnovším dejinám. To bol zrejme hlavný dôvod, prečo ho vedenie SAVU oslovilo s ponukou práce v Historickom ústave.

389 To uznávajú aj jeho kritici. Jeden z nich, historik Ján Mlynárik nazval svoju kapitolu o Ludovítovi Holotíkovi výstižne *Talent v službách nepravdy*. Pozri: MLYNÁRIK, Ján. Rozdvojené dejepisectvo. In: *Slovenské rozhľady*, 1995, roč. 5, č. 5, (príloha).

390 Znamenalo to aj začiatok personálneho oddelovania historických katedier UK a Historického ústavu SAV. Historici z univerzity samozrejme pre ústav pracovali ako externí spolupracovníci, nemali však už v akadémií úväzky, a to platilo aj naopak. Od roku 1957 prestali pracovníci akadémie prednášať na univerzite.

zásadným spôsobom ovplyvňoval tvár slovenskej historickej vedy. Z jeho pera pochádzajú takmer všetky teoretické a ideologické pojednania a plány práce, ktoré v tomto období na ústave vychádzali. Jeho angažovanosť v straníckej hierarchii a postupné získavanie vysokých funkcií v KSS³⁹¹ mu vytvorilo v tomto období neotrasiteľnú pozíciu, čo mu umožňovalo lepšie obhajovať záujmy ústavu, ale aj vytvárať dlhodobé plány a perspektívy rozvoja. Skutočnosť, že ústav od začiatku prijímal nových ľudí, ktorí začali aktívne pracovať až v novom režime mala za následok, že politické čistky sa ho zásadnejšie nedotkli. Prvým čiastočne vynúteným odchodom bol už spomínaný prípad Teodora Lamoša, ktorý však bol špecifický a nespájal sa s konkrétnou ideologickou kampaňou. Prvá skutočná vlna čistiek prišla v polovici roka 1951. Súvisela s „odhalením“ buržoáznych nacionalistov. Keďže jeden z nich, Ladislav Novomeský, bol poverený riadením SAVU, sekretariát ÚV KSS vyhlásil v akadémii rozsiahlu očistu od ľudáckych elementov, ktoré tam vraj Novomeský zhromažďoval³⁹². Historický ústav pred väčšími čistkami zrejme zachránilo to, mladí pracovníci boli považovaní za „perspektívnych marxistov“. Jediný starší historik, František Bokes, bol zároveň aj jediným vyhodnoteným. Autor syntézy slovenských dejín bol označený za vedecky bezcenného a preradený na miesto externého prekladateľa vydavateľstva SAVU³⁹³. V tom istom čase však boli na ústav prijímaní aj pracovníci, proti ktorým existovali ideologické výhrady, hoci formálne bolo možné zamestnať len ľudí s čistým kádrovým profilom³⁹⁴. Pavel Horváth prišiel na ústav v roku 1951, hoci Československý zväz mládeže, ktorý „spoluschvaľoval“ umiestnenie študentov do zamestnania ho odmietol odporučiť na miesto asistenta.³⁹⁵ Štátna moc si uvedomovala, že v rámci dosiahnutia svojich cieľov nemôže nechať ideologicky nevyhovujúcich vedcov učiť, no vo vedeckej práci sa ich znalosti dajú využiť aj v prípade, ak nestoja na marxistických základoch.³⁹⁶

Masívna vlna kádrovania nasledovala aj po ustanovení SAV, keď museli byť preverení všetci pracovníci prechádzajúci zo SAVU do novej akadémie. Túto činnosť vykonával kádrový odbor SAV a pracovníci oddelenia škôl, vedy a umenia pri ÚV KSS (IV. oddelenie ÚV). Najprisnejšie kádrové kritériá mali byť použité na vedeckých pracovníkov spoločenských vied. Na tomto úseku sa nesmeli prijímať žiadni „nemarxisti“³⁹⁷. Dodržiavanie tohto kritéria mali sledovať stranícke aj štátne orgány. V Historickom ústave však často prevážilo profesionálne hľadisko nad ideologickým, čo dokazuje niekoľko konkrétnych prípadov. V septembri 1954 sa odohral výsluch Petra Ratkoša ohľadne jeho údajných stykov s bývalými ľudákmi, sympatií s katolicizmom a „podvratnej politickej práce“ v jeho rodnej dedine.

391 V 60. rokoch bol členom ideologickej komisie ÚV KSS a v rokoch 1965 – 1967 kandidátom predsedníctva ÚV KSS.

392 Toto obvinenie ukazuje, ako úzko bol buržoázny nacionalizmus spájaný s ľudáctvom.

393 Skutočným dôvodom prepustenia boli samozrejme kádrové výhrady. „Vedecký bezcenný“ bol František Bokes z hľadiska jeho možného prerodu na marxistického historika.

394 ÚA SAV, f. Historický ústav, krabica 1, Zápisnica zo zasadania subkomisie pre spol. vedy 27. 5. 1952.

395 Dôvody neodporúčania sa nepodarilo nájsť.

396 V Čechách tak boli niektorí profesori, prepustení v rokoch 1948 – 1950, v roku 1952 administratívne pridelení na novovzniknutú ČSAV, „kde bolo ešte možné využiť ich kvality“. Pozri: Archiv Akademie ČR (ďalej AA ČR), f. Vládní komise pro vybudování ČSAV, k. 6. (1952)

397 SNA, f. Predsedníctvo ÚVKSS, k. 834, Návrh na organizáciu, kádrové obsadenie a otvorenie činnosti SAV (28. 2. 1953).

Po výsluchu, ktorý viedol Ludovít Holotík, bol Ratkoš prísne pokarhaný a vyzvaný aby sa oslobodil od zvyškov ľudáctva a buržoázneho nacionalizmu. Následne ho zbavili všetkých funkcií a poslali na platenú dovolenku. Ústav si ho však rýchlo vyžiadal späť, lebo bol jeho najlepším odborníkom na stredoveké dejiny³⁹⁸. V roku 1954 sa z podobných dôvodov k práci na ústave vrátil aj František Bokes.

Nové čistky začali v roku 1958 v rámci boja proti „ľudáckym prežitkom a buržoáznej ideológii“. Tento proces bol súčasťou posilňovania komunistickej vládnej moci, potom ako bola následkom destalinizačného procesu v roku 1956 nútená k viacerým ústupkom. Keďže kritika prichádzala aj z prostredia humanitných vied, postihla ich aj reakcia vládnej moci. Kým na Slovensku sa rozpútal boj proti „separatizmu“, v českej časti republiky sa mal zlikvidovať „marxistický revizionizmus“. Všetky tieto kampane však mali jediný cieľ, zbaviť sa nežiadúcich názorov a ich nositeľov.

Stranícka plenárna schôdza v roku 1958 prijala uznesenie, že na pracoviskách SAV môžu pôsobiť len ľudia nezaťažení buržoáznu minulosťou, oddaní veci socializmu a komunizmu, zástancovia vedecko-materialistického svetonázoru: „*Vedecké pracovisko nesmie byť zátiším pre kádrossovú závadnú živlu, reakčné elementy s temnou minulosťou. Ako všade na dôležitých úsekoch i tu budeme žiadať dômyselnú a náročnú ideovú výchovu vedeckých pracovníkov ...*“³⁹⁹ Previerkami na HÚ znova neprešiel František Bokes⁴⁰⁰, ktorý dostal jedno-ročnú výpoveď. Ludovít Holotík vzápätí rozpútal boj o to, aby Bokes na ústave ostal (hoci k jeho práci mal výhrady). Žiadosti adresoval priamo Viliamovi Šalgovičovi na ÚV KSS. Hlavným argumentom bolo, že Bokesa na ústave potrebujú kvôli nedostatku kvalifikovaných ľudí. Problémy mal znova aj Peter Ratkoš, vraj bol stále „zaťažený maloburžoázny a náboženskými prežitkami“⁴⁰¹. Z toho je zrejmé, že pri previerkach sa pozornosť zameriavala hlavne na pracovníkov, ktorí už predtým nejaké kádrossové nedostatky mali, a teda že sa stále vychádzalo z rovnakých kádrových materiálov. Keďže pri kádrovaní sa formálne bral väčší ohľad na minulosť ako pracovné výsledky, Ludovít Holotík pri obrane svojich podriadených poukazoval hlavne na reálny vedecký prínos ich činnosti. Nemohlo byť totiž pochyb o tom, že František Bokes, ale najmä Peter Ratkoš písali svoje práce prísne v duchu marxizmu-leninizmu.

Čistky a kádrovanie na SAV pred rokom 1968 neboli obzvlášť tvrdé aj preto, že akadémia na rozdiel od Univerzity Komenského nemala pedagogické úlohy a jej zamestnanci neboli pod takou prísnu ideologickou kontrolou⁴⁰². Ukázalo sa tiež, že napriek prehláseniam o nutnosti ideologickej a kádrovej čistoty Historického ústavu ako prvoradej podmienke (často sa takéto vyjadrenia nachádzali aj u Holotíka), neboli kontroly v praxi realizované s takou

398 Táto udalosť sa zrejme podpísala na psychickom zdraví Petra Ratkoša – vyvinuli sa u neho paranoidné stavy - podozrieval kolegov zo špehovania svojej osoby. Pozri ŠPIEZS, Anton. K problematike starších dejín Slovenska. *HC*, 1990, roč. 38, č. 5, s. 683-685.

399 ÚA SAV, f. Historický ústav, kr. 7, O situácii a perspektívach spoločenských vied v SAV (1958)

400 Kvôli svojej činnosti v rokoch 1939-1945. Je zaujímavé, že (okrem iného) dokazoval svoje československé a protiludácke zmýšľanie skutočnosťou, že mal názorové konflikty s Rapantom. Pozri: ÚA SAV, f. Historický ústav, k. 50, 12-XIII.

401 SNA, f. Predsedníctvo ÚVKSS, k. 985, Správa o výsledkoch previerky v SAV.

402 Viacero ľudí, ktorí boli pri čistkách v roku 1958 donútení opustiť univerzitu prešlo do SAV.

tvrdosťou, ako to bolo deklarované. Napriek tomu však následkom previerok muselo spoločenskovedné ústavy SAV opustiť pätnásť vedeckých pracovníkov.⁴⁰³ Stranícke orgány niekoľkokrát kritizovali vedenie SAV a jej kádrové oddelenie za neplnenie povinností: „Často jediným kritériom pri posudzovaní prijatia pracovníka, pri jeho hodnotení bola jeho odborná pripravenosť, kdežto politické a triedne hľadiská neboli brané do úvahy ... V SAV bola a je nedostatočne uplatňovaná vedúca úloha strany. ZO KSS a ZV ROH nemali vplyv na prijímanie pracovníkov, nemali prístup ku kádrovým materiálom.“⁴⁰⁴ Tieto výhrady sa objavovali pravidelne, čo dokumentuje rozdielne priority vedenia SAV a straníckych orgánov v personálnej politike akadémie. Tak isto očividný bol však aj rozdiel medzi kritickou rétorikou a skutočnou kádrovou politikou straníckych orgánov.

S postupným upevňovaním pozícií vedeckých ústavov sa do popredia nevyhnutie dostávala tendencia ich riaditeľov (a aj vedenia akadémie) získať a udržať si najlepších odborníkov a najperspektívnejších mladých pracovníkov. Z hľadiska vedeckej obce bola kádrová čistota a ideologická úroveň kandidátov často druhoradým problémom, ktorý bolo možné v niektorých prípadoch ignorovať. Potvrďuje to aj zachovaná správa o prijímaní aspirantov do ČSAV zo septembra 1952. V nej pozorovateľ z kádrového oddelenia zhrozene konštatuje, že neznalosť ruštiny bola takmer všade prechádzaná s úsmevom, za úplne vedľajšiu a podradnú záležitosť sa považovali skúšky z marxizmu-leninizmu. Vedeckí pracovníci nehľadia na kádrové požiadavky a len malé percento kandidátov pochádza z robotníckych a roľníckych rodín. Navyše neznalosť ruštiny a marxizmu-leninizmu sa prejavujú aj u starších pracovníkov, aj u členov strany.⁴⁰⁵ Samozrejme pracovníci v oblasti spoločenských vied boli pod väčšou ideologickou kontrolou ako technici, medici a prírodovedci. Načrtnutý trend sa však týkal aj ich.

V snahe o získanie najlepších odborníkov sa Historický ústav napríklad niekoľkokrát pokúšal zamestnať Daniela Rapanta, ktorý mal od roku 1949 zakázané prednášať. Je zaujímavé, že napriek viacerým žiadam univerzity o Rapantovo preradenie na iné pracovisko (v rokoch 1953, 1955, 1956), Ministerstvo školstva reagovalo, že na rozviazanie pracovného pomeru neexistujú dôvody. Univerzita dostala odpoveď, že hoci Rapant nie je marxisticky orientovaný, je to odborník, ktorého treba využiť.⁴⁰⁶ To poukazuje na skutočnosť, že pokiaľ nešlo o výuku študentov, bol nakoniec režim k nemarxistickým vedeckým pracovníkom pomerne zhovievavý a pragmaticky využíval ich znalosti.

Na prípade Daniela Rapanta sa dá ilustrovať aj problém rozhodovania sa medzi kvalitou a ideologickou prijateľnosťou. To, že tento, v tom čase, bezpochyby najlepší slovenský historik, nemôže ostať pôsobiť na univerzite bolo jasné. S jeho pôsobením na Historickom ústave už ale stranícke orgány taký problém nemali. Historický ústav ešte v roku 1949 navrhol Rapantovi členstvo v redakčnej rade *Historica Slovaca*, ten to ale kvôli zaneprázdnenosti

403 KAMENCOVÁ, Rozvoj, ref. 320, s. 326.

404 SNA, f. Predsedníctvo ÚVKSS, k. 985, Správa o výsledkoch previerky v SAV (8. 8. 1958).

405 Archív AV ČR, f. Vládni komise pro vybudování ČSAV, kr. 4, Předběžná zpráva o zkušenostech z letošních přijímacích zkoušek aspirantu. 22. 9. 1952

406 PAULÍNÝI, ref. 296, s. 342.

odmietol⁴⁰⁷. Prvýkrát sa o možnosti jeho prestupu do SAVU ústav informoval už v roku 1951. Vtedy túto aktivitu zastavil Ladislav Novomeský⁴⁰⁸, v tom čase poverený riadením akadémie. Druhý raz bola táto otázka nastolená v roku 1953. Ministerstvo vysokých škôl odporučilo prechod Daniela Rapanta z oboru ministerstva vysokých škôl do oboru Slovenskej akadémie vied pre prácu v Historickom ústave s odôvodnením, že Rapant má veľké materiálové znalosti.⁴⁰⁹ Ludovít Holotík to vtedy vyhlásil za čisto politickú otázku, o ktorej môže rozhodnúť len vedenie akadémie spolu s ÚV KSS⁴¹⁰. Predseda SAV Ondrej Pavlík (po dohovore s Holotíkom) dal súhlas na prijatie Rapanta do HÚ ako interného vedeckého pracovníka. Tento krok podporil aj ÚV KSS, Rapant však mal ostať v pozícii externého pracovníka. S tým však nesúhlasil riaditeľ HÚ.

Zápisnica Historického ústavu z roku 1957 obsahuje vyhlásenie Jána Tibenského⁴¹¹, že preradenie Daniela Rapanta do Univerzitnej knižnice je nesprávne a ponižujúce. Tibenský zároveň žiadal o jeho zamestnanie v SAV. (Malo sa to predložiť Vedeckej rade ústavu a ÚV KSS).⁴¹² Táto iniciatíva tiež vyznela do stratena. Poslednýkrát sa tohto problému chopil Ludovít Holotík v spolupráci s Jánom Tibenským v roku 1959. Rapanta označili za odborníka, ktorého ústav potrebuje⁴¹³. Bolo to v čase, keď Holotík takým istým argumentom zrušil výpoveď pre Františka Bokesa. V Rapantovom prípade Holotíkova aktivita nepomohla, stranické orgány nedovolili jeho prijatie do pozície interného zamestnanca. Toto neúspešné snaženie je však potvrdením Holotíkovej snahy získať pre ústav kvalitných odborníkov, často spojenej s obchádzaním tvrdých kádrových kritérií. Treba však dodať, že Ludovít Holotík síce často ignoroval kádrové nedostatky svojich podriadených a ochraňoval ich, ale od prijatých pracovníkov striktno vyžadoval prácu spĺňajúcu všetky ideologické požiadavky. Prípád Daniela Rapanta do určitej miery poukazuje aj na limity tolerancie politických špičiek. Napriek požadovanému prísnemu kurzu pri kádrovaní, stranické orgány dokázali „odpustiť“ minulosť pracovníkom, ktorí boli ochotní osvojiť si marxizmus a preukazovali lojalitu k režimu a jeho ideológii (napr. Peter Ratkoš). „Neomilostili“ ale Daniela Rapanta, ktorý sa odporom k marxizmu, ako historickej metóde, nikdy netajil, hoci aj v jeho prípade sa postupovalo racionálne a bola mu umožnená historická práca. V tomto ohľade sa komunisti pri čistkách v 50. rokoch zachovali vo svojom postoji k vede na Slovensku rozumnejšie ako po roku 1968.

Napriek všetkým čistkám a kádrovým kontrolám, sú dejiny Historického ústavu príbehom neustáleho personálneho rastu a zvyšujúcej sa profesionálnej úrovne jeho pracovníkov. Na ústav každoročne prichádzali mladí historici, čo zároveň umožňovalo ich väčšiu špecializáciu. Liberalizačné trendy druhej polovice 60. rokov, na ktorých sa aktívne podieľali viacerí zamestnanci ústavu, priniesli v roku 1968 ešte jednu zásadnú personálnu zmenu.

407 ÚA SAV, f. SAVU, k. 12, (6. 12. 1949)

408 ÚA SAV, f. SAVU, k. 12, Zápisnica z pracovnej porady HÚ SAVU o pracovnom pláne na rok 1951.

409 ÚA SAV, f. Sekcie vied (spoločenské vedy), sign V/9A, kr. 41, Personálna agenda – osobné (1953)

410 ÚA SAV, f. Historický ústav, k. 7, Usnesenie zo VI. Zasadnutia Sekcie spoločenských vied (3. 10. 1953)

411 Tibenský bol Rapantovým žiakom, pomerne rýchlo sa s ním však dostal do vedeckých sporov, ktoré prerástli aj do osobného konfliktu.

412 ÚA SAV, f. Historický ústav, k. 9, Zápisnica so schôdze vedenia HU SAV (12. 4. 1957).

413 ÚA SAV, f. Historický ústav, k. 50, 313-XIII, (jún 1959)

Bola výsledkom silnej kritiky Ludovíta Holotíka, resp. najmä jeho monografie o Milanovi Rastislavovi Štefánikovi (z roku 1960). Riaditeľ Historického ústavu sa pre tlač aj verejnosť stal zosobnením dogmatického falšovania dejín predchádzajúcej éry. Do určitej miery to bola pravda. Aj keď Holotík nijako nebrzdil rozvoj nových interpretácií slovenských dejín v 60. rokoch, nechcel alebo nedokázal sa na nich podieľať. Tlak na jeho osobu nakoniec viedol k strate jeho funkcie a v roku 1968 ho na mieste riaditeľa nahradil Július Mésároš.⁴¹⁴

414 Ludovít Holotík následne odišiel na študijnú cestu do Veľkej Británie.

Personálna politika na historických katedrách Univerzity Komenského

Personálna situácia na historických katedrách bola značne odlišná od tej na Historickom ústave. Pôsobili tu etablovaní historici, ktorí získali svoje tituly už pred rokom 1948. Profesori Daniel Rapant, Branislav Varsik, Alexander Húščava a Vojtech Ondrouch predstavovali výkvet slovenskej historickej vedy, ale s marxizmom nemali do roku 1948 spoločné nič. Buď ho ignorovali, alebo priamo odmietali. V prvom rade Daniel Rapant, historik, ktorý sa najviac venoval teoretickým a metodologickým otázkam, marxizmus v historiografii v 30. rokoch odmietol ako škodlivý. Tento jeho postoj samozrejme neostal po komunistickom prevrate bez povšimnutia.

Po roku 1948 vznikali na fakultách československých univerzít tzv. akčné výbory⁴¹⁵, ktoré začali s politickými previerkami učiteľov a študentov na univerzite. Na Univerzite Komenského sa jedinou obeťou týchto previerok stal Daniel Rapant. Výbor 4. 3. 1948 rozhodol, že „... prof. Rapant sa nebude zúčastňovať na zasadnutiach fakultného zboru“⁴¹⁶. Od školského roku 1949 – 1950 mu bola zakázaná aj prednášková činnosť. Zamestnancom fakulty však zostal. Jeho prípad sa prerokovával priamo na zasadnutí sekretariátu ÚV KSS⁴¹⁷ (12.12. 1949). Bol na ňom prítomný aj Gustáv Husák, ktorý Rapanta osobne poznal. Husák si uvedomoval, že vzhľadom na Rapantove postavenie a autoritu treba postupovať opatrne: „*Nie je správne Rapanta vyhodiť, treba s ním hovoriť*“. „*Keby sme Rapanta vytiahli z historikov, každý povie že sme neseriózni*.“⁴¹⁸ Zdá sa, že členovia ÚV dúfali, že z Rapanta by sa ešte mohol stať marxistický historik: „*Treba ho prímeť k práci v našom duchu. Odstrániť ho bez rozhovoru by nebolo správne*.“⁴¹⁹ V otázke vysokoškolských pedagógov však malo hlavné slovo centrálné Ministerstvo školstva, ktorého hlavným zámerom bolo čo najrýchlejšie zaviesť striktnú marxistickú výchovu študentov. Vedecká práca profesorov, ich predchádzajúce zásluhy a renomé boli vedľajšie.⁴²⁰ Presne v tomto duchu bol vyriešený aj problém s Danielom Rapantom – bol okamžite odstavený od prednáškovkej činnosti, presunutý do univerzitnej knižnice, kde sa mohol relatívne slobodne venovať vedeckej činnosti.

Ostatní „starí“ historici boli jednoznačne ochotní osvojiť si marxistickú metódu písania a vyučovania, prvá vlna čistiek sa ich preto nedotkla. V ich prípade to však nebolo až také problematické. Zatiaľ čo Daniel Rapant sa venoval najmä revolúcii v Uhorsku 1848 – 1849, teda udalosti, ktorú čakala radikálna marxistická reinterpretácia, Vojtech Ondrouch sa venoval antike, Branislav Varsik dejinám 15. – 16. storočia a Alexander Húščava

415 Riadil ich Ústredný akčný výbor Národného frontu slovenských vysokých škôl. Podobné výbory pôsobili aj v českej časti republiky. Boli však oveľa výkonnejšie a nemilosrdnejšie. Ich obeť z radov profesorského zboru sa rátaťujú na desiatky. Pozri: CONNELLY, John. *Zotročaná univerzita*, Praha: Karolinum, 2008 s. 210.

416 Archív UK, f. Rektorát UK I. 1919-1950, k. 28, Zápisnica zo schôdzky AV (8. 10. 1948).

417 SNA, f. Sekretariát ÚV KSS, k. 5, Protokol zo zasadnutia – Personálne opatrenia na vysokých školách (12. 12. 1949).

418 Tamže.

419 Tamže.

420 Po roku 1948 boli asistenti posudzovaní pri kádrovaní prísnejšie ako profesori, pretože sa častejšie dostávali do styku so študentmi. Pozri: SNA, f. Sekretariát ÚV KSS, k. 5, Protokol zo zasadnutia – Personálne opatrenia na vysokých školách (12. 12. 1949).

pomocným vedám historickým. Boli to teda oblasti, kam ideológia zasahovala menej a navyše boli mimo hlavného záujmu marxistickej historiografie, ktorá sa viac zameriavala na najnovšie dejiny. Všetci traja profesori sa ďalej venovali svojej práci, pričom úzko spolupracovali na projektoch Historického ústavu (najmä na nikdy nedokončených *Monumentálnych dejinách Slovenska*). Varsík riadil edičnú činnosť ústavu a do roku 1951 bol hlavným redaktorom Historického zborníka. Dôveru v jeho marxistický prerod potvrdzuje aj to, že dostal šancu sám marxisticky prepracovať svoje *Dejiny husitstva na Slovensku*. Húščava bol v roku 1949 predsedom Historického ústavu, Varsík bol predseda v roku 1948 a kandidát na túto funkciu po Húščavovom odchode. Napriek všetkému príliš veľkú dôveru ani úctu kádrového oddelenia nepožívali. Predstavitelia komunistickej strany veľmi dobre vedeli, že ich prehnaná vernosť marxizmu je len pretváarka.⁴²¹ Kým však strach historikov nútil k poslušnosti, predstavitelia vládnej moci ich nešikanovali.

Tvrdsie čistky prišli až začiatkom 50. rokov v súvislosti s odhaľovaním buržoáznych nacionalistov. Na 9. zjazde KSS v roku 1950 najvyšší stranícki funkcionári žiadali okrem previerok študentov aj čistku v učiteľskom zbore. Profesori boli označení „za najslabšie ohnivko na školách“⁴²², hlavne kvôli tomu, že neboli „marxistickí vzdelaní“. Podobne ako na Historickom ústave SAV aj na filozofickej fakulte musela prebehnúť medzi pracovníkmi ponížujúca sebakritika. Vypätá atmosféra ideologického boja vyprovokovala radikálnych študentov v straníckych bunkách na svojvoľné kádrovanie kolegov a profesorov, ktorých považovali za „reakčných“. Tieto akcie však boli straníckym vedením zakázané. Na čistky doplatili Vojtech Ondrouch a archeológ Vojtech Budinský-Krička. Dôvody ich odchodu z univerzity sú neznáme, najskôr boli náhodné a obaja sa stali obetnými baránkami neprehľadnej situácie (Ondrouch musel možno odísť kvôli tomu, že jeho najnovšie publikácie boli značne kritizované z vedeckého aj ideologického hľadiska).

Na univerzitu už v roku 1949 prišli noví, „ideologickí vyspelí“ pracovníci. Najvýraznejšími postavami medzi historikmi boli Jaroslav Dubnický a Miloš Gosiorovský – autori prvých marxistických historických diel na Slovensku. Svojou pedagogickou činnosťou mali nahradiť najmä prednášky po Danielovi Rapantovi a súčasne začať s marxistickýmprehodnocovaním najnovších dejín Slovenska. Miloš Gosiorovský sa stal vedúcim Katedry dejín ČSR, ZSSR a ľudových demokracií, Jaroslav Dubnický sa dostal na čelo Katedry všeobecných dejín a archeológie a v rokoch 1950–1951 pôsobil ako dekan. Okrem toho mali obaja dôležité funkcie na SAVU aj v straníckych štruktúrach KSS. Miloš Gosiorovský bol v rokoch 1950–1953 členom ÚV KSS a v tomto období na univerzite pôsobil len externe. V rokoch 1951–1953 zodpovedal za prácu straníckeho oddelenia propagandy a oddelenia školstva, vedy a umenia. V tejto funkcii bol poverený aj vyšetrovaním minulosti akademických

421 V posudku na Vojtecha Ondroucha z roku 1956 možno nájsť posmešné konštatovanie: Nechápe poriadne marxizmus a až devótno prejavuje kladný vzťah k dnešku. O Branislavovi Varsíkovi kádrové oddelenie napísalo: Pred rokom 1950 bol pozitivista s protimaďarským nacionalistickým zafarbením. Nemá dostatočné filozofické vzdelanie, a preto z neho nikdy nebude marxistický historik. Pozri: Archív Fíf UK, f. Zápisnice zo zasadnutí katedier histórie, archeológie a archívniectva 1950/1951-1959/1960, k. AII/1 A5.

422 SNA, f. Predsedníctvo ÚV KSS, k. 800, 3. správa o vysokých školách (3. 11. 1950).

funkcionárov.⁴²³ V roku 1953 bol v rámci jednej z čistiek v KSS náhle zbavený všetkých stranických funkcií⁴²⁴, ale dostal možnosť pokračovať vo svojej vedeckej práci ako profesor histórie na univerzite.⁴²⁵

Gosiorovský, vyučený murár a stranický funkcionár s povrchným vzdelaním získaným na Ústrednej straníckej škole KSČ v Prahe, ktorý v sebe „objavil“ talent na históriu sa tak stal profesorom a nástupcom Daniela Rapanta. Vedúcou postavou historickej vedy na Ff UK zostal až do svojej smrti v roku 1978. Miloš Gosiorovský bol aktívny aj v procese konštituovania ČSAV ako člen vládnej komisie na jej prípravu (z pozície člena ÚV KSS) a zástupca slovenskej spoločenskovednej sekcie (z pozície vedeckého pracovníka-historika). Čo sa týka formálneho postavenia v straníckej a vedeckej hierarchii, Gosiorovského pozícia bola v prvej polovici 50. rokov najsilnejšia zo všetkých historikov. Na univerzite bol v podobnom postavení ako Ľudovít Holotík na Historickom ústave. Gosiorovskému však chýbali Holotíkovy vedecké a organizačné schopnosti, do konca života ostal viac funkcionárom ako vedcom⁴²⁶, takže nedokázal vtlčiť pečať vývoju slovenskej historickej vedy tak ako riaditeľ Historického ústavu. Zdá sa však, že nikdy ani nemal podobné ambície, aj keď je nepochybné, že určité súperenie medzi Holotíkom a Gosiorovským existovalo.

V polovici 50. rokov sa práca na univerzite ustálila, hoci filozofická fakulta ako tzv. ideologická fakulta bola neustále v pozornosti stranických a štátnych orgánov. Na katedry boli neustále vnášané ideologické boje a stála nutnosť proti niečomu alebo za niečo agitovať. Vyučujúci boli povinní svojich študentov vychovávať aj po ideologickej stránke, predpokladalo sa preto, že budú bojovať hlavne proti náboženstvu a tzv. „buržoáznym ideológiám“. V jednom zo svojich referátov Jaroslav Dubnický zdôraznil, že Filozofická fakulta je „vyslovene ideologická“ inštitúcia, ktorej úlohou je vychovávať „*vysokokvalitné odborné kádre bojovných propagátorov marxizmu-leninizmu*“.⁴²⁷ To si samozrejme vyžadovalo náležité indokrinovaný profesorský zbor. V tomto ohľade pretrvávala najmä k starším vyučujúcim nedôvera. „*O všetkých prednášateľoch nemôžeme ešte povedať, že by si boli už plne osvojili výdobytky sovietskej vedy, že by vedeli aplikovať dialektický a historický materializmus ...*“⁴²⁸: vyhlásil Jaroslav Dubnický. Nová generácia historikov preto musela byť starostlivo vybraná. V roku 1952 na zasadnutí Rady Slovenskej univerzity odznela predstava kádrového výberu asistentov a doktorandov: „*... nemôžu byť zatažení buržoáznymi predsudkami, je nutné ich neustále kontrolovať cez katedry, stranu a odbory, pričom nevhodných treba vyhadzovať*“.⁴²⁹ Situácia sa však postupne upokojila. Na fakultu sa v roku 1955 vrátil Vojtech Ondrouch, do istej miery aj preto, že bol jediným odborníkom na antiku. Čiastočne sa uvoľnil aj

423 HUČKO, Ján. *Tajomník ÚV KSS Miloš Gosiorovský 1951-1953*. Bratislava : SNA, 2005, s. 3.

424 Dôvodom bolo zatažené členstvo v HSLS, navyše jeden brat mu emigroval a druhý bol odsúdený za protištátnu činnosť.

425 HUČKO, ref. 423, s. 6.

426 Po odchode z predsedníctva ÚV KSS začal hromadiť neuveriteľné množstvo rôznych vedeckých hodností a funkcií, ktoré mu prakticky znemožnili vykonávať v významnejšiu vedeckú alebo pedagogickú činnosť.

427 Archív UK, f. Zápisnice zo zasadnutia Akademického senátu 1949-1950, Referát Jaroslava Dubnického (13. 11. 1950)

428 Tamže.

429 Archív UK, f. Zápisnice zo zasadnutia Rady UK 1951-1952, II. riadne zasadnutie RSU (28. 10. 1952).

ideologický tlak na učiteľov. Stranícke vedenie postupne akceptovalo, že nie všetci zamestnanci univerzity bez problémov prejdú na pozície marxizmu-leninizmu. U ťažko nahraditeľných odborníkov stačilo, ak sa proti oficiálnej ideológii otvorene nestavali: „*Vynikajúci odborníci, ktorí ešte neprešli na pozície marxizmu-leninizmu, ale svojimi službami preukazujú veľkú službu národu a budovaniu socializmu nie sú našimi nepriateľmi. Treba si ich vážiť a prejavovať im podporu.*“⁴³⁰ Štátna moc začala postupne venovať pozornosť aj skutočným personálnym problémom, ako napríklad kritickému nedostatku kvalifikovaných pedagógov. V roku 1952 bola na historických katedrách polovica pedagógov externých a počet interných zamestnancov dokonca poklesol. Až do roku 1956 pokrývali nutné prednášky externisti zo SAV. Od roku 1950 začali prichádzať noví aspiranti, pričom bolo povolené prijímať aj ľudí, ktorí ešte nemali ukončené štúdium na fakulte, čo samozrejme kvalite vedeckej práce neprosperovalo. Na historických katedrách sa tak vytvorila zvláštna situácia, keď do polovice 50. rokov publikovali svoje texty väčšinou starší pracovníci, hoci k ich práci existovali ideologické výhrady. Hodnotenie Húščavu, Varsika a Ondroucha z roku 1956 všetkých obviňuje z pozitivismu a zároveň z nepochopenia a neschopnosti aplikovať marxizmus⁴³¹. Na druhej strane mladší, „ideologicky perspektívni“ pracovníci publikovali len v minimálnej miere, a to vrátane Gosiorovského a Dubnického, ktorí boli zavalení mimofakultnými povinnosťami. Zápisnica katedry histórie z roku 1956 síce v záujme lepších podmienok pre vedeckú a pedagogickú prácu vyžadovala odbremenenie učiteľov od mimoškolských vedeckých (príp. stranických) funkcií⁴³², vedúci marxistickí historici Gosiorovský a Dubnický však robili pravý opak, funkcie a menovania hromadili a postupom času na vedeckú prácu v podstate rezignovali. V skutočnosti však obaja naplňovali predstavy komunistickej vládnej moci. Nový režim sa totiž snažil ovládnuť vedu aj tak, že zapájal vedúcich pracovníkov do politiky pomocou rôznych funkcií. Čelní reprezentanti vedy, či už na univerzitách alebo akadémiách, boli väčšinou aj vo vyšších stranických a štátnych funkciách. Avšak každý vedec, pomýšľajúci na kariérne napredovanie, sa musel nejakým spôsobom „politicky angažovať“. To samozrejme mnohým z nich efektívne znemožnilo serióznu vedeckú prácu. Postupom času sa tak vo vedeckých inštitúciách vytvorila kasta funkcionárov, ktorí už mali so svetom vedy a výskumu pramálo spoločného.

Problém personálneho obsadenia Filozofickej fakulty pretrvával po celé 50. roky. Na katedrách histórie stále neboli obsadené všetky systematizované miesta, prípadne boli obsadené ľuďmi bez náležitej kvalifikácie. Problém bol o to väčší, že katedry prišli aj o prednášateľov z Historického ústavu, ktorí už boli zaneprázdnení úlohami na svojom pracovisku. Zúfalý nedostatok učiteľov sa spomína v roku 1957 – najväčším problémom bolo zrejme ich nedostatočné finančné ohodnotenie, problém, ktorý pretrvával už od roku 1948⁴³³. Zároveň sa konštatovala nedostatočná kvalifikácia časti profesorov, nedostatočná znalosť

430 SNA, f. Predsedníctvo ÚVKSS, k. 850, Rezolúcia o situácii na vysokých školách na Slovensku (9. 11. 1953).

431 Archív Fif UK, f. Zápisnice zo zasadnutí Katedier histórie, archeológie a archívnictva 1950/1951-1959/1960, k. AII/1 A5.

432 Archív Fif UK, f. Zápisnice zo zasadnutí Katedier histórie, archeológie a archívnictva 1950/1951-1959/1960, k. AII/1 A5, (31. 5. 1956).

433 SNA, f. Predsedníctvo ÚVKSS, k. 849, Správa o situácii na vysokých školách a práci ZO KSS (17. 10. 1953).

marxizmu-leninizmu u ďalších a nakoniec aj nedostatok času u tých ideologicky vyspelých, ale zaťažených mimofakultnými povinnosťami.

V roku 1958 navyše prišla čistka zameraná proti zbytkom ľudáctva a buržoáznym ideológiám. Išlo hlavne o kádovanie pedagógov, ktorých „politický a odborný profil nebol dostatočne ujasnený“⁴³⁴. Výsledkom malo byť uvoľnenie časti profesorov a docentov do penzie alebo na iné pracoviská pre nedostatočné plnenie „*povinností socialistického učiteľa na úseku politicky výchovnom a neuspokojivú snahu tento nedostatok odstrániť*“⁴³⁵. Tentoraz už ale nešlo o vyhadzovanie pedagógov, ale len o ich premiestnenie niekam, kde by nemohli „vplývať na výchovu mládeže“. Predpokladalo sa, že bude potrebné uvoľniť veľký počet učiteľov „pre neprevychovateľnosť“⁴³⁶. Problémom bolo hlavne ich náboženské zaťaženie, ktoré sa automaticky spájalo s odmietaním marxizmu-leninizmu a v prípade katolíkov aj so sympatiami s ľudáctvom a nacionalizmom. Predsedníctvo ÚV KSS po období určitej tolerancie znova začalo poukazovať na fakt, že v prípade pedagógov sa málo brali do úvahy politické a triedne kritériá⁴³⁷. Stabilizácia učiteľského zboru sa plánovala až na rok 1960, hoci bolo jasné, že pôvodný plán, aby po tomto roku väčšinu výučby zabezpečovali docenti a profesori, sa splniť nepodarí. Hodnosti sa totiž na univerzitách získavali pomerne ťažko – okrem hodnotenia vedeckej práce to znamenalo hlavne tvrdé kádovanie, a to tak po linke štátnej ako aj straníckej. Tento stav v podstate trval až do vydania nového vysokoškolského zákona roku 1966⁴³⁸. Okrem toho každé habilitačné konanie neúnosne predlžoval aj nedostatok času na serióznu vedeckú prácu, čo spôsobovali príliš vysoké úväzky, priveľa administratívy a množstvo politických akcií.⁴³⁹ Noví docenti tak pribúdali oveľa pomalšie ako pred rokom 1948.

V roku 1958 bolo nakoniec na filozofickej fakulte prepustených pätnásť ľudí, z ktorých väčšina prešla do iných výskumných inštitúcií. Do Historického ústavu z univerzity prešiel Anton Vantuch. Noví ľudia, ktorí sa podľa plánu začali prijímať v roku 1960 boli potrební na uprednostňované novšie dejiny, hlavne dejiny robotníckeho hnutia a dejiny KSČ (ešte predtým bol zamietnutý pokus preškolovať interných zamestnancov). Prednosť mali mladí absolventi, najmä členovia strany.⁴⁴⁰ V roku 1961 boli dve historické katedry z personálneho hľadiska prehlásené za stabilizované, čo znamenalo, že prestali zvyšovať počet zamestnancov. Od roku 1958 pôsobilo na univerzite 16 zamestnancov, z toho traja profesori a štyria docenti⁴⁴¹. Tento počet sa už do roku 1968 nezvýšil. To je aj jedna z odpovedí, prečo v tomto

434 Archív UK, f. Zápisnice zo zasadnutia Rady UK 1957-1958, k. 5, Správa o plnení perspektívneho plánu vývoja pedagogických kádrov na Univerzite Komenského.

435 Tamže.

436 Tamže.

437 SNA, f. Predsedníctvo ÚVKSS, k. 947, Správa o súčasnej kádrovej situácii na vysokých školách a o výhľadovom pláne kádového dobudovania vysokých škôl na Slovensku do roku 1960 (9. 4. 1957).

438 PAULÍNYI, ref. 296, s. 344.

439 Tamže, s. 356.

440 V Správe o plnení perspektívneho plánu vývoja pedagogických kádrov na UK sa tiež konštatuje, že z univerzity odchádzajú aj mladí pracovníci, pretože nedokážu spolupracovať so staršími profesormi, ktorí znevažujú ich marxistické presvedčenie.

441 Na katedru dejín v roku 1958 prešlo niekoľko pracovníkov zo zrušenej Vysokej školy pedagogickej (napr. Karol Golán a Jozef Butvin).

období už historické fakulty nemohli konkurovať Historickému ústavu. Na ústave sa počet pracovníkov kontinuálne zvyšoval, takže v roku 1968 už historikov na akadémii bolo štyrikrát viac ako na univerzite. V 60. rokoch zomreli alebo odišli do dôchodku členovia prvej generácie slovenských profesionálnych historikov (Ondrouch, Varsik, Húščava, Goláň) a ich nástupcovia potrebovali čas, kým ich dokázali plnohodnotne nahradiť. Vo všeobecnosti však možno povedať, že v 60. rokoch sa aj historické katedry, podobne ako Historický ústav SAV, vyvíjali pomerne nerušene a ďalšie otrasy priniesli až normalizačné opatrenia.

Ďalšie významné inštitúcie historického výskumu na Slovensku

Historický ústav SAV a Univerzita Komenského boli bezpochyby inštitúcie združujúce najvýznamnejších historikov skúmaného obdobia. Na historických prácach ovplyvňujúcich formovanie marxistického národného príbehu sa však podieľalo aj viacero historikov pracujúcich v iných inštitúciách historického výskumu. Jednou z nich bol Ústav dejín KSS⁴⁴². Vyvinul sa z bansko-bystrického Ústavu dejín SNP (vznikol 2. 12. 1947). Tento ústav mal hlavnú náplň práce vo svojom názve (aj keď ju neskôr rozšíril aj na iné ľudové vzbury a povstania v slovenských dejinách). Svoju kariéru tu začalo viacero prominentných marxistických historikov ako napríklad Miloš Gosiorovský alebo Miroslav Kropilák. Ústav dejín SNP bol roku 1951 presťahovaný do Bratislavy a roku 1953 sa zmenil na Ústav dejín KSS. Stranícke dejiny vo všetkých socialistických diktatúrach boli totiž vyčlenené z hlavných inštitúcií historického výskumu. Ich výskumu sa venovali organizácie, ktoré boli priamou súčasťou komunistických strán. Dogmatická snaha o vytvorenie paralel medzi dejinami KSČ, KSS a dejinami Komunistickej strany Sovietskeho zväzu prispeli k stavu, že stranícke dejiny si vytvorili mimoriadne „čisté“ a uzavreté interpetačné štruktúry, čím sa vlastne vytvorila špeciálna vedecká disciplína.⁴⁴³

Podobne ako ústavy v susedných krajinách, aj ten slovenský sa mal zameriavať na spracovanie dejín robotníckeho hnutia a dejín KSS. V tejto práci mal spolupracovať s Ústavom dejín KSČ. V skutočnosti však na dejinách komunistického hnutia pracoval takmer výlučne centrálny pražský ústav. V čase silnej centralizácie, nemala vládna moc záujem na zdôrazňovaní vývinových odlišností medzi KSČ a KSS. Takmer do konca 50. rokov náplň Ústavu dejín KSS tvorili hlavne propagandistické úlohy a redigovanie spisov komunistických ideológov. Ústav dejín KSS spolupracoval najmä s Historickým ústavom SAV na vypracovávaní syntéz slovenských dejín. Jeho zamestnanci Zdenka Holotíková, Bohuslav Graca⁴⁴⁴ a Miroslav Kropilák⁴⁴⁵ mali na starosti niektoré obdobia najnovších dejín. Až počas liberalizačného obdobia, po začiatku diskusií o česko-slovenských vzťahoch, sa začal ústav seriózne venovať dejinám slovenskej komunistickej strany, často s výsledkami, ktoré nie celkom nevyhovovali vládnej moci. Paradoxom vývoja tohto ústavu bolo, že koncom 60. rokov sa viacerí z jeho pracovníkov, s podporou svojho riaditeľa Bohuslava Gracu, postavili na čelo liberalizačného hnutia. Pre stranícke vedenie to bolo pomerne nebezpečné, pretože títo historici mali prístup k exkluzívnym straníckym materiálom. Podobnou, ešte radikálnejšou premenou prechádzal aj Ústav dejín KSČ, ktorý bol v tomto čase nepochybne vzorom aj pre činnosť slovenského pracoviska. Po začiatku normalizácie oba ústavy postihli rozsiahle čistky a veľké organizačné zmeny.

Druhou inštitúciou, ktorá určitý čas združovala významných historikov bola Vysoká škola pedagogická. Pôsobili na nej Karol Golán, Jozef Butvin a Ján Hučko. Butvin a Golán patrili

442 Rozsiahlu kapitolu o práci Ústavu dejín KSS obsahuje dizertačná práca HAVRILA, Marek. *Slovenská historiografia v rokoch 1945-1968*. Prešov : Prešovská univerzita, 2004.

443 HEUMOS, ref. 3, s. 552.

444 V rokoch 1955 – 1968 riaditeľ Ústavu dejín KSS.

445 V roku 1953 prešiel do Historického ústavu SAV.

medzi najvýznamnejších znalcov dejín 19. storočia, zaoberali sa najmä dejinami národného obrodenia. Karol Goláň sa podieľal na príprave syntéz slovenských dejín. V roku 1959 bola Vysoká škola pedagogická následkom rozhodnutia KSČ, *O užšom spojení školy so životom* zrušená, a jej zamestnanci prešli na Univerzitu Komenského. Goláň, Butvin a Hučko tak v ďalšom období pôsobili na historickej katedre Ff UK.

4. Vývoj slovenskej historiografie v rokoch 1948 – 1955

Hoci komunistický režim sa v Československu po roku 1948 etabloval pomerne rýchlo v zmysle úplného ovládnutia celého štátu, situácia v historiografii, najmä v tej slovenskej, bola úplne odlišná. Hovoriť pred rokom 1948 o existencii marxistickej historiografie na Slovensku je len ilúzia. Náznaky marxistického prístupu k dejinám existovali len v prácach publicistov. Marxistickému výkladu slovenských dejín sa programovo venovali vo svojich článkoch najmä Ladislav Novomeský, Gustáv Husák a Vladimír Cimetis. Ich práce však mali skôr propagandistický charakter a slúžili aktuálnym politickým cieľom komunistickej strany. V slovenskej historickej obci vzbudili predstavy o marxistickej verzii národných dejín väčšinou odmietavú reakciu, hoci najmä Ladislav Novomeský vyvinul určitú aktivitu na jej popularizáciu medzi historikmi⁴⁴⁶. Novomeský z pozície povereníka venoval značnú pozornosť aj procesu výchovy novej generácie historikov. V júni roku 1950 z pozície povereníka školstva a kultúry prikázal všetkým kultúrnym organizáciám na Slovensku nasledovať princípy marxizmu-leninizmu.⁴⁴⁷ Všetky snahy slovenských komunistických predstaviteľov však zlikvidovali obvinenia z buržoázneho nacionalizmu. Husák, Novomeský aj Cimetis boli prehlásení za zločincov, čo znamenalo, že slovenská historická veda miesto toho, aby aspoň deklaratívne naviazala na ich prácu, musela proti ich „vplyvu“ bojovať a vzory pre svoju činnosť hľadať najmä v českom a maďarskom prostredí.

Pred rokom 1948 až na zanedbateľné výnimky marxistická historiografia na Slovensku neexistovala⁴⁴⁸ a aj po komunistickom prevrate trvalo pomerne dlhý čas, kým marxistická historická škola v našich podmienkach vôbec začala produkovať relevantné práce. Minimálne do začiatku 50. rokov boli historici reálne zastávajúci marxistický svetonázor (formálne ho zastávali všetci) a schopní ho aplikovať vo svojich prácach vo výraznej menšine.⁴⁴⁹ Táto skutočnosť odlišovala slovenskú historiografiu od českej, ktorá sa predsa len mohla oprieť o určitú tradíciu marxistickej historickej školy už pred druhou svetovou vojnou. Slovenská historiografia sa v určitom zmysle znova dostala do „roku nula“ a musela začínať odznova. Tento stav však nebol komunistickou vládou vnímaný ako zásadná prekážka. Práve naopak. Ako na 9. zjazde KSČ v roku 1949 vyhlásil Klement Gottwald: „Zkušenost nás učí, že pro budování socialismu, musí pracující lid vytvořit a vychovat vlastní inteligenci, pocházející z jeho středu a s ním třídně a ideologicky spjatou.“⁴⁵⁰

446 Za týmto účelom sa ako povereník školstva a kultúry zúčastnil na zakladajúcom zjazde Slovenskej historickej spoločnosti v roku 1946.

447 STOLARIK, Mark. The Painful Birth of Slovak Historiography in the 20th Century. In *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, 2001, roč. 50, č. 2, s. 168.

448 Resp. existovala len formálne najmä v prejavoch funkcionárov a plánoch práce.

449 V skutočnosti išlo len o Miloša Gosiorovského a Jaroslava Dubnického.

450 NA ČR, f. Praha IX. sjezd, k. 67, aj. 112, Klement Gottwald - prejav na 9. zjazde KSČ

Začiatky marxistickej historiografie na Slovensku

Do začiatku 50. rokov neboli v slovenskej historiografii badateľné zásadné zmeny. Komunistický režim sa zamerlal hlavne na vysoké školstvo, zaujímal ho najmä spôsob výuky, do ktorej sa snažil čo najrýchlejšie vniesť svoju ideológiu. Veda bola, aspoň dočasne, mimo hlavného záujmu. Čistky medzi historikmi neboli likvidačné, obmedzovaní boli len tí, ktorí už predtým deklarovali s marxistickou historiografiou nesúhlas⁴⁵¹. Jednotlivci, ktorí aspoň formálne prešli na marxistické pozície, mohli pomerne nerušene pracovať ďalej. Mechanický prechod na pozície marxizmu však neznamenal, že by si historici hlbšie osvojili ideológiu marxizmu-leninizmu. Vznik marxistickej historiografie na Slovensku tak v tomto období prebehol len formálne, bez toho, aby nejakým zásadným spôsobom ovplyvnil skutočnú prácu historikov.

Po zmene režimu v roku 1948 akadémiu spočiatku zasiahol iba prívál nových prehlásení, požiadaviek a obežníkov. Skutočné, resp. hlbšie zmeny zatiaľ nenastali. Vedenie SAVU a predsedovia ústavov vyhlásili nové princípy práce postavené na vedeckom materializme a marxizme-leninizme, súčasne deklarovali lojalitu pracovníkov a vedenia akadémie voči novému politickému systému. To všetko však boli iba formálne prehlásenia bez dosahu na personálne obsadenie ústavov SAVU. Spočiatku sa zdalo, že stranícke vedenie sa s takýmto prehláseniami uspokojí, pretože ideologicky nevyhovujúcich pracovníkov aj tak jednoducho nebolo kým nahradiť. Komunisti tak namiesto represálií, pristúpili na presvedčovaciu taktiku. Väčšina členov historickej obce na ich požiadavky pristúpila. Na ich práci sa to v prvom období (1948 – 1950) prejavilo len málo, ak neberieme do úvahy fakt, že mnohé práce sa začínali a končili citátmi „klasikov marxizmu-leninizmu“ a najmä Stalina. V inom prípade by nemali šancu na publikovanie.⁴⁵²

V prípade SAVU bol prijatý program výchovy, resp. prevýchovy za účelom vychovania už spomínaných „socialistických vedcov“. Vedeckí pracovníci museli povinne študovať sovietsku literatúru, ktorú následne vykazovali v mesačných pracovných výkazoch. Vedenie SAVU koncom roka 1949 pohrozilo, že neschváli výkaz činnosti tým pracovníkom, ktorí v tomto smere nevykážu náležitú aktivitu.⁴⁵³ V tomto období začal na akadémii aj pravidelný kurz ruštiny. Roku 1950 sa všetci asistenti⁴⁵⁴ museli podrobiť skúške z ruského jazyka. Od roku 1949 sa uskutočňovali povinné politické školenia zamestnancov SAVU - fakticky išlo o kurzy marxizmu-leninizmu. Do konca roka museli zamestnanci prejsť preskúšaním. U mladých, resp. novoprijatých pracovníkov boli už podobné znalosti striktné vyžadované ako podmienka prijatia. V tomto prípade už vládna moc nebola pripravená na kompromisy a pri prijímaní nových asistentov bol potrebný súhlas Vedeckej rady KSS.

451 Napriek zákazu prednáškovej činnosti mohol ďalej pracovať aj Daniel Rapant. V roku 1950 bol uväznený Belo Polla a už v roku 1947 Vendelín Jankovič.

452 Podľa obežníka vypracovaného Igorom Hrušovským 4. mája 1950 bolo možné publikovať len práce “z hľadiska metodologického vypracovávaného na zásadách marxizmu-leninizmu”. ÚA SAV, f. SAVU, k. 2. Obežník č. 18/50.

453 ÚA SAV, f. SAVU, k. 2, Pracovné výkazy vedeckých pracovníkov (18. 11. 1949).

454 T. j. mladí vedeckí pracovníci v pozícií dnešných doktorandov.

Realita sa však od príkazov prichádzajúcich zo stranického vedenia často zásadne odlišovala. Režim v tomto období ešte nemal prostriedky na splnenie svojich cieľov. Chýbala napríklad sovietska literatúra, ktorú by bolo možné študovať. Neexistovali tiež kvalifikovaní lektori marxizmu-leninizmu. Narýchlo vyškolení ideológovia a propagandisti mohli viesť kurzy v továrňach, neboli však rovnocennými partnermi vysokoškolsky vzdelaným odborníkom. Začiatkom roka 1950 výbor KSS pri SAVU konštatoval: „*Vedeckí pracovníci, kladú špecifické otázky, na ktoré lektori nie sú schopní odpovedať.*“⁴⁵⁵ Tieto úlohy museli byť prenechané osobám s dostatočným vzdelaním, ktorých bol zúfalý nedostatok.⁴⁵⁶

V období rokov 1948 – 1949 ešte neexistovala ani systematickejšia ideologická kontrola prác a plánov, tak ako tomu bolo neskôr. K sovietyzácii vedy a výskumu totiž patrili aj nové metódy práce – kolektivismus a plánovanie. Aj vedecký výskum sa mal zapojiť do prípravy prvej päťročnice. Jednotlivé ústavy tak s prihliadnutím na päťročný plán, vypracovávali plány činnosti, ktoré posielali vedeniu akadémie. Aj v tomto prípade však skutočnosť zaostávala za očakávaniami. Plány boli väčšinou buď v snahe zohľadniť všetky požiadavky vládnej moci nereálne, alebo predstavovali len jednoduchý zoznam pracovnej činnosti jednotlivých pracovníkov, v ktorom však chýbali komunistickými ideológmi vyžadované kolektívne projekty sovietskeho typu.

Len dočasným nezaujmom štátnej moci a jej ideológov o Historický ústav SAVU možno vysvetliť, že v roku 1949 sa jeho predsedom stal Alexander Húščava, ktorý sa s pomocou Teodora Lamoša podujal zorganizovať archívny súpis na Slovensku a výskum archívu v Levoči. Archívny výskum, zameraný na materiál hlavne pre obdobie 16. – 18. storočia, mal byť prípravou na projekt syntézy dejín Slovenska, ktorý sa začal už pre rokom 1948 pod názvom *Monumentálne dejiny Slovenska*. Prvá časť, *Slovensko v praveku* vyšla už v roku 1947, na ďalších častiach pracoval Vojtech Ondrouch (antika) a Ján Dekan (Veľkomoravská ríša). Monumentálne dejiny neboli tradičnou syntézou dejín, mali byť tvorené zbierkou monografií. Podobne ako Bokesovu syntézu ich však postihol osud prác „prechodného obdobia“ medzi rokom 1945 a upevnením komunistického režimu. Napriek svojim nesporným kvalitám skončili v takmer úplnom zabudnutí. A to aj napriek tomu, že Ján Dekan svoju časť o Veľkej Morave⁴⁵⁷ (vyšla v roku 1951) napísal v marxistickom duchu. Jeho opis Veľkej Moravy ako štátu, kde vládol politicko-správny dualizmus, navyše s minimálnym českým jazykovým a etnickým vplyvom, však už nezapadal do žiaduceho obrazu prvého štátu Čechov a Slovákov. Ján Dekan sa tak, ako mnohí ďalší, mohol presvedčiť, že historikovi v socialistickej dikatúre nestačí svoju prácu postaviť na marxistických základoch, ale že s ich využitím sa musí dopracovať aj k „správnym“ záverom.

Stranícki ideológovia v 50. rokoch však potrebovali čo najrýchlejšie vyprodukovať prehľad dejín Slovenska, ktorý by spĺňal obe tieto podmienky. Ukázalo sa, že dôkladný, ale pomalý postup, postavený na archívnom výskume, nevyhovoval novým požiadavkám kladeným na slovenskú historickú vedu. Na začiatku roku 1949 (5. 2.) to isté skonštatoval aj Zbor

455 ÚA SAV, f. SAVU, k. 53, Školenie zamestnancov SAVU – návrh ZOKSS pri SAVU 13. 1. 1950.

456 Podobný problém mali v 50. rokoch všetky východoeurópske komunistické totality.

457 DEKAN, Ján. *Slovenské dejiny II. Začiatky slovenských dejín a ríša Veľkomoravská*. Bratislava : SAVU, 1951.

predsedov vedeckých ústavov, ktorý navyše kládol dôraz na výskum najnovších dejín. Táto „netrpelivosť“ a snaha písať dejiny rýchlo a bez náležitého výskumu prameňov sa pre zakladateľské obdobie marxistickej historickej vedy stala charakteristická. V roku 1949 sa tiež po prvý raz objavila požiadavka doplnenia plánu ústavu metodologickou problematikou. Jaroslav Dubnický predniesol prednášku *Historický materializmus ako metóda historického výskumu*. V následnej diskusii sa však ukázalo, že väčšina prítomných historikov si nevedela predstaviť, akým spôsobom by sa dali touto novou metódou písať dejiny⁴⁵⁸, čo jasne naznačilo problémy, s ktorými sa marxistická historická veda musela v nasledujúcich rokoch vyrovnávať.

Vypracovanie marxistického prehľadu slovenských dejín sa dostalo aj do sféry ideologickej propagandy. Keď sa v roku 1949 vyhlasovali rôzne plány a záväzky pri príležitosti nadchádzajúceho 9. zjazdu KSČ, Historický ústav SAVU sa zaviazal napísať hospodárske, politické a sociálne dejiny Slovenska z hľadiska historického materializmu⁴⁵⁹. Mal to byť prvý významnejší doklad existencie slovenskej marxistickej historiografie. Plánovaný bol pomerne stručný (300-500 strán) prehľad dovtedajších znalostí o dejinách Slovenska prepracovaných v duchu marxizmu, ktorý mal tvoriť základnú príručku v školách a pre učiteľov dejepisu. Predstavu SAVU o spôsobe vzniku takéhoto prehľadu podal Jozef Štolc, prednosta vedeckých ústavov SAVU, Ladislavovi Novomeskému, povereníkovi školstva, vied a umení. Táto správa ukazuje, že v predstavách funkcionárov skutočne panovalo presvedčenie o zásadných prednostiach marxistickej historickej vedy, ktorá mala byť schopná zvládnuť úlohy, na ktoré „buržoázna“ veda nestačila: „*Vec nemožno posudzovať z hľadiska buržoáznej historiografie, ktorá tvrdí, že dnes ešte nemožno napísať slovenské dejiny (t. j. z objektivistického hľadiska), že vraj sú nevyhnutné najprv monografické práce.*“⁴⁶⁰ Komunisticí funkcionári námietky o nutnosti prípravných monografií očividne považovali len za výhovorky a pozostatky nemarxistického myslenia: „*Takéto práce [monografie] však umožňujú akademickým historikom utápať sa v drobných a vedľajších problémoch a strácať z očí hlavné línie, zákonitosti historického vývinu.*“⁴⁶¹ Celá práca bola zverená historikom, o ktorých bol predpoklad, že budú schopní vo svojej práci aplikovať marxizmus a historický materializmus. Členovia prípravnej komisie v zložení Jaroslav Dubnický (vedúci projektu), Miloš Gosiorovský, Ján Dekan a Ján Tibenský mali vypracovať osnovu práce ešte v roku 1949 a celé dielo malo byť vydané už 1. januára 1951. Príprava toho diela mala pre stranické orgány veľký význam, najmä z hľadiska propagandy. Bol to preto prvý projekt, ktorý mal byť pod neustálou stranickou kontrolou, od výberu autorov až po schválenie obsahu. Celý plán vydania marxistických dejín Slovenska sa neskôr ukázal ako absolútne nereálny a nesplniteľný. Po prvý raz sa tak prejavila vznikajúca nekompatibilita medzi reálnymi možnosťami

458 napr. Branislavovi Varsikovi nebolo jasné ako sa má prakticky vedecký materializmus aplikovať na slovenské dejiny, Belo Polla po prednáške oponoval, že historický výskum musí vychádzať z faktov a nie z ideí Pozri: ÚA SAV, f. SAVU, k. 12, Zápisnica z pracovnej porady HÚ SAVU 8. 6. 1949.

459 Záväzky z roku 1949 boli pomerne široko medializované – 31. 5. 1949 boli uverejnené v Pravde.

460 ÚA SAV, f. SAVU, k. 12, Obežník všetkým vedeckým ústavom.

461 Tamže.

a plánmi, ktoré Historickému ústavu vnucovali stranické orgány, ale aj prehnane „horliví“ historici-marxisti typu Jaroslava Dubnického.

Skutočný prelom v ideologizácii a väčšej kontrole slovenskej historiografie nastal až v roku 1950. Do určitej miery je možné tvrdiť, že práve tento rok by mohol byť dátumom vzniku marxistickej historiografie na Slovensku. Príčin bolo viacero. V roku 1950 bol zrušený Historický odbor Matice Slovenskej, nie celkom korektne považovaný za baštu pozitivistckej historickej vedy. Každopádne však združoval viacero historikov s negatívnym postojom k marxizmu ako historickej metóde. V tomto roku bol tiež schválený nový vysokoškolský zákon, ktorý na čas odstavil vedecký výskum na univerzite na druhú koľaj. To znamenalo koncentráciu historického výskumu do Historického ústavu SAVU, čo samozrejme zvýšilo jeho dôležitosť. Výsledkom bol väčší záujem štátnej moci a stranických orgánov na jeho fungovaní, čo priamo súviselo so všeobecným rastom záujmu o vedu a výskumy. To sa jasne ukázalo na výsledkoch 9. zjazdu KSS (24. – 27. 5. 1950), ktorý, okrem iného, načrtol hlavný, záväzný smer marxistickej historickej vedy na Slovensku. Poslednými dôležitými udalosťami roka 1950 boli vymenovanie prominentných historikov-marxistov Jaroslava Dubnického za predsedu Historického ústavu a Miloša Gosiorovského za externého vedúceho Katedry československých dejín a archívnictva. Ich úlohou mala byť hlavne kontrola a zabezpečenie práce na prehodnocovaní slovenských dejín v zmysle stranických požiadaviek. Správny zbor SAVU dal Dubnickému prednosť pred Branislavom Varsikom. V tomto období už pri rozhodovaní o osobe predsedu ústavu bola dôležitejšia schopnosť zabezpečiť „správne“ ideologické smerovanie historickej vedy ako pracovné výsledky a skúsenosti.

Z hľadiska ďalšieho vývoja slovenskej historickej vedy bolo najdôležitejšou udalosťou roka 1950 vystúpenie generálneho tajomníka ÚV KSS Štefana Baštovanského na 9. zjazde KSS. Vo svojej reči sa venoval aj kultúrnej a vedeckej politike na Slovensku. V jeho prejave sa odráža zvýšený záujem komunistov o vedu aj kultúru. Zjazd slovenských komunistov naväzoval na tézy, ktoré predtým na zjazde KSČ predniesol Václav Kopecký. Ten vo svojom prejave načrtol budúcnosť vedy v komunistickom Československu: „*Je treba „uviesť československou vedu na nové cesty, dáti ji nového ducha, nové určenie a nové poslaní, což je nyní problémem preorientace ve všech úsecích vědecké činnosti.*“⁴⁶² Podstatou tejto zmeny mal byť bezpodmienečný prechod vedy na „svetový názor dialektického materializmu, ktorý vychádza z marxizmu-leninizmu, vědy všech věd“.⁴⁶³ Kopecký už tiež veľmi konkrétne varoval pred nebezpečenstvom buržoázneho nacionalizmu, ktorý sa mal v nasledujúcich rokoch stať jednou z najčastejšie spomínaných hrozieb: „*Jsme povinni potírati pozůstatky buržoasního nacionalismu a jakékoliv nacionalistické tendence ... kdy vlivy buržoazního nacionalismu a nacionalistické sklony mohou působiti nejvýš škodlivě.*“⁴⁶⁴

V roku 1950 si komunisti začali viac uvedomovať možnosti využitia spoločenských vied za účelom propagandy a presadzovania marxistickej ideológie doma aj v zahraničí. Takéto úlohy však mohli plniť iba ľudia, ktorí sa k marxizmu nielen formálne hlásili, ale boli ho

462 NA ČR, f. Praha IX. sjezd, k. 67, aj. 112, Václav Kopecký - prejav na 9. zjazde KSČ

463 Tamže.

464 Tamže.

schopní aj aplikovať v praxi, čo predstavovalo základný problém slovenskej historickej vedy. Štefan Bašťovanský sa o stave historického výskumu vyjadril veľmi kriticky: „*Slovenská historická veda zaostáva za socializačným vývojom slovenského života a nenapomáha budovateľskému úsiliu robotníckej triedy. ...Od našej historickej vedy očakávame rozpracovanie jednotlivých dôležitých období našich národných dejín, najmä so zreteľom na boj a zápas nášho ľudu, na boje pokrokových tried našej národnej minulosti, a to na podklade metódy historického materializmu ... Historická veda sa teda musí vyvíjať v súvislosti s konkrétnymi úlohami nášho hospodárskeho a verejného života.*“⁴⁶⁵ Komunistická strana v podstate požadovala, aby sa história zmenila na propagandistickú vedu, ktorá mala pružne reagovať na aktuálne ideologické požiadavky stranického vedenia.

Následne Bašťovanský načrtnol, ako si predstavuje ďalší vývoj: „*Veda musí byť oprostená od nánosu cudzích nepriateľských ideológií a prvkov: od formalizmu, dekadencie, kozmopolitizmu, klerikalizmu a buržoázneho nacionalizmu, od ideovej bezzásadovosti, estétskeho hračkárstva atď. Našich vedeckých pracovníkov musíme viesť k tomu, aby prekonali v sebe prepätý individualizmus a osvojili si metódy kolektívnej práce. Musíme ich presvedčiť o nutnosti plánovanej vedeckej činnosti ... orientovať ich prácu na riešenie veľkých aktuálnych otázok nášho života ... Takýmto požiadavkám môže vyhovieť len vedecký pracovník, ktorý sa ... opiera o teóriu marxizmu-leninizmu. ... Sme toho náhľadu, že naši vedeckí pracovníci by mali smelšie čerpať z bohatých studní našich národných dejín ako doteraz. Treba celú slovenskú vedu postaviť na pevný základ marxizmu-leninizmu, udomáčniť v nej bez výhrad metódu dialektického a historického materializmu.*“⁴⁶⁶ Tento prejav ukázal v celej hĺbke stalinistický dogmatizmus, nepripúšťajúci ani náznak odchýlky od „kánonu“ schváleného straníckymi ideológmi. Nerešpektovanie aktuálnych noriem znamenalo okamžité obvinenie zo šírenia niektorého druhu „nepriateľskej ideológie“.

Skutočnosť, že Bašťovanského prejav bol považovaný za oficiálny program slovenskej (nie) historickej vedy na ďalších zhruba desať rokov, dokazuje aj okamžitá reakcia SAVU, ktorá ho odoslala na všetky ústavy vo forme obežníka s dodatkom, že tento referát bude platný ako generálna línia pre všetky zložky vedeckého a umeleckého tvorenia. Všetci členovia SAVU si mali bezpodmienečne osvojiť zásady v ňom vyslovené a vo svojej vedeckej činnosti sa nimi riadiť. Vedenia ústavov boli následne povinné zabezpečiť, že aj práca externých spolupracovníkov sa bude uberať smerom, aký určil vo svojom referáte Štefan Bašťovanský. 9. zjazd tak môžeme považovať aj za oficiálny začiatok obdobia dogmatického stalinizmu v slovenskej historickej vede. Dôležitým výsledkom zjazdu bolo aj „odhalenie“ tzv. buržoáznych nacionalistov na Slovensku. Boj proti tejto „ideologickej úchyľke“ mal byť podľa Bašťovanského vedený pomocou previerok a čistiek aj medzi vedeckými pracovníkmi a študentmi. Problém buržoázneho nacionalizmu, ktorý vznikol ako zmes mocenského boja v strane a aplikácie stalinistickej filozofie zostrojujúceho sa triedneho boja, zásadne a dlhodobo ovplyvňoval konštruovanie slovenského marxistického národného príbehu.

465 ÚA SAV, f. Historický ústav, k. 1, Správa o činnosti za rok 1950.

466 ÚA SAV, f. SAVU, k. 13, K IX. zjazdu KSS – referát s. Bašťovanského, Hlavné smernice kultúrnej politiky na Slovensku (31. 5. 1950).

Na SAVU spôsobili výsledky zjazdu okamžitú reakciu a zmenu pomerov. Očividná bola snaha o zvýšenie ideologickej úrovne vedeckých pracovníkov. Takmer okamžite bola nariadená povinná kritika a sebakritika predsedov ústavov, riaditeľov aj asistentov. Všetci museli bezpodmienečne predniesť kritiku svojej činnosti – požadovalo sa najmä priznanie ideologických nedostatkov „z hľadiska marxizmu-leninizmu a budovateľského úsilia republiky“. Rovnaký proces sa koncom mája 1950 odohral aj na jednotlivých fakultách univerzity. Tiež bolo nariadené prerobiť pracovné plány ústavov podľa uznesení zjazdu. Plánovanie malo byť pružné, plány bolo nutné revidovať a prispôbovať praktickým potrebám. V skutočnosti to znamenalo, že najmä spoločenské vedy museli úzkostlivo sledovať aktuálne vyhlásenia a predstavy mocenských štruktúr, aby mohli okamžite reagovať na najaktuálnejšie mocenské zvraty.

Nutnosť neustále sa prispôbovať aktuálnym ideologickým potrebám do značnej miery znemožňovala dlhodobjšie plánovanie výskumnej práce. Línia strany sa mohla meniť zo dňa na deň, čím sa z predtým väčšinového názoru stávala nebezpečná úchyľka a z hrdinov zločinci⁴⁶⁷. Vedenie SAVU si tento problém zrejme uvedomovalo a v obežníku z roku 1950 otvorene oznamovalo, že ak sa práca vedeckého pracovníka stane neaktuálnou, treba prípad predložiť predsedníctvu, ktoré rozhodne, či treba pokračovať alebo začať s novým projektom. Predsedníctvo akadémie hneď po májovom zjazde KSS skoncipovalo obežník, ktorý rozposlalo na všetky ústavy. Tento dokument obsahoval hlavné body referátu Štefana Baštovanského. Jasne z neho vyplýva, že jeho zostavovatelia si veľmi dobre uvedomovali jeho mimoriadnu dôležitosť a vedeli, že humanitné vedy budú odteraz pod drobnohľadom straníckeho vedenia. Stranícke zjazdy KSC a KSS dali vývoju historickej vedy v Československu jasné mantinely, pričom bolo jasné, že každé „vybočenie“ bude tvrdo postihované. Na SAVU a jej Historickom ústave tak „skutočné“ obdobie stalinizmu začalo jedným pomerne krátkym obežníkom, ktorý v niekoľkých bodoch definoval hlavný smer vývoja vedeckej práce na nasledujúce roky. Konkrétnym výsledkom 9. zjazdu sa v rámci humanitných vied stala rezolúcia definujúca jediný možný spôsob vedeckej práce:

- 1.) Prvoradou úlohou je boj proti buržoáznemu nacionalizmu.
- 2.) Vzorom a prvoradým spojencom je sovietska veda.
- 4.) Stála potreba kritiky a sebakritiky.
- 5.) Nutnosť zbaviť sa vedeckého izolacionizmu, ale len voči štátom Východného bloku⁴⁶⁸.

Pri prednášaní kritiky a sebakritiky pracovníkov Historického ústavu 6. 7. 1950 predniesol Jaroslav Dubnický svoju predstavu marxistickej historickej vedy: „*Dnes naša spoločnosť potrebuje len vedu vysoko ideologickú. Dejepis musí mať súvislosť s praxou triedneho boja a historik musí strániť triednemu boju proletariátu. Objektivistická metóda v histórii je maskovaná forma buržoáznej straníckosti.*“⁴⁶⁹ Bola to v rámci slovenskej historickej obce prvá jasná definícia marxistickej historiografie, tak ako bola chápaná v období 50. rokov.

467 Kariéra predsedu ÚV KSS Baštovanského skončila už v roku 1952 na základe obvinenia so spolupráce s ľudáckym režimom v rokoch 1939 – 1945.

468 ÚA SAV, f. SAVU, k. 2, Obežník (31. 5. 1950)

469 ÚA SAV, f. SAVU, k. 2, Zápisnica o zasadnutí všetkých pracovníkov SAVU 6.7. 1950.

Vysvetľovala jej požiadavky a pomenovala jej odlišnosť od pozitivistickej metódy, ktorú zároveň zavrhla ako ideologicky nesprávnu.

Nové pomery sa mali premietnuť do plánu na rok 1951. Plán pokračovania v súpise archívov bol definitívne odmietnutý (hoci tento projekt mal pokračovať do roku 1953). Oficiálnym dôvodom bolo, že nezohľadňoval „... ideologické prehlbovanie a aplikáciu marxizmu-leninizmu v tvorivej historickej práci a bol zábranou pre dôsledné rozvinutie nových kolektívnych foriem historickej práce, podloženej teóriou historického materializmu“⁴⁷⁰. Upustilo sa aj od prípravy plánovaných stručných slovenských dejín – kvôli nevyriešenosti a nepreskúmanosti základných problémov, metodologických aj vedeckých. Pôvodne sa mali marxisticky reinterpretovať fakty zo starších syntéz a monografií, čo malo umožniť rýchlu prácu bez archívneho výskumu. Takáto predstava sa však ukázala ako iluzórna. Staršia historiografia sa nevenovala témam, ktoré tá marxistická považovala za kľúčové (triedne boje, hospodárske dejiny, dejiny proletariátu a komunistickej strany). Navyše, čo bolo ešte dôležitejšie, keďže marxizmus delí dejiny podľa jednotlivých spoločenských formácií, bolo nutné vytvoriť aj novú periodizáciu. To boli úlohy, ktoré nebolo možné vyriešiť s takým malým počtom ľudí, ani v takom krátkom čase ako bolo plánované. Trvalo ešte ďalších šesť rokov, kým sa podarilo vypracovať syntetickú prácu o dejinách Slovenska v marxistickom duchu, ak za ňu považujeme kapitoly v *Přehlede československých dějin*. Celý proces rýchleho presadzovania historického materializmu do slovenskej historiografie mal zaujímavé následky. Na jednej strane nebol ústav schopný vyprodukovať marxistickú monografiu, na druhej strane tu bol *Obežník vedeckým ústavom SAVU* (4. 5. 1950), ktorý zakazoval uverejňovanie prác, ktoré neboli postavené na základoch marxizmu-leninizmu⁴⁷¹. To vytvorilo tragikomickú situáciu, keď sa nedalo publikovať prakticky nič.

Pracovný plán na rok 1951 vytýčil hlavné poradie výskumných úloh takto: dejiny KSČ, dejiny revolúcií, vývoj kapitalizmu v priemysle a roľnícka otázka. Spracované a ideologicky nespochybniteľné témy mali byť čo najskôr publikované. Z uvedeného vyplýva, že až plán na rok 1951 bol orientovaný na aktuálne požiadavky komunistickej moci a aspoň sľuboval splniť to, čo strana od marxistickej historiografie požadovala. Okrem pomerne všeobecných úloh sa už objavili aj celkom konkrétne požiadavky, ktoré predniesol Ladislav Novomeský, v tomto období poverený vedením SAVU. Išlo o revíziu prác Daniela Rapanta⁴⁷² a diskusiu so západnou historiografiou (v jazyku marxistov „neustále odhaľovanie falzifikátorov histórie na Západe formou polemík“). Dôležité bolo aj zničenie mýtov o veľkých postavách prvej republiky, najmä Masarykovi a Štefánikovi, na ktoré mal byť podniknutý otvorený útok s následným odsúdením. Významnú pozíciu mala aj proticirkevná propaganda. Slovenská historiografia mala vytvoriť nový výklad dejín, postavený na rozhodujúcej úlohe triedneho boja, zavrhujúceho tzv. buržoázny a náboženský výklad minulosti aj s jeho hrdinami. Tieto požiadavky spolu s plánovanými výskumnými témami na rok 1951 sa dajú považovať za prvé konkrétne predstavy, čo by mali byť hlavné body slovenského

470 ÚA SAV, f. SAVU, k. 14, Zhodnotenie roku 1950.

471 Na základe toho príkazu neboli uverejnené Varsikove *Dejiny Košíc I* a Pollove *Martinské memorandum*.

472 Malo ísť o odmietnutie Rapantovej interpretácie revolúcie rokov 1848 – 1849.

marxistického národného príbehu. Na druhej strane tiež poukazujú na skutočnosť, že v predstavách komunistických ideológov mala nová marxistická historiografia v prvom rade podporovať marxistickú propagandu. Marxistická historiografia si tak osvojila požiadavky prednesené na 9. zjazde KSS a na základe nich sa snažila rozpracovávať témy, ktoré komunistické vedenie považovalo za kľúčové z hľadiska svojich ideologických potrieb.

Tento ambiciózny plán však nerešpektoval reálnu situáciu na Historickom ústave. Už pri pohľade na jeho formu sa nedá ubrániť pocitu, že jeho hlavnou úlohou bolo ukázať, ako iniciatívne ústav prebral požiadavky 9. zjazdu. Skutočná situácia v slovenskej historickej vede sa však od roku 1949 príliš nezmenila. Ak v hodnotení práce v roku 1950 Jaroslav Dubnický konštatoval, že v slovenskom dejepisectve je kvôli ideovo-politickému preorientovávaniu a metodologickej neujasnenosti kritický stav⁴⁷³, plán na ďalší rok to nemohol zmeniť. Predseda ústavu Dubnický, ktorý bol zodpovedný za jeho ideologickú orientáciu, sa mu okrem nárazových akcií, ako boli prípravy plánov a ideologické prednášky, prakticky nevenoval. Zmena nastala až keď bol za administratívneho riaditeľa vymenovaný Ľudovít Holotík, ktorý, ako vôbec prvý, začal s koncepciou premenou Historického ústavu na hlavné pracovisko slovenskej marxistickej historickej vedy. Po zhodnotení práce ústavu za prvý štvrtrok roku 1951 skonštatoval, že ústav má zásadné nedostatky „ideologického charakteru“, dokonca vyslovil podozrenia, že u niektorých pracovníkov sú schválne. Tiež kritizoval neznalosť a neodbornosť viacerých historikov⁴⁷⁴.

V polovici roka 1951 sa ukázalo, že pôvodný plán sa ani približne neplní, čo si vyžiadalo krízovú schôdzu ústavu. Porada bola neobyčajne otvorená a po troch rokoch sa tu pomenovali zásadné problémy. V prvom rade neexistovali páky, ako prinútiť externých pracovníkov ústavu (ktorých bola väčšina) k tomu, aby plnili svoje záväzky. To sa týkalo aj predsedu Jaroslava Dubnického – kritici mu vyčítali, že sa nezúčastňuje práce ústavu. Hovorilo sa aj o nereálnosti predkladaných plánov: „*Navrhovatelia chápali riešenie aktuálnych historických problémov, nedostatočne však premysleli ich poradie a realizovanie.*“⁴⁷⁵ Na ústave si konečne uvedomili, že ak chcú produkovať marxistické dejiny, je nutné, aby vedeckí pracovníci ovládali marxizmus-leninizmus spolu s jeho najnovšími trendmi. Na základe týchto poznatkov bol následne vypracovaný reálny plán, ktorý určil dve základné úlohy. Mal byť zabezpečený rýchly a kolektívny vedecký rast, čo v praxi znamenalo pravidelné a stále odborné školenia, vedecké aj ideologické. Zároveň s nárastom kvality pracovníkov sa malo začať pracovať na príručke o československých dejinách, konkrétne na jej slovenskej časti. Tento projekt zároveň spĺňal aj požiadavku kolektívnej práce na ústave. Prijatie nového plánu tiež znamenalo návrat ku klasickému archívnemu výskumu a nutnosti písania štúdií, ako príprav na budúce monografie. Nezabúdalo sa ani na boj proti nepriateľským ideológiám, najmä proti buržoáznemu nacionalizmu – ústav pripravoval zborník, do ktorého každý musel prispieť štúdiou na túto tému.⁴⁷⁶

473 ÚA SAV, f. SAVU, k. 13, Pracovný plán na rok 1951.

474 ÚA SAV, f. SAVU, k. 14, Porada sekcie pre najnovšie dejiny (19. 4. 1951).

475 ÚA SAV, f. SAVU, k. 13, Nový plán na obdobie 1. 9. – 31. 12. 1951.

476 Okrem toho každý pracovník mal vo svojom voľnom čase odhaľovať literatúru presiaknutú buržoáznym nacionalizmom.

Pre analýzu vývoja slovenskej marxistickej historiografie sú dôležité oba plány z roku 1951. Zadefinovali hlavné úlohy slovenskej marxistickej historiografie, ktoré sa v priebehu rokov prakticky nemenili. Nosné témy nového marxistického národného príbehu však nevyšli priamo z prostredia historickej obce, ale boli sem implementované z prostredia komunistickej strany. Marxistická historiografia si ich však osvojila a na ich základe a pod stálou straníckou kontrolou začala formovať požadovanú, novú verziu národných dejín.

V prvých rokoch formovania slovenskej marxistickej historiografie bola, vedľa nového výskumu, nemenej dôležitá aj reinterpretácia kľúčových udalostí národných dejín podľa ideologických potrieb nového režimu. Zásadnou zmenou museli prejsť hlavne dejiny prvej republiky. Hlavným zámerom bolo zlikvidovať zažitý obraz o demokratickom a relatívne slobodnom štáte, ktorý vznikol z vôle západných mocností na základe činnosti ľudí ako boli Masaryk, Štefánik alebo Beneš a bojov československých légii. Tento koncept sa stal pre vládnú moc absolútne neprijateľný a jednou z hlavných úloh marxistickej historiografie bolo dejiny tohto obdobia prepísať na základe statí hlavných straníckych ideológov. Základným konceptom mal byť zásadný vplyv „Velkej októbrovej socialistickej revolúcie (VOSR)“ (a boja pracujúcich) všeobecne na vznik republiky, „demýtizovanie“ najznámejších postáv minulosti, zdôraznenie významnej úlohy komunistov počas trvania Československa a poukázanie na utláčateľský postoj režimu k proletariátu. Podobným štýlom mali byť písané aj dejiny SNP. Povstanie malo byť heroickým obdobím komunistov, od neho sa mal odvíjať ich nárok na moc v štáte a hlavne na vedúce postavenie na Slovensku. Aj tu mali hrať hlavnú úlohu práce vedúcich komunistických funkcionárov, nie však tých, ktorí boli obvinení z buržoázneho nacionalizmu. Radikálnou revíziou prešlo aj hodnotenie revolučných rokov 1848 – 1849. Revolúcia sa z obdobia národnej slávy zmenila na obdobie národného zlyhania a kontrarevolučného postoja. Hlavnou autoritou, na základe ktorej táto zmena prebehla boli Karol Marx a Friedrich Engels.

Významnú úlohu v marxistickej historiografii mal mať aj boj proti náboženstvu a cirkvám, najmä pomocou neustáleho poukazovania na ich negatívnu úlohu v dejinách. Nakoniec tu bola špecificky slovenská nutnosť podporovať boj proti buržoáznemu nacionalizmu, čo sa malo diať hlavne zdôrazňovaním bratského vzťahu českého a slovenského národa počas celého trvania ich dejín a zároveň odmietaním slovenských „separatistických tendencií“. V tomto ohľade sa marxistická historiografia vracala k niektorým konceptom prvorepublikových čechoslovakistických historikov.

Práca marxistických historikov v 50. rokoch spočívala najmä vo vyplnení dopredu daných tém obsahom, ktorý by korešpondoval s očakávaniami ideológov a propagandistov režimu. Objektivistická metóda bola zavrhnutá ako „buržoázny prežitok“ a historiografia bola definovaná ako triedna a ideologická veda, ktorá mala pomáhať pri budovaní „socialistického názoru“ a podporovať „boj robotníckej triedy“. Aby história v skúmanom období takou vedou bola, museli byť historici zvlášť ideologicky vyškolení. V snahe čo najrýchlejšie naučiť historikov teóriu marxizmu-leninizmu, vštepiť im jeho ideológiu, metodológiu a schopnosť jeho praktickej aplikácie, Historický ústav dokonca vedome v značnej miere rezignoval na vedeckú prácu. Roky 1951 – 1952 boli už súčasníkmi označené za obdobie stagnácie

slovenskej historickej vedy. Nebolo vyprodukovaných ani dosť článkov, aby mohol bez problémov vyjsť Historický zborník.⁴⁷⁷ V roku 1951 sa skladal len zo starších štúdií a prekladov, v roku 1952 ho tvorili príspevky o buržoáznom nacionalizme, ktoré mali pôvodne vyjsť v samostatnom zborníku. Historický ústav však už pracoval na dlhodobějších plánoch syntézy slovenských dejín, ktoré mali úplnú prioritu.

V roku 1951 z pera Miloša Gosiorovského vyšla prvá historická marxistická monografia *Príspevok k dejinám slovenského robotníckeho hnutia*. Táto práca vyvolala až prehnane oslavné reakcie a Gosiorovský za ňu dostal aj ocenenie. Kniha sa zaoberala robotníckym hnutím na Slovensku v 19. storočí a bola označená za priekopnícku. V skutočnosti je táto práca fakticky kompilát alebo dokonca plagiát českých a maďarských prác⁴⁷⁸, takže jej skutočný prínos bol aj v tej dobe sporný. Monografia v plnej miere ukázala limity Gosiorovského historickej práce, ktoré nikdy nepresiahli horizont jednoduchej opisnosti doplnenej citátmi klasikov marxizmu-leninizmu - v tomto ohľade kniha predstavovala typický produkt prvého obdobia stalinského dogmatizmu. Pre obdobie 50. rokov je príznačné, že prvú marxistickú monografiu napísal autodidakt s povrchným vzdelaním, zatiaľ čo erudovaní historici museli absolvovať ideologické a vedecké školenia, aby boli uznaní za skutočne marxistických historikov a mohli svoje práce publikovať. Miloš Gosiorovský sa však v tej dobe do určitej miery vymykal klasickému prostrediu profesionálnych historikov. Na univerzite aj na SAVU pracoval len externe, jeho hlavnou náplňou práce bola funkcia v predsedníctve ÚV KSS.

477 Jediné odborné historické periodikum. Jeho vydávanie prevzala akadémia od zaniknutého Historického odboru MS.

478 Historik Ján Mlynárik tvrdí, že Gosiorovský doslovne opísal stať slovenského sociálneho demokrata Jána Počiska z publikácie *Dejiny sociálnej demokracie na Slovensku*. Pozri: MLYNÁRIK, Rozdvojené ref. 149, s. 13.

Upevnenie ideologickej kontroly historickej vedy po roku 1953

Je zaujímavé, že v rámci príprav na založenie SAV v rokoch 1952 – 1953 sa do jej najvyšších orgánov pôvodne počítalo aj s dvoma historikmi. Miloš Gosiorovský bol stranou navrhnutý ako jeden z kandidátov na predsedu a Ludovít Holotík bol hlavným kandidátom na miesto tajomníka. Obaja boli nakoniec neúspešní. Voči Gosiorovskému v priebehu roku 1953 vznikli kádrové výhrady, pre ktoré bol odvolaný zo všetkých straníckych funkcií a Holotík bol po diskusiách v predsedníctve a na sekretariáte ÚV KSS nakoniec odmietnutý pre neskúsenosť a nedostatočné vedecké výsledky. Napriek tomu Ludovít Holotík v tomto období ostával vedúcou postavou slovenskej historickej vedy. Na ustanovujúcej schôdzi sekcie spoločenských vied pri príležitosti vzniku SAV podal do tej doby najpodrobnejšie predstavenie plánov a úloh marxistickej historiografie na Slovensku⁴⁷⁹.

Najprv sa zamerl na vysvetlenie prečo je tzv. buržoázna história nepoužiteľná. Podľa neho takáto história slúžila triednym záujmom buržoázie a zameriavala sa na tie problémy, ktoré mali podporiť jej postavenie a jej ideológiu, ktorá bola z hľadiska marxizmu-leninizmu považovaná za apriórne nepriateľskú. Takýto pohľad bol dôsledkom skutočnosti, že v marxizme neexistoval pojem „objektívny spôsob písania dejín“ tak ako ho chápali pozitivistí. Triedny náhľad na spoločnosť tvrdí, že veda slúži práve vládnucej triede, aby upevnila jej postavenie. Marxistická veda je teda triedna, podporuje však postavenie najdôležitejšej, dejinnej triedy pracujúcich, kým „buržoázna veda“ podporuje reakčné a vykorisťovateľské triedy. Z marxistického pohľadu objektívny pohľad na dejiny znamená postavenie sa na stranu boja pracujúcich tried za spravodlivú, komunistickú spoločnosť.

Holotík vo svojom prejave zavrhuje hlavné témy „starej“ nemarxistickej historiografie ako boli politika buržoázie (strán nezastupujúcich robotnícku triedu) alebo jazykové a etnické problémy. Naopak kritizuje nevšímavosť k hospodárskym problémom, k dejinám pracujúceho ľudu (roľníkom a proletariátu) a jeho oslobodeneckému boju proti všetkým formám útlaku⁴⁸⁰. V novodobých dejinách bolo nutné ukázať, že aj v slovenskom prostredí bolo „rozhodujúcou dejinnou silou“ robotnícke hnutie. Vytvoriť nový národný príbeh z hľadiska „vítazného“ marxizmu-leninizmu si podľa Holotíka vyžadovalo „hlboké prehodnotenie dejín“, ktoré mali byť zbavené „buržoázneho falšovania“ minulosti.

Ludovít Holotík vo svojom prejave načrtnol aj aktuálnu situáciu v slovenskej historiografii. Obdobie pred rokom 1953 charakterizoval ako „... *obdobie príprav, vyhľadávanie kádrov, ich ideologická a odborná príprava, práca sa sústreďovala hlavne okolo* [Historického] *časopisu*...“⁴⁸¹ Historický časopis vznikol v roku 1953 a mal sa stať hlavným profilujúcim periodikom slovenskej marxistickej historiografie.⁴⁸² Na koniec prišlo načrtnutie aktuálnych tém, ktorým sa mal Historický ústav SAV v budúcnosti venovať. Najväčšej pozornosti sa malo dostať dejinám triednych bojov slovenského ľudu v minulosti, aby sa v plnej miere ukázala

479 HOLOTÍK, Ludovít. Nová etapa v rozvoji slovenskej historickej vedy. In *Slovenská akadémia vied, jej uzákonenie a ustanovenie*, Bratislava : SAV, 1953, s. 146.

480 Prvoradý bol boj proti ekonomickému útlaku. Národnostný útlak bol len druhoradý.

481 HOLOTÍK, Nová etapa, ref. 479, s. 148.

482 V tom istom období bol v rámci ČSAV obnovený Československý časopis historický.

zákonitosť cesty robotníckej triedy k víťazstvu. V pláne však boli aj úlohy menej spojené s marxizmom ako bola otázka vzniku a formovania novodobého slovenského národa⁴⁸³. Veľká pozornosť mala byť venovaná vydávaniu prameňov – vo forme diplomatára a špeciálnych prameňov k triednym bojom v slovenských dejinách. To do istej miery znamenalo akceptovanie nevyhnutnosti archívneho výskumu, ktorý sa však mal zameriavať na osvetlenie tzv. progresívnych národných tradícií. Holotík na záver svojho prejavu zdôraznil, že slovenská historiografia svoje úlohy môže dosiahnuť len vtedy, ak bude dôsledne využívať metódy historického materializmu a ak odhalí zákonitosti spoločenského vývoja v podmienkach slovenských dejín.

Už od svojho vzniku sa SAV a najmä jej ústavy spoločenských vied dostali pod prísnu kontrolu stranického vedenia KSS.⁴⁸⁴ SAV musela každý rok sekretariátu a predsedníctvu ÚV KSS predložiť na schválenie plán na ďalšie obdobie, ktorý následne podrobne preskúmalo oddelenie pre vedu, školstvo a kultúru, a to z odbornej aj z ideologickej stránky. Svoje vyjadrenie pridalo aj predsedníctvo ÚV. Následne bol plán vrátený na SAV a prepracovaný podľa nových požiadaviek. Oficiálnym sa stal až po následnom schválení predsedníctvom ÚV KSS.⁴⁸⁵ Pre zostavovanie plánov boli záväzné smernice strany a vlády o rozvíjaní hospodárstva a kultúry štátu. Definovanou úlohou spoločenských vied bolo „*napomáhať rozbjíjaniu nepriateľských ideológií a rozširovanie novej socialistickej, marxisticko-leninskej ideológie*“⁴⁸⁶. Po skúsenostiach s plánmi z rokov 1950 – 1952 stranické orgány neustále zdôrazňovali nutnosť vytvárania realistických a splniteľných plánov na jednotlivé roky.

Strana a vládne orgány vydávali len rámcové a všeobecné požiadavky a nezasahovali priamo do tvorby plánov v ich začiatkovej fáze. Vždy bol rešpektovaný formálny postup – plány na ÚV prichádzali „zdola“ z jednotlivých ústavov a cez predsedníctvo SAV. Po ich schválení však stranické vedenie očakávalo aj ich plnenie a adekvátne výsledky v podobe monografií a syntéz. Tie však z oblasti spoločenských vied prichádzali pomerne pomaly. ÚV KSS si preto dal v roku 1954 vypracovať správu o situácii v spoločenských vedách na Slovensku⁴⁸⁷. IV. oddelenie ÚV (pre školstvo a vedu) pomerne ostro skritizovalo kvalitu a kvantitu vedeckej práce, ktorá podľa stranického vedenia nedosahovala požadovanú úroveň.⁴⁸⁸ Správa následne Historickému ústavu predpísala prioritné témy, ktoré veľmi jasne demonštrovali aktuálne potreby stranického vedenia: „*Naliehavo potrebujeme vedecké práce, ktoré by objasnili z marxistického hľadiska bratské vzťahy českého a slovenského ľudu. Napr. vplyv a význam husitského hnutia v boji slovenského ľudu proti útlaku, spojitost českého*

483 Táto téma mala spojitost s bojom proti buržoáznemu nacionalizmu. Výskum vzniku a formovania slovenského národa mal ukázať dlhodobý český vplyv a bratské vzťahy oboch národov.

484 Spôsob kontroly bol na rozdiel od obdobia SAVU formalizovanejší a mal presný systém.

485 Formálne sa plán ústavu pripravoval takto: Plány sa robili na ústave, predložili sa vedeckým radám, kvôli koordinácii. Z celoštátneho hľadiska boli plány koordinované s ČSAV. Potom sa doplnili a prerobili po vládnom vyhlásení. Následne sa znova prerokovali s ČSAV a so štátnym plánovacím úradom. Pozri: SNA, f. Predsedníctvo ÚVKSS, k. 850, Prehľad vedeckých úloh v SAV na r. 1954 a náčrt výhľadového plánu do r. 1960 (6. 1. 1954).

486 SNA, f. Predsedníctvo ÚVKSS, k. 854, Smernice na zostavovanie plánov (6. 1. 1954).

487 SNA, f. Predsedníctvo ÚVKSS, k. 865, Pripomienky IV. odd. ÚV KSS o situácii v spoločenských vedách (7. 12. 1954).

488 Kritikom vadilo napr. to, že v edičných plánoch sa objavovali stále tie isté témy (napr. Štefánikovská legenda, Listy poddaných) bez toho aby o nich boli publikované nejaké práce.

*obrodeneckého hnutia so slovenským, revolučné roky v polovici 19. storočia, význam českého robotníckeho hnutia pre rozvoj slovenského robotníckeho hnutia, význam vzniku ČSR pre rozvoj slovenského národa.*⁴⁸⁹ Je očividné, že tieto témy mali priamu spojitosť s bojom proti buržoáznemu nacionalizmu. Návrhy tiež ilustrujú priame stranické riadenie historickej vedy, ktorá mala na objednávku vytvárať práce, ktoré mali v boji proti buržoáznemu nacionalizmu zohrávať predovšetkým propagandistickú úlohu. V rámci tejto kampane mal Historický ústav poukazovať na neustále kontakty Čechov a Slovákov a hlavne na trvalý, pozitívny český vplyv na Slovensku. Stranícke vedenie od historikov požadovalo urýchlené riešenie tejto aktuálnej problematiky aj za cenu zanedbania iných tém marxistickej historiografie. Táto naliehavá požiadavka sa opakovala aj v roku 1955: „*Ústrednou témou niektorých pracovísk I. sekcie bude teoretické rozpracovanie otázok bratského spolunažívania Čechov a Slovákov. Spolupráca oboch národov, jej výsledky, pôsobenie a zákonitosť spoločnej existencie. Osobitná pozornosť bude venovaná boju proti nepriateľským ideológiám – buržoáznemu nacionalizmu a ľudáctvu.*“⁴⁹⁰ Buržoázny nacionalizmus a ľudáctvo v marxistických predstavách 50. rokov spolu pomerne úzko súviseli, pretože boli dávane do spojitosti so slovenským separatizmom. Boj proti týmto „úchylkám“ v slovenskej historiografii znamenal v mnohom návrat k niektorým tézám čechoslovakizmu, ktorý však komunistická strana formálne odmietala. Cieľom bolo vytvoriť novú konštrukciu spoločných československých dejín, dokazujúcu historickú blízkosť oboch národov, v ktorých od obdobia Veľkej Moravy prežívala myšlienka spoločného štátu. Je však možné, že marxistická konštrukcia československých dejín mala aj iné dôvody. V českej historiografii bola už na začiatku 50. rokov vytvorená marxistická línia dejín – od husitskej doby, národného obrodovania, robotníckeho hnutia a vzniku ČSR ako dôsledku októbrovej revolúcie v Rusku po „samozrejmé“ nastolenie komunistického režimu po roku 1948. V slovenskom marxistickom národnom príbehu tento koncept nefungoval. Slovenská historická tradícia nemala svoj tradičný „ohniskový bod“ ako bolo husitské hnutie v Čechách. Okrem toho na Slovensku bol prítomný stály a silný náboženský vplyv, slovenské povstanie rokov 1848-1949 označil Marx za kontrarevolúciu a robotnícke hnutie bolo veľmi slabé. Toto boli ideologické príčiny snahy čo najviac zapracovať slovenské dejiny do línie tých českých, čo prinášalo tendencie potlačania téz o samostatnom, od českého vplyvu nezávislom, slovenskom vývoji.

489 SNA, f. Predsedníctvo ÚVKSS, k. 865, Pripomienky IV. odd. ÚV KSS o situácii v spoločenských vedách (7. 12. 1954).

490 SNA, f. Predsedníctvo ÚVKSS, k. 910, Perspektívny plán rozvoja vedeckých pracovísk SAV v rokoch 1956-1960 (30. 11. 1955).

Vytváranie marxistickej periodizácie československých dejín

Nástup komunistickej diktatúry priniesol do historického výskumu natolko zásadné zmeny, že rok 1948 predstavuje pre dejiny československej historiografie jeden z jej najdôležitejších medzníkov. V predstavách komunistických ideológov znamenala zmena režimu začiatok budovania novej spoločnosti, v zmysle úplného odpútania sa od predchádzajúcich schém. Predstava nového začiatku sa silno presadzovala aj v historickej vede. Zakladala sa na tvrdení o konštruovaní úplne novej, jedinej správnej, vedeckej formy národného príbehu. Dôležitým základom a zároveň dôkazom tohto procesu mala byť práve marxistická periodizácia českých a slovenských dejín. Analýza procesu jej vytvárania zároveň dokumentuje aj problém kontinuity a diskontinuity s predmarxistickými schémami. Nová periodizácia marxistického národného príbehu totiž z rôznych dôvodov nemohla byť postavená len na medzníkoch definovaných historickým materializmom. Dôležitosť analýzy periodizácie spočíva vo fakte, že vytýčenie a zadefinovanie medzníkov národných resp. štátnych dejín je jedným zo základných ukazovateľov spôsobu vnímania histórie v konkrétnom období. V periodizácii sa veľmi zreteľne odzrkadľuje aj filozofické stanovisko historika a spoločenského prostredia, ktorého jeho príslušníkom, resp. ktorého názory na históriu vyjadruje a spoluformuje.⁴⁹¹

Pre obdobie po roku 1948 však periodizácia národných dejín nebola produktom jednotlivca, ale kolektívnym dielom a najmä výsledkom bezpodmienečnej implementácie vládnucej ideológie marxizmu-leninizmu a ňou definovaných zákonitostí historického vývoja do československej historickej vedy. V súvislosti s touto otázkou je dobré si uvedomiť kľúčovú dôležitosť periodizácie dejín pre marxistickú historiografiu. Zatiaľ čo v iných prípadoch je rozčlenenie dejinného vývoja na určité etapy pomockou historika, ktorý si voľne určuje vlastné princípy, historický materializmus považuje za vedecký a záväzný jediný princíp periodizácie: vývoj výrobných prostriedkov. Vývoj každého národného spoločenstva sa preto musí deliť na päť základných úsekov. Voľnosť historika je len v rozhodovaní, aký význam jednotlivé epochy vo vývoji dostanú.⁴⁹² Ako napísal historik Eugen Lemberg: „*Pre marxistickú historiografiu nie je periodizácia pomôckou na zvládnutie a rozčlenenie látky. Je to základný problém vedeckého spracovania histórie. V nej leží kľúč hodnotenia každej historickej udalosti a konania.*“⁴⁹³ Od tejto periodizácie sa musí odvíjať každé hodnotenie historickej udalosti. Napr. ak sa rozhodnutie posilňujúce feudálny spoločenský poriadok udialo na začiatku epochy feudalizmu, je toto rozhodnutie progresívne a pozitívne. Keď také isté rozhodnutie padne na konci danej epochy, potom bráni jej premene a je reakcionárske a negatívne. Veľmi presne to v roku 1949 vysvetlil vedúci komunistický ideológ KSČ Václav Kopecký: „*Vychádzime z toho, jakou úlohu, zda progresivní nebo reakční kdo hrál ve své době a v určitém důležitém dejinném období. A jako nám nic nebrání, abychom uznali*

491 ZEMKO, Milan *O podobu národných dejín* [online] http://www.forumhistoriae.sk/FH1_2007/texty_1_2007/zemko.pdf, s. 5.

492 LEMBERG, Eugen. Zur marxistisch-leninistischen Periodisierung der tschechischen geschichte. In *Zeitschrift für Ostforschung*, 1961, roč. 10, č. 1, s. 111.

493 Tamže, s. 111.

*historický pokrok, i když se halil do náboženského hávu křesťanství, kacířství, protestantismu a pod, tak stejně pozitivně hodnotíme práci pokrokových činitelů minulosti (Borovský, Palacký, Masaryk).*⁴⁹⁴ To, čo bolo v minulosti progresívne sa už ale nesmie ako pozitívna charakteristika prenášať do ďalšej epochy: „*Pokrokové dílo minulosti představuje tradici, na níž navazujeme, jsouce si vědomi toho, že ovšem pokrokové idee minulých epoch vývojem zasterali a vyznávají je v jejich původní podobě dnes bylo by zaostalostí.*“⁴⁹⁵

V rámci homogenizácie krajín Východného bloku na konci 40. rokov bola všade inštalovaná marxisticko-leninská metodológia. Výskum dejín mal prakticky podobu rozdeľovania jednotlivých fenoménov a udalostí na pokrokové a reakčné. V marxisticko-leninskom videní dejín mal každý národ svoje národné „pokrokové tradície“, ktoré tvorili kľúčové body národného príbehu. Základnou úlohou marxistickej historiografie bolo nachádzanie a dokumentovanie takýchto tradícií. Vo všeobecnosti išlo o revolučné hnutia, ktoré sa snažili o zvrhnutie dovtedajšieho spoločenského poriadku. Nájdene pokrokové resp. revolučné zlomy, na základe svojej úspešnosti a významu, mali tvoriť základné periodizačné medzníky marxistickej konštrukcie národného príbehu.

Marxisticko-leninské poňatie dejín nachádzalo ich predmet v rozvoji výrobných síl, výrobných vzťahov, v dejinách pracujúceho ľudu miest a vidieka, dejinách triednych bojov, dejinách národa a jeho kultúry.⁴⁹⁶ V marxistickom ponímaní národ tvorila v prvom rade pracujúca trieda, považovaná za hlavného tvorca dejín. Z tohto axiómu následne vychádza základný prístup k periodizácii národných dejín po roku 1948: „*Proto i v otázce dějinných epoch je rozhodující především vývoj životných podmínek pracujícího lidu, jakožto základního činitele a představitele národních dějin.*“⁴⁹⁷ Keďže pracujúca trieda, v marxistickej historiografii označovaná ako „ľud“ tvorila v každom národnom spoločenstve väčšinu, považovalo sa za logické, že výrazné, na periodizáciu využiteľné, zmeny nastávali len v prípade, ak sa týkali celého tohto spoločenstva. Zmeny životných podmienok „ľudu“ premietajúce sa v sociálnej štruktúre národa a premenách hospodárskych a spoločenských vzťahov, boli považované za medzníky spoločenských formácií. Ich určenie bolo na základe historického materializmu považované za jediný objektívny spôsob periodizácie. Na definovanie prechodov medzi jednotlivými formáciami boli v marxistickej metodológii využívané práve spomínané sociálne a politické zlomy. Za jediný prostriedok, ktorý mohol rozriešiť rozpory medzi výrobnými silami a výrobnými vzťahmi a nastoliť vzťahy nové, ktoré zároveň znamenali začiatok ďalšej spoločensko-ekonomickej formácie bol považovaný triedny boj. Pre marxistickú periodizáciu dejín bolo teda kľúčové poznať dejiny triednych bojov, pretože práve nimi sa začínali aj končili jednotlivé epochy dejinného vývoja.

Prechod medzi jednotlivými formáciami musel dokazovať všeobecné zákonitosti spoločenského vývinu tak, ako ich definovali ideológovia marxizmu-leninizmu. V 50. rokoch sa práca historikov neopierala iba o tzv. klasikov (Marxa, Engelsa a Lenina), ale najmä o práce Stalina a názory domácich ideológov, ktoré marxistický historik musel bez diskusie prebrať

494 NA ČR, f. Praha IX. sjezd, k. 67, aj. 112, Václav Kopecký - prejav na 9. zjazde KSČ

495 Tamže.

496 HOLOTÍK, Ludovít (ed.). Dejiny Slovenska (tézy). In *Príloha k Historickému časopisu*, 1955, roč. 3, s.11.

497 HUSA, Václav. *Epochy českých dějin*. Praha: Práce, 1949, s. 24.

a akceptovať. Spomínaná homogenizácia spočívala aj v skutočnosti, že dané schémy museli byť aplikované na dejiny všetkých národov, bez ohľadu na rozdielny historický vývoj. Ako už bolo spomenuté, historik si v komunistickej totalite nemohol vytvoriť vlastnú periodizáciu dejín. Naopak, presadzované metódy kolektívnej práce, plánovania a nutnosť pridržiovania sa dopredu daných axiémov, takýto postup explicitne vylučovali. Snaha totalitného režimu mať len jedinú, ideologicky správnu podobu národného príbehu celkom logicky nepripúšťala súperenie viacerých konkurenčných podôb periodizácie. Tam, kde bol povolený len jeden národný príbeh, musela byť aj jednotná periodizácia, ktorá vyžadovala kolektívnu dohodu celej historickej obce a súhlas vládnej moci.

Tento proces sa nezastavil ani na hraniciach jednotlivých štátov. Marxistická periodizácia jednotlivých štátov musela byť homogenizovaná aj s periodizáciami ostatných členov východného bloku. Československá historiografia musela brať do úvahy vývoj v okolitých stredo európskych štátoch a naopak. Na rôznych konferenciách sa k téme periodizácie československých dejín vyjadrovali historici z Maďarska, Poľska a východného Nemecka. Historici z Československa sa zúčastňovali diskusií v okolitých socialistických diktatúrach. Na prvom mieste však vždy boli výsledky sovietskej historiografie, ktoré museli byť najmä v 50. rokoch bezpodmienečne akceptované. Diskusie o marxistickej periodizácii československých dejín sa začínali štúdiom výsledkov sovietskej historickej vedy. Hneď v úvodných riadkoch návrhu periodizácie slovenských dejín z roku 1952⁴⁹⁸ sa nachádza konštatovanie: „*Naším východiskom a základným hľadiskom taktiež môžu byť iba princípy, ku ktorým dospela sovietska historiografia ... Nielen v otázkach principiálnych, ale aj v riešení konkrétnych problémov periodizácie dejín SSSR dospeli sovietski historici k uzáverom, ktoré nám podstatne uľahčujú zaujať postoj k jednotlivým etapám našich dejín.*“⁴⁹⁹ Podobným vyhlásením začal svoj návrh periodizácie českého stredoveku aj František Graus.⁵⁰⁰

Československá historická veda musela v rámci periodizácie vyriešiť aj špecifický problém zosúladenia českých a slovenských dejín. Prvorepubliková idea čechoslovakizmu bola síce komunistickými ideológmi označená za “reakčnú imperialistickú ideológiu” a Československo bolo oficiálne štátom dvoch národov, no téza o existencii československých dejín nezmizla. Naopak, mala tvoriť základ pripravovanej marxistickej syntézy. Z tohto dôvodu bolo nutné vytvoriť periodizáciu, ktorá by bola vhodná pre české aj slovenské dejiny a hlavne by umožnila vytvorenie marxistickej konštrukcie československých dejín.

Takto v stručnosti vyzerali základné predpoklady, na ktoré československá marxistická historiografia musela prihliadať pri formulovaní základných periodizačných medzníkov československých (resp. českých a slovenských) dejín. Za prvú komplexnú prácu zaoberajúcu sa problematikou marxistickej periodizácie môžeme považovať brožúrku jedného z prvých českých marxistických historikov Václava Husu, *Epochy českých dějin*. Po prvý raz bola vydaná ešte v roku 1946, no po kritike sovietskej historičky Nadeždy Davidovny Ratner,

498 Jeho autorom bol Ludovít Holotík.

499 HOLOTÍK, Ludovít. K periodizácii slovenských dejín v období feudalizmu a kapitalizmu. In HČ, 1953, roč. 1, č. 1, s. 42.

500 GRAUS, František. Pokus o periodisaci českých dějin v období feudalismu. In *Československý časopis historický* (ďalej ČSČH), 1953, roč. 1, č. 2, s. 202.

Husa svoj návrh čiastočne prepracoval a znova uverejnil v roku 1949. Celá schéma práce je postavená na kritike periodizácie iného významného českého historika Jozefa Pekařa. Pre Václava Husu predstavovala ideálny protipól historického materializmu, ktorého kritikou bolo možné vyzdvihnúť a vysvetliť prednosti marxistického návrhu. Periodizácia postavená na českom preberaní ideí z vyspelejšej západnej Európy, ktorú Husa nazýva „spiritualistickým názorom na dejiny“⁵⁰¹, so základným rozdelením historického vývoja na starovek, stredovek a pravek predstavuje pre marxistického historika súhrn viacerých negatív tzv. buržoáznej historiografie - subjektivismus, kozmopolitizmus a idealizmus. V protiklade k tomuto „nevedeckému“ rozdeleniu ponúkol Husa marxistickú periodizáciu založenú na hospodársko-sociálnych zmenách: „*Jaký výrobní způsob má společnost, takovou je v podstate i sama společnost, takové jsou její ideje a theorie, politické názory a instituce.*“⁵⁰² Dialekticko-materiálne poňatie dejín bolo fakticky prevrátením Pekařovho názoru. Teda nie duch doby formuje život spoločnosti, ale hmotná základňa, materiálne pohnútky a výrobné spôsoby určujú vývoj ideologickej nadstavby - „*ideologické formy nejsou příčinami, nýbrž naopak důsledky nových hospodářských a sociálních skutečností.*“⁵⁰³

Na Pekařovom príklade Husa odmieta aj základné delenie dejín na starovek, stredovek a novovek. Dôvodov uviedol viacero - zastaralosť, europocentrizmus a skutočnosť, že toto rozdelenie bolo vraj len „*pouhou formálnou konvencii jež pozabila své původní jednoznačnosti.*“⁵⁰⁴ Z poslednej výhrady vychádza aj často opakovaná kritika subjektivity buržoáznej periodizácie. Práve tento subjektivismus bol z marxistického hľadiska považovaný za dôkaz nevedeckosti, a teda nepoužiteľnosti starších periodizačných pokusov: „*Nezbývá tudíž než tento přežitý způsob delení vůbec opustit a neurčité konvenční pojmy starověk, středověk a novověk nahradit termíny přesnějšími, jež by vskutku objektivně vystihovali jednotlivá stadia dějinného vývoje lidstva.*“⁵⁰⁵ Nové termíny sú marxistickými pojmami založenými na hospodárskych a sociálnych podmienkach vývoja: prvotnopospolná spoločnosť⁵⁰⁶, feudalizmus, kapitalizmus a prechod k socialistickej spoločnosti a konečné štádium komunizmu. Václav Husa navrhol aj základné časové medzníky prechodu medzi spoločenskými formáciami v Čechách a ich vnútornú periodizáciu. Feudálne obdobie sa podľa neho začalo v 12. storočí a skončilo rokom 1848, kapitalizmus trval do roku 1945. Definitívnym prechodom k socialistickej spoločnosti bol rok 1948, ktorý má z pohľadu marxistického historika „*... pro český a slovenský národ nekonečně větší historický význam než kterýkoliv z předchozích epochálních mezníků našich dějin.*“⁵⁰⁷ Špecificky českým medzníkom bolo husitské hnutie, tvoriace uzavreté obdobie v rámci feudalizmu.

Napriek tomu, že Husov návrh je v mnohom podobný s periodizáciou vytvorenou v 50. rokoch, má niekoľko špecifik, z ktorých niektoré spôsobili, že sa nemohol stať

501 HUSA, ref. 497, s. 19.

502 Tamže, s. 20.

503 Tamže, s. 22.

504 Tamže, s. 13.

505 Tamže.

506 Václav Husa tento pojem ešte nepoužíval - namiesto toho písal o rodovej spoločnosti a predkresťanskom období.

507 HUSA, ref. 497, s. 56.

akceptovaným základom marxistického národného príbehu. Prvú verziu svojej práce tvoril v období, keď historický materializmus ešte nebol jedinou povolenou metódou výskumu. Z tejto skutočnosti vyplýva aj forma práce. Napriek pomerne arogantnému odmietnutiu názorov „meštiackeho, reakčného a triedne predpojatého“ dejepisectva, je v práci stále prítomná vedecká diskusia a snaha o dôsledné vysvetlenie marxistickej metódy dialektického materializmu a jej výhod oproti nemarxistickým metódam. V prácach z 50. rokov sa už nič podobné neobjavuje. Ludovít Holotík vo svojom návrhu z roku 1952 odbil problematiku nemarxistických teórií jednou vetou: „*Ani tieto základné spoločenské formácie, ktoré hlboko odrážajú a vysvetľujú spoločenské vzťahy, ich príčiny a charakter, slovenská buržoázna historiografia nikdy nepochopila a miesto toho stanovovala a označovala epochy slovenských dejín všeobecnými a nič nehovoriacimi formuláciami práve tak, ako to robila česká buržoázia.*“⁵⁰⁸ Keď František Graus v tom istom čase prednášal svoj návrh periodizácie českých dejín v stredoveku, ani nepovažoval za potrebné zmieniť sa o predmarxistickom období, čo mu v diskusii vytkol práve Václav Husa. Pred publikovaním svojho článku v československom časopise historickom, Graus doplnil formálnu kritiku nemarxistickej periodizácie: „*Každý pokus o vedeckou periodisaci dějin musí vycházet s vědeckého učení o společnosti, z učení klasiků marxismu-leninismu.*“⁵⁰⁹ Keďže „imperialistická“ historiografia neprebrala toto „vedecké učenie o spoločnosti“, fakticky sa vzdala možnosti vedeckej periodizácie dejín. Kým Husa ešte vysvetľuje, presvedčuje a okrem klasikov, Stalina, Gottwalda a Kopeckého, svoje návrhy dokladá aj citáciami nemarxistických historikov, v roku 1952 už bola situácia iná. Historici len paušálne odsudzovali a potvrdzovali na základe stalinistických schém a požiadaviek domácich straníckych ideológov.

Jedným zo zásadných problémov *Epoch českých dějin* z hľadiska ich prijateľnosti ako základu oficiálnej periodizácie je skutočnosť, že ako medzníky Husa použil takmer výlučne zmeny v hospodárskom a sociálnom postavení „ľudu“. Zmeny v tzv. nadstavbe, ako bolo prijatie kresťanstva, vznik štátu alebo ustanovenie Habsburského súštitia, ignoroval. Aj vytvorenie prvej republiky v jeho práci svoj význam medzníka dosiahlo len v podobe revolučného nástupu českého robotníctva ovplyvneného ruskou októbrovou revolúciou. Špecificky českým medzníkom ostalo nakoniec len husitské hnutie, ktoré nemohlo byť ignorované, už aj z toho dôvodu, že komunisti sa považovali za dedičov jeho tradície.⁵¹⁰ Tento postup však nebol len výsledkom Husovho rozhodnutia. Zvolenie roku 1620, ktorý sa ako medzník objavil v prvej verzii práce Václava Husu, ako začiatok tzv. Doby temna sa stalo cieľom kritiky sovietskej historičky Nadeždy Davidovny Ratner, ktorá namietala, že bitka na Bielej Hore bola len panským podnikom, ktorý nijako neovplyvnil postavenie pracujúcich tried. V druhej verzii svojej práce Václav Husa tento medzník nahradil rokom 1618, ktorý charakterizoval ako vyvrcholenie hospodárskej krízy. Výnimkou dôrazu na husitské obdobie sa mu tak podarilo vytvoriť rigidne marxistickú periodizáciu: anacionálnu a založenú

508 HOLOTÍK, K periodizácii, ref. 499, s. 43.

509 GRAUS, Pokus o periodisaci, ref. 500, s. 203.

510 Túto konštrukciu už v roku 1946 definitívne dotvoril Zdeněk Nejedlý.

na premenách hospodárskeho a spoločenského postavenia „ľudu“. Ako sa neskôr ukázalo, komunistickí ideológovia takúto čistú marxistickú periodizáciu nechceli ani nepotrebovali. Husov návrh marxistickej periodizácie dejín historik Milan Zemko celkom výstižne nazýva histmatovsko-populistickým prístupom⁵¹¹ (skratka histmat znamená historický materializmus), ktorý podľa neho vychádzal zo zjednodušenej, vulgarizovanej podoby stalinskej verzie marxizmu: „*Pri takomto sociálno-ekonomickom redukcionizme (obracajúcom sa proti vlastnej marxistickej historickej metóde) možno dospieť jedine k nenárodným nedejinám: vytratil sa národ i dejiny, ba dokonca i konkrétny historický ľud konkrétneho obdobia a krajiny a ostali abstraktné tézy a schémy, ktoré sa na danej úrovni dajú doplniť ľubovoľnými reáliami – prinajmenšom zo strednej a východnej Európy.*“⁵¹² Protipólom histmatovskej periodizácie je podľa Zemka elitárno-etatistické hľadisko, ktoré marxizmus pripisoval buržoáznej historiografii, a ktoré Václav Husa charakterizoval takto: „[Staršie dejepisectvo] *spojovalo dejinný vývoj národa jednostranne s osudy t. zv. vyšších spoločenských vrstev ... Prítom prezíralo, že tyto vrstvy - i když ve starších dobách stály v čele politického a kulturního života – představovali početne nepatrný zlomek všeho obyvatelstva.*“⁵¹³

Keď Václav Husa písal svoj návrh periodizácie českých dejín, tvoril ešte ako slobodný vedec, presne sa pridržiavajúci sa metódy a teórie, ktorú si vybral. Nepísal ešte priamo na objednávku a pod striktnou kontrolou vládnuceho režimu. Vytvoril tak zrejme ideologicky najčistejšiu marxistickú periodizáciu v štyridsaťročnom období nadvlády marxizmu nad historiografiu. Keď v 50. rokoch nastúpila úplná ideologická kontrola historickej práce, historici sa museli pridržiavať striktných požiadaviek vládnej moci, ktoré sa však netýkali len ideológie. V rámci predstáv o novom marxistickom národnom príbehu existovali aj iné záujmy, napr. podpora československého vlastenectva, letimizácia vlastnej existencie štátu, prípadne neustále sa meniacia koncepcia česko-slovenských vzťahov. V takýchto prípadoch sa ukázali limity abstraktnej a schematickej „histmatovskej“ periodizácie dejín. Aj marxistickí historici sa tak často museli vrátiť k elitársko-etatistickým hľadiskám. Problematika ideálneho zosúladenia týchto hľadísk sa v 50. rokoch stala jedným z dôležitých bodov vytvárania periodizácie českých a slovenských dejín.

Týmto problémom sa Václav Husa ešte v roku 1949 nemusel zaoberať. Keď sa v tomto období pozrieme na situáciu v slovenskej historiografii, aj tam sa plánovala práca na marxistickej verzii slovenských dejín bez všadeprítomného zdôrazňovania rodovej blízkosti a jednoty, ktorú si v 50. rokoch vyžadovalo ťaženie proti buržoáznemu nacionalizmu. Václav Husa nepovažoval za potrebné zvýrazniť Veľkú Moravu ako spoločný štát Čechov a Slovákov a taktiež priamo odmietol vplyv husitstva ako revolučnej ideológie na Slovensku. A to napriek tomu, že tieto udalosti sa ako významné medzníky československých dejín nachádzali aj v preambule k ústave z roku 1948. To však len potvrdzuje úplné odmietnutie etatistického a národného hľadiska v Husovom návrhu periodizácie.

511 ZEMKO, ref. 491, s. 23.

512 Tamže, s. 34.

513 HUSA, ref. 497, s. 25.

Spomenuté charakteristiky práce Václava Husu vlastne osvetľujú, ako sa medzi rokmi 1948 – 1953 zmenila situácia v československej historickej vede. V 50. rokoch už na samostatné návrhy jednotlivcov nebol priestor. S definitívnym upevnením moci komunistickej strany prišla aj striktná kontrola historiografie. Práca musela byť kolektívna a plánovaná. Úlohy zadávala priamo vládnuca moc na základe svojich momentálnych potrieb a ideologických pokynov zo Sovietskeho zväzu. V žiadnom prípade už nestačila iba vernosť ideám marxizmu-leninizmu. Periodizácia pre plánovanú syntézu československých dejín musela byť kolektívnym dielom celej historickej obce, zohľadňujúcim ideologické kampane a štátne priority.

Znovuvydanie práce Václava Husu v roku 1949 nevyvolalo medzi československými historikmi žiadnu väčšiu diskusiu. Práca na marxistickej periodizácii dejín nasledujúce tri roky nenapredovala. Dôvodov bolo zrejme viac. Nástup komunistickej totality spojený s bezpodmienečným presadzovaním ideológie marxizmu-leninizmu a historického materializmu do historickej vedy priniesol veľké otrasy, ktoré na určitý čas paralyzovali celý výskum. Historikom, až na niekoľko výnimiek, nejaký čas trvalo, kým si osvojili nové metódy práce. Zásadnú úlohu zohrávali požiadavky vládnej moci. Komunisti si dobre uvedomovali dôležitosť vytvorenia marxistickej konštrukcie národných dejín, ktorá by okrem iného legitimovala ich vládnutie. To bol dôvod, prečo takmer okamžite po roku 1948 tlačili na vydanie marxistických dejín Čechov a Slovákov. Problém bol v tom, že komunistickí ideológovia si zrejme neuviedomovali a ani nepripúšťali zložitost takéhoto zadania.

Výstižným a extrémnym príkladom bol spomínaný slovenský pokus o prvý marxistický prehľad slovenských dejín. Jednoduchá reinterpretácia faktov zo starších prác sa však ukázala ako iluzórna. Jedným zo základných problémov bola práve chýbajúca periodizácia, ktorá už v základoch znemožnila vytvorenie akéhokoľvek syntetického diela postaveného na marxistických základoch.

Rok 1951 priniesol plány na nový projekt syntézy československých dejín, prvej skutočne kolektívnej práce marxistických historikov. Práca na tomto diele sa pre historikov stala hlavnou náplňou pracovných plánov na najbližšie desaťročie. Prvou úlohou bolo vytvorenie komplexnej periodizácie českých a slovenských dejín. K vyjasneniu tejto otázky bolo usporiadaných viacero konferencií. Prvá z nich sa uskutočnila v decembri 1952 v Libliciaciach. Stretli sa tu historici, aby predniesli svoje návrhy. Výsledky konferencie priniesli prvú ucelenú predstavu o budúcej marxistickej verzii národného príbehu. V prednáškach a diskusiách sa ukázalo, ktoré medzníky budú akceptované bez problémov a ktoré vyvolajú dlhodobé diskusie. Vytvorenie československej periodizácie kombináciou českého a slovenského návrhu tiež naznačilo, aký bude pomer dejín oboch národov v novej konštrukcii národného príbehu.

Už od začiatku boli považované za kľúčové roky 1848 (prechod od feudalizmu ku kapitalizmu) a 1945 (prechod od kapitalizmu k ľudovodemokratickému zriadeniu, tzv. národná a demokratická revolúcia). Tieto medzníky považoval za jasné už Václav Husa. Rok 1848 za medzník prelomu epôch označili už Marx a Engels, pri roku 1945 sa napríklad Ľudovít Holotík odvolal na prejav Viliama Širokého, ktorý rok 1945 vytýčil ako začiatok socialistickej

výstavby⁵¹⁴. Základnou úlohou bolo určiť začiatok epochy feudalizmu a potom periodizáciu dejinných procesov vo vnútri jednotlivých spoločenských formácií – medzníkmi mali byť „premeny v spoločenských vzťahoch, zmeny formy triednych protikladov a triednych bojov na základe rozvoja výrobných síl.“⁵¹⁵ Napriek tejto definícii sa v návrhoch periodizácie celkom zreteľne prejavovali aj ďalšie princípy. Za periodizačné princípy neboli považované výlučne ekonomické javy a hospodárske podmienky, tak to navrhoval Václav Husa. Do úvahy boli brané aj takzvané nadstavbové javy, napr. politické a vonkajšie zmeny. Napriek tomu, že marxistická historiografia začala formovať nový systém tradícií, ktorý znamenal negáciu tradičnej kultúry buržoáznej spoločnosti⁵¹⁶, v historickom povedomí najviac zafixované uzlové body v marxistickej periodizácii ostali. V tomto ohľade predstavoval český prípad najviditeľnejší príklad pragmatického nadväzovania na predkomunistické, národné historické konštrukcie. V Československu to umožnilo pozitívne prijatie Nejedlého interpretácie českých dejín. Pozitívny postoj k národným tradíciám, ktoré sa tiahli k Palackého konštrukcii českých dejín, umožnil českým historikom ponechať väčšinu tradičnej periodizácie tak, ako sa vytvorila počas 19. storočia. V tomto ohľade ani dogmatický stalinizmus neznamenal, napriek neustálym deklaráciám, totálny zlom ani úplnú negáciu „buržoáznych“ konštrukcií. V skutočnosti predstavoval len určité „sprimitívnenie“ národného diskurzu.⁵¹⁷ Dominantné postavenie českého národného príbehu v konštrukcii československých dejín priamo ovplyvnilo aj formovanie slovenskej periodizácie, ktorá sa mala prispôbiť českému vzoru.

Základné medzníky československého národného príbehu boli politicky definované už v preambule ústavy z roku 1948. Za najvýznamnejšie kľúčové body boli považované Veľkomoravské obdobie, prijatie kresťanstva z východu⁵¹⁸, husitská revolúcia, vznik Československa v roku 1918 a rok 1945.⁵¹⁹ Z tohto zoznamu je jasné, že základné medzníky v novom národnom príbehu ostali. Bývalé národné medzníky boli len jednoducho zmenené na „pokrokové“ a dostali tak nový, ideologicky podmienený význam.

V niektorých prípadoch sa buržoázne a marxistické medzníky jednoducho prekrývali. Príkladom je vznik prvého „národného“ štátneho útvaru, ktorý mal veľký význam pre predmarxistických a marxistických historikov⁵²⁰, často dokonca z rovnakých dôvodov. Do oficiálnej marxistickej periodizácie sa vrátili aj medzníky dlhodobo prítomné v národnej historickej kultúre. František Graus obhajoval zaradenie roku 1620 do periodizácie argumentom, že tento symbol porážky je prítomný a živý v literatúre, ale aj vo vedomí ľudu.⁵²¹ Podobne aj Ľudovít Holotík zdôraznil význam „národnej tragédie“ akou bol pre Slovákov pád Veľkej

514 HOLOTÍK, K periodizácii, ref. 499, s. 72.

515 Tamže, s. 45.

516 GLATZ, ref. 11, s. 15.

517 GÖRNY, Past, ref. 231, s. 113.

518 Václav Husa prijatie kresťanstva cez byzantskú misiu za významný medzník nepovažoval. Je však tiež zaujímavé, že v preambule nebol spomenutý rok 1848, ktorý síce znamenal predel, ale z marxistického pohľadu nebol progresívnym obdobím národných dejín pre Čechov ani pre Slovákov.

519 Pozri: Ústava z roku 1948 online na: http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1948.html

520 Vznik tzv. rannofeudálneho štátu bol z marxistického hľadiska dôkazom prechodu na vyšší stupeň výrobných vzťahov.

521 GRAUS, ref. 500, s. 213.

Moravy. Spolu s týmito predelmi sa objavili aj ich tradičné konotácie, teda „začiatok obdobia temna“ resp. „začiatok tisícročnej poroby“, ktoré len málo korešpondovali s proklamovanou totálnou negáciou „buržoáznych“ koncepcií národných dejín. Zdôrazňovali však pretrvávajúcu „národno-obrannú“ interpretáciu českých aj slovenských dejín v podobe „večného boja“ voči nemeckej a maďarskej hrozbe.⁵²²

Tú si koniec koncov veľmi rýchlo osvojili aj komunistickí ideológovia, ktorí ju pragmaticky využili. Politické elity každého štátu totiž potrebujú interpretáciu dejín, v ktorej sa spája podpora legitimity daného režimu, zvyšovanie vlastenectva a lojality k štátu. Národný príbeh, ktorý by vzbudzoval nezáujem, nemal z pohľadu vládnej moci žiadny význam. Na skutočnosť, že výklad kladúci dôraz vývoj výrobných síl a výrobných vzťahov stráca u čitateľov na pútavosti, poukázalo v 50. rokoch aj viacero historikov.⁵²³ Z tohto pohľadu bol nevyhnutný odkaz na národné tradície, aspoň v obdobiach, keď ich ešte marxistická teória považovala za pokrokové javy. Ako zdôraznil Milan Zemko, to zároveň znamenalo posilnenie národného charakteru periodizácie: „*Tento národno-obranársky postoj musí - napriek všetkým internacionalistickým proklamáciám - nevyhnutne potláčať, ba negovať hladisko anonymného, nivelizujúceho populizmu a zdôrazňovať (hoci aj nechtiac) tie spoločenské sily a organizačné štruktúry, ktoré v daných historických epochách boli skutočnými nositeľmi a reprezentantmi ... národnej a štátnej svojbytnosti.*“⁵²⁴ Túto snahu reprezentovali aj viaceré medzníky českých dejín.⁵²⁵ Etnicko-elitistické medzníky z väčšej časti zmizli až v periodizácii 19. storočia. 70. roky 19. storočia sú v marxistickom poňatí obdobím, kedy definitívne víťazí triedne hladisko nad národným⁵²⁶, teda keď nacionálne hladisko je už z pohľadu proletárskeho internacionalizmu považované za „reakčnú ideológiu buržoázie“. Interpretácia najnovších dejín mala najväčší význam pre legitimizáciu komunistickej moci, preto sa týmto smerom upieral najväčší záujem straníckych ideológov, ktorí si osobovali právo aj na definovanie základným medzníkov tohto obdobia.

Na konferencii v Libliciach bolo síce jasne deklarované, že neznalosť ekonomického vývoja doby nemôže byť príčinou vytvárania medzníkov na základe nadstavby (čím boli mienené politické a ideologické procesy)⁵²⁷, na druhej strane nebolo možné medzníky tohto typu úplne ignorovať. Vznik Československa v roku 1918 (ktorý sám o sebe komunistami zdáľeka nebol automaticky považovaný za dôležitý medzník českých a slovenských dejín), mal okrem významu konkrétnej manifestácie vplyvu Októbrovej revolúcie na českú a slovenskú pracujúcu triedu svoj význam aj ako oslobodenie českého a slovenského národa (resp. ľudu) spod útlaku. Roku 1938 nedokázali dať historici žiadny hospodársky alebo ekonomický

522 V marxistickom spôsobe vyjadrovania išlo o nemeckých (uhorských) feudálov a nemecké (uhorské) vykorisťovateľské triedy, národnostná konotácia však bola jasná.

523 TŘEŠTÍK, Dušan. Konference o přehledu československých dějin v Liblicích. In ČSČH, 1959, roč. 7, č. 3, s. 621.

524 ZEMKO, ref. 491, s. 23.

525 Napríklad skutočnosť, že Prémyslovský štát ustál útoky nemeckých feudálov bol jedným z dôkazov, že už išlo o plne rozvinutý feudálny štát. Ako medzník bol prijatý rok 1526 - vznik mnohonárodnostného štátu a začiatok nadvlády „nemeckej“ dynastie Habsburgovcov.

526 KLÍMA, Arnošt. Periodisace kapitalismu (a rozkladu feudalismu). (These referátu). In ČSČH, 1953, roč. 1, č. 2, s. 233.

527 Pozri: ČERNÝ, Bohumil. Zpráva z konference o periodisaci čs. dějin. In ČSČH, 1953, roč. 1, č. 2, s. 246-251.

význam. Napriek tento dátum v historickej periodizácii ostal, pretože mal svoj ideologický význam ako demonštrácia nespoľahlivosti „západných imperialistických štátov“.

Napriek niekoľkým diskusiám bola navrhovaná periodizácia českých dejín z roku 1952 pomerne bezproblémovo prijatá. Na druhej Liblickej konferencii, ktorá sa konala o rok, bola už väčšina medzníkov ponechaná bez veľkých zmien. Václav Husa sa síce pokúšal presadiť svoju verziu periodizácie husitského obdobia⁵²⁸, ktorá mala nahradiť rozdelenie Jozefa Macka, ale historik považovaný za najväčšieho znalca tohto obdobia, svoju schému bez problémov obhájil. Najdôležitejším nevyriešeným problémom ostávalo určenie začiatku feudalizmu, resp. otázka, či Veľká Morava bola alebo nebola feudálnym štátom. Otázka Veľkej Moravy mala špecifický charakter. Nebola jednoducho riešiteľná výrokom niekto-
rého z ideológov alebo klasikov „marxizmu-leninizmu“⁵²⁹, čo umožnilo vedeckú debatu, takmer nerušenú zásahmi prostredia mimo historickej obce. Veľmi rýchlo sa však ukázalo, že vedecký jazyk a marxistická frazeológia do značnej miery len maskovali začiatok dlhého sporu týkajúceho sa interpretácie veľkomoravského obdobia a jeho dôležitosti v slovenskej a českej historickej tradícii.

Václav Husa sa strikne pridržiaval marxistických definícií feudalizmu a nebral ohľad na „národné záujmy“. Pre neho sa feudalizmus v českom prostredí začal až v 12. storočí. František Graus jeho začiatok posunul na 10. storočie, teda vznik přemyslovského štátu. Veľkomoravská ríša podľa jeho názoru nemohla byť označená za feudálny štát. Jeho argumentácia vychádzala aj z tvrdení klasikov marxizmu-leninizmu, ktorí ríše definovali ako nepevné vojensko-administratívne zväzky, ktoré ľahko podliehajú nárazom zvonka. V tomto bol podľa Grausa rozdiel oproti feudálnemu přemyslovskému štátu. Zatiaľ čo Veľká Morava podľahla nájazdom Maďarov, Přemyslovci útoky nebezpečnejších nemeckých feudálov ustáli.⁵³⁰ Graus však nepopieral, že feudálne vzťahy vo Veľkomoravskom štáte existovali, podľa neho ale predfeudálna organizácia založená na obrane a výbojoch prevažovala nad ostatnými funkciami štátu. Svoj názor prezentoval ako pokračovanie polemiky s archeológom Jaroslavom Böhmom, ktorý už v roku 1951 Veľkú Moravu prehlásil za feudálny štát.⁵³¹ V tejto otázke sa rozpútala ostrá diskusia. Proti názoru Františka Grausa sa postavilo viacero českých aj slovenských historikov, archeológov aj jazykovedcov. Priamo na konferencii Grausovi oponoval Peter Ratkoš, ktorý požadoval zahrnutie Veľkomoravského obdobia do epochy feudalizmu. V roku 1952 bol tento problém odsunutý s tým, že v roku 1953 bude riešený na špeciálnom stretnutí. Na stretnutí pod záštitou Jozefa Macka diskutovali hlavne František Graus a riaditeľ archeologického ústavu ČSAV Jaroslav Böhm. K jednoznačnej zhode síce neprišlo, ale Jozef Macek nakoniec sprostredkoval dohodu, na základe ktorej Graus akceptoval Böhmov návrh, podľa ktorého bola Veľká Morava definovaná ako protofeudálny štát. Toto označenie umožnilo odlíšiť Veľkú Moravu od kmeňového zväzu Samovej ríše aj od rannofeudálneho přemyslovského štátu, čo bola podmienka, na ktorej František

528 Hlavne presunúť jeho začiatok na rok 1412.

529 Aj keď František Graus tvrdenia teoretikov marxizmu-leninizmu použil ako podporný argument a podobne postupoval aj Peter Ratkoš.

530 GRAUS, ref. 500, s. 208.

531 Pozri: BÖHM, Jaroslav. K otázke vzniku feudalizmu v českých zemích. In *Český lid*, 1951, č. 6, s. 162-180.

Graus trval: „*Jestliže přemyslovský stát byl ranne feudální, pak je možno označit Velkomoravskou říši jako protofeudální, chápeme-li protofeudalizmus jako konečnou fázi předfeudálního období.*“⁵³² Ukázalo sa však, že tento kompromis nebude akceptovaný, predovšetkým na slovenskej strane. Na druhej Liblickej konferencii o periodizácii v decembri 1953 sa o tejto otázke diskutovalo znova. Historik Dimitar Krandžalov v diskusii využil najmä analógiu s vývojom Kijevskej Rusi, ktorú sovietski historici vyhodnotili ako feudálny štát. Svoj pôvodný názor zmenil aj Václav Husa, ktorý sa tiež pripojil ku kritikom Františka Grausa. Spomenutá odvolávka na výskum sovietskych historikov sa ukázala ako mimoriadne silný argument. Základom celej debaty sa stala otázka, či na Veľkej Morave predstavovali feudálne vzťahy okrajový alebo prevládajúci element. Najobsiahlejšie texty obhajujúce Veľkú Moravu ako feudálny štát publikoval Peter Ratkoš. Vo svojej štúdii z roku 1953 Františkovi Grausovi vyčítal, že nedostatočne využil písomné pramene. Ratkoš prevahu feudálnych vzťahov dokazoval na základe filologickej analýzy. Zároveň sa snažil vyvrátiť aj Grausovo tvrdenie o predfeudálnom charaktere ríši poukázaním na rozdielnosti medzi ríšou Karola Veľkého a Veľkou Moravou. Podľa Ratkoša „... *pre posúdenie charakteru velkomoravského štátu je rozhodujúca tá okolnosť, či jadro štátu, t. j. oblasti Slovenska a Moravy mali hospodárske zriadenie feudálne alebo nie.*“⁵³³ O tom, že to tak bolo nepochyboval.

Najdôležitejším faktorom podporujúcim posunutie začiatku feudalizmu na slovenskom území na 9. storočie však nakoniec neboli filologické ani archeologické dôkazy, aj keď sa vo veľkom využívali aj v nasledujúcich rokoch.⁵³⁴ Hlavným argumentom boli práve výsledky sovietskych historikov. Výborne to dokumentujú tézy k dejinám Slovenska z roku 1955, kde sa v kapitole o začiatkoch feudalizmu píše: „*Aj keď niektorí historici pokladali Veľkú Moravu za „protofeudálny štát“, pripúšťali prevahu feudálnych vzťahov na našom území až v X. stor. sovietski historici ... kladú počiatky feudalizmu v Rusku do IX. stor. a Kijevskú Rus označujú ako štát rannofeudálny. Velkomoravský štát zohráva oproti vonkajším útokom podobnú úlohu ako Kijevská Rus. Tiež je nástrojom feudálneho násillia v rukách vládnucej triedy ...*“⁵³⁵ To bol dôvod, prečo bola v tézach Veľká Morava zahrnutá do obdobia feudalizmu.⁵³⁶ Prišlo tak k porušeniu homogenity periodizácie, pretože v prvom dieli *Přehledu československých dějin* z roku 1959 ostala Veľká Morava stále označená za protofeudálny štát.⁵³⁷ V praxi to znamenalo, že československé dejiny nemali v 50. rokoch jednoznačne určený začiatok feudalizmu.

Skutočnosť, že slovenskí historici takmer bez výnimky trvali na feudálnom charaktere veľkej Moravy mala príčinu v koncepcii slovenských národných dejín. Pre slovenské dejiny, bez ohľadu na práve vládnuce ideológiu, znamenala Veľká Morava mimoriadne dôležité obdobie vlastnej štátnosti. Ako to vyplýva aj zo štúdie Petra Ratkoša, pre slovenských historikov

532 OLIVA, Pavel. Diskuse o charakteru Velkomoravské říše. In ČSCH, 1953, roč. 1, č. 3, s. 409.

533 RATKOŠ, Peter. Počiatky feudalizmu na Slovensku. (K problematike raného feudalizmu v našich krajinách.) In HČ, 1954, roč. 2, č. 2, s. 255.

534 Pozri: KRAJČOVIČ, Rudolf. Počiatky feudalizmu u nás vo svetle jazykových faktov. In HČ, 1956, roč. 4, č. 2, s. 222-234.

535 HOLOTÍK, Dejiny, ref. 496, s. 31.

536 Kapitulu o Veľkej Morave písal Peter Ratkoš.

537 V tomto prípade velkomoravskú kapitolu písal František Graus.

bola len ťažko akceptovateľná téza, že feudálne vzťahy sa na slovenskom území presadili až po príchode Maďarov. V českom prostredí, naopak na skutočnosti, či sa feudalizmus rozvinul za Veľkej Moravy alebo až za Přemyslovcov až tak nezáležalo. V slovenskom prípade však už bolo Uhorsko považované za štát, kde boli Slováci utláčaným elementom. V slovenskej historickej tradícii boli navyše Uhorsko aj Přemyslovský štát považované za dedičov prvkov veľkomoravskej štátnej organizácie, ktoré teda z logiky veci museli mať feudálny charakter. Peter Ratkoš tento názor vyjadril celkom jednoznačne: „*Je to rannofeudálny štát Přemyslovský, ktorý sa vyvíja ako okrajová oblasť veľkomoravského štátu ... a preberá politický odkaz obranného zápasu západných Slovanov so susednou Východofranskou ríšou.*“⁵³⁸ Podobný vplyv pozoroval Ratkoš aj pri formovaní Uhorska: „*Uhorský rannofeudálny štát sa buduje na tradíciách sa veľkomoravského štátu ...*“⁵³⁹ Česká aj maďarská historiografia však takéto typ priamej kontinuity odmietali.

Celý problém je do určitej miery súčasťou ďalšej veľkej témy vytvárania československej marxistickej periodizácie - pomeru českých a slovenských dejín. Ako poznamenal Milan Zemko: „*Je paradoxom českej historiografie, že v povojnovom období nevytvorila samostatné syntetické dielo o českých dejinách; zásadne sa publikovali iba „československé dejiny“.*“⁵⁴⁰ Podľa Zemka sa dá tento „problém“ vysvetliť „celkom submisívnym postavením slovenského dejepisectva, a teda aj slovenských dejín voči českému partnerovi.“⁵⁴¹ Táto „submisivita“ je badateľná aj v slovenskom návrhu periodizácie: „*V periodizácii slovenských dejín sa žiada prizerať i na periodizáciu dejín českých krajín, ktorá bude tvoriť ťažisko periodizácie histórie Československa.*“⁵⁴² Na druhej strane Ludovít Holotík vzápätí dodal, že „*periodizácia českých a slovenských dejín nebude úplne totožná. Periodizácia má za úlohu odzrkadľovať i špecifický proces vývoja toho-ktorého národa.*“⁵⁴³ Táto druhá požiadavka sa však v 50. rokoch presadila len minimálne. Základnou príčinou bol proces, ktorý by sa dal nazvať návratom „čechoslovakizmu“, presadzovaného pomocou boja proti buržoáznemu nacionalizmu. V praxi to znamenalo, že slovenské dejiny sa mali čo najužšie spojiť s českými. Opačný proces však až na malé výnimky neprebíhal.⁵⁴⁴

Slabosť slovenskej historiografie, relatívna sila jej českého náprotivku a ideologický tlak spôsobili takmer úplné podriadenie slovenskej periodizácie koncepcií českých dejín. Výnimkou boli otázky, na ktoré nemali stranícki ideológovia jednoznačný názor, čo bol aj príklad feudálnych vzťahov na Veľkej Morave. Strach pred obvinením z buržoázneho nacionalizmu spôsobil, že slovenskí historici vo väčšine prípadov akceptovali českú hegemoniu. Peter Ratkoš v rámci svojho vystúpenia na prvej konferencii v Libliciach začal svoj príspevok vetou: „*Pri porovnávaní českých a slovenských dejín je treba zdôrazniť tie momenty, ktoré*

538 RATKOŠ, Počiatky, ref. 533, s. 276.

539 Tamže

540 ZEMKO, ref. 491, s. 21.

541 Tamže.

542 HOLOTÍK, K periodizácii, ref. 499, s. 45.

543 Tamže.

544 Peter Ratkoš napríklad navrhol za medzník rok 1490, keď došlo k personálnej únii Uhorska a Českého kráľovstva v zmysle užšieho spojenia Čechov a Slovákov. Návrh Františka Grausa však s takýmto medzníkom nepočítal.

oba národy spojovali a označiť cesty, ktoré priviedli český a slovenský národ do jedného štátneho celku.⁵⁴⁵ Tento názor bol celkom jednoznačnou kópiu Varsikovho návrhu konštrukcie československých dejín z roku 1937, čo do určitej miery potvrdzuje, že z tohto hľadiska bola situácia v československej historiografii veľmi podobná ako v prvej republike. Českí historici, tiež poslušní požiadavkám komunistických ideológov, túto submisivitu podporovali a v niektorých prípadoch vyžadovali.

Tento problém mal aj ďalšiu rovinu. Slováci ako „ahistorický“ národ nemali vlastné politické dejiny v podobe ako Česi. To znamenalo, že ich periodizácia, napriek marxistickému preferovaniu ekonomických medzníkov, musela byť nutne napojená na dejiny Uhorska. Keďže v 50. rokoch stále chýbali zásadné monografie o slovenských dejinách, toto napojenie bolo ešte silnejšie, keďže pre prípravu periodizácie bola v roku 1952 využitá maďarská literatúra, čo slovenskí historici aj priznávali. Túto závislosť postrehli a kritizovali aj ich maďarskí kolegovia prítomní na československých konferenciách (napr. György Székely a Endre Arató).⁵⁴⁶ Z hľadiska budovania československého národného príbehu však napojenie slovenskej periodizácie na maďarskú nebolo žiaduce (podobne ako za prvej republiky). Pre štátom preferovanú podobu národných dejín bolo vyhovujúcejšie česko-slovenské spojenie. Okrem toho základné medzníky československého vývoja boli vypracované už v minulosti.⁵⁴⁷ To vlastne predstavovalo návrat k prvorepublikovej línii československého vývoja. Príklad prepájania českej a slovenskej periodizácie, znovu potvrdzuje, že historici súčasne s ideológiou marxizmu-leninizmu museli naplňovať aj aktuálne štátne záujmy.

Navrhnutá periodizácia československých, resp. českých a slovenských dejín bola v 50. rokoch historikmi chápaná ako dočasná. Ako povedal František Graus: „Každý pokus o periodisaci našich dějin je a musí být na našem stupni znalostí pouze provisorním pokusem a vědecké řešení celé problematiky.“⁵⁴⁸ Graus vyslovil nádej, že vytvorená periodizácia rýchlo zastará. Aj Ludovít Holotík zdôrazňoval provizórny charakter slovenskej periodizácie, ktorý mal slúžiť len ako podnet k diskusii. V skutočnosti bola táto diskusia v roku 1953 prakticky uzavretá a výsledky boli využité najmä ako podklad pre prácu na *Přehlede československých dějin*, ale aj na syntéze dejín Slovenska. Možno aj preto, že napriek deklaráciám sa nakoniec pri vytváraní periodizácie nepresadilo striktné sociálno-ekonomické hľadisko. Napriek tomu, že marxistická historiografia v 50. rokoch proklamovala radikálny odklon od „nepoužiteľnej“ buržoáznej periodizácie národných dejín, nedokázala sa od nej úplne odtrhnúť a treba povedať, že to ani nebolo možné. Pravek, stredovek a novovek boli síce nahradené prvotnopospolnou spoločnosťou, feudalizmom, kapitalizmom a ľudovodemokratickým zriadením, rozdelenie týchto dlhých období na menšie úseky bolo však veľmi podobné, ako v predmarxistickom národnom príbehu.⁵⁴⁹ Niektoré tradičné medzníky bolo

545 ČERNÝ, ref. 527, s. 247.

546 MÍKA, Alois. II. pracovná konferencia československých historiků v Liblicích. In ČSČH, 1954, roč. 2, č. 1, s. 182 – 183.

547 Základná prvorepubliková línia sa ťahala od Veľkej Moravy, husitského hnutia, česko-slovenskej spolupráce počas národného obrodovania až po vznik Československa. Marxistická historiografia pridala spoluprácu proletariátu a SNP ako boj za obnovu spoločného štátu.

548 GRAUS, ref. 500, s. 204.

549 Minimálne po rok 1867.

jednoducho nutné akceptovať aj v marxistickej periodizácii. Buď preto, že mali svoju dôležitosť v rámci aktuálne presadzovanej politickej línie (napr. československá vzájomnosť), ale aj z nutnosti rešpektovania dlhodobo zakorenených tradičných uzlových bodov (rok 1620 alebo rozpad Veľkej Moravy) a medzníkov spojených s národnou hrdosťou (Veľká Morava ako za feudálny štát, potvrdzujúca tradičnú slovenskú štátotvornú tradíciu).

Niekedy sa takéto predely podarilo zapracovať do marxistického rámca, inokedy, ako v prípade roka 1918, boli pozmenené alebo prepojené s inou vhodnou udalosťou. Pre ďalší vývoj periodizácie je však typické, že sa čoraz viac presadzovali staršie predstavy často vzdialené marxistickým teóriám.⁵⁵⁰ Slovom historika Macieja Górneho: „... *politické zmeny umožnili a spustili konkurenčné interpretácie dejín, ktoré mali svoju vnútornú logiku a z toho dôvodu nie vždy zapadali do marxistickej ortodoxie.*“⁵⁵¹ Treba však v zdôrazniť, že v marxistická periodizácia československých dejín do marxistickej ortodoxie nezapadala ani v dogmatických 50. rokoch. Aj vtedy boli totiž aktuálne politické ciele dôležitejšie ako marxistická ideológia, čo sa aj prejavilo na odmietnutí Husovho návrhu periodizácie. Druhou príčinou bolo, že v českom prípade sa podarilo prepojiť tradičnú národnú historiografickú tradíciu s marxistickou metodológiou. Československí historici si nemuseli vyberať medzi Marxom a Palackým. Keďže národné dejiny považovali za progresívne, nemuseli (až na výnimky) odmietnuť väčšinu predmarxistických interpretácií tak, ako to bolo v prípade ich poľských kolegov.⁵⁵² Ako oveľa väčší problém sa ukázala jednotná periodizácia českých a slovenských dejín. V 50. rokoch slovenskú opozíciu voči tomuto konceptu potláčala kampaň vládnej moci proti buržoáznemu nacionalizmu. Keď táto hrozba začiatkom 60. rokov pominula, čoraz sebedomejšia slovenská historická obec prestala akceptovať české medzníky ako základ pre periodizáciu marxistickej verzie slovenského národného príbehu. Liberalizačné obdobie v československej historiografii tak znamenalo súčasné oslabovanie marxistických koreňov periodizácie českého a slovenského národného príbehu ako aj rozpad jednotnej československej chronológie.

550 Samozrejme okrem rozdelenia dejín na základné vývojové epochy.

551 GÓRNY, Die Anfänge, ref. 168, s. 164.

552 GÓRNY, Past, ref. 231, s. 113.

Ujasnenie niektorých problémov slovenského marxistického národného príbehu

Pre novú koncepciu slovenských dejín bolo potrebné vytvoriť, pokiaľ možno, stálu a neprerušenu líniu ľudového boja proti „vykorisťovateľom“. Slovensko zatiaľ nemalo spracované žiadne vlastné stredoveké „ľudové“ hnutie porovnateľné s husitským obdobím v Čechách. Slovenská marxistická historická veda preto venovala mimoriadnu pozornosť hľadaniu dôkazov o triednych bojoch v stredoveku a rannom novoveku. Rozbehol sa intenzívny archívny výskum, ktorý mal priniesť potrebné informácie. Na základe nových prameňov boli potom spracovávané štúdie, ktoré tvorili hlavný edičný plán po väčšinu 50. rokov⁵⁵³.

V kampani za „objasnenie bratských zväzkov Čechov a Slovákov“ sa už od začiatku 50. rokov veľká pozornosť sústredila na obdobie husitského hnutia. Volanie po revízii záverov Branislava Varsika, ktorý sa husitským hnutím dlhodobo zaoberal, sa na pôde Historického ústavu objavilo už v roku 1951⁵⁵⁴. Ponuku na prepracovanie svojich záverov dostal aj sám Varsik, no nakoniec sa tejto problematiky ujal Peter Ratkoš, ktorý o nej v roku 1953 publikoval článok v Historickom časopise⁵⁵⁵. Jedným z dôležitých smerov výskumu bolo „tradičné“ hľadanie vplyvu husitského hnutia na Slovensku. Cieľom bolo dokázať neplatnosť záverov Branislava Varsika z 30. rokov, že husiti a ich ideológia na Slovensku nezanechali žiadne trvalé stopy, a že táto tradícia vznikla ako umelý konštrukt v 18. storočí. Ratkoš sa snažil prezentovať husitské hnutie ako integrálnu súčasť slovenských dejín, a to v dvoch prepojených rovinách. Jednak tu bola stará čechoslovakistická predstava husitského hnutia ako spoločnej historickej tradície Čechov a Slovákov a hypotéza posilnenia vzájomných kultúrnych vzťahov v tomto období. V aktuálnej kampani o bratských zväzkov Čechov a Slovákov bol tejto interpretácii prikladaný veľký význam. Druhú rovinu tvorila protifeudálna, proticirkevná a „protokomunistická“ ideológia pripisovaná husitskému hnutiu. Peter Ratkoš na základe nového štúdia prameňov prišiel k záveru, že na Slovensku v prvej polovici 15. storočia existovalo pomerne rozšírené protifeudálne a proticirkevné hnutie domáceho obyvateľstva inšpirované husitizmom, ktoré skončilo až porážkou bratríckych zoskupení Matejom Korvínom. Takto poňaté husitské obdobie si následne mohlo ponechať svoje významné miesto ako jeden z uzlových bodov marxistického národného príbehu. Slovenská historická veda sa púšťala aj do novej, dovtedy len málo prebádanej problematiky hospodárskych a sociálnych dejín. Prebiehal rozsiahly archívny výskum, ktorý mal objasniť spôsob života časti spoločnosti, ktorú marxistická historiografia súhrnne nazývala „ľud“, teda poddaných, mestského obyvateľstva, v neskoršom období drobných roľníkov a robotníkov⁵⁵⁶. Boli to vrstvy, ktoré marxistická historiografia považovala za „hybnú silu“ dejín.

553 Napr. Alžbeta Gácsová *Dokumenty k triednym bojom*, Pavel Horváth *Listy poddaných 1526-1848*, Peter Ratkoš *Dokumenty s baníckemu povstaníu v r. 1525-26*.

554 ÚA SAV, f. SAVU, k. 13, Zápisnica z pracovnej porady HÚ SAVU o pracovnom pláne na rok 1951 (10. 11. 1950).

555 RATKOŠ, Peter. Husitské revolučné hnutie a Slovensko. In *HČ*, 1953, roč. 1, č. 1, s. 26-41.

556 Napr. Poddanstvu a postaveníu roľníkov v 17. a 18. storočí sa už od 50. rokov venoval Július Mésároš.

Podobne, ako sa hľadali všetky náznaky triedneho boja, bolo nutné vyhľadať aj prípady proticirkevných (najmä protikatolíckych) vystúpení v slovenských dejinách. Záujem sa obrátil hlavne k pôsobeniu slovenských osvietencov⁵⁵⁷ a osvieteneckej ideológii vo všeobecnosti. Marxistická koncepcia dejín tak nasmerovala slovenskú historiografiu aj k témam, ktorých seriózný výskum prinášal nové poznatky, najmä keď išlo o čiastkové štúdie. Strnulý dogmatizmus 50. rokov však často spôsoboval, že nové výsledky sa museli umelo upravovať a interpretovať, aby zapadali do prepísaných línií marxistického národného príbehu. Veľmi rýchlo sa tak prejavil typický problém marxistickej historiografie v socialistických diktatúrach: „*Zatiaľ čo sa syntetické diela musela podriaďovať veľkolepým, avšak nedokonalým teóriam, potom dielam založeným na archívnom bádání chýbala teoretická premyslenosť, ktorá by im dala viac než len antikvárnu hodnotu.*“⁵⁵⁸

Na poli najnovších dejín bola po založení SAV najväčšia pozornosť venovaná Slovenskému národnému povstaniu. Po „odhalení“ buržoázných nacionalistov túto udalosť čakala radikálna reinterpretácia. Boj proti buržoáznemu nacionalizmu a jeho nositeľom si vyžiadal vypracovanie novej koncepcie, v ktorej mala byť činnosť kompromitovaného vedenia KSS minimalizovaná a zásluhy malo prebrať moskovské vedenie KSC. Súčasne mali byť z cieľov povstania vyškrtnuté všetky slovenské národnostné požiadavky Naopak, dôraz sa kládol na jeho československý charakter ako boja za jednotnú Československú republiku. V striktné marxistickej interpretácii bolo povstanie interpretované ako klasické vyvrcholenie triedneho boja, kde boj proti fašizmu splyval s bojom proletariátu proti buržoázii. SNP tak mohlo byť prezentované ako začiatok tzv. ľudovodemokratickej revolúcie.

Koncom roka 1953 (3. 11.) vyzval vtedajší predseda SAV Ondrej Pavlík predsedníctvo ÚV KSS na zvolanie konferencie o povstaní⁵⁵⁹. V tomto návrhu vyslovene zdôrazňoval, že mu nejde o masovú a propagačnú akciu, ale hlavne o stretnutie užšej skupiny ľudí – uznávaných marxistických historikov (Dubnický, Gosiorovský, Kropilák, Holotík), vysokých komunistických funkcionárov, zástupcov armády, kultúrnych pracovníkov a zástupcov priemyslu. Cieľom toho projektu malo byť vytvorenie oficiálneho hodnotenia SNP: „*Konferencia má odstrániť nesprávne náhľady, objasniť sporné otázky, načrtnúť úlohy slovenskej historiografie v tejto oblasti.*“⁵⁶⁰ Dôvodom tohto záujmu bola najmä nutnosť poznať oficiálny názor hlavných ideológov strany v aktuálnej politickej situácii. Pavlík to vo svojom návrhu pomerne jasne naznačuje: „*Po odhalení buržoázných nacionalistov a Slánskeho bandy neboli udalosti povstania náležite preskúmané a zhodnotené. Chýba teoretické zhodnotenie, periodizácia bojov, hodnotenie činnosti KSC a ZSSR.*“⁵⁶¹ Predtým ako historici začali o povstaní písať, museli poznať oficiálny názor strany, aby sa nedostali do podozrenia z obhajoby buržoázneho nacionalizmu alebo kozmopolitizmu (podpora západných spojencov a exilovej vlády v Británii), čo boli v tom období najprenasledovanejšie ideologické úchyľky. Dôležitosť konferencie teda spočívala v tom, že mala podať oficiálnu stranícku interpretáciu povstania,

557 Tejto téme sa venoval napr. Ján Tibenský.

558 IGGERS, ref. 169, s. 79.

559 Treba zdôrazniť, že organizátorom ani iniciátorom nebol Historický ústav SAV.

560 SNA, f. Predsedníctvo ÚVKSS, k. 850, Návrh na usporiadanie vedeckej konferencie o SNP (3. 11. 1953).

561 Tamže.

ktorá mohla byť použitá v plánovaných syntetických prácach. Ideologicky prijateľný obraz SNP sa definitívne ustálil až v roku 1955 a predstavovali ho najmä štúdie Bohuslava Gracu a Miroslava Kropiláka⁵⁶². Okrem už spomínanej vedúcej úlohy moskovského vedenia KSČ bola zdôraznená hlavná úloha partizánskeho hnutia a marginalizovaná činnosť armády. Armádni dôstojníci spolu s nekomunistickými zložkami povstania a tzv. buržoáznymi nacionalistami boli označení za zradcov. Na druhej strane slovenskí historici predsa len museli odmietnuť niektoré tvrdenia, vychádzajúce zo striktného uplatňovania vtedajších ideologických náhľadov. V snahe vyhnúť sa čo i len náznaku „slovenského nacionalizmu“ sa opis SNP menil do takej miery, že na konferencii v roku 1953 boli historici nútení pripomenúť, že „*SNP nesmie byť prezentované ako anacionalistické*“ a „*hlavnú ťarchu bojov predsa len niesol slovenský ľud*“⁵⁶³. Podobne sa prejavila aj skutočnosť, že oficiálna interpretácia identifikovala v SNP množstvo „zradcov“ a niektoré monografie tak povstanie opisovali ako „dejinu zrady“, čo tiež medzi slovenskými historikmi vyvolávalo nesúhlasné reakcie⁵⁶⁴. Jedna z najzásadnejších zmien marxistickej interpretácii dejín sa týkala vzniku prvej Československej republiky. Začiatkom 50. rokov sa začalo s radikálnym prehodnocovaním názorov na vznik prvej republiky a na úlohu Masaryka, Štefánika a Beneša v tomto procese. Tento trend bol veľmi náhly a nezačal okamžite po roku 1948. Najmä Masaryk bol spočiatku považovaný za pozitívnu a „pokrokovú“ osobnosť československých dejín. Za prvej republiky sa takto vo svojich článkoch a esejách vyjadrovali Vladimír Clementis aj Ladislav Novomeský, ktorý jeho filozofiu ešte v roku 1950 vyhlásil za „súčasnú učebnicu socialistickej abecedy“⁵⁶⁵. Počas jeho procesu o rok neskôr boli tieto výroky chápané ako prirážajúca okolnosť.

Zdeněk Nejedlý v rokoch 1930 – 1937 napísal o Masarykovi štvorzväzkové dielo o oslavoval ho ako jedného z tvorcov husitskej národnej tradície. Charakterizoval ho ako bojovníka proti buržoázii, ktorý sa snažil „*vyviesť naši spoločnosť a celý národ z louže, do níž jej naše buržoazie svoju tuposť zavedla*.“⁵⁶⁶ Ešte v roku 1949 sa Václav Kopecký, neskôr hlavný bojovník proti „Masarykovskej legende“, o prezidentovi prvej republiky vyjadroval pomerne priaznivo: „*Pokud T.G. Masaryk sehrál svoji významnou úlohu v boji o pokrok v naši zemi, oceníme jeho zásluhy v prístítm roce 1950 ... a to tím, že vzpomeneme jeho pokrokových činú jako bylo vystoupení v Hilsnerově procese, jako byl boj proti antisemitizmu a rasismu, jeho vystoupení v rukopisných bojích ... jeho boj proti klerikalizmu a pod.*“⁵⁶⁷ V tomto prípade sa však už autor výroku nevyjadril k Masarykovej činnosti počas prvej svetovej vojny a po vzniku Československa. Z pohľadu komunistického ideológa to malo zásadné dôvody.

562 GRACA, Bohuslav. Slovenské národné povstanie roku 1944. In HČ, 1954, roč. 2, č. 1, s. 3-38. alebo KROPILÁK, Miroslav. Národnooslobodzovací boj na Slovensku roku 1945. In HČ, 1955, roč. 3, č. 3, s. 305-325.

563 KROPILÁK, Miroslav. Vedecká konferencia o slovenskom národnom povstaní. [Bratislava, 8.-9.12.1953.] In HČ, 1954, roč. 2, č. 1, s. 118.

564 GRACA, Bohuslav. Doležal, Jiří. Slovenské národní povstání. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1954 (recenzia). In HČ, 1955, roč. 3, č. 3, s. 233-237.

565 V roku 1950 na pôde Univerzity Komenského pri príležitosti 100. výročia Masarykovho narodenia.

566 NEJEDLÝ, ref. 237, s. 42.

567 NA ČR, f. Praha IX. sjezd, k. 67, aj. 112, Václav Kopecký - prejav na 9. zjazde KSČ.

Tzv. buržoázna interpretácia roku 1918 prinášala viacero neakceptovateľných aspektov. Hlavným zámerom novej verzie národného príbehu bolo zlikvidovať zažitý obraz, podľa ktorého prvá republika vznikla z vôle západných mocností na základe aktivity osobností ako boli Masaryk, Štefánik a Beneš, činnosti domácich politikov a bojov československých légii, aj proti boľševikom v Rusku. Okrem toho jej zakladateľské osobnosti boli vo všeobecnosti vnímané ako predstavitelia demokratickej alternatívy vývoja Československa. Tento koncept bol samozrejme pre novú vládnu moc absolútne neprijateľný. Komunistickí ideológovia už pred rokom 1948 vypracovali vlastnú verziu vzniku ČSR. Dá sa povedať, že uznanlivý postoj k prezidentom Masarykovi a Benešovi a k Milanovi Rastislavovi Štefánikovi bol do značnej miery politickým kalkulom. Komunisti si spočiatku jednoducho nemohli dovoliť očierňovať všeobecne obľúbené osobnosti. V 50. rokoch, keď komunisti úplne ovládli spoločnosť, bolo konečne možné presadiť marxistickú interpretáciu vzniku a existencie prvej republiky.

Komunisti vlastne nikdy neprijali spomínanú „buržoáznu“ verziu vzniku ČSR, ale presadzovali tézu o previazanosti založenia štátu s Ruskou októbrovou revolúciou (VOSR) a robotníckym hnutím. Táto interpretácia, v komunistickom prostredí presadzovaná od 40. rokov, už sama o sebe znižovalo význam osobností zahraničného odboja. V roku 1948 už Gustáv Husák v Novom Slove označil prvý odboj za „handlovačky na západe“ a tvrdil, že Slováci vďaka za svoju slobodu myšlienkam VOSR.⁵⁶⁸ Podobné názory, minimalizujúce význam osobností zahraničného odboja, pripravovali pôdu pre jeho neskoršiu kriminalizáciu.

Definitívny obrat v marxistickom hodnotení vzniku ČSR nastal až v roku 1951, keď ÚV KSC za základ ideovej práce vyhlásil boj proti „buržoáznym legendám o vzniku ČSR“. Tento trend definitívne potvrdila ideologická konferencia Brne v roku 1952, ktorá pod vedením prominentného komunistického ideológa Václava Kopeckého vyzvala na „účinný boj proti kozmopolitizmu a buržoáznemu nacionalizmu“⁵⁶⁹. V tom istom roku vláda zrušila 28. október ako štátny sviatok. Vyhlásenie tohto ideologického boja znamenalo, že z Masaryka, Beneša a Štefánika sa stali „agenti západného imperializmu“ vykonávajúci „protiľudovú a protinárodnú politiku“. Česká marxistická historiografia sa, veľmi aktívne, zamerala najmä na dehonestáciu Masaryka a Beneša⁵⁷⁰. Štefánik bol „prenechaný“ slovenským historikom. Túto úlohu na seba zobral Ľudovít Holotík, ktorý v roku 1952 publikoval článok *K Štefánikovskej legende*⁵⁷¹. Štúdia dovtedajšiu nemarxistickú interpretáciu Štefánikovej činnosti hodnotila ako „buržoáznu legendu“ a jeho samého označila za „agenta francúzskeho imperializmu“. Holotík, podobne ako ďalší historici, tak v plnej miere prebral ideologické požiadavky komunistického režimu, spočívajúce v presadení vlastnej, stalinistickej verzie

568 MLYNÁRIK, Rozdvojené, ref. 149, s. 185.

569 MLYNÁRIK, Ján. Milan Rastislav Štefánik v historiografii (1948-1988). In HČ, 1990, roč. 38, č. 3, s. 399.

570 napr. Václav Král *O Masarykově a Benešově kontrarevoluční protisovětské politice* (1953), Jiří Hájek *Wilsonovská legenda v dějinách ČSR* (1953), *Dokumenty o protiřidové a protinárodní politice T. G. Masaryka* (1953). Treba zdôrazniť, že v týchto prácach dochádzalo k hrubému skreslovaniu skutočnosti, k manipulácii a priamemu falšovaniu dokumentov.

571 HOLOTÍK, Ľudovít. K štefánikovskej legende. In *Historický sborník SAVU*, 1952, roč. 10, s. 256-275.

vzniku prvej republiky postavenej na činnosti robotníckych más ovplyvnených boľševickou revolúciou v Rusku. Na Slovensku však diskreditačná kampaň týkajúca sa „prvorepublikových legend“ zďaleka neprebíhala tak agresívne ako v českej časti republiky.

V roku 1953 (20. 5.) sa preto z podnetu Filozofickej fakulty Slovenskej univerzity uskutočnila diskusia s názvom *Za odhalenie Legend o Masarykovi, Benešovi a Štefánikovi*. Napriek deklarovanej účasti stovky vedeckých pracovníkov, bol jediným referentom z Historického ústavu SAV Ludovít Holotík, ktorý v tom čase už začal spracovávať rozsiahlu biografiu Milana Rastislava Štefánika⁵⁷². Jeden z hlavných cieľov konferencie bolo ujasnenie si názorov na dané osobnosti a obdobie aj keď konečné hodnotenie už bolo dávnejšie dané straníckymi ideológmi. Jaroslav Dubnický preto už na začiatku konferencie pripomenul, že metodologické predpoklady a smernice k tejto otázke vypracovali Gottwald, Kopecký a Nejedlý⁵⁷³. Úlohou historikov malo byť skôr dokreslenie a potvrdenie týchto záverov na základe interpretácie prameňov. Komunistická moc od historikov potrebovala, aby vedecky podopreli jej ideologické východiská. Diskusia historikov o správnosti komunistického hodnotenia postáv Masaryka, Štefánika a Beneša sa samozrejme neočakávala. Cieľom konferencie mala byť „skutočne vedecká a objektívna⁵⁷⁴ revízia dezorientačnej a demobilizujúcej protiludovej legendy“⁵⁷⁵. Výsledkom bolo dopredu očakávané prehlásenie: „... oslobodenecká buržoázna legenda je falošný obraz charakteru prvej svetovej imperialistickej vojny, ktorá idealizuje úlohu západných imperialistických mocností. Táto legenda je protisovietska, ale aj protinárodná a protiludová, jej úlohou je dezorientovať a ideologicky odzbrojiť pracujúci ľud, ktorý je skutočným tvorcom histórie.“⁵⁷⁶ Keďže hlavnými postavami tejto „legendy“ boli Masaryk, Štefánik a Beneš, v podobnom duchu sa nieslo aj hodnotenie ich činnosti. Masaryka zhodnotil Miloš Gosiorovský⁵⁷⁷ ako „pseudohumanistického moralistu a tmára, súčasne cynika a vypočítavého demagóga“ a tiež „uvedomelého nepriateľa proletariátu“⁵⁷⁸. Ludovít Holotík odhalil Štefánika ako kozmopolitického, buržoázneho dobrodruha a agenta francúzskeho ministerstva vojny⁵⁷⁹. Najväčším Štefánikovým zločinom v očiach komunistov bol jeho antikomunizmus a zatiahnutie československých légii do boja proti boľševikom. Skutočnosť ako nekompromisne bolo tento marxistický útok vedený, dokazuje eminentnú snahu čo najrýchlejšie vymazať donedávna obdivované a rešpektované osobnosti z československých dejín.

Jednou zo základných úloh československej marxistickej historiografie v 50. rokoch bolo ilustrovať „bratské vzťahy Čechov a Slovákov“ v dejinách. Tento aspekt mal nutne vystupovať

572 Je zaujímavé, že v Holotíkovom kádrovom posudku z roku 1953 sa spomína, že rukopis monografie na túto tému je už hotový, hoci kniha v skutočnosti vyšla až v roku 1958. Holotík v snahe vykázat vedecké výsledky zrejme trochu upravil skutočnosť.

573 PÍSCH, Mikuláš (ed.). *Za odhalenie legend o Masarykovi, Benešovi a Štefánikovi*. [Vedecká diskusia 20.5.1953 v Bratislave.] In *HČ*, 1953, roč. 1, č. 3, s. 522.

574 Jednalo sa samozrejme o objektivitu historika bezvýhradne uplatňujúceho triedny postoj založený na marxizme-leninizme.

575 PÍSCH, ref. 573, s. 522.

576 Tamže, s. 536.

577 V jeho prípade išlo len o citovanie z diel českých marxistických historikov.

578 PÍSCH, ref. 573, s. 522 – 525.

579 Tamže, 531 – 535.

do popredia v takmer všetkých historických prácach z tohto obdobia. Otázka výnimočných vzťahov dvoch bratských národov od počiatkov do súčasnosti bola kľúčová pre legitimizáciu existencie ich spoločného štátu, zdôvodnenia jeho obnovenia po roku 1945. Dôležitosť akú tejto téme prikladala vládna moc sa dá ilustrovať na príprave konferencie SAV *O vzťahoch Čechov a Slovákov, o československom bratstve, o československej štátnosti*⁵⁸⁰, ktorej celá príprava bola pod priamym dozorom ÚV KSČ. Politické byro schvaľovalo program aj dátum konania a jednotlivé úlohy zadávalo priamo predsedovi SAV Ondrejovi Pavlíkovi a predsedovi ČSAV Zdeňkovi Nejedlému. Pripravovaná konferencia mala ilustrovať vývoj dvoch najpríbuznejších slovanských národov, ich boj proti cudzej nadvláde, vzájomnú pomoc v kultúrnom vývoji. Jej úlohou bolo odôvodnenie utvorenia spoločného štátu, ktorý po roku 1948 zaručil slobodný vývoj v socialistickom bratstve, zabezpečenom víťazstvom ZSSR a utvorením ľudovej demokratickej vlády.⁵⁸¹ Historici sa mali sústrediť predovšetkým na obdobia, keď vzťahy Čechov a Slovákov vystúpili do popredia a boli oporou pokrokového prúdenia tak u Slovákov, tak aj u Čechov: Vznik a trvanie Veľkej Moravy, husitské boje, národné obrozenie prejavujúce sa vznikáním buržoázných národov, nástup a boje robotníckej triedy, vznik prvej ČSR, spoločný boj pokrokových síl českého a slovenského národa proti fašizmu a zradu buržoázie, obdobie národného a sociálneho oslobodenia v roku 1945 a rozkvet Slovenska v ľudovodemokratickom štáte.⁵⁸² Pozornosť mala byť venovaná aj ekonomickému vyrovnávaniu oboch častí Československa - z hľadiska komunistov prvoradý predpoklad národnej rovnoprávnosti. Dôležité bolo tiež objasnenie blízkosti a prelínania ľudovej kultúry a vplyvu češtiny na vývoj slovenčiny.

Politické byro ÚV KSČ definovalo aj smerovanie kritiky jednotlivých referátov, ktoré mali odhaľovať „falošné buržoázne legendy“ o česko-slovenskom pomere, ich škodlivosť a „zneužívanie bratských vzťahov“: „*Konferencia sa zamerá aj na škodlivosť doterajšej nacionalisticky orientovanej buržoáznej vedy ... Referáty neodtrhnú vývoj Československa od vývoja stredoeurópskeho a európskeho, a pomeru k slovanským národom, hlavne k národu ruskému a k ZSSR. Konferencia zdôrazní nový obsah československého vlastenectva a nové úlohy kultúry a vedy.*“⁵⁸³ Samozrejme od zúčastnených historikov sa neočakávali žiadne nové prístupy. Požadovaná „vysoká vedecká úroveň a pracovný charakter“ celej akcie sa mala dosiahnuť hlbším rozpracovaním jednotlivých tém spôsobom, ktorý plne potvrdzoval základné schémy dané stranickým vedením. Treba povedať, že jednotliví historici svoju úlohu dokonale splnili.

Všetka spomínaná činnosť v tomto období mala za úlohu vytvoriť definitívnu, stranou schválenú marxistickú konštrukciu českých a slovenských dejín. Tá bola nevyhnutná pre úspech jediného hlavného cieľa, a tým bola príprava marxistických syntéz dejín Československa a dejín Slovenska. Jej dokončenie tvorilo pre pracovníkov Historického ústavu SAV hlavnú náplň práce. Konštruovanie marxistického národného príbehu si však vyžadovalo analýzu značného počtu nových problémov, ktorým bola pred rokom 1948 venovaná

580 Mala sa konať pri príležitosti 10. výročia oslobodenia.

581 NA ČR, f. Politické byro KSČ 1954-62, sv. 38, a. j. 52/5, (1954)

582 Tamže.

583 Tamže.

(najmä na slovenskej strane) len veľmi malá pozornosť. Ich riešenie spotrebovalo veľké množstvo času a navyše v popredí bola stále nutnosť „správnej“ ideologickej interpretácie zistených faktov. „Pomalosť“ výskumu bola straníckymi ideológmi očakávajúcimi rýchle výsledky, často kritizovaná ako neschopnosť. Napríklad do polovice 50. rokov nevydal Historický ústav žiadnu významnejšiu monografiu - v zmysle, že by ju ako významnú ohodnotili stranícki ideológovia. V roku 1954 bola ako najdôležitejšia historická práca vydaná nakladateľstvom SAV vyhodnotená kniha nemarxistického historika Daniela Rapanta *Sedliacke povstanie na východnom Slovensku v roku 1831*, čo určite neprispelo k pozitívnemu hodnoteniu ústavu straníckym vedením. Historický ústav však v tomto období ešte nemal dostatok pracovníkov, aby mohol pracovať na viacerých odlišných úlohách naraz, čo si zrejme jeho kritici nedostatočne uvedomovali. Navyše keď stranicka centrála alebo vedenie akadémie historikov tlačili do rýchlej tvorby textov⁵⁸⁴ na aktuálne témy, spomaľovali tak prácu na hlavných úlohách. Takéto požiadavky však boli nutným zlom, podriadením sa aktuálnym potrebám komunistickej strany a v zásade nenarušovali prácu na hlavných projektoch slovenskej historickej vedy.

584 Stranícke vedenie KSS napríklad požadovalo písanie propagandistických a populárno-náučných článkov na témy ľudáctva a buržoázneho nacionalizmu, ktoré mali byť publikované v dennej tlači.

Prvý náčrt slovenského marxistického národného príbehu

Prvým komplexným náčrtom marxistickej predstavy o slovenských dejinách je diskusný referát Ludovíta Holotíka⁵⁸⁵ pripravený na konferenciu o periodizácii slovenských dejín v Libiciach 19. a 20. 12 1952. Príspevok v rozšírenej forme v roku 1953 vyšiel v Historickom časopise⁵⁸⁶. Okrem veľmi aktuálnej otázky periodizácie, článok v stručnosti načrtáva aj marxistický pohľad na kľúčové udalosti slovenských dejín. Holotíkov text potvrdzuje, že otázka periodizácie bola v období prípravy československej a slovenskej syntézy dejín pre historikov kľúčová a to nielen z vedeckého, ale aj z politického hľadiska: „... *stano-venie aspoň hlavných vývojových etáp, ktoré by odzrkadľovali všeobecné zákonitosti spoločenského vývinu, poznané klasikmi marxizmu-leninizmu i v dejinách Slovenska a slovenského ľudu, je neodlučiteľne spojené s bojom za vedeckú, marxisticko-leninskú slovenskú historickú vedu.*“⁵⁸⁷ Základom marxistickej snahy o novú periodizáciu bolo odmietnutie predchádzajúceho základného delenia na dejinné epochy praveku, staroveku, stredoveku a novoveku. Z politického hľadiska bolo dôležité najmä to, že nová periodizácia znamenala ďalšie oddelenie sa od „buržoáznej“ historiografie, ktorá podľa marxistov nepochopila podstatu základných spoločenských formácií, „... *ktoré hlboko odrážajú a vysvetľujú spoločenské vzťahy, ich príčiny a charakter*“⁵⁸⁸. Marxistická periodizácia sa v prvom rade opierala o hospodárske podmienky, ktoré z jej pohľadu podmieňujú dejinný vývoj. Napriek tomu Ludovít Holotík tvrdil, že „... *za hlavné periodizačné princípy nemožno považovať jednoznačne javy ekonomické, aj keď sú v historickom procese v dôsledkoch rozhodujúcim činiteľom.*“⁵⁸⁹ Podľa neho bolo nutné prihliadať aj na ostatné historické javy, ktoré sa niekedy môžu prejaviť ako rozhodujúce pre ďalší vývoj spoločnosti. Dôležitú úlohu v riešení problémov periodizácie zohrával samozrejme triedny boj, ktorý v marxistickom poňatí nastoľuje nové spoločenské vzťahy zodpovedajúce rozvoju výrobných síl.

V marxistickej periodizácii slovenských dejín boli už od začiatku považované za kľúčové roky 1848 (prechod od feudalizmu ku kapitalizmu) a 1945 (prechod od kapitalizmu k ľudovodemokratickému zriadeniu, tzv. národná a demokratická revolúcia). Základnou úlohou bolo vytýčiť začiatok epochy feudalizmu a potom periodizáciu dejinných procesov vo vnútri jednotlivých spoločenských formácií – medzníkmi mali byť „*premeny v spoločenských vzťahoch, zmeny formy triednych protikladov a triednych bojov na základe rozvoja výrobných síl*“⁵⁹⁰.

Špecifikom periodizácie slovenských dejín bola nutnosť prihliadať na periodizáciu dejín českých, a to nielen kvôli pripravovanej syntéze československých dejín. Podobná periodizácia mala byť bezpochyby jedným z prostriedkov dokresľovania dejinnej príbuznosti

585 Hoci je ako autor spomenutý len Ludovít Holotík, je nepochybné, že najmä obdobie stredovekých a ranno novovekých dejín zosumarizoval z prác iných pracovníkov ústavu.

586 HOLOTÍK, K periodizácii, ref. 499, s. 42-73.

587 Tamže, s. 42.

588 Tamže, s. 43.

589 Tamže, s. 44.

590 Tamže, s. 45.

českého a slovenského národa, čo bola v období boja proti buržoáznemu nacionalizmu úloha mimoriadne aktuálna. Ako však už bolo spomenuté Holotík odmietal možnosť úplne rovnakej periodizácie českých a slovenských dejín. Pre Holotíka bola ešte v tomto období otázka stanovenia prechodu medzi prvotnopospolnou spoločnosťou a feudalizmom nezodpovedaná. V tom období na túto tému prebiehalo množstvo diskusií, ktoré, okrem iného, odhalili rozdielne postoje slovenských a českých historikov.

Dôkazom toho, že periodizačné medzníky nemuseli mať ani v marxizme len ekonomickú podstatu dokumentoval aj Holotík. V súlade s tradíciou, za zásadný zlom stále považoval rozpad Veľkej Moravy a „*nedobrovoľné podrobenie slovenského územia kočovnými maďarskými kmeňmi*“⁵⁹¹, na nižšom stupni spoločenského vývinu. Táto udalosť podľa neho následne poznamenala celý ďalší vývoj slovenského ľudu. Holotík tak do národného príbehu vrátil tézy, o tzv. tisícročnom utrpení Slovákov v Uhorsku, keď píše, že „... *dejiny Slovenska až do roku 1918 sú dejiny porobeného národa.*“⁵⁹² V tomto kontexte však treba zdôrazniť, že marxistickí historici si pod pojmom slovenský národ zväčša predstavovali len plebejské zložky obyvateľstva – roľníkov, remeselníkov, mestskú chudobu a v neskoršom období robotníkov. Z národného spoločenstva bola takmer bezozbytku vydedená šľachta a cirkevní hodnostári. Na druhej strane toto rozdelenie nebolo striktné a často možno pozorovať používanie slova národ v tzv. „buržoáznom“ význame súhrnu obyvateľstva určitého územia, hovoriaceho spoločným jazykom. Z tohto dôvodu sa ťažko hodnotí čo a koho mal Ľudovít Holotík vlastne na mysli, keď písal o dejinách porobeného národa.

Medzníkom vzniku feudálnych vzťahov na Slovensku je pre Holotíka až koniec 10. storočia, Veľkú Moravu teda nepovažoval za feudálny štát. Keďže v marxistickej periodizácii obdobie feudalizmu trvalo do roku 1848, bolo nutné ho rozdeliť na kratšie úseky. Obdobie raného feudalizmu pokračuje do konca 12. storočia, kedy sa začína obdobie rozvinutého feudalizmu – úsek dejín, v ktorom „... *nachádzame už všetky formy feudálnych vzťahov ... i s triednymi protikladmi a triednymi zápasmi.*“⁵⁹³ Toto obdobie je v texte rozdelené ešte na šesť ďalších etáp vytvorených hlavne na základe spoločných hospodárskych (vývoj ekonomických a spoločenských vzťahov, majetková diferenciácia) a politických charakteristík. Väčšina z týchto medzníkov bola vytvorená na základe vývoja v celom Uhorskom kráľovstve a nie podľa špecifických slovenských udalostí. Holotík v referáte priznal, že obdobie rozvinutého feudalizmu je v slovenskej histórii v podstate nepreskúmaná pôda a znalosti o tomto období je nutné čerpať hlavne z maďarských prác. Je teda možné predpokladať, že slovenská historiografia aspoň v istej miere preberala maďarskú marxistickú periodizáciu uhorských dejín (napr. feudálna rozdrobenosť, obdobie vlády Anjouovcov, koncentrácia bohatstva v rukách magnátov atď.)

Prvým špecificky slovenským medzníkom v období rozvinutého feudalizmu je až husitské obdobie, ktoré podľa Holotíka zanechalo v slovenských dejinách „významnú ryhu“. Vedeckú opodstatnenosť svojho tvrdenia však vzápätí devalvoval priznaním o celkovej

591 Tamže, s. 47.

592 Tamže.

593 Tamže s. 49.

nepreskúmanosti tejto fázy slovenských dejín, kvôli ktorej historici ešte nepoznali všetky dôsledky pobytu husitov a bratříkov na Slovensku. Pozitívny vplyv tejto udalosti na rozvoj slovenskej národnosti, vzdelanosti a kultúry však z čisto politických a ideologických dôvodov nemohol byť spochybňovaný. Príčiny vyzdvihovania husitského vplyvu na Slovensku mali v podstate rovnaké dôvody ako v období prvej republiky - poukazovanie na podobný historický vývoj „bratských národov“.

Rok 1526 v marxistickom národnom príbehu znamená začiatok krízy feudalizmu. Za jej hlavný prejav boli považované doklady o triednom boji t. j. o vzburách a povstaniach proti vládnucej triede. Keďže Dóžovo povstanie sa slovenského územia dotklo len okrajovo, Holotík ho odmietol ako medzník slovenských dejín, ktorý posunul až na obdobie baníckeho povstania rokov 1525 – 1526. Za výsledok silnejúcich triednych rozporov je považovaná aj Moháčska porážka. Od roku 1526 nastáva v marxisticky poňatých dejinách v celej východnej Európe nové vývojové obdobie tzv. druhého nevoľníctva (16. - 19. storočie), ktoré je charakterizované odbúravaním poddanských práv. V tomto období sa Slováci podľa Holotíka stali v habsburskej monarchii „... ešte krutejšie utláčaným národom, ktorý podliehal tlaku zo strany uhorských feudálov i cisárskych úradníkov a žoldnierov“⁵⁹⁴. Tu je však pomerne jasné, že Holotík si pod národom predstavoval nepriviligované obyvateľstvo a mal na mysli v prvom rade ekonomický útlak. Za pozitívum bola však pokladaná skutočnosť, že Slováci a Česi sa dostali do jedného štátneho útvaru a následný rozvoj národnej reči a písomníctva je považovaný za dôkaz mohutného nárastu kvality česko-slovenských vzťahov. Začiatok 18. storočia po rok 1848 bol charakterizovaný ako úpadkové obdobie feudalizmu v Uhorsku, spojené s postupným rozvojom kapitalistických vzťahov (napr. rozvoj manufaktúrnej výroby). Nástup kapitalizmu zároveň spôsobil aj vznik národného uvedomenia (chýba však vysvetlenie prečo a ako vzniklo) a tzv. „národno-buržoázneho“ hnutia, ktoré vrcholí štúrovcami.

Toto hnutie sa však v očiach marxistických historikov zdiskreditovalo tým, že sa prednostne zameralo na národnostné a kultúrne otázky a nie na problematiku zrušenia feudalizmu. Z toho potom vyplynula relativizácia významu národného hnutia v 40. rokoch 19. storočia a naopak vyzdvihnutie významu Východoslovenského roľníckeho povstania roku 1831. Podľa Holotíka „... cesta k r. 1848 nevedie od začiatkov uvedomelejšieho vystúpenia tzv. štúrovcov, ale od r. 1831, od východoslovenského roľníckeho povstania“⁵⁹⁵. Vyzdvihnutie proti-feudálneho, revolučného zamerania tohto povstania malo v národnom príbehu suplovať (v tom čase predpokladanú) neexistenciu takýchto aspektov u štúrovcov. Východoslovenské povstanie sa tak malo stať predzvesťou k rozhodujúcej fáze protifeudálneho triedneho boja, ktoré vrcholilo maďarskou revolúciou rokov 1848 – 1849. Štúrovske hnutie podľa marxistickej historiografie nepochopilo udalosti roku 1848 a proti „pokrokovej maďarskej buržoáznej revolúcii“ sa postavilo na stranu „reakčnej“ Viedne. Toto hodnotenie malo svoj základ priamo v už spomínaných Engelsových tvrdeniach o negatívnej a „kontrarevolučnej“ úlohe slovanských národov v rokoch 1848 – 1849. Túto interpretáciu nemohli

594 Tamže, s. 56.

595 Tamže, s. 62.

v dogmatických 50. rokoch historici spochybňovať, keďže predstavovala aj oficiálne stanovisko komunistických ideológov. V slovenskej marxistickej historiografii začiatku 50. rokov sa tak hlavným pozitívom činnosti štúrovcov stal kultúrny a jazykový prínos, prípadne snaha o prehĺbenie národnej spolupatričnosti medzi Čechmi a Slovákmi.

Pozitívne hodnotenie slovenských výprav rokov 1848 – 1849 znamenalo v marxizme neprípustné nadradovanie národnostných problémov problémom ekonomickým⁵⁹⁶, za ktoré podľa marxistov bojovala maďarská revolúcia. Tento jednoznačný súd však oberal slovenský národný príbeh o jedno z mála hrdinských období a nútil historikov, ktorí sa ním zaoberali radikálne prehodnotiť svoje názory. Okrem toho, v dlhodobom spore maďarských a slovenských historikov o hodnotenie revolúcie v Uhorsku, marxistická interpretácia jednoznačne uprednostňovala maďarské stanovisko. To tiež nepochybne viedlo k nespokojnosti časti slovenskej historickej obce, ktorá sa v tejto otázke rozdelila na dva tábory. „Dogmatici“ ako boli Vladimír Matula⁵⁹⁷, Ludovít Holotík a Jaroslav Dubnický tvrdili, že „*jedínym kritériom hodnotenia môže tu byť Marxovo kritérium európskej buržoáznej revolúcie.*“⁵⁹⁸

Na druhej strane tu bola skupina (napr. Karol Goláň a Július Mésároš), ktorá síce otvorene nespochybňovala oficiálny marxistický výklad (v 50. rokoch to ani nebolo možné), snažila sa ho však zmierniť. Karol Goláň poukazoval na skutočnosť, že národnostná otázka v Uhorsku bola riešiteľná a požiadavka národnostnej rovnoprávnosti nebola v rozpore s európskou revolúciou. Goláň tiež tvrdil, že Štúrova „kontrarevolučná“ činnosť je zbytočne zveličovaná a je hlavne v záujme slovenskej historiografie zdôrazniť pozitívne stránky národného obrodovania. Tieto „pronárodné“ interpretácie však boli v 50. rokoch ignorované.

Radikalizmus dogmatických hodnotení udalostí rokov 1848 – 1849 vyniká najmä v porovnaní s prácami sovietskych historikov. V roku 1951 vydala SAVU zborník prekladov ruských článkov o problematike účinkovania slovanských národov v rokoch 1848 – 1849.⁵⁹⁹ Činnosť štúrovcov v tejto práci analyzoval Ivan Ivanovič Udalcov, historik a hlavný poradca sovietskeho veľvyslanca v Prahe. Jeho postavenie „najväčšieho experta na revolúciu 1848“ mu zaručovalo, že jeho závery boli takmer nespochybniteľné. Zaujímavé však je, že Udalcov činnosť štúrovcov v revolúcii hodnotil oveľa pozitívnejšie ako to v tomto období robila slovenská historiografia. Konanie slovanských národov označil v zhode s názorom Friedricha Engelsa, za „kontrarevolučné“, ale za príčinu tohto postoja považoval „*šovinistickú národnostnú politiku nemeckých a maďarských revolucionárov*“⁶⁰⁰, ktorá vohnala slovanské národy priamo do náručia Viedne. Toto „ospravedlnenie“ vzťahujúce sa aj k postoju štúrovcov sa v Holotíkovom hodnotení nevyskytuje. Ďalším prípadom poukazujúcim na väčší

596 To bola aj hlavná výčitka voči prácam Daniela Rapanta o revolúcii rokov 1848 – 1849.

597 Vladimír Matula v štúdiu z roku 1954 podal obsiahlu kritiku Rapantovej práce o revolúcii 1848 – 1849 z pohľadu marxistickej metodológie. Pozri: MATULA, Vladimír. K niektorým otázkam slovenského národného hnutia štyridsiatych rokov 19. storočia. In HČ, 1954, roč. 2., č. 3, s. 375-406.

598 TIBENSKÝ, Ján. Konferencia slovenských historikov o tézach slovenských dejín. In HČ, 1955, roč. 3., č. 2, s. 299-303.

599 HOLOTÍK, Ludovít (ed.). *Revolučné dedičstvo rokov 1848-1849*. Bratislava, SAVU, 1951.

600 UDALCOV, Ivan Ivanovič. Slovanské národy Rakúskej ríše v revolučnom hnutí r. 1848 vo výskumoch sovietskych historikov. In: HOLOTÍK, Ludovít (ed.). *Revolučné dedičstvo rokov 1848-1849*. Bratislava, SAVU, 1951, s. 74-86.

„marxistický radikalizmus“ slovenskej historiografie je skutočnosť, že Holotík štúrovske povstanie paušálne označil za „kontrarevolučné“, zatiaľ čo jeho sovietski kolegovia prvú časť (v roku 1848) považovali za „pokrokovú“ a za reakčnú činnosť označili iba boj Slovákov v rámci rakúskej armády v roku 1849. Sovieti očividne považovali Štúra za skutočného revolucionára a bojovníka proti feudalizmu, v čom sa tiež odlišovali od Holotíkovho hodnotenia. Negativizmus slovenských historikov vystupuje do popredia aj v porovnaní s českým prípadom. Udalcov ako kontrarevolučné zhodnotil aj české národné hnutie. Okrem toho odmietol aj progresívny prínos Palackého, ktorého obvinil z reakcionárstva a nacionalizmu. Českí historici tento názor samozrejme nemohli ignorovať, na druhej strane ho avšak ani úplne neprebrali. „*Jedinou možnosťou obrany „národných hodnôt“ bolo pokúsiť sa uzmierniť Udalcova s Palackým.*“⁶⁰¹ Výsledkom bolo „rozdelenie“ Palackého osoby na progresívneho historika a konzervatívneho politika. Jeden z tvorcov českej národnej historickej tradície si tak aj v rámci konštruovania marxistického národného príbehu mohol ponechať svoje prominentné postavenie.

Nespochybniteľným predelom medzi feudalizmom a kapitalizmom v celej Rakúskej monarchii bol rok 1848. Pre marxistickú historiografiu tento prechod znamenal, že „... *triedny antagonizmus sa pretvára na rozpor medzi kapitalistami a námezdné pracujúcimi*“⁶⁰². Na Slovensku však bolo nutné priznať faktickú neexistenciu priemyslu, a teda aj proletariátu. V rámci slovenskej konštrukcie národného príbehu prebrali úlohu robotníckej triedy námezdní pracovníci v poľnohospodárstve. Do úlohy hlavnej „reakčnej sily“ a „nepriateľa pracujúceho ľudu“ sa po roku 1848 definitívne dostala buržoázia. Marxistický historik zaoberajúci sa obdobím po roku 1848 už nesmel spomínať pozitívne črty buržoázie a jej politických hnutí a jeho hlavný záujem sa musel definitívne preniesť na robotnícke hnutie. V tomto ohľade ostal medzníkom vývoja aj rok 1867, a to z dvoch hlavných dôvodov. Marxistický národný príbeh prebral starý, tradičný význam rakúsko-uhorského vyrovnania ako začiatku najväčšieho národného útlaku. Pre marxistickú historiografiu však vyrovnanie zároveň znamenalo aj medzník vo vývoji triednych vzťahov medzi proletariátom a buržoáziou. Podľa marxistického náhľadu sa v tomto období už slovenská buržoázia definitívne obrátila proti robotníckemu hnutiu ako hlavnému nepriateľovi a stratila tak aj svoju poslednú „progresívnu“ úlohu bojovníka proti národnostnému útlaku. Jedinou „pokrokovou“ skupinou spoločnosti tak aj v slovenskom prostredí definitívne ostal proletariát.

Jedným z najvýznamnejších medzníkov slovenských dejín ostal rok 1918 a vznik prvej Československej republiky. Marxistická interpretácia tejto udalosti bola však v 50. rokoch radikálne odlišná od toho čo nazývala „buržoázny“ výklad dejín. Podľa línie diktovanej komunistickými ideológmi museli historici interpretovať vznik spoločnej republiky ako výsledok revolučného hnutia českého a slovenského ľudu inšpirovaného Veľkou októbrovou socialistickou revolúciou v Rusku. Hybnou silou tohto hnutia bol proletariát, ktorý až zradou sociálnej demokracie stratil svoje vedúce miesto v prospech buržoázie. Ludovít

601 GÓRNY, Past, ref. 231, s. 109.

602 HOLOTÍK, K periodizácii, ref. 499, s. 64.

Holotík síce tvrdil, že tieto skutočnosti už marxistická historiografia dokázala, z citovaných autorov (Gottwald, Stalin, Kopecký) vyplýva, že toto „objasnenie“ pochádzalo skôr zo spisov komunistických ideológov, ktorí takto stanovili, akým spôsobom majú historici na toto obdobie nazerať.

V opise dejín prvej republiky už v marxistickej historiografii nastupuje radikálne oklieštenie národných dejín na históriu proletariátu a činnosť KSČ. Pre situáciu boja proti buržoáznemu nacionalizmu sú však netypické Holotíkove prehlásenia o Slovensku v polokoloniálnom postavení a politike pražskej vlády ako príčine popularity ľudákov na Slovensku⁶⁰³. Aj keď interpretácia však bola súčasťou kritiky „buržoáznej“ medzivojnovej republiky, podobné závery boli v prácach českých marxistických historikov formulované oveľa miernejšie.

Nasledujúcim medzníkom je fašistická éra slovenských dejín. Toto obdobie sa však podľa Ludovíta Holotíka nezačína vznikom slovenského štátu (14. 3. 1939), ale už Mnichovskými udalosťami a vyhlásením slovenskej autonómie v roku 1938, lebo „... medzi obdobím tzv. slovenskej autonómie a tzv. „Slovenským štátom“ niet rozdielov. Tzv. slovenská autonómia na čele s ľudáckofašistickými predstaviteľmi je fašistickým útvarom.“⁶⁰⁴ Už z pár viet v tomto článku je možné vyčítať nezmiernu nenávisť komunistov k tomuto obdobiu, ktoré aj v budúcnosti prakticky znemožnilo akýkoľvek racionálny výskum.

Posledný úsek slovenských dejín je vytýčený pomerne neobvykle. Logicky by sa dalo očakávať, že začiatok ľudovodemokratického obdobia (tzv. zavŕšenie národnej a demokratickej revolúcie, udalosti, ktorá bola podľa marxistickej interpretácie už raz zmarená v roku 1918) by mal byť rok 1948. Marxistická historiografia však začiatok národnej a demokratickej revolúcie posunula už do obdobia SNP a oslobodenia Československa sovietskymi vojskami. Holotík ako jeden z hlavných dôvodov tohto rozhodnutia spomenul prejav predsedu československej vlády Vilama Širokého, k výročiu SNP. Široký vyhlásil túto udalosť za základný obrat v dejinách slovenského národa za začiatok éry socialistickej výstavby⁶⁰⁵. Je nepochybné, že celá marxistická interpretácia SNP pochádza z prostredia komunistických ideológov, práca historikov bola v tomto ohľade len vedľajšia. Komunisti zo SNP vytvorili svoje hrdinské obdobie na základe vlastného tvrdenia, že „vedúcou silou Slovenského národného povstania bola robotnícka trieda pod vedením komunistickej strany“.⁶⁰⁶ Interpretácia povstania profesionálnymi historikmi v žiadnom prípade nesmela kolidovať s dopredu danými konštruktmi.

Z Holotíkovho náčrtu marxistického národného príbehu je možné vypozerovať niekoľko zaujímavých skutočností. Hoci autorom článku je Ludovít Holotík, je zrejme, že využil poznatky všetkých pracovníkov ústavu a to, čo prezentoval nebol ani tak diskusný príspevok ako skôr oficiálna a schválená periodizácia slovenských dejín. Článok priznáva mnohé biele miesta v slovenských dejinách - vedecké citácie, najmä v opise obdobia do 19.

603 Takáto interpretácia rozmachu ľudáctva sa znova objavila až koncom 60. rokov a narazila na značný odpor v českej historickej obci.

604 HOLOTÍK, K periodizácii, ref. 499, s. 71.

605 Tamže, s. 72.

606 Tamže.

storočia, pochádzajú takmer výlučne z maďarských prác. Forma príspevku poukazuje na rozsah ideologizácie dejín po roku 1948. Názory a hodnotenia väčšiny udalostí a období v novom marxistickom príbehu sú postavené na citátoch „klasikov“ marxizmu-leninizmu – Marxa, Engelsa, Lenina, Stalina aj domácich straníckych špičiek. V skutočnosti je celá periodizácia slovenských dejín prispôbená ich dielam a názorom. Aj napriek deklarovanému radikálnemu odklonu od „buržoáznej“ historiografie však marxistická periodizácia nie je úplne novým výtvorom. Pravek, stredovek a novovek boli síce nahradené prvotnopospolnou spoločnosťou, feudalizmom, kapitalizmom a ľudovodemokratickým zriadením, rozdelenie týchto dlhých období na menšie úseky je však veľmi podobné ako v nemarxistickom národnom príbehu. Pri viacerých časových úsekoch sa neprihliada na hospodárske a ekonomické ukazovatele, ale skôr na politické a kultúrne udalosti (napr. rozpad Veľkej Moravy, husitské obdobie, vznik ČSR a Slovenského štátu, SNP). Je očividné, že marxistický národný príbeh prebral väčšinu tradičných uzlových období od svojich predchodcov (aj keď ich marxistické hodnotenie mohlo byť rozdielne). Marxistická historiografia k nim pridala pár medzníkov, ktoré zo svojho pohľadu považovala za kľúčové. Dôležitosť referátu Ludovíta Holotíka tkvie hlavne v tom, že obsahuje prvý náčrt marxistického slovenského národného príbehu z pera slovenského profesionálneho historika.

Tézy k dejinám Slovenska

V roku 1955 vyšli ako príloha k Historickému časopisu tézy k dejinám Slovenska. Bol to prvý skutočne rozsiahlejší text predstavujúci reálny návrh konštrukcie slovenského marxistického národného príbehu. Tézy, ktoré sa mali po diskusii stať základným podkladom k tvorbe syntézy slovenských dejín vznikli v súvislosti s prácou na prehľade československých dejín. Pri príprave projektu syntézy sa v plnej miere ukázali problémy marxistického spracovania slovenských dejín. Napriek stálemu výskumu a vydávaniu prameňov boli tézy k dejinám Slovenska v mnohých prípadoch len marxistickým preformulovaním starších poznatkov, ku ktorým boli pridané povinné kapitoly dokazujúce existenciu triedneho boja. To sa týkalo najmä dejín do roku 1848. Nedostatok znalostí o tomto období bol v rámci slovenskej historiografie notorickým problémom. Po roku 1948 tento stav značnej miery konzervoval aj tlaku stranických orgánov, ktoré trvali na tom, aby boli prednostne riešené problémy najnovších dejín, ktoré považovali za najviac späté s „aktuálnymi úlohami budovania socializmu“. Nedostatočný výskum obdobia pred rokom 1848 mal z hľadiska slovenských dejín aj svoj špecifický dôvod. Na rozdiel od českého prípadu, slovenskí marxisti v tomto období nedokázali nájsť skutočne významné, celonárodné progresívne hnutie, ktoré by mohlo z pohľadu komunistických ideológov ašpirovať na postavenie národnej tradície. Všetky udalosti tohto typu patrili v slovenskom prípade do najnovších dejín, čím sa ich výskum z hľadiska potrieb vládnej moci stal prioritným.

Tézy tak podľa ich zodpovedného redaktora Ľudovíta Holotíka boli zmesou starých prehodnotených poznatkov a výsledkov nového výskumu: „[Tézy] sú prvým pokusom o prehodnotenie našich dejín na nových metodologických základoch a na základe zhrnutia starších poznatkov a poznatkov nových ... najmä o rozvoji výrobných síl, výrobných vzťahov, o dejinách triednych bojov, dejinách robotníckeho hnutia a komunistickej strany“.⁶⁰⁷ V súlade s dogmatickou stalinskou verziou marxizmu, nachádzali tézy predmet dejín Slovenska v rozvoji výrobných síl, výrobných vzťahov v dejinách pracujúceho ľudu a v dejinách triedneho boja na území Slovenska. Hlavnou úlohou prípravy na budúcu syntézu malo byť poukázanie na zákonitý vývoj nositeľa národného príbehu, slovenského ľudu – od prvotnopospolnej spoločnosti cez feudalizmus, kapitalizmus až k ľudovodemokratickému zriadeniu. Keďže toto rozdelenie malo základ v ekonomike a ekonomických vzťahoch v spoločnosti, museli historici veľkú pozornosť venovať hospodárskym dejinám, tzv. vývoju výrobných vzťahov.

Pri analýze vývinu marxistického národného príbehu, najmä v 50. rokoch, je dôležité uvedomiť si postavenie historickej vedy, ktorá mala za úlohu vlastne len podrobnejšie opísať dejiny, ktorých základná vývojová schéma už bola daná marxistickou ideológiou, a bola teda mimo akejkoľvek diskusie. Za prvej republiky mala historická veda kľúčovú úlohu vo vytváraní ideí československého národa a spoločných československých dejín, alebo naopak v teoretickom a praktickom dokazovaní neoprávnenosti tohto názoru. V komunistickom režime nutnosť existencie spoločného štátu Čechov a Slovákov vysvetlili komunistickí ideológovia. Od historickej vedy sa neočakávalo, že by o takýchto tézach polemizovala, jej

607 HOLOTÍK, Dejiny Slovenska (tézy), ref. 496, s. 11.

úlohou bolo len osvetliť „dejinnú družbu českého a slovenského národa“ a popísať „zákonitosť vzniku štátneho zväzku slovenského národa s českým ako to vyplýva z ich spoločných historických koreňov, z veľkej jazykovej príbuznosti a z ich spoločného boja proti spoločným nepriateľom“⁶⁰⁸. Úlohou budúcej syntézy slovenských dejín nebolo zamýšľanie sa nad teoretickými hypotézami a ani dokazovanie platnosti marxistických poučiek, Stalinových citátov alebo oficiálnej straníckej línie. Úlohou bolo vytvoriť také dejiny, ktoré by boli s danými dogmami v harmónii, čo so sebou často prinášalo deformovaný výklad histórie a znehodnocovanie výsledkov pramenného výskumu.

Hoci tézy k dejinám Slovenska boli vypracované pod záštitou a vedením Historického ústavu SAV, prehľad autorov jednotlivých kapitol poukazuje na spoluprácu všetkých pracovísk historickej vedy na Slovensku. Z univerzity sa na tézach podieľali Miloš Gosiorovský, Jaroslav Dubnický. Karol Goláň pôsobil na Katedre dejín Vysokiej školy Pedagogickej, Bohuslav Graca a Zdenka Holotíková pracovali na Ústave dejín KSS. Obdobie praveku (resp. prvotnopospolnej spoločnosti) vypracovali pracovníci Archeologického ústavu SAV a kapitoly o kultúre pracovníci Ústavu dejín umenia SAV. Je zaujímavé, že neboli prizvaní odborníci ako Branislav Varsík alebo Vojtech Ondrouch. Príčinou bola zrejme hlavne nedôvera k ich schopnosti správne aplikovať marxizmus-leninizmus v historickej práci. Všetci autori z Historického ústavu totiž prešli od roku 1948 pomerne intenzívnym ideologickým školením. O ideologickej orientácii Miloša Gosiorovského a Jaroslava Dubnického podobne ako pracovníkov Ústavu dejín KSS nebolo pochyb. Na druhej strane pomerne veľa priestoru v tézach dostal Peter Ratkoš, ktorý v roku 1954 kvôli svojej politickej a náboženskej orientácii takmer dostal výpoveď – pri príprave téz však prebral aj témy, ktorým sa predtým najviac venoval Branislav Varsík.

V tézach k dejinám Slovenska je očividná snaha písať dejiny z hľadiska socio-ekonomických a mocenských vzťahov v spoločnosti so zameraním sa na „ľud“, teda pracujúcu a vykorisťovanú spoločenskú triedu. Samotné politické dejiny mali byť zatlačené viac do úzadia. Dôraz na tvorbu „ľudu“ je badateľný aj v kapitolách o kultúre a vzdelanosti. Tento princíp však nebolo možné presadzovať úplne konzekventne. V starších dejinách na to často chýbali pramene, ktoré bolo nutné nahradzovať domnienkami, hypotézami a prehnaným zovšeobecňovaním na základe marxistických téz o dejinnom vývoji. Opis udalostí 19. a 20. storočia sa naopak zmenil len na dejiny pracujúcej triedy, ktoré bez zakotvenia v širších dobových súvislostiach nedávajú dostatočný zmysel.

Základné uzlové body národného príbehu minimálne do roku 1918 ostali takmer rovnaké ako ich v roku 1952 vytýčil Ludovít Holotík na konferencii o periodizácii slovenských dejín. Problematika slovanskej etnogenézy na slovenskom území už bola v podstate vyriešená v predchádzajúcom období. Do tejto témy už marxistická historiografia nepriniesla zásadné novinky. Historici a archeológovia sa viac zameriavali na proces rozpadu prvotnopospolnej a vznik feudálnej spoločnosti u Slovanov. Výsledkom bola hypotéza o vzniku feudálnych vzťahov v 8. storočí. Pôvodný Holotíkov návrh z roku 1952 o začiatku feudalizmu v 10. storočí bol teda opustený. Hlavným dôvodom tohto posunu však neboli archeologické

608 Tamže, s. 12.

výskumy, ale skutočnosť, že sovietski historici za ranofeudálny štát označili Kyjevskú Rus 9. storočia, a tak za ranofeudálnu bola vyhlásená aj podobne triedne štruktúrovaná Veľká Morava.

Veľká Morava si svoj obrovský význam pre národné dejiny zachovala aj v marxistickom národnom príbehu, hlavne kvôli svojmu označeniu za prvý spoločný štát Čechov a Slovákov, čo je konštrukcia, ktorá si zachovávala dlhodobú kontinuitu. Obyvateľstvo jadra Veľkej Moravy bolo vyhlásené za predchodcov českej a slovenskej národnosti. Keďže však historici nemohli poprieť, že Čechy boli súčasťou Veľkej Moravy len krátko a nedobrovoľne, problém českej národnosti sa vyriešil tak, že za Čechov boli vyhlásení aj Moravania. Dôležitým príspevkom v podoprení existencie „družby slovenského a českého národa“ bolo tvrdenie o prežívaní veľkomoravskej a cyrilo-metodskej tradície aj v stredoveku. Zaujímavý bol návrat k Bottovej téze o Veľkej Morave ako obrannom vale voči nemeckej rozpínavosti, aj keď tézy hovoria jazykom marxizmu o tlaku východofranských feudálov.

Rozdelenie spoločnosti na „ľud“ a feudálov je ešte jasnejšie v nasledujúcich kapitolách. Na rozdiel od predchádzajúcich prác sa v tézach nepíše o príchode Maďarov ani o podmanení Slovanov. V marxistickom poňatí bolo Slovensko podmanené uhorskými feudálmi. Takýto spôsob výkladu predpokladal, že po príchode Maďarov sa stotožnili triedne záujmy slovenských feudálov a náčelníkov maďarského kmeňového zväzu. Vznikla tak už spomínaná trieda uhorských feudálov, ktorá si na nasledujúcich desať storočí podmanila „ľud“ žijúci na území Slovenska. Tento ľud následne k cudziemu viacnárodnostnému štátu pripútali cirkevné inštitúcie. Tvorcovia téz odmietli teórie „buržoáznej historiografie“ o Nitriansku ako o slovenskom údelnom kniežatstve. Tieto konštrukcie boli vo svojej podstate návratom k starým tvrdeniam o tisícročnom útlaku Slovákov (v marxistickom poňatí slovenského ľudu).

V časti o raste moci feudálnej oligarchie tézy pomerne veľa miesta venovali Matúšovi Čákovi. Podobne ako aj v novších nemarxistických prácach mu bol upieraný akýkoľvek pozitívny vplyv na rozvoj slovenskej národnosti, okrem uplatnenia sa slovenskej šľachty na jeho území. To je pomerne zaujímavý postreh, pretože v tézach sa dovtedy medzi slovenskou a maďarskou šľachtou nerozlišovalo a uvádzala sa pod jednotným názvom uhorská. Zdá sa, že historici (v tomto prípade Alžbeta Gácsová) nie vždy dokázali šľachtu úplne vylúčiť zo slovenského národa, ktorý mal byť tvorený výlučne „ľudom“.

Z pohľadu požiadaviek, aké boli kladené v procese vytvárania marxistického národného príbehu neprekvapuje význam, ktorý bol pripisovaný husitizmu ako hnutiu, ktoré bolo charakterizované ako protifeudálne (s prítomnosťou komunistických myšlienok) a zároveň podporujúce upevnenie vzťahov medzi českým a slovenským ľudom. Husitské hnutie bolo ale potrebné čo najviac zbaviť náboženského obsahu a zdôrazniť sociálny a proticirkevný program. Keďže však v husitskej ideológii boli v hojnej miere zastúpené aj tieto pohnútky, neznamenala táto korekcia zásadnejší problém. S oveľa väčšími ťažkosťami sa musela potýkať snaha poukázať na dlhodobý a zásadný vplyv husitov a ich ideológie na obyvateľstvo slovenského územia. V podstate však bolo možné využiť tie isté postupy ako v starších prácach a tézy, ktoré v roku 1953 predstavil Peter Ratkoš. Marxistická interpretácia

vyzdvihovala vplyv husitských posádok v západoslovenských mestách na jednoduchý ľud a mestskú chudobu. Zotrvanie vojsk Jána Jiskru a najmä bratříkov na území Slovenska bolo považované za spôsob zakonzervovania husitskej protifeudálnej ideológie (aj keď v jej úpadkovej forme) na slovenskom území. Tieto tvrdenia, spolu s poznámkami o husitami ovplyvnenom posilňovaní slovenskej národnosti a upevnení česko-slovenských kultúrnych vzťahov, sú však prekvapujúco spomenuté len veľmi stručne bez vysvetlenia alebo podoprenia konkrétnymi faktami.

V novom národnom príbehu mali veľmi významné postavenie ľudové vzbury a povstania. Špeciálne kapitoly sú preto venované udalostiam, ktoré historická veda pred rokom 1948 v podstate ignorovala – Dóžovmu povstaniu (ktoré však slovenské územie takmer nezaťahlo) a stredoslovenskému baníckemu povstaniu rokov 1525 –1526. Banícke povstanie uviedla do národného príbehu až marxistická historiografia (konkrétne Peter Ratkoš) a získalo prominentné postavenie ako jedno z najmohutnejších protifeudálnych hnutí slovenského ľudu. Pre slovenskú marxistickú historiografiu bola existencia tohto povstania mimoriadne dôležitým dokladom existencie triedneho zápasu na slovenskom území. To však znamenalo aj umelé zvyšovanie jeho významu a vplyvu na dejiny Slovákov. Podobné postavenie mali aj ďalšie ľudové povstania a vzbury (napr. na východnom Slovensku 1631 – 1632 a v roku 1831). To však boli len najvýznamnejšie prejavy triedneho boja. Skutočnosť bola taká, že boli zozbierané a zvýraznené všetky známe ľudové pohyby v stredoveku bez ohľadu na ich regionálne ohraničenie a mizivú podporu. V rámci teórie o „proletárskom internacionalizme“ bola v opise povstania takmer vždy zdôraznená spolupráca utláčaného ľudu rôznych národností.

Najväčším prínosom marxistickej historiografie k dejinám stredoveku však nepochybne bola veľká pozornosť, ktorú historici venovali hospodárskym a sociálnym dejinám. V marxistickom poňatí práve ekonomické a hospodárske zmeny predstavovali hlavnú príčinu historických zmien. V opise stredovekých dejín dostal značný priestor vývoj vzťahov medzi šľachtou, cirkvou, poddanými a mestským obyvateľstvom. Táto problematika je už v tézach spracovaná podrobnejšie a na väčšom priestore ako v akejkoľvek inej predchádzajúcej slovenskej historickej práci. V stredovekých dejinách, resp. v dejinách feudalizmu do roku 1848, neboli hospodárske dejiny tak zásadne poznačené presadzovaním dogmatických marxistických kritérií ako to bolo v prípade novších dejín. Na druhej strane je očividné jednostranné zaujatie životnými podmienkami poddaných, pričom ostatným vrstvám spoločnosti je venovaná oveľa menšia pozornosť.

Rozsiahla kapitola sa zoberá národným obrozením v Uhorsku, a to nielen slovenským, ale aj maďarským. Autor tejto časti, Jaroslav Dubnický, porovnal obidve hnutia podľa „triedneho zloženia“ a cieľov. Na základe týchto informácií a z marxistického pohľadu následne konštatuje, ktoré hnutie a v čom bolo progresívne t. j. protiabsolutistické, protifeudálne a demokratické. Slovenské národné hnutie charakterizoval ako jav v tomto období „v podstate progresívny⁶⁰⁹“. Hoci to bolo hnutie v prvom rade kultúrne a rečové, pomáhalo vytvárať tzv. „buržoázny pojem národa“, ktorý Lenin charakterizoval ako východisko boja

609 HOLOTÍK, *Dejiny Slovenska (tézy)*, ref. 499, s. 96.

proti feudálnym stavovským priehradám a podmienku boja za nacionálny štát⁶¹⁰. Znova sa tak ukázalo, že v marxistickej historiografii o pozitívnosti alebo negatívnosti javu rozhodujú súdy klasikov marxizmu-leninizmu. Napriek tomu, však už odmietnutie politického významu štúrovského hnutia nebolo také kategorické ako ho prezentoval Ludovít Holotík v roku 1952. Cesta k revolúcii rokov 1848 – 1849 v tázach už vedie cez rozvoj národného obrodenia a nie od roľníckeho povstania v roku 1831. Toto povstanie už nie je podané ako predzvesť revolúcie, ale len ako jeden zo symptómov krízy feudalizmu. Holotikova pôvodná konštrukcia postavená na odmietaní významu Štúrovho boja proti feudalizmu sa teda neujala. Naopak pozitívny význam štúrovcov a ich činnosti sa v marxistickom národnom príbehu stále zvyšoval.

Na rozdiel od Holotíka zaujal Jaroslav Dubnický menej kritické stanovisko aj k účinkovaniu štúrovcov v revolučných rokoch 1848 – 1849. Štúrov program boja proti feudalizmu považoval za demokratickejší a radikálnejší ako program Kossutov, zatiaľ čo Holotík v roku 1952 Štúrov boj proti feudalizmu marginalizoval. Skutočnosť, že výpravy slovenských dobrovoľníkov nakoniec pomáhali viedenskému absolutizmu potlačiť maďarskú revolúciu, pripisuje Dubnický aj chybnéj politike maďarských a nemeckých kruhov. V marxistickom poňatí katastrofálne Štúrovo rozhodnutie bojovať po boku Viedne a Ruska je nakoniec ospravedľňované aj nepripravenosťou, neskúsenosťou a naivitou. Konečné zhodnotenie úlohy štúrovcov v revolúcii je však jednoznačné ako v článku Ludovíta Holotíka: „*Toto slovenské nacionálne hnutie predstavované ozbrojenými výpravami proti maďarskej revolúcii zohralo objektívne reakčnú úlohu a tým, že podriadilo vec európskej a uhorskej revolúcie obmedzenému nacionálnemu záujmu buržoázie, v skutočnosti škodilo aj záujmom samých Slovákov.*“⁶¹¹ „Škodlivý postoj“ však nebol vlastný celému národu. Dubnický pripomína (celkom správne), že štúrovské povstanie nemalo celonárodný ráz a pomerne veľká časť slovenského obyvateľstva bojovala v maďarskom tábore. Celá kapitola je ukončená konštatovaním, že „... *apologetický postoj k slovenským výpravám proti maďarskej revolúcii 1848-1849 sa stal jedným z hlavných ideových bojov, zdrojov slovenského buržoázneho nacionalizmu*“⁶¹². Je to výrok, ktorý jasne naznačuje, ako by si mal „pravoverný“ marxistický historik pri opise tejto udalosti počínať, aby sa vyhol obvineniam z názorových úchyliet. Paradoxné ale je, že kritizovaný apologetický postoj nebol v žiadnom prípade vlastný predkomunistickým autorom syntéz slovenských dejín Františkovi Hrušovskému ani Františkovi Bokesovi – táto výčitka bola však zrejme viac zameraná proti interpretáciám Daniela Rapanta. Rok 1848 je v marxistickom národnom príbehu začiatkom kapitalistického zriadenia, ktoré prináša spoločenské zmeny v zmysle nadvlády buržoázie a vzniku proletariátu – robotníkov a námezdných roľníkov. Národné dejiny sa tak pri opise tohto obdobia scvrkli na stručný opis politických udalostí a následnú analýzu ekonomického a politického postavenia „pracujúcich“. Treba však zdôrazniť, že znalosti o týchto skupinách obyvateľstva boli už dostatočne rozsiahle a umožnili pomerne podrobný opis situácie „triedy pracujúcich“.

610 Tamže.

611 Tamže, s. 123.

612 Tamže.

V opise obdobia po roku 1867 marxistická historiografia z tvorby dejín vylúčila „slovenské buržoázne hnutie“ (to znamená Martinské centrum a Novú školu) ako odtrhnuté od jadra národa a nepracujúce pre jeho záujmy. Oveľa väčší priestor dostalo formujúce sa robotnícke hnutie a najmä vznik jeho prvej politickej strany – sociálnej demokracie. Z pohľadu marxistickej historiografie mala v tomto období len táto jediná strana právo hájiť záujmy robotníckej triedy a pracujúceho ľudu vôbec (túto úlohu neskôr prebrali komunisti). Všetky ostatné strany a hnutia, ktoré sa sociálnou otázkou zaoberali, boli obvinené zo sebeckých a oportunistických zámerov. Neopakovali sa však Holotíkove názory z návrhu periodizácie, že jediným cieľom slovenských „buržoáznych“ politických hnutí bol boj proti robotníckemu hnutiu. Naopak Holotík v kapitole, ktorú písal pre tézy tvrdil, že tieto politické smery sa o nemajetné triedy prakticky nezaujímali. Namiesto triednej nenávisti tu nachádzame pohrdanie: „*Na začiatku storočia nebola slovenská buržoázia ani dôsledným bojovníkom za buržoázno-demokratické práva.*“⁶¹³ Silne zdôraznený je spoločný postup a kontakty medzi českou a slovenskou robotníckou triedou. Záujem ostatných zložiek spoločnosti o česko-slovenskú vzájomnosť bol na druhej strane hodnotený len ako zisťný – ako snaha českej buržoázie preniknúť na Slovensko.

Jedným z najvýznamnejších častí marxistického národného príbehu sa stal úsek od ruskej októbrovej revolúcie 1917 po vyhlásenie Československej republiky. Je to obdobie, v ktorom marxistická ideologizácia a deformácia dejín dosahuje jeden zo svojich vrcholov. Holotíkov opis vzniku republiky je rovnaký ako v článku z roku 1952. Hlavnou tézou ostalo tvrdenie, že „... *nositeľom a hybnou silou v národnooslobodzovacom boji bola česká a slovenská robotnícka trieda, ale v dôsledku zrady pravicových sociálnych demokratov dostala sa v novom štáte k moci česká a slovenská buržoázia*“⁶¹⁴. Z pohľadu marxistickej historiografie však bola táto pomerne odvážna konštrukcia celkom logická. Keďže v marxistickom poňatí dejín je ich hlavným tvorcom robotnícka trieda ako „nositeľka pokroku“ nebolo možné akceptovať tézy, že jeden z najvýznamnejších „pokrokových medzníkov v našich dejinách“ sa udial bez jej vplyvu. Zaujímavým javom je však takmer úplná ignorancia ostatných častí odboja – mená Masaryka, Beneša, Štefánika alebo Šrobára sa v tézach vyskytnú iba jediný raz. Očakávaná a požadovaná tvrdá kritika podľa vzoru konferencie z roku 1953 už v tézach chýba. Zapríčinila ju zrejmä zmena stratégie. Namiesto kritiky historici „nepohodlné“ udalosti a osobnosti ignorovali, a tak ich z národného príbehu efektívne vylúčili. Prvá republika však napriek svojmu „buržoáznemu“ charakteru bola hodnotená pozitívne ako záchrana Slovákov pred „národnou záhubou“. Jej vznikom sa vlastne skončila tisícročná poroba slovenského ľudu.⁶¹⁵ Podľa tvrdenia v tézach: „*Československá republika spojila dva bratské, jazykom i kultúrou najpríbuznejšie slovanské národy, ktorých celý historický vývoj spel k zjednoteniu v spoločnom štáte.*“⁶¹⁶ Toto čisto propagandistické, ťažko dokázateľné vyhlásenie však bolo hneď v ďalšej kapitole devalvované vysoko pozitívnym hodnotením

613 Tamže, s. 173.

614 Tamže, s. 191.

615 Aspoň čo sa týkalo národnostného útlaku. Ekonomický útlak pracujúcich však podľa historikov naďalej pretrvával až do roku 1948.

616 HOLOTÍK, Dejiny Slovenska (tézy), ref. 496, s. 192.

obsadenia časti Slovenska Maďarskou republikou rád, čo je zároveň dôkaz, že idea komunistického štátu mala prednosť pred deklarovaným neodvratným spojením bratských národov v „buržoáznom štáte“.

Hoci už kapitoly po roku 1848 je možné charakterizovať ako ideologicky formované triedne dejiny dávajúce dôraz na triedny boj a vývoj triednej nenávisti, v opise vývoja po roku 1918 sú tieto charakteristiky ešte zvýraznené. Čím bližšie k prítomnosti, tým viac sa spôsob podávania udalostí blíži propagačno-ideologickému spisu o neúnavnom boji proletariátu na čele s komunistickou stranou proti všetkým ostatným zložkám spoločnosti. V novom období slovenských dejín bolo viacero udalostí, ktoré sa z marxistického hľadiska dali len ťažko vysvetliť, napr. pomerne malá popularita komunistickej strany v porovnaní so Slovenskou ľudovou stranou, ktorú „nepochopiteľne“ podporovali aj „ľudové vrstvy“, najmä roľníci. Tieto ideologicky nevysvetliteľné problémy boli obchádzané viac-menej mlčaním alebo poukazovaním na propagandu katolíckej cirkvi.

Najnovšie dejiny Slovenska sú radikálne obmedzené v podstate len na dejiny proletariátu (ktorý je tu viac-menej synonymom slovenského národa), z ktorého sú postupom času vydeľované nové a nové skupiny „zradcov“ (bohatší robotníci a roľníci, voliči sociálnej demokracie) a dejiny komunistickej strany. Marxistické dejiny prvej republiky tvoria akýsi ideologický protipól Hrušovského ľudáckych dejín. Obe tieto práce sú si v mnohom podobné, najviac vo faktickej rezignácii na vedeckú analýzu v prospech propagácie vládnucej ideológie. V tomto ohľade je zaujímavé, že v oboch prácach sú za mnohé hospodárske, jazykové a kultúrne problémy Slovenska obviňované české (u marxistov české buržoázne) hegemoniálne snahy.

Opis SNP ďalej rozvíjal Ludovítom Holotíkom načrtnutú líniu odboja vedenom komunistickou stranou, ktorý zlyhal kvôli zrade buržoáziou vedenej povstaleckej armády. SNP ostalo v slovenských dejinách medzníkom prechodu k ľudovodemokratickému zriadeniu. Dejiny sú v tézach dovedené až do roku 1953, a preto je pomerne prekvapujúce, že sa tu nenachádzajú takmer žiadne zásadné výpady voči buržoáznemu nacionalizmu a jeho nositeľom, hoci boj proti nemu bol deklarovaný ako jedna z hlavných úloh slovenskej historiografie.

Tézy k dejinám Slovenska vo všeobecnosti len ďalej rozširovali a spresňovali predstavu o marxistickom slovenskom národnom príbehu, ktorú načrtnol už Holotíkov návrh periodizácie v roku 1952. Verne odzrkadľujú dogmatizmus stalinistického obdobia so všetkými zásadnými nedostatkami, ktoré v mnohých ohľadoch devalvovali ich vedeckú hodnotu. Oba tieto návrhy sa stali takmer dokonalými podkladmi pre slovenskú časť plánovanej syn-
tézy Přehledu československých dějin a samostatné Dejiny Slovenska.

5. Vývoj slovenskej historiografie v rokoch 1956 – 1963

Jednou z kľúčových udalostí pre vývoj komunistických režimov závislých od Sovietskeho zväzu bol 20. zjazd KSSZ, ktorý znamenal začiatok destalinizácie, zlikvidovanie kultu osobnosti, odmietnutie téz o zostrujúcom sa triednom boji a aj čiastočné uvoľnenie pomerov v komunistických diktatúrach. Hoci v Československu sa stalinistická nomenklatúra udržala pri moci vlastne až do druhej polovice 60. rokov, aj ona musela na výsledky sovietskeho zjazdu reagovať. Pre historickú vedu mal rok 1956 znamenať najmä upustenie od tvrdého stalinistického dogmatizmu prvej polovice 50. rokov. Na zmeny upozornil úvodník Historického časopisu⁶¹⁷. Tento článok zároveň aj poukázal na omyly a deformácie predchádzajúceho obdobia: „Nemožno zakrývať, že v našej práci sa vyskytuje celý rad nedostatkov charakteru ideologického, odborného aj organizačného. Tieto nedostatky vyplynuli jednak z toho, že do slovenskej vedy marxizmus-leninizmus ako metóda vedeckej práce prenikal jednostranne, skomolene. Príčiny mnohých nedostatkov, ktoré sa prejavovali v marxisticko-leninskej metóde vedeckej práce, treba hľadať v samom kulte osobnosti.”⁶¹⁸ Dôležité bolo upozornenie na špecifický problém - na Slovensku bol marxizmus ako metóda implementovaný už vo forme stalinizmu a slovenskí historici nepoznali jeho predchádzajúce, menej zdeformované podoby, ku ktorým by sa mohli vrátiť, ako to teoreticky bolo možné v českom prostredí. Na druhej strane veľa slovenských historikov sa nikdy so stalinskou verziou marxizmu nestotožnilo a radi sa zbavili jeho nánosov. V mnohých prípadoch to však fakticky znamenalo snahu o návrat k tradičnému pozitivizmu, doplnenému o pár marxistických citátov.

Najväčším problémom marxistickej historiografie bolo, že stalinizmom boli najviac poznačené dejiny robotníckeho hnutia a dejiny komunistickej strany: „Kým pri výskume starších dejín metóda historického materializmu zdala sa byť prostou samozrejmosťou, v najnovších dejinách stretávame sa zväčša iba s formálnym uplatňovaním materialistickej a dialektickej metódy, so zjavmi ignorovania základných princípov marxizmu-leninizmu, hoci sa pravda, marxistická terminológia a frazeológia pri spracovaní najnovších dejín používala viac ako hocikde inde.”⁶¹⁹ Koncom 50. rokov sa však objavili pokusy o novú interpretáciu v týchto, mimoriadne citlivých, oblastiach československých dejín. Zaslúžil sa o to predovšetkým Ján Mlynárik, slovenský historik pôsobiaci v Prahe. Zaoberal sa sa predovšetkým štrajkami a sociálnymi zápasmi na Slovensku počas prvej republiky a tiež rolou, akú v nich hrali komunisti. Ako vôbec prvý urobil k tejto téme seriózný archívny výskum. O spôsobe fungovania historickej vedy v období stalinizmu svedčí fakt, že predchádzajúce spracovania „sociálnych zápasov pracujúcich pod vedením KSČ“ sa zaobišli bez archívov. Autentické pramene boli nahradené presnou schémou, ktorú historikom dodali stranícki ideológovia.

617 B.m. XX. sjazd KSSZ a niektoré problémy slovenskej historickej vedy. In HČ, 1956, roč. 4, č. 3., s. 293-295.

Autor nie je spomenutý, ale pravdepodobne to bol šéfredaktor Ludovít Holotík.

618 Tamže, s. 293.

619 Tamže, s. 294.

Kľúčovým problémom destalinizácie bol problém kultu osobnosti. Podľa kritikov obdobia dogmatizmu spôsobil v historickej vede preceňovanie pozitívnej, príp. negatívnej úlohy jednotlivcov v dejinnom vývoji, na úkor úlohy ľudových mäs, ktoré boli z marxistického pohľadu hlavnou hybnou silou dejín. Ďalšou kritizovanou skutočnosťou pripisovanou Stalinovej téze o zostrovaní triedneho boja, bola existencia rôznych krátkodobých kampaní⁶²⁰, ktoré od historickej vedy vyžadovali propagandistickú činnosť: „*Najnovším dejinám sa teda kládli úlohy propagandistické a nie vedecké.*“⁶²¹ S týmto „falošným“ chápaním úlohy dejín sa spájali aj odborné nedostatky. Keďže dejiny mali plniť propagandistické úlohy, spracovávali sa často povrchno a v snahe nevybočiť z ideologickej línie sa opis udalostí formoval podľa aktuálnych názorov straníckych funkcionárov. Špecifikom slovenskej historiografie bol boj proti buržoáznemu nacionalizmu a ľudáctvu.⁶²² Hoci historiografia nemala ani zďaleka rezignovať na zápas so „zaostalými názorovými tendenciami“, boj proti nacionalizmu nemal byť, tak ako v minulosti, vedený spôsobom „zastrašovania, podozrievania a nedôvery“.

Rok 1956 však v žiadnom prípade neznamenal odmietnutie výsledkov historickej vedy z predchádzajúceho obdobia. Z pohľadu marxistickej historiografie stalinizmus priniesol len prechodné deformácie, ktoré mali byť rýchlo odstránené. Realita však bola odlišná. Ukázalo sa, že spomínaný článok v Historickom časopise predstavoval maximalistický program vyrovnania sa so stalinizmom a trvalo ešte takmer desať rokov kým sa začal reálne uplatňovať. V prípade Československa sa ústrednému tajomníkovi KSČ a prezidentovi štátu Antonínovi Novotnému podarilo vo všeobecnosti minimalizovať vplyv 20. zjazdu KSSZ, a tak volanie po striktnnej vedeckosti historiografie bolo len krátkou medzihrou. Hlavným problémom bolo, že oficiálne stranícke vedenie neprešlo žiadnou výraznejšou obmenou, a teda ani nemalo záujem na radikálnom zúčtovaní s dedičstvom stalinizmu. K výmenám neprišlo ani na vedúcich pozíciách v organizáciách zaoberajúcich sa historickou vedou. Vznikla tak situácia, keď rovnakí funkcionári na jednom zasadnutí hovorili o nutnosti viac využívať práce „geniálneho Stalina“ a v priebehu nasledujúceho mesiaca už (aspoň formálne) agitovali proti dogmatizmu a kultu osobnosti. V skutočnosti sa na Historickom ústave, na Univerzite Komenského aj v najvyšších straníckych orgánoch bojovalo hlavne proti príliš „liberalistickému vykladaniu výsledkov 20. zjazdu“ zo strany profesorov a vedeckých pracovníkov⁶²³ a proti tzv. nahrádzaniu kultu citátov pozitivistickým kultom faktov⁶²⁴. Vedúci funkcionári museli neustále zdôrazňovať, že kritika stalinizmu neznamená aj odmietnutie marxizmu, ktorého základné postuláty ostávali v platnosti. Nie všade však bola situácia rovnaká. V Poľsku, Maďarsku a aj v českej časti Československa zmeny v roku 1956 posilnili už existujúcu opozíciu voči stalinskému dogmatizmu. V rámci tzv. marxistického revizionizmu sa najmä medzi filozofmi, ale aj niektorými historikmi ozývalo

620 Lubomír Lipták toto neustále sa prispôsobovanie aktuálnym témam nazval „stalinským pragmatizmom“.

621 B. m., XX. sjazd, ref. 617, s. 294.

622 Formulka „boj proti buržoáznemu nacionalizmu a ľudáctvu“ v skutočnosti znamenala boj proti slovenskému nacionalizmu zameranému na získanie autonómnejšieho postavia v rámci republiky.

623 Archív UK, f. Zápisnice zasadnutí Rady UK 1955-56, Zasadnutie zo dňa 27.4. 1956.

624 ÚA SAV, f. SAVU, k. 7, Rozbor a hodnotenie práce jednotlivých ústavov za rok 1956.

volanie po odstránení obmedzujúcej ideologickej kontroly spoločenských vied, ktorá mala viesť k ich „zvedčeniu“. Vznikli nové vedecké fóra, objavili sa publikácie o teórii a metodológii marxizmu, ktoré svojou úrovňou ďaleko prevyšovali produkciu obdobia stalinského dogmatizmu. V priebehu roka 1958 sa však už vládám jednotlivých socialistických diktatúr podarilo potlačiť všetky opozičné názorové prúdy a presadiť oficiálnu doktrínu.⁶²⁵ V Poľsku a Maďarsku však za cenu určitej liberalizácie pomerov v spoločenských vedách. Na Slovensku však žiadny výraznejší opozičný prúd v rámci marxistickej historiografie nevznikol. Dokonca sa neobjavovali ani požiadavky na ukončenie boja proti slovenským buržoáznym nacionalistom v rámci komunistickej strany. Hoci odsúdení buržoázni nacionalisti boli prepustení, rehabilitácie sa nedočkali a boj proti slovenskému separatizmu ostával jednou z úloh slovenskej historickej vedy. Napriek tomu, po roku 1956 prišlo k malej zmene kurzu v prípade slovenskej otázky. Ústav dejín KSS začal skúmať samostatné dejiny KSS, ktoré boli dovtedy rozpustené v dejinách KSČ. Až vtedy začal narastať počet slovenských publikácií o tejto problematike, ktorá bola dovtedy doménou českých historikov.⁶²⁶ Vo všeobecnosti však možno konštatovať, že vývoj českej a najmä slovenskej historickej vedy bol udalosťami destalinizačného zjazdu v ZSSR ovplyvnený len minimálne, čo sa prejavilo v syntetických prácach publikovaných koncom 50. rokov.

V plánoch Historického ústavu sa výsledok 20. zjazdu prejavil najmä v tom, že do každoročných výkazov bola pridaná ďalšia fráza, tentoraz o boji proti dogmatizmu, schematizmu, frázovitosti a proti kultu osobnosti, „... ktoré v minulosti veľmi vážne znížovali a ohrozovali odbornú úroveň niektorých spoločensko-vedných disciplín“⁶²⁷. Najdôležitejšie miesto v pracovných plánoch slovenských inštitúcií zaoberajúcich sa historickým výskumom však už od roku 1958 znova zaujal zostrujúci sa boj proti buržoáznemu nacionalizmu, ľudáctvu a za československé vlastenectvo. Tento proces bolo sprevádzaný novými čistkami, najmä na univerzite. Išlo teda o vývoj, ktorý bol očividne v priamom rozpore s programom boja proti nacionalizmu „bez zastrašovania a nedôvery“ prezentovanom v roku 1956. Zasadnutie historickej katedry Filozofickej fakulty UK v roku 1958 znova upozornilo na problém ľudáctva a profesorom pripomenulo nutnosť zamerať sa vo výučbe na obdobia dokazujúce bratský vzťah Čechov a Slovákov⁶²⁸. Podobne aj plán Historického ústavu SAV obsahoval tému boja proti ľudáctvu a nutnosť „... vyzdvihnúť predovšetkým tie pokrokové tradície, ktoré posilňujú československé vlastenectvo a ktoré sa môžu stať oporou pri výstavbe socializmu. Takými to sú aj tradície bohatých a plodných vzťahov Čechov a Slovákov v minulosti, poznanie ktorých prispieva k bratskej jednote našich národov“⁶²⁹.

Príčinou nového boja proti nacionalizmu na Slovensku boli širšie celospoločenské faktory. V roku 1956 bol prijatý ústavný zákon, ktorý dovtedy centralisticky riadený štát do istej miery decentralizoval. Slovenské orgány štátnej moci dostali viac právomocí, čo zrejme

625 Výsledkom tohto víťazstva boli nové čistky.

626 HEUMOS, ref. 3, s. 555.

627 ÚA SAV, f. SAVU, k. 7, Rozbor a hodnotenie práce jednotlivých ústavov za rok 1956.

628 Archív Fif UK, f. Zápisnice zo zasadnutí Katedier histórie, archeológie a archívnictva 1950/1951-1959/1960, k. A-5 All/1, Zasadnutie Katedry histórie a archeológie 6. 3. 1958.

629 ÚA SAV, f. Historický ústav, k. 16, Úlohy historického ústavu SAV v roku 1958.

vo všeobecnosti spôsobilo aspoň čiastočné uvoľnenie v striktnom boji proti „slovenskému nacionalizmu“⁶³⁰. V roku 1958 sa však začalo s prípravou novej ústavy, ktorá mala centralizáciu štátnej moci definitívne zavŕšiť. Prípravou na túto zmenu bola obnova ideologického a politického boja proti zvyškom ľudáctva a buržoázneho nacionalizmu na Slovensku. Cieľom týchto akcií bolo dokázať, že „... na Slovensku stále ešte prežíva ľudáctvo a separatizmus, a že preto „tvrdý kurz“ a centralizácia sú nutnosťou“⁶³¹.

Program destalinizácie sa nedarilo plniť aj z prozaickejších dôvodov. V polovici 50. rokov začal Historický ústav SAV pracovať na dlhodobjších projektoch syntéz a monografií. Edičný plán bol v prostredí plánovaného hospodárstva navrhnutý často na niekoľko rokov dopredu. Dokončené práce spred roka 1956, ktoré boli pripravené do tlače už jednoducho nebolo možné zbaviť stalinistických nánosov. Takýchto prípadov bolo viacero. V roku 1956 vyšla práca Miloša Gosiorovského *Dejiny slovenského robotníckeho hnutia (1948-1918)*. Bolo to vlastne prepracované a doplnené vydanie jeho monografie z roku 1951. Napriek obsahovému rozšíreniu, predstavovala táto publikácia skôr povrchnú zbierku prameňov z dobových lavicových novín bez hlbšej analýzy, plne potvrdzujúca Gosiorovského postavenie autodidakta bez potrebných znalostí o spôsobe historickej práce. Z toho, ako pozitívne bola táto práca aj neskôr hodnotená⁶³² a často citovaná⁶³³, však možno usudzovať, ako málo sa zmenili kritériá posudzovania historických prác medzi rokmi 1951 a 1960.

V roku 1958 boli vydané dve monografie, ktorých autorom bol Ľudovít Holotík. Obe nesú silné znaky stalinistického dogmatizmu. V práci *Októbrová revolúcia a národnooslobodzovacie hnutie na Slovensku v rokoch 1917-1918* Holotík podrobnejšie rozvinul marxistickú verziu vzniku Československa na základe vplyvu ruskej októbrovej revolúcie a „revolučnej“ činnosti českého a slovenského robotníckeho hnutia. Pozoruhodnosťou tejto knihy je absolútna ignorácia zahraničného odboja, čo bolo Holotíkovi vytykávané už v čase vydania práce⁶³⁴. Prax zamlčievania zásadných udalostí ovplyvňujúcich vznik prvej ČSR, ale protirečiacich dogmatickým konštruktom 50. rokov, však Holotík uplatil už v tézach k slovenským dejinám. Jeho druhá, významnejšia práca *Štefánikovská legenda a vznik ČSR* túto ignoráciu prelmuje. Jej hlavnou úlohou je diskreditácia zahraničného odboja počas 1. svetovej vojny a definitívna likvidácia štefánikovskej tzv. „buržoáznej legendy“. Holotík vo svojej najvýznamnejšej práci vykresľuje Štefánika ako pokrytca a karieristu v službách francúzskej špionážnej služby. Štefánikovým najväčším zločinom však z marxistického pohľadu bolo „zneužitie“ československých légii v boji proti boľševikom z „poverenia francúzskeho imperializmu“. Toto zneváženie Štefánika a negovanie jeho úlohy pri vzniku Československa spolu s marginalizáciou zahraničného odboja opierajúceho sa o dohodové mocnosti

630 Už vo februári 1956 bol napr. prepustený (aj keď nie rehabilitovaný) Ladislav Novomeský – jeden z hlavných obvinených v procese s buržoáznymi nacionalistami.

631 RYCHLÍK, Jan., *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945-1992*, Bratislava : Academic Electronic Press; Praha : Ústav T. G. Masaryka, 1998, s. 168.

632 Aj keď skôr z ideologického ako faktografického hľadiska.

633 K predhovore k *Přehledu československých dějin* (1960) bola spomínaná ako jedno z priekopníckych diel slovenskej historiografie.

634 MĚSÁROŠ, Július. L. Holotík: Októbrová revolúcia a národnooslobodzovacie hnutie na Slovensku. In HČ, 1959, roč. 7, č. 1, s. 152-154.

malo ďalej vytvárať priestor pre marxistický konštrukt považujúci vznik Československa za zákonitý výsledok boja českých a slovenských ľudových mas vedených robotníckou triedou. Marxistická historiografia hlásala, že Štefánik je súčasťou „oslobodzovacej legendy“ vytvorenej buržoáziou⁶³⁵ na základe jej potreby zdôrazniť svoj nárok na moc.

Hoci je *Štefánikovská legenda a vznik ČSR* čistým produktom marxistického dogmatizmu 50. rokov, práca vyšla ešte raz v roku 1960, čo je tiež jeden z dôkazov malého vplyvu destalinizácie v tomto období. Všetky spomínané práce sú vlastne len organickým pokračovaním procesu „prehodnocovania buržoáznej historiografie“ naštartovaného na začiatku 50. rokov. Rozširujú a v istom zmysle aj ukončujú toto prehodnocovanie bez toho, aby nejakým spôsobom korigovali alebo spochybňovali závery, ktoré boli diktované dogmatickou ideológiou 50. rokov. Obe Holotíkove knihy demonštrujú oneskorený vývoj slovenskej historiografie v porovnaní s českou. Pomalé naštartovanie produkcie slovenskej historickej obce spôsobilo, že koncom 50. rokov vychádzali knihy, ktoré v danej dobe už pôsobili veľmi nenáležite. Rok 1956 aj do Československa priniesol koniec primitívnych ideologických kampaní. Agentománia a boj proti „masarykizmu“ boli považované za vec minulosti. Ako píše Ján Mlynárik: „*Prokurátorský výklad dejín s celou jeho dusnou atmosférou dostal vážne trhliny. A vtedy, keď už ani najväčší dogmatici a falzifikátori, ako Václav Král či iní si netrúfali vystúpiť s témami, ktoré ich preslávili ešte pred troma rokmi, vyšla hlavná kniha Ludovíta Holotíka Štefánikovská legenda.*“⁶³⁶ Vydávať v atmosfére roku 1958 dve práce, ktoré mali vyjsť v roku 1953⁶³⁷ vyznievalo a bolo hodnotené (najmä v českými historikmi) ako zbytočný anachronizmus a návrat interpretácií, ktoré mali byť zmenami v roku 1956 navždy pochované.⁶³⁸ Historici ako Ludovít Holotík a Miloš Gosiorovský sa miesto využitia (skromných) nových možností, zbytočne snažili dobehnúť to, čo bolo zbytočné dobiehať.⁶³⁹ Neuvedomili si, že napriek stabilite ideologických konceptov sa v druhej polovici práca historikov predsa len menila. Začala sa používať jemnejšia a vycibrenejšia historická terminológia⁶⁴⁰ a ústup extrémneho ideologického tlaku umožnil „profesionalizáciu“ historikov, ktorí začali vo všeobecnosti klást väčší dôraz na empirickú a interpretačnú presnosť (samozrejme v rámci daných možností). Napriek spomínanému zjemneniu propagandistického podtónu historickej vedy, závery ktoré v historiografii vyplynuli z analýz výsledkov 20. zjazdu v roku 1956 sa v praxi prejavili len minimálne. Vo všeobecnosti viac-menej len prostým mechanickým vyškrtávaním Stalinových citátov. Koncom 50. rokov sa v Československu skutočne zdalo, že výsledkom destalinizačného procesu v historickej vede bude pokračovanie dogmatizmu

635 Z kontextu práce vyplýva, že v skutočnosti boli komunisti vždy jediní, ktorí štefánikovskú „legendu“ odmietali.

636 MLYNÁRIK, Milan Rastislav, ref. 569, s. 409.

637 Vtedy vznikli všetky protimasarykovské diela, v tom čase mala podľa pôvodného plánu vyjsť aj Holotíkova kniha o Štefánikovi.

638 Pozri: URBAN Zdeněk, Nová práce o Štefánikovské legendě a vzniku Československého státu. In ČSČH, 1959, roč. 7, č. 3, s. 503-509.

639 Ludovíta Holotíka to v konečnom dôsledku stálo jeho funkciu.

640 MLYNÁRIK, Milan Rastislav, ref. 569, s. 409.

bez mena Stalin. V slovenskom prostredí tomu nasvedčovalo prvé riadne zasadnutie Slovenskej historickej spoločnosti (SHS) od roku 1948.⁶⁴¹

Konalo sa v dňoch 30. 6. - 3. 7. 1959 a prebiehalo plne v duchu centralizmu a ideologických kampaní v súvislosti s dovršovaním kultúrnej revolúcie podľa záverov 11. zjazdu KSCv v roku 1958. Zjazd v prvom rade špecifikoval úlohy slovenskej historickej vedy na nasledujúce obdobie. Hlavné témy výskumu boli vytýčené nasledovne: „*Výskum triednych bojov v národných dejinách, novšie dejiny Slovenska, predmníchovská republika, klérofašizmus, objasňovanie bratských vzťahov Čechov a Slovákov a spracovanie problémov súvisiacich s industrializáciou Slovenska.*“⁶⁴² Boli to teda „klasické“ témy marxistickej historickej vedy, ktoré sa od roku 1948 prakticky nezmenili. Vo svojom príhovore na zasadnutí SHS Ludovít Holotík z týchto tém vyzdvihol najmä „boj proti najzhubnejším prežitkom minulosti“ teda klerikalizmu a ľudáckej ideológii. Bol to teda prejav toho istého typu aký Holotík prednášal na začiatku 50. rokov, destalinizačný proces sa v ňom vôbec neodrazil. Aj kvôli takémuto devótnemu akceptovaniu požiadaviek stranických ideológov označil Július Mésároš tento zjazd za „... nielen prvý, ale ... do roku 1970 aj posledný zjazd slovenských historikov s takouto šírkou prisluhovačstva totalitnému centralistickému režimu vládnucej komunistickej strany Československa“⁶⁴³. Toto konštatovanie znova do značnej miery marginalizuje šírku zmien v československej historickej vede po roku 1956. Napriek tomu, že tieto Mésárošove slová plne platia o príspevkoch Ludovíta Holotíka a Miloša Gosiorovského (referát s názvom *Historický zápas robotníckej triedy o víťazstvo socializmu*), v niektorých príspevkoch sa objavujú zaujímavé náznaky reakcií na vtedy vydaný prvý zväzok *Přehledu československých dějin*. Branislav Varsik⁶⁴⁴ poukázal na skutočnosť, že Přehled neriešil, ale skôr znova nastolil problém spracovania československých dejín pre obdobia, keď Česi a Slováci netvorili spoločný štát, pričom sa odvolával aj na štúdie Daniela Rapanta z 30. rokov. Július Mésároš v stati *Otázky slovenského národného hnutia od revolúcie 1848-1849 do národného oslobodenia* naznačil, že slovenské robotnícke hnutie ako politický činiteľ sa formovalo až na konci 19. storočia a dovtedy zohrávalo len zanedbateľnú úlohu. Z toho potom vyplynulo, že práve Martinské centrum napriek tomu, že združovalo „buržoáziu“, ktorá bola do začiatku 20. storočia jediným reprezentantom národného hnutia, treba hodnotiť pozitívne napriek chýbajúcemu „revolučnému“ programu. Zvyšok Mésárošovho príspevku sa však už niesol v línii dogmatického marxizmu. Prínos príspevku Ludovíta Liptáka *Problémy spracovania dejín Slovenska v rokoch 1918-1938* spočíval v jasnejšom osvetlení vplyvu kultu osobnosti na slovenskú historiografiu: „*Charakter slovenských dejín nevelmi dovoľuje nejako zvlášť vyzdvihovať kult osôb, priam núti sa zapodievať činnosťou ľudu, jeho životom a bojom za zlepšenie jeho postavenia.*“⁶⁴⁵ Hlavný problém stalinizmu podľa Liptáka tkvel v tom, že už „... v zárodku oslaboval

641 Zakladajúce valné zhromaždenie obnovenej SHS sa uskutočnilo už roku 1957.

642 ÚA SAV, f. Historický ústav, k. 7, O situácii a perspektívach spol. vied v SAV (1961).

643 MÉSÁROŠ, Július. Reflexie o päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch. In HČ, 1991, roč. 39, č. 4-5, s. 385.

644 V stati *Úlohy slovenskej historiografie vo výskume staršieho obdobia feudalizmu*.

645 LIPTÁK, Lubomír. Problémy spracovania dejín Slovenska v rokoch 1918-1938. In *Úlohy slovenskej historickej vedy v období socialistickej výstavby*. Bratislava: SAV, 1961, s. 130-149.

*ctižiadosť bádatela, priniesť svojou prácou niečo nového ...*⁶⁴⁶. Zasadnutie SHS, napriek ukončeniu kultu osobnosti, takmer nič nového neprinieslo. Naopak, deformačné aspekty predchádzajúceho obdobia sa ešte plne prejavovali aj v historických prácach z prelomu 50. a 60. rokov. Dôkazom je stať Bohuslava Gracu o SNP, ktorá sa začína upozornením, že podmienkou pre štúdium dejín povstania je znalosť štúdií a článkov Gottwalda, Kopecského, Širokého a Bacílka, pretože len títo funkcionári (ktorí povstanie strávili v Moskve alebo vo väzení) boli schopní osvetliť úlohu KSC (úloha KSS sa nespomínala) a buržoázie v povstaní a tiež charakteristiku povstania ako revolučnej udalosti.⁶⁴⁷ Graca vysvetlil v čom marxistická historická veda videla hlavnú chybu „buržoázných nacionalistov“ počas SNP: „*Slovenské národné povstanie sa nechápalo ako nedeliteľná súčasť národnoslobodzovacieho boja Čechov a Slovákov v druhej svetovej vojne, ale ako separátna slovenská záležitosť. Tým Husák skresľoval výsledky Povstania a priamo znehodnocoval vedúcu úlohu Moskovského vedenia KSC v rozpracovaní teórie, stratégie a taktiky v národnoslobodzovacom boji. ... výdobytky Povstania sa chápali ako devíza slovenského národa, teda aj slovenskej buržoázie oproti národu českému, a nie ako devíza proletariátu a ľudových mäs oproti českej a najmä slovenskej buržoázii vcelku.*“⁶⁴⁸ Toto je zrejme najjasnejšie podaný názor dogmatického marxizmu a komunistického centralizmu na túto udalosť slovenských dejín. Je to aj vyjadrenie najradikálnejšie a spolu s kapitolou v Prehlede ho môžeme považovať za zavŕšenie názorového vývoja na SNP, ktorý začal odhalením buržoázneho nacionalizmu v 50. rokoch a jeho výsledkom bolo „očistenie“ dejín povstania od akýchkoľvek náznakov nacionálnych interpretácií v zmysle jeho programu, plánovania a riadenia. Zjazd obnovenej SHS veľmi plasticky ukázal, že rok 1956 narušil kontinuitu vývoja slovenskej marxistickej historiografie len v minimálnej miere. Interpretácia kľúčových udalostí marxistického národného príbehu za takmer nezmenila. Aj v textoch historikov, ktorí sa za pár rokov stali vedúcimi osobnosťami liberalizačných trendov v slovenskej historiografii koncom 50. rokov badať len minimálne náznaky novému prístupu k dejinám. Svoju úlohu tu nepochybne zohrával strach, od roku 1958 totiž prebiehalo vo vedeckých inštitúciách ďalšie kolo čistiek. Svoju úlohu zohrával aj boj proti slovenskému separatizmu, vyhlásený stranickým vedením KSC. Tento boj sa znova mal premietnuť aj v historiografii, čo napríklad znemožňovalo novú interpretáciu SNP. Hlavné smery a závery v historiografii tak stále neurčovali historici, ale stranícki ideológovia⁶⁴⁹ a pokiaľ títo ľudia zotrúvali na svojich dogmatických stanoviskách, musela ich akceptovať aj historická veda. Dôkazom, že vo vývoji (česko)slovenskej historiografie neznamenal rok 1956 okamžitý významný zlom podáva analýza prvej marxistickej historickej syntézy *Přehled československých dějin*.

646 Tamže.

647 GRACA, Bohuslav. Stav a úlohy výskumu o Slovenskom národnom povstaní. In: *Úlohy slovenskej historickej vedy v období socialistickej výstavby*. Bratislava: SAV, 1961, s. 150-158.

648 Tamže.

649 Môžeme predpokladať, že ani najvýznamnejší slovenskí marxistickí historici ako Ľudovít Holotík, Miloš Gosiťorovský alebo Jaroslav Dubnický necítili potrebu korigovať svoje práce na základe zmien v roku 1956.

Přehled československých dějin ako završenie vývoja (česko)slovenskej historiografie 50. rokov

Československej marxistickej historickej vede trvalo desať rokov, kým sa jej podarilo spracovať syntetické dielo o českých a slovenských dejinách, koncipované v marxistickom duchu. Vypracovanie marxistickej syntézy bolo prioritou už od roku 1948 a jej vydanie v rokoch 1958 – 1960 znamenalo prelom a završenie jedného obdobia vo vývoji marxistickej historiografie na Slovensku (aj v celom Československu). Napriek dlhému času na prípravu bol však 4-zväzkový Přehled⁶⁵⁰ stále považovaný len za maketu a základ pre diskusiu na rozsiahlejšej vedeckej práci. V prvom rade mal slúžiť ako vysokoškolská učebnica. Na čo najrýchlejšie vydanie tohto syntetizujúceho diela tlačilo komunistické stranické vedenie práve z pedagogických dôvodov – študenti histórie a celkovo spoločenských vied mali mať čo najskôr k dispozícii marxistickú verziu národného príbehu. Pisatelia Přehledu si uvedomovali, že z hľadiska úrovne aktuálneho marxistického spracovania dejín bolo vydanie ešte predčasné a v predhovore k prvému zväzku je spomenuté nedostatočné spracovanie niektorých úsekov československých dejín⁶⁵¹.

Pri analýze národného príbehu predkladaného *Přehledom československých dějin* treba mať na zreteli niekoľko dôležitých faktov. Hoci táto práca bola vydávaná v období rokov 1958 – 1960, podklady pre ňu boli vypracovávané už v polovici 50. rokov. To znamená, že jej obsah nesie všetky znaky stalinistického dogmatizmu ako ich charakterizoval napr. Július Mésároš: dogmaticky jednostranné, ideovo a metodologicky apriórne stavané a politicky utilitárne výklady a hodnotenia celého historického vývoja Slovenska a slovenského národa, jeho historických reálií, historickej úlohy jeho osobností i väzieb s dejinami iných národov⁶⁵². V porovnaní s duchom napr. téz k dejinám Slovenska neprišlo k väčším zmenám a v syntéze sa žiadnym výraznejším spôsobom neprejavila destalinizácia po roku 1956. Přehled tak poukázal na problém ideologických zmien v totalitnom štáte. Oficiálna ideológia sa mohla meniť pomerne rýchlo a nečakane, na čo samozrejme historická veda pracujúca na dlhodobých projektoch nemohla včas reagovať. Výsledkom potom boli práce, ktoré boli už v krátkom čase po vydaní zastaralé, čo bol v určitej miere aj problém Přehledu.

Napriek svojmu názvu evokujúcemu existenciu nejakej formy československých dejín takmer celá práca⁶⁵³ opisuje paralelné dejiny dvoch národov, ktoré sa navyše len málokedy prelínajú a zásadnejšie ovplyvňujú⁶⁵⁴. V Přehlede sú dominantné české dejiny, ktoré dostali nepomerne viac priestoru⁶⁵⁵ ako slovenské. Zaujímavý je aj spôsob periodizácie. Jednotlivé zväzky sú rozdelené na základe spoločensko-ekonomických formácií – prvotnopospolná

650 Přehled československých dějin má tri diely a štyri zväzky, pretože 2. diel (od roku 1848 po rok 1918) je rozdelený do dvoch častí.

651 *Přehled československých dějin. Díl I. Do roku 1848*. Praha: ČSAV, 1958, s. 5.

652 MÉŠÁROŠ, Reflexie, ref. 643, s. 385.

653 V skutočnosti okrem obdobia Veľkej Moravy a existencie Československej republiky.

654 V práci je akcentované hlavne kultúrne prepojenie.

655 V prvom dieli Přehledu je slovenským dejinám venovaných zhruba 180 strán z celkových 900.

spoločnosť a feudalizmus do roku 1848, obdobie kapitalizmu do roku 1918 (rozdelené na dve časti) a roky 1918 – 1945 ako prechodová fáza k ľudovodemokratickému zriadeniu.

Hlavné úseky, teda rozdelenie na základné spoločenské formácie, sú v slovenských aj českých dejinách datované rovnako. Problém však tvorí rozdelenie na menšie úseky, ktoré sa vzťahuje výlučne na udalosti českých dejín, no je využité aj na slovenské dejiny. Výsledok potom pôsobí umelo a najviac zo všetkého poukazuje na nekompatibilitu národných periodizácií najmä medzi 10. a 18. storočím. Aj keď dátácia nástupu základných spoločensko-ekonomických formácií je rovnaká, *Přehled* skôr vyvracia ako potvrdzuje prípadnú predstavu o existencii nejakej formy československých dejín.

Samotný opis slovenského národného príbehu sa v podstate nijako neodlišuje od verzie v tézach k dejinám Slovenska z roku 1955. Aj autori kapitol o Slovensku sú v *Přehlede* tí istí. Slovenské dejiny sú tu však vďaka snahe o napojenie na český príbeh podávané v širších, celoeurópskych súvislostiach. Zaujímavý je tiež nepomer priestoru venovaného jednotlivým obdobiam. Dejiny do roku 1848 zaberajú jeden zväzok, ostatné tri zväzky sa venujú poslednému storočiu československých dejín. Príčin bolo zrejme viacero. Už od roku 1948 nachádzame u slovenských historikov konštatovanie o povrchnej znalosti stredovekých dejín a ich nedostatočnom marxistickom spracovaní. Je teda možné, že nebolo pripravené dostatočné množstvo materiálu. Tento scenár však s najväčšou pravdepodobnosťou neplatil na českej strane, preto treba uvažovať aj nad ideologickými príčinami malého priestoru pre dejiny do roku 1848. Stranícki ideológovia totiž neustále vyzývali k rozpracovaniu najnovších dejín, obdobia, kedy podľa nich hlavnú úlohu v dejinách zohrávala robotnícka trieda. Marxistická historiografia sa najmä v období 50. rokov mala orientovať hlavne na obdobie kapitalizmu a prechodu k ľudovodemokratickému zriadeniu, čo boli obdobia, ktoré bolo z hľadiska marxizmu nutné jednak zásadne preformulovať, na druhej strane tieto časti národného príbehu sa dali aj najlepšie propagandisticky využiť. Keďže *Přehled* mal byť v prvom rade vysokoškolskou učebnicou je celkom logické, že najviac miesta sa venovalo, z marxistického pohľadu, kľúčovému obdobiu národných dejín.

Aj keď *Přehled*, oproti roku 1955, žiadne zásadne nové skutočnosti do marxistického slovenského národného príbehu neprináša, predsa len je možné vypozerovať niekoľko zmien. Pomerne málo miesta dostala Veľká Morava, čo poukázalo na rozdiel vo vnímaní tohto obdobia v českom a slovenskom prostredí⁶⁵⁶. Na Slovensku bolo veľkomoravské obdobie považované za jedno z najvýznamnejších v dejinách a jeho opis sa nikdy nezabavil určitého páťosu, ktorý (v *Přehlede*) na českej strane chýbal. Zaujímavá je absencia zdôrazňovania významu Veľkej Moravy ako prvého spoločného štátu Čechov a Slovákov. Český autor kapitoly, František Graus, naopak pripomenul, že jej rozpadom boli položené základy k samostatnému národnému vývoju Čechov a Slovákov⁶⁵⁷. Charakteristika Veľkej Moravy ako prvého spoločného štátu predkov Čechov a Slovákov sa objavuje (ako prvá veta) až v kapitole o Slovensku v 10. – 13. storočí od Petra Ratkoša⁶⁵⁸. Zdá sa, že na českej strane v tomto

656 V *Přehlede* kapitolu o Veľkej Morave písal český historik František Graus.

657 *Přehled* československých dejín. Díl I., ref. 651, s. 50.

658 Tamže, s. 87.

prípade chýbalo neustále zdôrazňovanie „bratských vzťahov“, tak očividne prítomné v slovenských prácach. Je pravdepodobné, že na slovenskej strane sa z rôznych ideologických príčin (ľudácka minulosť, buržoázno-nacionalistická úchyľka a pod.) vyžadovalo neustále deklarovanie lojálnosti k Československu - historici tak museli neustále zdôrazňovať „bratskú jednotu“ Čechov a Slovákov, podobne ako to robili aj slovenskí komunisti po odsúdení tzv. buržoáznych nacionalistov. Na českej strane sa stretávame skôr so všadeprítomným vymedzovaním sa voči všetkému nemeckému (nemeckej historiografii, nemeckému vplyvu na české dejiny), čo je prvok, ktorý je v slovenskej historiografii prítomný len minimálne - ďalší dôkaz rozdielnych historických tradícií a historickej pamäte oboch národov.

Už v prvej „slovenskej“ kapitole od Petra Ratkoša je jasne naznačená línia slovenských dejín. V pomerne patetickom úvode je načrtnutý obraz „porobeného a podrobeného národa“, z ktorého mozoľov vyrastali feudálne hrady a šľachtické zámky⁶⁵⁹. Jeho dnešná sloboda je „... *pokropená krvou dlhých a nepretržitých zápasov triednych bojov s vládnucimi triedami*“⁶⁶⁰. Takáto konštrukcia vytvárala obraz Slovákov ako plebejského národa v ťažkom položení sociálneho a neskôr aj národnostného útlaku. Slovenský národný príbeh tak bol ďalej formovaný ako dejiny „jednoduchého ľudu“ ovládaného cudzou vládnuou triedou. Marxistická historiografia tak vedome z dejín slovenského národa vylúčila šľachtu aj cirkevných hodnostárov. Podobne bol do značnej miery vylúčený aj prípadný slovenský podiel na kultúrnom vývoji Uhorska. Peter Ratkoš skonštatoval, že „... *slovenský ľud oddelený od kultúry vládnucich tried aj neprekonateľnou stenou nezrozumiteľného jazyka* [latinčiny a maďarčiny], *žil vlastným kultúrnym životom*“⁶⁶¹.

Ratkoš tiež odmietol koreláciu medzi vznikom údelného vojvodstva na slovenskom území a nejakou formou slovenskej autonómie v rámci Uhorska. V Prehlede bol názor o existencii slovenskej autonómie v Uhorsku vyhlásený za produkt boja za národnostnú rovnoprávnosť v Uhorsku v druhej polovici 19. storočia. Ten istý názor zastávala marxistická historiografia aj v prípade panstva Matúša Čáka Trenčianskeho. Alžbeta Gácsová však napriek tomu, že odmietla koncepciu Čákovho panstva ako určitej formy „Slovenského kráľovstva“, videla v jeho ovládnutí časti Slovenska určité pozitíva - keďže tzv. „Matúšova zem“ bola izolovaná od etnicky maďarského územia, nastal rozvoj slovenského živlu a Čákove vzťahy s Českým kráľovstvom rozšírili česko-slovenské styky. Tento proces však nebol považovaný za Čákov zámer a jeho nadvládu nevnímali marxistickí historici pozitívne, v čom naväzovali na staršie, predmarxistické názory. Na rozdiel od starších prác sa v Prehlede už ale neobjavujú špekulácie o Čákovej národnosti. Pre slovenskú marxistickú historiografiu bolo minimálne v 50. rokoch charakteristické, že v dejinách slovenského národa boli ignorované osudy postáv z tzv. utláčateľských vrstiev aj keď boli slovenskej národnosti. Marxistická historiografia viackrát odmietla dôležitosť zdôrazňovania ich slovacity⁶⁶². Činnosť tejto skupiny obyvateľstva, ktorej existencia nekorešpondovala s konštrukciou plebejského slovenského

659 Tamže.

660 Tamže.

661 Tamže, s. 104.

662 Pozri: HOLOTÍK, Ludovít. Poslanie Historickéj vedy v našej spoločnosti. In *Úlohy slovenskej historickej vedy v období socialistickej výstavby*. Bratislava : SAV, 1961, s. 7-24.

národa je opisovaná len v rámci všeobecných politických dejín Uhorského kráľovstva. Výsledkom takejto filozofie slovenských dejín bolo vlastne oddelenie vlastných politických uhorských dejín od sociálnych a hospodárskych dejín slovenského ľudu. Slovenský národ, reprezentovaný len poddaným ľuďom, tak nie je tvorcom, ale len objektom „veľkých dejín“, ktorých vývoj len v minimálnej miere ovplyvňuje vzburami proti vládnucim triedam. Takéto redukovanie vlastných dejín len na históriu najnižších vrstiev bolo v českom prostredí marxistickej historiografie nepredstaviteľné. Minimálne v období feudalizmu bola napr. česká šľachta pokladaná za integrálnu súčasť národa.

Významný priestor v dejinách feudalizmu zaberá husitské hnutie. V dejinách do roku 1848 je to bezpochyby obdobie najviac poznačené marxistickou ideológiou a propagandou. Česká marxistická historiografia, podľa Nejedlého vzoru, v husitizme videla akési protokomunistické hnutie, ktorého tradícia vyvrcholila vo vláde komunistickej strany: „... *Komunistická strana Československa sa stala najvernejším strážcom husitskej tradície*“⁶⁶³. Víťazstvo socializmu tak vlastne znamenalo aj konečné víťazstvo husitskej tradície v Československu. Komunistickí ideológovia nachádzali husitský odkaz takmer vo všetkých aspektoch marxizmu⁶⁶⁴, čo však bolo celkom logické - totalitné režimy sa vo väčšine prípadov prehlasujú za dedičov najslávnejších historických období jednotlivých štátov⁶⁶⁵. Zaujímavejšie je, že v Prehlede ani nie je badateľná snaha výraznejšie potlačiť náboženský charakter husitstva. Aby však tradícia husitizmu mohla byť skutočne československá, bolo potrebné nájsť jej vplyv aj medzi slovenským obyvateľstvom. Tento problém, ktorý sa v slovenskej historiografii objavoval v podstate od jej vzniku, bol mimoriadne aktuálny aj po roku 1948. Výsledok výskumu rozšírenia husitizmu na Slovensku už dopredu definovali požiadavky oficiálnej ideológie, historici mu len mali dať konkrétnu podobu. Tejto téme sa na Slovensku už od začiatku 50. rokov venoval Peter Ratkoš a kapitola v Prehlede bola dovedy jeho najrozsiahljším textom o husitskom vplyve na území Slovenska. Problémom však bolo, že nárast znalostí o pôsobení husitov na Slovensku paradoxne sťažoval ich pozitívne hodnotenie, pretože celé obdobie bolo charakterizované neustálymi bojmi a drancovaním. Tento obraz nenarúšajú ani naivné tvrdenia, že husiti ničili iba majetky cirkvi a feudálov, čím ľudu vštepovali myšlienky rovnosti. Navyše Peter Ratkoš priznal, že konkrétne poznatky o stupenoch husitizmu na Slovensku boli len veľmi skromné. Ťažko sa hľadali aj pozitíva pobytu vojsk Jana Jiskru a neskoršieho pôsobenia bratříkov na Slovensku. V prípade bratříkov bolo zvýraznené najmä komunistické rovnostárstvo v bratříckych táboroch. Ich lúpežné ťaženia boli prezentované ako forma protifeudálneho triedneho boja: „... *jednotlivci i celé skupiny [bratříkov] pokračovali v boji proti nespravodlivému spoločenskému usporiadaniu a iskru protifeudálneho odporu zasievali aj do radov poddaného ľudu*“⁶⁶⁶. Bez ohľadu na fakty, závery ohľadne husitského obdobia na Slovensku neboli ponechané len na historikoch. Hlavné línie hodnotenia diktovali stranícki ideológovia. Z ich pohľadu husiti a ich učenie

663 Přehled československých dějin. Díl I., ref. 651, s. 232.

664 Štúdium husitstva malo napr. lepšie umožniť pochopiť správne spojovanie socialistického vlastníctva s proletárskym internacionalizmom.

665 Napr. taliansky fašizmus vedome naväzoval na rímsku tradíciu a považoval sa za jej pokračovateľa.

666 Přehled československých dějin. Díl I., ref. 651, s. 249.

prispevalo k posilneniu triedneho boja slovenského ľudu. Československá marxistická historiografia si úplne osvojila aj tradičné názory o posilňovaní československých vzťahov počas pôsobenia husitov a jiskrovcov na Slovensku: „*Najkladnejší význam osobnosti Jána Jiskru v slovenských dejinách spočíva predovšetkým v tom, že za jeho panstva zapustila hlbšie korene čeština a zosilnela účasť slovenského živlu vo verejnom živote ... a tým sa vytvorili aj predpoklady pre intenzívnejšie prehlbovanie česko-slovenských stykov*“⁶⁶⁷. Konečné hodnotenie tohto obdobia bolo plne v intenciách stranických požiadaviek: „*Husitská revolučná tradícia je plným právom pokrokovou revolučnou tradíciou oboch našich národov, Čechov a Slovákov.*“⁶⁶⁸

Významnými medzníkmi slovenských dejín ostali ľudové boje v 16. storočí – Dóžovo a banické povstanie. Okrem toho, že boli dokladom „*nezmieriteľnej nenávisti ľudu proti jeho feudálnym utlačovateľom*“⁶⁶⁹, mali tieto udalosti aj svoj druhý význam. Dóžovo povstanie do slovenských dejín patrí len okrajovo, slovenské územie takmer nezasiahlo a podiel Slovákov na ňom bol minimálny. Vďaka svojej „*multinárrodnosti*“ však bolo dokladom marxistickej tézy o „*proletárskom internacionalizme*“. Dôsledkom povstania bolo aj zavedenie tzv. druhého nevoľníctva v Uhorsku, čo pre marxistickú historiografiu predstavovalo zásadný zlom vo vývoji východnej a strednej Európy. Banické povstanie bolo zase významné svojou „*slovenskosťou*“. Dokazovalo, že aj na Slovensku existovali významné prejavy triedneho boja. Dôležité bolo, že povstanie prišlo aj s akýmsi programom beztriednej spoločnosti, a že bolo proticirkevné a protifeudálne. Túto „*pokrokovú revolučnú tradíciu slovenského ľudu*“⁶⁷⁰ bolo nutné náležite vyzdvihnúť a banické povstanie tak zaujalo významné miesto v marxistickom národnom príbehu.

Niekoľko dôležitých významov získala aj reformácia. Na základe marxistickej tézy o prvotnosti ekonomických činiteľov sú dôvody prestupu obyvateľstva na protestantizmus vysvetlené najmä hospodárskymi faktormi – ľud sa snažil zbaviť cirkevného útlaku a šľachta chcela uchvátiť majetok prelátov. Zdôrazňovaný bol aj český aspekt reformácie, ktorý prispel k udomácnovaniu češtiny ako literárneho a liturgického jazyka na Slovensku. V opise náboženských sporov je pozorovateľný rozdielny prístup k jednotlivým náboženstvám. Zatiaľ čo pri protestantizme marxistická historiografia poukazuje aj na jeho pozitívny prínos, pohľad na katolicizmus je naplnený až iracionálnou nenávisťou. Konečný verdikt nad jednotlivými náboženstvami v marxistickej historiografii bol však jasný: „*... protestantské kazateľne slúžili, práve tak ako katolícke, obhajobe zahŕňajúceho feudálneho spoločenského poriadku.*“⁶⁷¹ Počiatky slovenského národného obrodzenia sú spájané s jozefínskymi reformami. V tomto období začína v marxistickom poňatí dejín proces vytvárania buržoázneho národa ako dôsledok „*... rozkladu naturálnej ekonomickej bázy a vzniku kapitalistických prvkov*“⁶⁷². Z marxistického pohľadu je prvoradou podmienkou prerodu feudálnej národnosti na národ

667 Tamže, s. 252.

668 Tamže, s. 253.

669 Tamže, s. 311.

670 Tamže.

671 Tamže, s. 547.

672 Tamže, s. 739.

prechod ku kapitalistickej spoločensko-ekonomickej formácii. Podmienky vzniku národa sú teda hlavne ekonomické – likvidácia feudálnej rozdrobenosti, vznik celonárodného trhu, upevnenie vnútorných ekonomických vzťahov. Vedúcou silou národa sa stáva buržoázia. V tomto období navyše vzniká proletariát ako vedúca revolučná trieda. Slovenská marxistická historiografia však do určitej miery musela reflektovať špecifiká vzniku slovenského národa, ktoré celý tento proces spomaľovali⁶⁷³. Držala sa však marxistickej dogmy o prvoradom význame ekonomických faktorov pri konštituovaní národa. Konfesionálne spory v národnom obrození boli preto charakterizované ako „... zahalené formy konkurenčného boja v rámci slovenskej buržoázie“⁶⁷⁴. Historici potrebovali v národnom obrození nájsť nielen jazykový a literárny, ale aj hospodársky a sociálny program. V slovenskej historiografii sa tak zvyšoval význam štúrovcov, ktorí sa okrem národnostných požiadaviek zaoberali aj postavením slovenského ľudu a koncom 40. rokov 19. storočia predstavili svoj „protifeudálny a pokrokový program“. Priebeh predstavuje štúrovcov ako skupinu „pokrokovú, slúžiacu progresívnym tendenciám spoločenského rozvoja a zodpovedajúcu do veľkej miery aj záujmom samotných slovenských pracujúcich mas“⁶⁷⁵. Toto hodnotenie, ktoré štúrovcom priznáva aj protifeudálny program tak definitívne znamená opustenie konceptu zo začiatku 50. rokov, podľa ktorého by v slovenskom národnom príbehu hlavným úvodom k revolúcii rokov 1848 – 1849 malo byť východoslovenské roľnícke povstanie roku 1831.

Postoj k slovenskej revolúcii sa od roku 1948 neustále menil smerom k pozitívnejšiemu hodnoteniu. Túto časť národných dejín mal (podobne ako v tézach k slovenským dejinám) na starosti Jaroslav Dubnický. V texte je badateľný pokračujúci posun od radikálneho odsúdenia činnosti štúrovcov v revolučných rokoch smerom k chápavejšiemu a ospravedlňujúcemu hodnoteniu, aj keď autor stále ešte nemohol ignorovať Marxove a Engelsove názory. Podľa Dubnického sa v slovenskej otázke dopustil „... primárnej chyby z hľadiska demokratického a prirodzene tiež z hľadiska demokratickej spolupráce národov, L. Kossuth tím, že príliš rešpektoval i úzkoprúe triedne záujmy vedúcej triedy revolúcie. ... Zo strany vedenia maďarskej vlády nebol učineny žiadny pokus o dohodu so slovenskými národovcami.“⁶⁷⁶ Štúrove chyby (v marxistickom poňatí) tak boli iba reakciou na maďarskú neústupnosť – boli podmienené maďarskou národnostnou politikou. Z pohľadu marxistického historika bol však slovenský boj na strane „reakčnej a kontrarevolučnej“ Viedne stále neospravedlňiteľnou chybou. Podľa Dubnického teda možno Štúrovu politiku do určitej miery chápať, nie však úplne ospravedlniť. Zmenil sa však aj postoj k tej časti Slovákov, ktorí bojovali počas revolúcie na maďarskej strane. Zatiaľ čo v roku 1955 je táto skupina využitá ako dôkaz, že nie celý národ súhlasil s bojom na strane Viedne a že na maďarskej, pokrokovej revolúcii mali podiel aj Slováci, v Priebehu je táto predstava oslabená tvrdením, že väčšina týchto bojovníkov na maďarskej strane bojovala z donútenia. Možno v snahe trochu bagatelizovať slovenskú účasť na týchto, z marxistického pohľadu, kontroverzných udalostiach Jaroslav

673 Napr. faktická neexistencia buržoázie, ktorej úlohu preberala inteligencia, konfesionálne rozdelenie, neexistencia žiadnej formy územnej autonómie.

674 Priebeh československých dejín. Díl I., ref. 651, s. 635.

675 Tamže, s. 769.

676 Priebeh československých dejín. Díl II. 1848-1918. Praha : ČSAV, 1960, s. 126.

Dubnický pripomína, že najväčšia časť slovenského národa počas revolučných rokov zachovala pasivitu⁶⁷⁷.

Vo všeobecnosti sú príčiny revolúcie rokov 1848 – 1849 charakterizované z čisto marxistických pozícií ako rozpor medzi danými spoločenskými vzťahmi a novými výrobnými silami. Buržoázia sa teda snažila nahradiť feudálny poriadok novým, kapitalistickým. Prvotné príčiny revolúcie sú teda ekonomické a hospodárske, nacionálne sú až druhoradá vyplývajúce z ekonomických faktorov. Z tohto pohľadu treba vidieť aj marxistickú kritiku štúrovského povstania, ktoré tým, že sa postavilo proti maďarskej revolúcii uprednostnilo menej dôležité nacionálne kritériá pred prvotnými ekonomickými – teda bojom proti feudalizmu. Tento náhľad je príčinou marxistickej kritiky diela Daniela Rapanta o slovenskej revolúcii rokov 1848 – 1849: „*Napriek mnohým pozitívnym dielčím výsledkom nevidí autor [Daniel Rapant] správne skutočné hybné sily a tendencie historického vývoja. V dôsledku svojej jednostrannej orientácie na dejiny politické a ideologické nevenoval náležitú pozornosť tiež skúmaniu javov, procesov a tendencii hospodárskeho vývoja.*”⁶⁷⁸

Marxistická historiografia najmä v opise dejín po roku 1848 zašla na opačný extrém jednostrannej orientácie. Keďže hybnú silu vývoja videla v robotníckej triede a jej boji proti buržoázii, slovenský národný príbeh postupne zdeformovala len na dejiny proletariátu, roľníckeho obyvateľstva a ich politickej reprezentácie. Snaha o triedne poňatie dejín vytvorila obraz buržoázie ako smrteľného nepriateľa „ľudu“, čo viedlo k vylúčeniu ďalších skupín obyvateľstva z národného príbehu, prípadne k paušálnemu označeniu ich činnosti za (zámerne) škodlivú. Druhým problémom bola marxistická predstava o prvotnosti ekonomických faktorov, čo viedlo k zjednodušeniu národného príbehu len na hospodárske dejiny.⁶⁷⁹ Rozpracovanie hospodárskeho a sociálneho postavenia roľníckeho a robotníckeho obyvateľstva v slovenských dejinách je však aj jedným z najväčších prínosov marxistickej historiografie. Historici ako Július Mésároš, Pavol Horváth a Alžbeta Gácsová sa venovali problematike, v slovenskej historickej vede dovtedy obchádzanej. Napriek ideologickému tlaku a z neho vyplývajúcim obmedzeniam dospeli k významným a užitočným výsledkom osvetľujúcim nielen dejiny „pracujúcej triedy“, ale aj dejiny Slovenska ako celku. Národný príbeh jednostranne postavený len na výsledkoch týchto výskumov a navyše do značnej miery deformovaný dogmatickým marxizmom však vyznieva neúplne a v niektorých prípadoch až nepochopiteľne. Všetky spomínané obmedzenia sú v ešte väčšej miere charakteristické pre časti *Přehledu* po roku 1848.

V slovenskej marxistickej historiografii ostal dôležitým uzlovým bodom rok 1867 aj keď z trochu iných dôvodov ako v nekomunistických prácach. Dualizmus bol z hľadiska marxistického ekonomizmu „*rozdeleníím moci medzi rakúskou buržoáziou a maďarskou veľkostatkárskou triedou*“ s cieľom „*prekaziť buržoázne demokratický vývoj ostatných národností*”⁶⁸⁰.

677 Čo mohlo byť považované za predsa len pozitívnejšie ako otvorený boj na strane Habsburgovcov alebo aj Maďarov.

678 *Přehled československých dějin*. Díl II., ref. 676, s. 14.

679 Predstava o prvotnosti ekonomických faktorov viedla okrem iného aj k nesprávnemu riešeniu problému nerovnomernosti česko-slovenských vzťahov.

680 *Přehled československých dějin*. Díl II., ref. 676, s. 441.

Z hľadiska marxistického národného príbehu bol tento rok výrazný aj ako medzník, po ktorom už vývoj kapitalizmu pripravil „podmienky pre nástup robotníckeho hnutia“⁶⁸¹. V kontraste s nástupom proletariátu je opísaný úpadok „národných buržoáznych strán“, ktoré „... *neboli schopné spojiť boj za národnostnú rovnoprávnosť s dôsledným bojom proti feudálnym prežitkom a viesť tak politické hnutie ľudových mäs*“⁶⁸².

Obdobie do roku 1900 má názov *Nástup robotníckej triedy do politického života v našej vlasti*, čo jasne naznačuje, akým smerom sa ďalej vyvíjal opis národného príbehu. Išlo viac-menej o analýzu politického formovania robotníckych strán doplnenú stručnými kapitolami o všeobecnom politickom vývine Uhorska a rozsiahlymi kapitolami zaoberajúcimi sa hospodárskymi dejinami. Marxistická historiografia vytvorila ostrý protiklad medzi tzv. buržoáznymi stranami a robotníckym hnutím: „*Postoj slovenských buržoáznych politikov k robotníckemu hnutiu sa prejavoval predstieraním sympatií k robotníkom, ale nenávisťným odmietaním marxizmu a internacionalizmu.*“⁶⁸³ Pre komunistov bolo hlavnou politickou chybou „buržoázie“ presadzovanie tzv. „buržoázneho nacionalizmu“, t. j. snaha o riešenie národnostných problémov a rezignácia na boj proti kapitalistickému zriadeniu. Z pohľadu marxizmu bol však národnostný problém iba zástupný, druhoradý a hlavne podmienený kapitalistickým zriadením. Jeho riešením bola preto likvidácia kapitalistického zriadenia a proletársky internacionalizmus. To bol aj jeden z dôvodov prečo marxistická historiografia nemohla prijať „buržoázny“ národný príbeh zameriavajúci sa hlavne na národnostné boje a prečo volala po jeho radikálnom prehodnotení. Marxistický slovenský národný príbeh sa však nakoniec zredukoval len na opis boja proletariátu „proti všetkým“ – od ekonomického a národnostného útlaku maďarských a rakúskych vládnucich tried, cez nepriateľský postoj slovenskej buržoázie a jej politických hnutí až po „revizionistické vedenie“ sociálnej demokracie, ktoré sa snažilo robotníkov „zviešť z cesty revolučného boja“. To však bol typický znak marxistických konštrukcií dejín v každej socialistickej diktatúre. Slovenská marxistická historiografia si obraz hlavného nepriateľa robotníckeho hnutia vytvorila v podobe tzv. ľudácko-klerikálnej skupiny „*predurčenej zohrať v slovenských dejinách úplne zápornú reakčnú úlohu*“⁶⁸⁴. Hoci sa o tomto hnutí v Prehlede píše pomerne často, snaha o vymazanie Andreja Hlinku z národných dejín je očividná. Je až komické, že jeho meno nie je spomenuté ani v rámci opisu udalostí v Černovej. Za protiludové a nedemokratické sú však považované všetky prúdy v slovenskej politike, rozdiel je len v miere ich negatívneho vplyvu⁶⁸⁵. Treba si však uvedomiť, že marxizmus pod pojmom demokratickosť strany rozumel jej podporu revolučnému boju proti kapitalizmu. Boj za všeobecné volebné právo v rámci kapitalistickej spoločenskej formácie v tomto prípade zďaleka nebol

681 Tamže.

682 Tamže, s. 450.

683 Tamže, s. 709.

684 Tamže, s. 948.

685 Na rozdiel od ľudákov, na hlasistoch marxistická historiografia našla niektoré pozitívne rysy, aj keď len z hľadiska hodnotenia politiky buržoázie. Vo vzťahu k robotníckej triede bolo aj hnutie hlasistov považované za škodlivé.

považovaný za znak demokratičnosti⁶⁸⁶. Napríklad hlasisti neboli z marxistického hľadiska demokrati, ale iba liberáli⁶⁸⁷. Z toho potom vyplývalo očakávané a komunistickou ideológiou podporované tvrdenie, že skutočnú demokratizáciu prinášajú len strany komunistického typu.

Jedným z najvýznamnejších dátumov slovenského marxistického národného príbehu ostal vznik Československa. Cieľom marxistickej historiografie pri opise tohto obdobia bolo zlikvidovať to, čo bolo označené za mýtus „o rozhodujúcom význame Dohody a československej zahraničnej buržoáznej akcie hlavne Masaryka, Beneša s Štefánika pre vznik Československej republiky“⁶⁸⁸. Vtedajšiu marxistickú predstavu o hodnotení tejto udalosti v jej celku najlepšie vystihuje citát z Přehledu: „Až nová marxistická československá historiografia, opretá o zásadné marxistické hodnotenie vzniku predmníchovskej republiky, vypracované najprednejšími činiteľmi Komunistickej strany Československa, Kl. Gottwaldom, Ant. Zápotockým, J. Švermom, V. Kopeckým ... pristúpila k spracovaniu dejín českého a slovenského národa z úplne odlišných pozícií. V prvom rade vysoko vyzdvihla rozhodný význam Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie pre vznik Československa, ďalej sústredila svoju pozornosť na preskúmanie revolučného boja českého a slovenského pracujúceho ľudu ako hybných síl a ukázala, že to bol iba revolučný boj českej a slovenskej robotníckej triedy, ktorý viedol k vzniku republiky. Ďalej kriticky hodnotí činnosť tzv. československých légii, vrátane Masaryka, Beneša a Štefánika a ukazuje skutočný kontrarevolučný ráz ich činnosti.“⁶⁸⁹ Toto je v skratke podstata marxistickej konštrukcie národného príbehu. Jej základom nebol vedecký výskum, ale odvolávanie sa na tézy „klasikov“ a predstaviteľov komunistickej strany, ktoré nemohli byť prácou profesionálnych historikov spochybnené, ale len potvrdené. Len povýšenie minulých a súčasných straníckych špičiek na oficiálnych vykladačov dejín a degradácia profesionálnych historikov na šírenie nespochybniteľných právd umožnila vytvoriť konštrukciu národných dejín, ktorá plne slúžila záujmom vládnej moci. Stranícka interpretácia vzniku prvej republiky tak potvrdzovala postavenie proletariátu ako hybnej sily dejín a zároveň vyzdvihla priamy vplyv VOSR na vznik ČSR. Okrem toho nielenže odmietla, ale priamo kriminalizovala činnosť osobností, ktoré boli pred rokom 1948 pre ustanovenie prvej republiky považované za kľúčové. Vznik Československa sa tak v marxistickom národnom príbehu stáva zásluhou neosobnej „revolučnej“ masy proletariátu bez výraznejších individualít. Na jednej strane to mohol byť dôsledok už spomínanej marxisticko-leninskej koncepcie dejín, v ktorej je ich tvorcom ľud a ľudové masy a kde nie je miesto pre jednotlivca, no môžeme v tom vidieť aj určité rešpektovania destalinizačného smeru, ktorý kritizoval preceňovanie úlohy jednotlivých pozitívnych a negatívnych postáv práve na úkor „dejinnej úlohy ľudových mäs.“⁶⁹⁰

686 Takýto boj sociálnych demokratov v rámci existujúceho kapitalistického zriadenia bol v 50. rokoch vyhlásený za revizionizmus a zradu robotníckej triedy.

687 Liberalizmus v marxistickej historiografii nebol chápaný ako pozitívna hodnota, pretože bol spájaný s politikou buržoázie.

688 Přehled československých dějin. Díl II., ref. 676, s. 1098.

689 Tamže, s. 1099.

690 Môžeme to tiež považovať za praktické naplnenie rady Miloša Gosiorovského nespomínať pre istotu v histórii žiadne mená, tak ako o tom píše Jan Mlynárik. MLYNÁRIK, Rozdvojené, ref. 149, s. 13.

Na „nepriateľskej strane barikády“ sa nachádzali všetci českí a slovenskí politici reprezentujúci „buržoáziu“, ktorí podľa marxistov do roku 1918 sabotovali úsilie proletariátu a po vyhlásení republiky mu ukradli „plody jeho víťazstva“. Marxistická historiografia tak už od začiatku dejín prvej republiky postavila proti sebe robotnícku triedu a buržoáziu do pozície nezmieriteľných nepriateľov. Buržoáziu reprezentovali jej politické strany (vrátane sociálnej demokracie, ktorá dostala nálepku zradcu záujmov pracujúcich tried), čo vysvetľovalo nutnosť vzniku komunistickej strany predurčenej viesť proletariát ku konečnému víťazstvu vo forme odstránenia kapitalizmu a vzniku ľudovodemokratického zriadenia. Skutočnosť, že Československá republika sa stala tzv. buržoáznou demokraciou znamenala, že jej existencia sa v marxistickom národnom príbehu stala síce dôležitou, ale len prechodnou etapou, počas ktorej síce zmizol národnostný, ale pretrvával ekonomický útlak.

Samotný príbeh Československa je z veľkej časti koncipovaný ako dejiny novovzniknutej KSC, doplnený o „osudy“ robotníckej triedy. Politické dejiny republiky a činnosť jej štátnych orgánov boli využívané len na poukázanie na protiludovú politiku buržoázie. Z pohľadu slovenského národného príbehu je zaujímavý „centralizmus“ Přehledu vo význame minimálneho záujmu o špecificky slovenské dejiny, okrem kapitol o hospodárskych pomeroch. Napriek marxistickej kritike čechoslovakizmu (niektoré aspekty kritiky Slovenskej ľudovej strany voči centralizmu boli označené za opodstatnené) bol vývoj ČSR prezentovaný takmer výlučne z „pražského pohľadu“. Samostatné kapitoly o udalostiach na Slovensku sa začínajú objavovať až v súvislosti s krízou republiky a silnejúcim autonomistickým hnutím. Toto hnutie bolo však tiež v prvom rade spojované s ekonomickými záujmami slovenskej buržoázie snažiacej sa ovládnuť slovenské hospodárstvo. Existencia slovenského štátu pre marxistickú historiografiu znamenala predovšetkým definitívnu kompromitáciu slovenského katolicizmu spoluprácou s nacistickým Nemeckom a slovenskými separatistami. Na základe toho potom komunistický režim vytváral priame prepojenie medzi katolíckou vierou a sympatiami s ľudákmi.

Marxistický národný príbeh obdobia 2. svetovej vojny pozostával najmä z oslobodzovacieho boja organizovaného komunistami. Už od udalostí roku 1943 však texty v Přehlede poukazovali na zradcovskú činnosť „buržoázných nacionalistov“ Husáka, Novomeského a Clementisa. Mená spomínaných buržoázných nacionalistov sa ešte v tézach k slovenským dejinám nevyskytujú⁶⁹¹. V Přehlede to bolo prvý raz, čo sa tieto obvinenia takto adresne dostali priamo do národného príbehu. Buržoáznym nacionalistom vo vedení KSS sa dávala za vinu organizačná nejednotnosť SNP, ktoré bolo opisované ako akcia partizánov, ku ktorým sa pripojili jednotky armády. O tom, kto povstanie skutočne viedol nemala marxistická historická veda pochyb: „*Slovenské národné povstanie bolo dielom tých, ktorí behom uplynulého štvrtoročia a zvlášť v priebehu uplynulých šiestich rokoch ilegálneho národno-oslobodzovacieho boja ukázali, že sú najodhodlanejšími bojovníkmi za vec robotníckej triedy a svojho národa – dielom Komunistickej strany Československa.*”⁶⁹² Je zaujímavé, že vodcovskú úlohu v povstaní nebolo možné prísúdiť vedeniu KSS pôsobiacemu na Slovensku,

691 Iróniou osudu bol Gustáv Husák v roku vydania Přehledu amnestovaný a v roku 1963 rehabilitovaný.

692 *Přehled československých dějin. Díl III. 1918-1945.* Praha : ČSAV, 1960, s. 552.

muselo ju mať v Moskve sídliaace vedenie KSC⁶⁹³. Je zrejmé, že na povstanie, považovanom za začiatok „národnej a socialistickej revolúcie“ na Slovensku, nemohla mať zásluhu buržoáznym nacionalizmom kompromitovaná KSS, hlavne, keď jej členovia „nepoškrvnení“ touto ideologickou úchylkou sedeli počas neho vo väzení. Na druhej strane takáto interpretácia dokazuje aj striktnú centralizáciu v komunistickej strane 60. rokov – nepochybne sa vyžadovalo, aby bolo v Prehlede jasne naznačené, že o zásadných veciach vždy rozhodovalo najvyššie vedenie KSC. Národný príbeh tiež vysoko zdôrazňoval česko-slovenský rozmer celého povstania, ktorý mal „*upevniť bratský vzťah oboch národov Československa*“⁶⁹⁴. Pre slovenskú marxistickú historickú vedu spočíval význam povstania v konečnom dôkaze, že „... *buržoázia už vôbec nie je schopná viesť národ ani do národne oslobodeneckého boja, že vedúca rola v oslobodenej republike patrí právom robotníckej triede*“⁶⁹⁵. Celý popis SNP sa niesol v snahe vytvoriť z komunistov hegemonov a hrdinov povstania. Komunistická strana si tu mala vybojovať právo viesť ľud a chopiť sa na základe diktatúry proletariátu moci v republike.

Přehled československých dějin možno na základe obsahovej analýzy zhodnotiť ako typický produkt marxistického dogmatizmu 50. rokov. Odzrkadľuje sa v ňom celý dvanásťročný vývoj marxistickej historickej vedy so všetkými jej nedostatkami a deformáciami vyplývajúcimi z aplikácie šablónovitej stalinskej formy marxizmu, hoci paradoxne po roku 1956 boli z historických prác vyškrtané práve citácie Stalinových diel. Zostal však zjednodušený ekonomistický náhľad na dejiny, podceňujúci všetky ostatné (napr. kultúrne a národnostné) faktory. Špeciálne slovenský národný príbeh ovplyvnilo vtedajšie silné centralizačné hnutie v Československu, ktorého výsledkom bola úzkostlivá snaha o vyzdvihnutie česko-slovenskej príbuznosti a z toho vyplývajúci trend vyhnúť sa akémukoľvek zdôrazňovaniu slovenských vývojových špecifik, najmä v obdobiach existencie československého štátu. Výsledkom bolo, že celá koncepcia Přeľhľedu bola vlastne vytvorená pre české dejiny, kým ich slovenský náprotivok predstavoval len ich doplnok.

Napriek tomu, že táto syntéza bola (vdďaka nerešpektovaniu zmien, ktoré priniesol rok 1956) do určitej miery zastaraná a vývojovo prekonaná už v dobe svojho vydania, na pomerne dlhý čas predstavovala najrozsiahlejší opis národného príbehu v dejinách slovenskej historiografie. Priniesla množstvo nových poznatkov najmä z hľadiska hospodárskych dejín a dejín roľníckeho a robotníckeho obyvateľstva. Keďže Přeľhľed predstavoval jedinú marxistickú vysokoškolskú učebnicu slovenských dejín, je zrejmé, že predstavy o slovenskom národnom príbehu v značnej mier formoval minimálne do roku 1967. V tomto roku na zasadnutí Katedry československých dejín a archívnictva prítomní pedagógovia oprávnené skonštatovali, že *Přeľhľed československých dějin* môže byť povinnou študijnou literatúrou len po obdobie národného obrodzenia aj to len kvôli neexistencii rovnocennej náhrady⁶⁹⁶.

693 Hlavná úloha v organizovaní slovenských komunistov bola prisúdená vyslancovi moskovského vedenia KSC Janovi Švermovi.

694 Přeľhľed československých dějin. Díl III., ref. 692, s. 558.

695 Tamže, s. 561.

696 Archív Fif UK, f. Zápisnice zo zasadnutí Katedier histórie, archeológie a archívnictva, k. A-5 All/1, Zasadnutie Katedry československých dejín a archívnictva 19. 5. 1967.

Nedokončená syntéza dejín Slovenska (Problém interpretačnej kontinuity marxistického národného príbehu)

V období vydania Přehledu už slovenská historická veda pripravovala svoj dovtedy najdôležitejší projekt, ktorým malo byť vydanie štvorzväzkovej syntézy dejín Slovenska. Prvý diel opisujúci národné dejiny do roku 1848 vyšiel už v roku 1961. Keďže podkladom pre túto prácu boli tézy k dejinám Slovenska a *Přehled československých dějin*, išlo vlastne len o rozšírenie už predtým načrtnutých tém. Prvý diel nepriniesol do národného príbehu žiadne nové pohľady ani názory na slovenské dejiny. Kontinuita s vývojom v 50. rokoch bola zabezpečená aj autorsky – na vypracovaní jednotlivých kapitol sa podieľali tí istí historici ako v tézach a Přehlede. Nezmenila sa ani definícia predmetu slovenských dejín: „... marxisticko-leninské poňatie dejín nachádza predmet dejín Slovenska v dejinách jeho pracujúceho ľudu a prírodného prostredia, v ktorom ľud pôsobí a ktoré ľud ovplyvňuje, v dejinách triednych bojov, v dejinách národnej kultúry, zdôrazňujúc predovšetkým rozvoj výrobných síl a výrobných vzťahov.“⁶⁹⁷ V tejto definícii neboli spomenuté dejiny slovenského národa ale „pracujúceho ľudu“ na Slovensku. To bolo vysvetlené zladením princípu teritoriálneho a etnického. Pozornosť mala byť venovaná nielen dejinám slovenského národa, ale aj ostatným národnostiam na Slovensku (čo sa však uskutočnilo len v minimálnej miere). Poukazuje to však aj na primárne zameranie sa na dejiny pracujúcich, ktoré mali tvoriť podstatu marxistického národného príbehu. Zároveň boli odmietnuté všetky predchádzajúce nemarxistické koncepcie slovenských dejín ako bolo napríklad splyvanie slovenských dejín s dejinami uhorského štátu a uhorskej aristokracie. Z pohľadu slovenského marxistického historika žili Slováci v Uhorsku ako „potlačený národ“ a Uhorsko tak bolo prekážkou politického kultúrneho a hospodárskeho vývoja slovenského ľudu. Zaujímavá je pretrvávajúca kritika práce Júliusa Botta – najmä skutočnosti, že z dejín Slovákov vynechal obdobie feudalizmu. Išlo však skôr o nepochopenie Bottovej koncepcie⁶⁹⁸, ktorá okrem toho nebola nikdy predtým ani potom použitá. V marxistickom podaní sa však Bottova práca stala príkladom „koncepcie slovenských buržoáznych historikov“⁶⁹⁹, bez ohľadu na to, že novšie „buržoázne“ syntézy (z pera Hrušovského a Bokesa) dejiny Slovákov v Uhorsku do národného príbehu zaradili v takej istej miere ako marxisti. Takéto nenáležité zovšeobecňovanie však zrejme malo len propagandistickú úlohu, ktorou bolo poukázanie na nepoužiteľnosť „buržoáznych koncepcií“ v marxistickom národnom príbehu.

Ďalšou nosnou témou *Dejín Slovenska* bolo ilustrovanie úzkych česko-slovenských vzťahov: „V dejinách Slovenska nájde čitateľ množstvo materiálov, ktoré ukazujú najužšie vzťahy Čechov a Slovákov v priebehu ich tisícročného vývoja a ich vyvrcholenie v zákonitom vzniku Československej republiky roku 1918 a v spoločnom budovaní socialistického Československa. ... Aj pri samostatnom spracovaní dejín Slovenska ich širším rámcom ostávajú dejiny ČSSR

697 *Dejiny Slovenska I., Od najstarších čias do roku 1848*, Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1961, s. 9.

698 Botto vo svojej najrozsiahlejšej práci nepísal dejiny slovenského národa, ale dejiny vývoja národného povedomia. V dejinách stredoveku nenašiel v Uhorsku náznaky existencie takéhoto povedomia a preto toto obdobie vo svojej práci vynechal.

699 *Dejiny Slovenska I.*, ref. 697, s. 9.

a neoddeľujú vývoj slovenského národa od vývoja národa českého.⁷⁰⁰ Dejiny Slovenska tak mali byť písané v tej istej centralistickej, československej línii ako *Přehled československých dějin*. Syntéza tak do istej miery popierala existenciu samostatného slovenského národného príbehu, ktorý mal byť napriek istej autonómnosti stále len súčasťou československých dejín.

Ďalšie plánované zväzky dejín Slovenska však postihol smutný osud. Stali sa vlastne obeťou liberalizačných procesov v priebehu 60. rokov, ktoré rozmetali niektoré základné tézy predchádzajúceho obdobia, na ktorých mala byť syntéza postavená. Druhý diel (do roku 1900) vyšiel až v roku 1968⁷⁰¹. Hoci podľa pôvodného plánu mal končiť rokom 1918, nakoniec v ňom kapitola o rokoch 1900 – 1918 chýbala, pretože Ludovít Holotík, hlavný redaktor syntézy nedodal svoj text. Podľa Júliusa Mésároša sa Holotík nedokázal vyrovnat „... s vlastnými deformovanými výkladmi tohto obdobia a najmä národnooslobodzovacieho hnutia za 1. svetovej vojny a historickej úlohy M. R. Štefánika z 50. rokov ...”⁷⁰². Je to každopádne jedno z možných vysvetlení, hoci keď vezmeme do úvahy údaj, že celá syntéza mala byť vydaná do roku 1964, druhý zväzok už mal byť pripravený v čase vydania prvého, čo ešte zďaleka nebolo obdobie, kedy sa prehodnocovali tézy 50. rokov⁷⁰³. Pravdepodobnejšie je, že pracovný plán sa vo všeobecnosti neplnil a špeciálne Ludovítovi Holotíkovi bránili v práci narastajúce psychické problémy. V polovici 60. rokov potom nastalo prehodnocovanie kľúčových období slovenských dejín, čo si následne vyžiadalo aj prepracovanie textov k druhému dielu syntézy. Spomínaná neschopnosť Ludovíta Holotíka revidovať svoje názory patrí zrejme až do tohto obdobia. Je pravdepodobné, že okrem spomínaných psychických problémov musel súčasne ako vedúci predstaviteľ slovenskej historiografie 50. rokov znášať aj značný spoločenský tlak⁷⁰⁴, čo sa nepochybné negatívne prejavilo na jeho práci.

Je však na zamyslenie, či bolo skutočne veľkou škodou, že syntéza slovenských dejín nevyšla, ak by mala byť písaná v línii akú udávali tézy slovenských dejín a *Přehled československých dějin*. Ak by takéto dogmatizmom ovplyvnené dielo vyšlo v roku 1964, kedy prichádzalo k zásadnému prehodnocovaniu dogmatických konštruktov 50. rokov, čo postihlo najmä dejiny po roku 1848, stala by syntéza zrejme nepoužiteľnou publikáciou. Bola by jednoducho postavená na prekonaných a v tom období už do značnej miery revidovaných záveroch. Pokus o akademickú syntézu slovenských dejín sa tak stal obeťou celkových zmien, ktorými prechádzala spoločnosť v Československu. Zároveň však dva vydané diely do značnej miery dokumentujú vývoj konštrukcie národného príbehu v prvých dvadsiatich rokoch komunistického režimu. Prvý diel syntézy je presným zrkadlom vývoja v prvom desaťročí. Druhý diel práce z roku 1968 na druhej strane dokumentuje zmeny, ktorými historická veda prešla v 60. rokoch. Nástup normalizácie v 70. rokoch projekt syntézy zastavil. Ďalší, tentoraz už úspešný pokus (boli vydané všetky plánované zväzky) prebehol až v 80. rokoch, už pod

700 Tamže, s. 10.

701 Podľa pôvodného plánu mali byť všetky zväzky vydané do roku 1964.

702 MÉSÁROŠ, Reflexie, ref. 643, s. 386.

703 Treba pripomenúť, že ešte v roku 1960 vyšlo druhé vydanie Holotíkovej *Štefánikovskej legendy*.

704 V roku 1968 stratil aj miesto riaditeľa Historického ústavu. Na jeho miesto nastúpil Július Mésároš.

vedením novej generácie slovenských historikov. Pád komunistického režimu v roku 1989 však do značnej miery rýchlo zrelativizoval aj význam tejto práce.

Přehled československých dějin aj nedokončené *Dejiny Slovenska* však poukazujú na zásadný problém historickej vedy v socialistických diktatúrach. Je ním nedostatok kontinuity v interpretácií národného príbehu. Táto interpretácia bola navyše silno naviazaná na zmeny doktríny a aktuálnych politických potrieb vládnej moci, ktoré sa mohli veľmi rýchlo meniť. Špeciálne v prípade prípravy rozsiahlych, kolektívnych prác, historici nedokázali celkom držať krok s politickými, ideologickými a spoločenskými zmenami. V tomto smere sú výborným príkladom problémy Ludovíta Holotíka pri koncipovaní jeho kapitoly pre *Dejiny Slovenska*. Dve analyzované syntézy boli výsledkom týchto, z hľadiska marxistickej historiografie, neriešiteľných problémov. Buď boli takmer nepoužiteľné už dobe svojho vydania (*Přehled*), alebo išlo o práce ktorých jednotlivé diely boli postavené na úplne odlišných interpretačných východiskách (*Dejiny Slovenska*).

6. Zmena pohľadu na kľúčové udalosti národného príbehu po roku 1963

Hoci československá marxistická historiografia zaznamenala v rokoch 1956 – 1962 nepochybný pokrok⁷⁰⁵, zmeny prichádzali len veľmi pomaly. Ako už bolo spomenuté, k lepšiemu sa menila skôr forma a nie obsah publikovaných prác. Stranícka kontrola historiografie ostávala silná, podarilo sa však zjemniť očividné zameranie na prvoplánovú propagandu. Ako však napísal historik Stanley Z. Pech: „*Pomalé tempo zmien kopírovalo všeobecnú situáciu v štáte. Politické podmienky neboli ani zďaleka vyhovujúce; Ešte koncom roku 1962 Československo ohľadom zúctovania s tieňmi minulosti žalostne zaostávalo za svojimi susedmi Maďarskom a Poľskom.*“⁷⁰⁶ Stranícke vedenie v štáte po roku 1956 neprešlo žiadnymi významnejšími zmenami, personálnymi ani názorovými, čo v prísne centralizovanom, totalitnom štáte celkom logicky brzdilo pokrok vo všetkých sférach spoločnosti. Tlak na zmeny však postupne narastal. Jeho prejavom boli aj neutíchajúce žiadosti o preskúmanie „porušovania socialistickej zákonnosti“ v 50. rokoch a rehabilitáciu ich obetí. Význam týchto požiadaviek zvyšovala aj skutočnosť, že zaznievali aj zvnútra komunistickej strany. Volanie po rehabilitáciách bolo silné najmä na Slovensku v spojitosti s „buržoáznyimi nacionalistami“ a rastúcou všeobecnou slovenskou nespokojnosťou s daným stavom riešenia otázky česko-slovenských vzťahov. Stranícke vedenie sa tlaku nakoniec podvolilo a v apríli 1963 odvolalo Karola Bacílka, ktorý z postu Ministra národnej bezpečnosti v 50. rokoch riadil politické procesy. Okrem toho vznikla tzv. Kolderova komisia, ktorá na jednej strane „buržoáznych nacionalistov“ občiansky rehabilitovala a vrátila im aj členstvo v KSČ, stále však vychádzala zo zásady, že závery 9. zjazdu KSS, kde boli oficiálne „odhalené“, boli správne. Tento záver však na Slovensku vyvolal len novú vlnu pobúrenia.

V máji tak vznikla, priamo na pokyn prezidenta a prvého tajomníka KSČ Antonína Novotného, nová stranícka komisia⁷⁰⁷, ktorá mala na základe dokumentov posúdiť činnosť „buržoáznych nacionalistov“ od roku 1944, keď mali sklznúť k tejto ideologickej úchyľke, po ich zatknutí. Výskum prameňov si však žiadal expertov a komisia preto touto úlohou poverila päťdesiatčlennú skupinu pozostávajúcu väčšinou z historikov. Tí sa tak dostali k unikátnym, dovtedy tajným dokumentom, ktoré veľmi plasticky popisovali hrôzy politických procesov a justičných vrážd. Mnohí z historikov, hoci boli dopredu presvedčení o nevine buržoáznych nacionalistov, považovali svoju prácu pre komisiu za zdrvivú skúsenosť, ktorá zásadným spôsobom zmenila ich nazeranie na komunistický režim: „*I když sme již leccos znali a leccos očekávali, bylo přesto setkání s holou pravdou i pro nás šokující. ... Byla to zkušenost, na kterou snad do konce života člověk nezapomene, I když by rád zapoměl.*“⁷⁰⁸

705 V porovnaní s obdobím rokov 1948 – 1956.

706 PECH, Stanley Z. Ferment in Czechoslovak Marxist Historiography. In *Canadian Slavonic Papers*, 1968, roč. 10, č. 4, s. 509.

707 Tzv. barnabitská komisia (podľa bývalého kláštora barnabitek v Prahe, kde sídlila)

708 BEER, František - BENČÍK, Anton - JANÁČEK, František - KŘEN, Jan. Svědectví z Barbabitek. In *Kulturní tvorba*, 1968, roč. 6, č. 18, s. 4.

Historici sa dostali do pozície, v ktorej priamo ovplyvňovali politický vývoj v krajine smerom, ktorý šiel proti zámerom vládnej moci. Veľmi rýchlo preto vznikol konflikt medzi vedeckou a politickou časťou komisie, ktorá mala svoju jasnú predstavu o potrebných záveroch vyšetrovania. Prítomní historici tak „naživo“ videli, akým spôsobom členovia strany pristupujú k ich práci: „*VI. Koucký např. neváhal tvrdit, že vzpomínky K. Bacílka, zepsané po potreby komise, v nichž v podstate obhajoval stará obvinení proti G. Husákovi a dalším, jsou serióznější a objektivnější než expertizy odborníků, zvláště pokud šlo o historii.*“⁷⁰⁹ Dôležitou skutočnosťou však bolo, že sa straníckemu vedeniu nepodarilo historikov v komisii zastrašiť ani zlomiť. Napriek tomu, že výsledky skúmania boli oficiálne tajné, odborné závery prenikli na verejnosť. Straníckej komisii sa ich už nepodarilo ani zmierniť alebo upraviť podľa svojich zámerov.⁷¹⁰

Význam účasti českých a slovenských historikov v rehabilitačných procesoch bol ďalekosiahly. Ako konštatuje Stanley Z. Pech: „*Boli to práve historici, kto sa dostal do, pre nich dovtedy neznámej a netypickej úlohy aktívnych účastníkov rozvíjajúcej sa politickej drámy, ktorá sa začala v roku 1963 novými, progresívnymi zmenami. Široká verejnosť vtedy o tom ešte nič nevedela.*“⁷¹¹ Rok 1963 sa stal bodom zlomu, ktorý spôsobil trhliny aj v absolútnej moci dovtedajších straníckych špičiek. Prvé ústupky, náznaky uvoľňovania striktnej kontroly a podpora niektorých členov najužšieho straníckeho vedenia spustili v československej historickej obci volanie po radikálnych zmenách v prístupe k dejinám. Celková liberalizácia totalitného režimu umožnila v prvom rade slobodnejšiu diskusiu ohľadne niektorých zásadných otázok českého a slovenského národného príbehu, ktoré dovtedy podliehali záväzným interpretáciám straníckych ideológov. V historickej obci sa už roku 1963 objavili kritické hlasy žiadajúce väčšiu slobodu bádania a minimalizovanie ideologických zásahov. Prvýkrát tieto požiadavky jasne naformuloval český historik Jan Křen v časopise *Kulturní tvorba*. Vo svojom článku kritizoval spôsob historickej práce v prvej polovici 50. rokov, odmietal stranícke zásahy do výskumu a najmä prehnane zjednodušujúce, politicky poplatné interpretácie kľúčových udalostí národných dejín. Křen kategoricky napísal: „*Myslím, že se nemýlím v posuzování situace v historické obci: lidé už nechcejí, nemohou a nebudou pracovat po staru.*“⁷¹² Celý článok je skutočne radikálnou, dovtedy nemysliteľnou, kritikou obdobia stalinského dogmatizmu a jeho deformačného vplyvu na historickú vedu. Jan Křen však nekritizoval len stranícke zásahy do vedeckej práce. Požadoval v prvom rade „obrodný proces“ v rámci historickej obce. Za prvoradú nutnosť považoval „obrat k faktom“, k ich klasifikácii a interpretácii - teda k mysleniu a teórii. „*Skutečná teorie ovšem*

709 Tamže.

710 Antonín Novotný chcel dosiahnuť, aby všetka vina padla na predsedu československej vlády Viliama Širokého, ktorého sa chcel zbaviť. Široký, príliš skompromitovaný udalosťami v 50. rokoch, bol v roku 1963 odvolaný zo všetkých funkcií. Závery historikov však v žiadnom prípade nehádzali vinu za procesy len na neho. Novotný tiež požadoval, aby aj na rehabilitovaných buržoázných nacionalistoch ostal určitý tieň viny. To sa mu dosiahnuť nepodarilo a prvý tajomník KSČ preto vyslovil s činnosťou komisie nespokojnosť. Zaujímavým výsledkom činnosti barbabitskej komisie však ostáva fakt, že za nespravodlivé odsúdenie slovenských buržoázných nacionalistov boli (nepochybne právom) potrestaní ďalší dvaja Slováci.

711 PECH, ref. 706, s. 509.

712 KRÉN, Jan. Kult a historie. In *Kulturní tvorba*, 1964, roč. 1, č. 21, s. 4.

není totožná se „záväznými“ teorémami a kánony dogmatizmu, ktoré prirodzene nemohli byť žiadnym nástrojom historického poznání. ... A naše historiografie potrebuje teorie - chcete-li její zfilozofičtení - jako sůl.⁷¹³ Z historickej vedy mal predovšetkým vymiznúť typ vedca, ktorého si vypestovalo obdobie dogmatizmu - netalentovaného kompilátora, vždy pripraveného k zmene názoru, pestovateľa vlastnej priemernosti a bezfarebnosti, človeka vždy pripraveného spochybniť každú novú myšlienku - jedným slovom vedeckého parazita.⁷¹⁴ V podobnom duchu sa niesol aj článok Milana Hübla, publikovaný o rok neskôr v Česko-slovenskom časopise historickom pod názvom *Spoločenská zodpovednosť, vedecká metóda a etika*.⁷¹⁵ Článok sa zaoberal problémom svedomia a zodpovednosti historika. Kládol otázku, či sa všetka vina za predchádzajúce, zjavne chybné, interpretácie dá jednoducho pripísať „obdobiu kultu“. Intelektuálna elita národa predsa musela tušiť, že politické procesy nemali nič spoločné so spravodlivosťou a nemusela čakať na potvrdenie tohto faktu výsledkom 20. zjazdu v roku 1956. Do historického diskurzu sa tak dostala otázka etiky, morálky a profesionálnej cti jednotlivca, ktorá bola nadradená požiadavkám stranických ideológov a vládnej moci.⁷¹⁶

V každom prípade však treba zdôrazniť, že historická veda ostávala na báze marxizmu a historického materializmu ako jediného vedeckého prístupu k skúmaniu dejín. Kritici dogmatizmu sa samozrejme tiež považovali za marxistov a oponentov buržoáznej historiografie. Jan Křen a mnohí jeho kolegovia žiadali to, po čom hneď po smrti Stalina volali tzv. revizionisti - v prvom rade zvedčenie, odideologizovanie a odpolitizovanie marxistickej metódy a teórie. Zmeny formálne vyhlásené po 20. zjazde KSSZ tak československá historická obec začala v skutočnosti presadzovať až v roku 1963.

Spolu s teoretickými článkami prichádzali aj konkrétnejšie požiadavky. Napr. na riešenie problému izolovanosti od základných prúdov svetovej historiografie. Zabezpečenie voľnejšieho prístupu k západnej literatúre⁷¹⁷ znamenalo aspoň čiastočné zmiernenie jednostrannej orientácie na sovietsku vedu a otvorenie sa aj západným trendom. Objavila sa kritika centralistického a direktívneho riadenia univerzít a vysokých škôl. Na Univerzite Komenského sa otvorene diskutovalo o otázke podceňovania vedecko-výskumnej práce na tejto inštitúcii. Za dôkaz uvoľnenia tvrdej ideologickej kontroly výskumných inštitúcií môžeme považovať aj úbytok archívnych prameňov, dokumentujúcich priamu kontrolu SAV stranickými centrálnami, či už KSS alebo KSČ. V 50. rokoch Predsedníctvo KSS predpisovalo Historickému ústavu, ktorým konkrétnym témam sa má venovať a väčšinou aj to, k akým záverom je nutné dospieť. Stranícke orgány tiež kontrolovali kádrovú politiku akadémie, hlavne ústavov spoločenských vied⁷¹⁸. Od polovice 60. rokov záznamy o takejto činnosti chýbajú. Strana ovplyvňovala činnosť vedeckých ústavov len svojimi zjazdovými

713 KŘEN, Jan. Kult a historie, In *Kulturní tvorba*, 1964, roč. 1, č. 22, s. 4.

714 Tamže, s. 5.

715 HÜBL, Milan. Spoločenská zodpovednosť, vedecká metóda a etika. In *ČSČH*, 1964, roč. 12, č. 2, s. 199-205.

716 Milan Hübl bol za tento článok odvolaný z postu prorektora Vysokej školy straníckej a verejne kritizovaný členom predsedníctva KSČ Jiřím Hendrychom.

717 ÚA SAV, f. Historický ústav, k. 14, Správa o plnení plánu HU SAV za rok 1963.

718 Posledný záznam o takejto prísnej ideologickej a kádrovej kontrole v SAV som zaznamenal v roku 1961.

ustanoveniami raz za štyri roky a ponechala si právo schvaľovania akademických funkcionárov formálne volených na valných zasadnutiach SAV.

Odbúravanie dogmatizmu a šablónovitosti súčasne znamenalo aj koniec niektorých marxistických historických konštruktov z 50. rokov. Keďže nad nimi už nedržali „ochrannú ruku“ stranícki ideológovia, stali sa, tieto dovtedy nenapadnuteľné tézy, v historickej obci obeťou diskusií a prehodnocovania. Celkom prirodzene sa objektom revízie stali témy, ktoré boli dovtedy pod najväčšou ideologickou kontrolou a ich seriózny výskum tak bol v podstate znemožnený. Prvoradý záujem historikov sa upriamoval na 20. storočie, ktorého výklad bol v 50. rokoch najviditeľnejšie deformovaný. Celkom logicky sa tak vedecká aktivita obrátila k výskumu a hodnoteniu dejín prvej republiky (a jej zakladateľov), k protifašistickému odboju, dejinám SNP a dejinám komunistickej strany. V Slovenskom prostredí k týmto témam pribudol nový pohľad na revolučné roky 1848 – 1849. Jednou z najdôležitejších tém sa stala otázka česko-slovenských vzťahov, najmä v 20. storočí. Začiatkom 60. rokov sa totiž problém dôležitosti nacionalizmu a boja za národné práva v dejinnom vývoji stával stále častejšou témou diskusií, a to nielen historikov. Otázky národného útlaku, národnej emancipácie a formovania moderných národov vo všeobecnosti sa pre mnohých historikov znova stávali kľúčom pre interpretáciu dejín. Tento vývoj sa dá zhrnúť slovami, že marxistickí historici znovuobjavili dôležitosť nacionalizmu.⁷¹⁹ Ako sa ukázalo, tento trend mal svoje pozitívne aj negatívne stránky.

V rámci slovenskej historickej vedy už v roku 1963 preberala iniciatívu generácia historikov, ktorá svoju kariéru začala v prvej polovici 50. rokov. Mnohí z jej členov začínali ako presvedčení stalinisti, ktorí však postupom času „precitli“ z ideologického opojenia a zasadzovali sa za vedeckejší prístup k dejinám. Ďalší sa panujúcej doktríne podvolili z pragmatických príčin a v liberalizačných zmenách videli šancu presadiť vlastné názory a závery. Niektorí samozrejme názory zmenili z čistého oportunistizmu, v snahe byť za každých okolností súčasťou väčšiny. Vo všeobecnosti však v rámci slovenskej historickej obce bola viditeľná snaha o reinterpretáciu slovenského národného príbehu spôsobom, ktorý by ho čo najviac zbavil postavenia „prívesku českých dejín“. V tejto snahe sa Slováci mohli spoľahnúť na pomoc a podporu väčšiny českých historikov, ktorí sa zaoberali aj slovenskými dejinami. Obdobie 60. rokov bolo typické aj vplyvom historikov na formovanie verejnej debaty o zmenách v spoločnosti. Mnohí z nich sa aktívne vyjadrovali k aktuálnym politickým a spoločenským problémom, väčšina podporovala liberalizačné zmeny. Tento trend bol veľmi silný v straníckych historických inštitúciách ako napr. Vysoká škola stranícka alebo Ústavy dejín KSČ a KSS.

Toto obdobie bolo tiež charakteristické zvýšenou mierou otvorenosti a spolupráce českých a slovenských historikov. Okrem iného to bol aj nezamýšľaný dôsledok administratívneho zásahu, ktorým sa SAV stala súčasťou ČSAV. Ako píše odborníčka na dejiny slovenskej vedy Lýdia Kamencová: „*Napriek tomuto, nie práve citlivému administratívne zásahu, sa rozvoj spoločenských vied na Slovensku nespomalil, ale naopak, vznikla akási bumerangová reakcia. ... Práve v tomto období došlo medzi jednotlivými spoločenskovednými pracoviskami*

719 PECH, ref. 706, s. 508.

v Čechách a na Slovensku k užšej inštitucionálnej i osobnej spolupráci. Snáď najviac sa to prejavilo v angažovaní českých historikov (V. Prečan, M. Hübl, A. Benčík, V. Kural) pri výskume a interpretácii slovenskej protifašistickej rezistencie, osobitne Slovenského národného povstania.⁷²⁰

Paradoxne práve voľný, menej formalizovaný spôsob interakcie historikov oboch národov nebol dovedy (ani potom) veľmi bežný. V tomto období však priniesol užitočné výsledky a odpovede na otázky, ktoré si spoločne kládli českí aj slovenskí historici. V nasledujúcej kapitole sú načrtnuté len najdôležitejšie smery vývoja konštrukcie národného príbehu na príklade tém, ktorým historická obec venovala najviac pozornosti.

720 KAMENCOVÁ, Lýdia. Vzostup a pád spoločenských vied na Slovensku v rokoch 1963-1970. In *Česká věda a Pražské jaro (1963-1970). Sborník z konference (Praha 22.-23. listopadu 2000)*. Praha : Karolinum, 2001, s. 196.

Hodnotenie revolúcie rokov 1848 – 1849

Názor na slovenské pôsobenie v revolučných rokoch 1848 – 1849 sa v marxistickej historiografii všeobecne odvíjal z článku v novinách *Neue Rheinische Zeitung* z januára 1849, v ktorom Friedrich Engels a Karol Marx kritizovali „kontrarevolučnosť“ Slovanov: „*Išlo o to, ktorý národ sa tu [v strednej a východnej Európe] chopí revolučnej iniciatívy, ktorý rozvinie najväčšiu revolučnú energiu a zaistí si tým budúcnosť. Slovania sa neozvali, Nemci a Maďari, verní svojmu doterajšiemu dejinnému postaveniu, vystúpili do popredia. A tým boli Slovania celkom sotení do náručia kontrarevolúcie.*“⁷²¹ Keďže až do polovice 60. rokov bol tento názor nenapadnuteľnou dogmou, musela sa mu prispôbiť aj slovenská interpretácia štúrovskej participácie na revolúcii. Pozitívnemu hodnoteniu slovenskej revolúcie nenapomáhala ani marxizmom hlásaná téza o prvotnosti ekonomických faktorov. Maďarské povstanie bolo totiž vnímané ako buržoázna revolúcia⁷²², ktorá bojom proti reakčným, feudálnym silám (t. j. Habsburgovcom) slúžila tzv. všeobecného záujmu a pokroku. V marxistickom náhľade sa takémuto záujmu za určitých okolností musia podriadiť aj úzke záujmy národných hnutí, pretože otázka národných práv bola považovaná len za sekundárny problém. Keďže Štúr a jeho spolupracovníci sa kvôli svojim národným cieľom spojili s viedenským dvorom, a to bez ohľadu na to, že bojovali za iné ciele ako Habsburgovci, dostali sa slovenskí predstavitelia automaticky do tábora „reakcie“.

Takto v skratke vyzerali ideologické dôvody, kvôli ktorým slovenskí marxistickí historici museli hodnotiť slovenské povstanie rokov 1848 – 1849 ako kontrarevolučné, ak nechceli byť obvinení z nejakej formy „buržoáznej úchyľky“ napr. idealizmu, buržoázneho nacionalizmu alebo odmietania proletárskeho internacionalizmu. Na základe týchto striktných marxistických premís, ktoré len vo veľmi malej miere brali do úvahy reálnu situáciu Slovákov v revolučných rokoch sa v 50. rokoch citeľne zmenilo hodnotenie Ludovíta Štúra a štúrovskej generácie v slovenskom národnom príbehu oproti situácii pred rokom 1948. Štúr síce ostal významnou postavou národného príbehu, jeho prínos bol ale marginalizovaný na presadzovanie národných a jazykových požiadaviek. Jediným slovenským historikom, ktorý vyjadril otvorený nesúhlas s touto koncepciou bol Daniel Rapant, ale jeho názory oficiálna marxistická historická veda prehlásila za pozostatky nacionalizmu a idealizmu v slovenskej historickej vede. Je však nepochybné, že značná časť marxistických historikov zaoberajúca sa 19. storočím s Rapantovými názormi do značnej miery súhlasila, nemohla to však dať otvorene najavo.

Názory na účinkovanie Ludovíta Štúra v slovenských dejinách sa však od polovice 50. rokov pomaly menili. Najradikálnejší názor prezentovaný Ludovítom Holotíkom v roku 1952, ktorý cestu k roku 1848 videl v roľníckom povstaní roku 1831 nebol historickou obcou akceptovaný. Naopak v tézach k slovenským dejinám z roku 1955 bolo už slovenské národné obrozenie označené za progresívny jav a podobne bol hodnotený aj boj štúrovcov

721 Tento preklad pochádza z článku: MĚSÁROŠ, Július. K niektorým otázkam hodnotenia Ludovíta Štúra. In *Slovenská literatúra*, 1965, roč. 12, č. 5, s. 458-465.

722 Hoci aj marxistická historiografia uznávala, že buržoázia sa jej nezúčastnila – suplovala ju liberálna šľachta.

proti národnému útlaku, ktorý Jaroslav Dubnický spájal aj so štúrovskými požiadavkami na zlepšenie hospodárskeho života v Uhorsku (napr. zrušenie poddanstva). Obdobie Štúrovho účinkovania v rokoch 1848 – 1849 však Dubnický stále považoval za chybné a škodlivé. Na druhej strane sa však už spomínalo aj nepriateľské stanovisko vodcov maďarskej revolúcie k národnostným požiadavkám nemaďarských národov Uhorska.

Koncom roka 1955 (5. – 7. 12.) zorganizoval Historický ústav SAV v Bratislave veľkú konferenciu o živote a diele Ludovíta Štúra, ktorá mala bojovať „... *proti istým tendenciám k vulgárnemu ekonomizmu a národnému nihilizmu, ktoré sa zákonite prejavili v boji proti idealizmu a nacionalizmu buržoáznej historiografie...*“⁷²³ Výsledkom konferencie bolo vysoko pozitívne hodnotenie predrevolučnej činnosti Ludovíta Štúra⁷²⁴, najmä jeho boja proti feudalizmu za demokratizáciu spoločenského života a jeho „úprimného záujmu o osud najširších vrstiev slovenského ľudu“. Pre dobovú situáciu poznamenanú stalinským dogmatizmom a bojom proti buržoáznemu nacionalizmu je charakteristické, že historici v prvom rade zdôrazňovali Štúrov hospodársky program. Jeho národným cieľom sa dostávalo oveľa menšej pozornosti, pretože boli oveľa viac spájané s revolučným programom z roku 1948. Oficiálny postoj slovenskej historickej vedy k jeho účinkovaniu v revolučných rokoch sa však nezmenil: „... *ak ho [Štúrov boj proti maďarskej revolúcii] hodnotíme zo stanoviska záujmov celoeurópskeho revolučného hnutia – a to je jediné správne marxistické kritérium*“⁷²⁵ – *musíme ho charakterizovať ako pomýlený, ako činnosť, ktorá škodila pokroku a slúžila záujmom kontrarevolúcie.*“⁷²⁶ Jaroslav Dubnický však poukázal aj na „... *závažné chyby, ktorých sa dopustili maďarskí šľachtickí revolucionári v národnostnej otázke a ktoré vo veľkej miere ovplyvnili aj prechod vodcov slovenského národného hnutia do tábora kontrarevolúcie.*“⁷²⁷ Ukázalo sa, že pri uplatňovaní striktno marxistických hľadísk nie je možné Štúrovu rolu počas maďarskej revolúcie hodnotiť pozitívne, hoci v slovenskom prostredí stále existovala snaha zvaliť vinu za jeho „pochybenie“ na konanie maďarských revolucionárov. Limity dogmatického marxizmu pri hodnotení tohto obdobia ukázali reakcie na príspevok Daniela Rapanta. Ten v prvom rade odmietol marxistický ekonomizmus keď tvrdil, že hybnou silou povstania nebol rozvoj kapitalistických síl a vzťahov o existencii ktorých v tomto období pochyboval. Rapant obhajoval boj štúrovcov proti maďarskej revolúcii a spojenectvo s Viedňou, ktorá jediná mohla podľa neho pomôcť naplniť národné požiadavky Slovákov. Marxistická historiografia 50. rokov však s takýmito názormi principiálne nemohla súhlasiť a Rapant si vyslúžil všeobecnú kritiku, ktorú zakončil Ludovít Holotík vyhlásením, že „... *prof. Rapant nemá v slovenskej vede najmenšiu podporu a slovenská historiografia ide ďalej úplne odlišnou cestou ako on.*“⁷²⁸ Výsledky konferencie teda nevyriešili problematiku marxistickej interpretácie Štúrovej činnosti. Ludovít Štúr ostal „pokrokovou osobnosťou

723 MATULA, Vladimír. Konferencia o živote a diele Ludovíta Štúra. In HČ, 1956, roč. 4, č. 2, s. 282.

724 Až na tzv. maloburžoáznu ohraničenosť, ale z tej boli „obviňované“ v podstate všetky osobnosti tej doby.

725 V tomto kontexte vzniká otázka, do akej miery (nielen) slovenskú marxistickú historiografiu ovplyvnila skutočnosť, že Marx a Engels pochádzali z národa, ktorý nezažil národnostný útlak, a teda ani jeden z nich nechápal, aké dôležité bolo z hľadiska Slovanov v Habsburskej monarchii riešenie tohto problému.

726 MATULA, ref. 723, s. 283.

727 Tamže.

728 Tamže.

našich dejín“, a to vo všetkých ohľadoch okrem jeho činnosti počas revolučných rokov. Takéto hodnotenie v nezmenenej podobe pretrvávalo v marxistickom národnom príbehu až do polovice 60. rokov.

Situácia sa zmenila, keď bola následkom uvoľnenia striktného dogmatizmu otvorená nová diskusia o hodnotení rokov 1848 – 1849. Za jej rozpútanie boli zodpovední najmä Július Mésároš, ktorý sa od svojho príchodu na Historický ústav dostával stále viac do popredia a opäť Daniel Rapant. Jaroslav Dubnický, ktorý bol až do prvej polovice 60. rokov hlavnou osobnosťou zaoberajúcou sa týmto obdobím, do diskusie nezasiahol. Celý proces sa odohrával prevažne na stránkach časopisu Slovenská literatúra. V roku 1965 tu Mésároš uverejnil článok *K niektorým otázkam hodnotenia Ludovíta Štúra* kde ostro kritizoval dovtedajšie náhľady na Štúrov život a vyslovil sa za ich korekciu. Tvrdil že obraz Ludovíta Štúra v slovenských dejinách nie je výsledkom práce historikov ale ideologického tlaku: „... *téma štúrovská, jej neobyčajná nacionálna aktuálnosť v roku, keď vrcholila kampaň proti tzv. buržoáznemu nacionalizmu* [rok 1955], *musela sa preberať s neobyčajnou opatrnosťou. ... A sama štúrovská tradícia, jej národný odkaz bol v príkrom rozpore s morálno-politickými deformáciami oných rokov.*“⁷²⁹ Kritika bezmyšlienkovitého preberania marxistických dogiem pri hodnotení konkrétnych udalostí ešte zosilnela pri výzve na prehodnotenie Štúrovej úlohy v rokoch 1848 – 1849: „... *v našej marxistickej literatúre panuje, povedali by sme, quasi oficiálne ustálený názor, ktorý hodnotí Štúrovu úlohu v revolúcii, najmä po jeho príklone na stranu Viedne, ako kontrarevolučnú. Toto hodnotenie sa ... už dlhé roky udržiava ako akési tabu, bez toho že by sa ... overila jeho nosnosť. Stačilo nám niekoľko novinových článkov alebo výrokov Marxa o revolúcii 1848-1849 a o úlohe Slovákov v nej, ... aby sme si pohodlnícky a dogmaticky utvorili jasný prúd o kontrarevolučnej úlohe Štúra i celého slovenského národného hnutia v období buržoáznej revolúcie. Aby sme sa nestali revizionistami a neboli obvinení z nacionalistických úchyliiek, takticky sme túto otázku obišli ... a obchádzame ju až na ojedinelé nesmelé korekcie dodnes.*“⁷³⁰ Z článku teda okrem nekompromisnej snahy o nový pohľad na Štúra a najmä jeho úlohy v rokoch 1848 – 1849 možno vyčítať aj odmietnutie komunistickej ideologizácie historickej vedy a snahu o jej očistenie od vplyvu marxistického dogmatizmu. Mésároš jasne naznačuje, že historici s mnohými závermi, ku ktorým boli nútení dospieť, nesúhlasili a podriadili sa len zo strachu z možného obvinenia z buržoázneho nacionalizmu. Na deformáciách národných dejín boli podľa neho viac ako historici vinní stranícki ideológovia, čím sa problém prehodnocovania slovenských dejín dostával aj do roviny zásahov vládnej moci do vedeckého výskumu.

Zatiaľ čo Július Mésároš len vyzýval na prehodnotenie úlohy Ludovíta Štúra, Daniel Rapant, v tom istom ročníku Slovenskej literatúry, uviedol toto prehodnotenie do praxe spôsobom, ktorý odmietal mnohé tradičné marxistické predpoklady historického vývoja. Rapant v prvom rade odmietol názor, že maďarská revolúcia bola povstaním buržoázneho typu: „*Maďarská revolúcia z rokov 1848 – 1849 nie je teda buržoáznou revolúciou ale*

729 MÉSÁROŠ, Július. K niektorým otázkam hodnotenia Ludovíta Štúra. In *Slovenská literatúra*, 1965, roč. 12, č. 5, s. 459.

730 Tamže, s. 463.

len revolúciou viac-menej šľachtickou, kde občianske náležitosti sú dané len určitými ústupkami meštianskej a roľníckej triede ... Cieľom tejto revolúcie nie je zničiť feudalizmus (cieľ buržoáznych revolúcií), ale reformami umožniť jeho ďalšie (i keď pozmenené a obmedzené) trvanie. ... Tým menej možno pravdaže pripustiť, že by maďarský boj za štátnu nezávislosť ... bol uvedomelým priamym bojom za svetovú slobodu ...⁷³¹ Následne Rapant skorigoval aj zažité predstavy o reakčnosti vienedskej vlády: „Slováci paktovali nie s absolutizmom, ale s ústavnou vládou, s ústavným panovníkom a s ostatnými slovanskými národmi v Rakúsku. Že táto ústavnosť Velkonemcom a Maďarom nevyhovovala (z dôvodom národnostných, nie svetoslobodových) nie je ich vinou a nestávajú sa ešte preto reakčnými.“⁷³² Tento argument následne doplnil tvrdením, že zo strany Slovákov „... nešlo o spojenectvo s činiteľmi vyslovene reakčnými, ale nesporne pokrokovým (ďaleko pokrokovejším než bol snem uhorský) ríšskym snemom (jeho slovanskou zložkou) a s vienedskou vládou ktorá, ... neopúšťa ústavnú a na vtedajšiu dobu pokrovú postać parlamentnej monarchie.“⁷³³ Rapant vo svojom článku odmietol jeden zo základných marxistických postulátov, že (buržoázny) nacionalizmus je produktom rozvoja kapitalistických výrobných síl: „Vzrastajúci slovenský nacionalizmus snaží sa teda posilniť svoje pozície i politicky a hospodársky. Pomer medzi slovenským nacionalizmom a hospodárskym činiteľom je teda do istej miery obrátený. Slovenský nacionalizmus nie je produktom kapitalistického vývinu, skôr naopak kapitalizmus stáva sa postulátom nacionalizmu.“⁷³⁴ Práve nacionalizmus sa v Rapantovej interpretácii stal ústrednou hybnou silou, podmieňujúcou hospodársky, sociálny aj politický pokrok. Sám Daniel Rapant považoval národnostnú slobodu za rovnako dôležitú ako slobody politické a sociálne. Podľa jeho názoru, „... základnou črtou občianskej vojny v Rakúsku v rokoch 1848-1849 sú zretele národnostné.“⁷³⁵ Národnostné otázky boli hlavnou príčinou, prečo Slováci nemohli bojovať na maďarskej strane: „... sloboda vienedská a i maďarská bola príliš jednostranná, úzko-prsá, príliš nemecká, prípadne maďarská. ... prípadným bojom za ňu by sa postavili sami proti sebe, proti vlastným národnostným záujmom, za svoj vlastný národnostný zánik ... Za slobody špeciálne, kryjúce len úzke záujmy národov iných, necítili sa povinnými bojovať, ba cítili sa oprávnenými tam, kde to ohrozovalo ich národnostné záujmy postaviť sa aj proti.“⁷³⁶ Napriek tomu nemohlo byť pochybností o pokrokovosti slovenského programu: „... slovenské národy boli za skutočnú, opravdovú slobodu nie menej zapálené a jej veci oddané ako Maďari alebo Nemci. Uskutočnenie ... slovenského a najmä slovenského programu by znamenalo ďaleko prevratnejšiu premenu dochovanej spoločenskej sústavy, než všetky ústavy tej doby dovedna. ... Slovenský program je fakticky, i keď snáď nie formálne, revolučnejší než program maďarský ...“⁷³⁷

731 RAPANT, Daniel. Štúr a štúrovci v službe národa a pokroku In *Slovenská literatúra*, 1965, roč. 12, č. 5, s. 446.

732 Tamže, s. 451.

733 Tamže, s. 453.

734 Tamže, s. 443.

735 Tamže, s. 450.

736 Tamže, s. 451.

737 Tamže, s. 455.

Toto hodnotenie, radikálne odlišné od toho marxistického však v Rapantovom prípade nebolo prekvapujúce. Tento historik, ktorý nikdy neprijal marxizmus a historický materializmus ako interpretačný základ svojho výskumu, svoje názory publikoval vo svojom monumentálnom diele *Slovenská revolúcia 1848 – 1849* aj v príspevku na konferencii o Štúrovi v roku 1955. V roku 1955 však boli jeho názory ostro kritizované a odmietnuté ako nemarxistické⁷³⁸. V roku 1965 sa zo slovenskej strany žiadne kritické hlasy neozvali, čo by mohlo podporovať hypotézu, že dogmatické marxistické názory boli do značnej miery skutočne slovenskej historiografii vnútené a po opadnutí striktnej ideologickej kontroly ich zrazu nemal kto obhajovať. Keď v roku 1955 Ludovít Holotík tvrdil, že slovenská historiografia ide úplne odlišnou cestou ako Daniel Rapant, v roku 1965 to vyzeralo, že sa tieto dve cesty spojili alebo skôr (keďže Rapant svoj názor nezmenil), že slovenská marxistická historiografia sa približovala k Rapantovmu názoru. Túto tendenciu potvrdil v roku 1965 aj 5. zjazd slovenských historikov, ktorého ústredná téma bola *Slováci a ich národný vývin*. Na zjazde podľa správy o jeho priebehu púťali pozornosť hlavne „*originálne príspevky zahrňujúce obdobie od roku 1848 do roku 1945*“⁷³⁹. Obdobie rokov 1848 – 1849 bolo označené za dovtedy nedocenenú udalosť, ktorú je nutné uviesť do „*náležitých súvislostí*“.

Presne o to sa pokúsila medzinárodná konferencia pod názvom *Národnostný problém v Habsburskej Monarchii v 19. storočí*, ktorá sa v apríli 1966 uskutočnila v USA na Univerzite Indiana. Dva hlavní organizátori Charles Jelavich a R. John Rath chceli sprostredkovať komplexný pohľad na národnostný problém v monarchii, teda nie len z hľadiska „*jedného národa, jedného štátu, jednej národnej skupiny alebo skupiny utláčaných národov*“.⁷⁴⁰ Z tohto dôvodu Američania pozvali historika z každého národa, ktorý pôvodne patrilo do Habsburskej monarchie. Každý z nich dostal za úlohu predniesť príspevok analyzujúci do akej miery bolo „jeho“ národné hnutie integračným alebo dezintegračným prvkom monarchie. Takú istú úlohu zároveň dostali aj americkí špecialisti na jednotlivé národy Rakúska-Uhorska. Na celej akcii bolo obzvlášť zaujímavé, že väčšina pozvaných historikov pochádzala zo socialistických diktatúr, zatiaľ čo „americkí experti“ zas prevažne patrili medzi predstaviteľov protikomunistickej emigrácie. Konfrontácia príspevkov takýchto dvoch skupín historikov by mala teoreticky priniesť značne odlišné pohľady. Nič také sa však nestalo. V slovenskom prípade svoje paralelné príspevky predniesli Ludovít Holotík⁷⁴¹ a Václav Beneš, právnik, politológ, profesor Univerzity Indiana, synovec Eduarda Beneša⁷⁴². Beneš vo svojej prednáške slovenský problém charakterizoval ako dôkaz neschopnosti a nechoty rakúskych a maďarských vládcov riešiť národnostný problém.⁷⁴³

738 Tým, že nie je marxista sa nakoniec Daniel Rapant nikdy netajil.

739 KROPILÁK, Miroslav. V. zjazd slovenských historikov v Banskej Bystrici. In *HČ*, 1965, roč. 13, č. 4, s. 639-641.

740 JELAVICH, Charles – RATH, R. John. The Conference. In *Austrian History Yearbook*, 1967, roč. 3, časť 1, s. 1.

741 Keďže nebol odborníkom na toto obdobie, existuje reálna možnosť, že príspevok mu pripravil niektorý z kolegov. V Holotíkovom prospech zrejme rozhodla skutočnosť, že vedel po anglicky a tiež „nepísané pravidlo“ socialistických podnikov, že na najlukratívnejšie akcie automaticky chodili vedúci pracovníci, aj keď sa v prejednávanej problematike nevyznali.

742 Otec Václava Beneša do USA emigroval v roku 1949.

743 BENEŠ, Václav. The Slovaks in the Habsburg Empire: A Struggle for Existence. In *Austrian History Yearbook*, 1967, roč. 3, časť 2., s. 336.

Okrem toho stručne načrtoľ najdôležitejšie prístupy historikov k otázke vzťahu slovenských, maďarských a českých dejín v 20. storočí. Pristavil sa pri marxistickom chápaní dejín Slovákov 19. storočia: „... *marxistickí historici po roku 1948 hľadajú základy slovenských dejín v interakcii ekonomických, sociálnych, politických a kultúrnych faktorov slovenského národného života.*“⁷⁴⁴ Na základe tohto prístupu tak bolo možné odmietnuť spájanie dejín národa s dejinami štátu. Na druhej strane sa podľa Beneša nachádzala „buržoázna“, marxistami kritizovaná koncepcia, ktorá identifikovala slovenské dejiny s dejinami uhorského štátu a jeho feudálnou aristokraciou, v rámci snahy podať dôkazy o slovenskej participácii na jeho vývoji.⁷⁴⁵ Americký autor sa následne pokúsil oba prístupy prepojiť spôsobom, ktorý by umožnil celistvú analýzu slovenskej problematiky v Habsburskej monarchii: „*Len ťažko súhlasit sa dá súhlasit s používaním marxistickej dialektiky ako jediného nástroja historickej analýzy. Komplexné dynastické, náboženské a sociálne fenomény dejín nie je možné vložit do jej úzkej, jednostrannej štruktúry. Na druhej strane je jasné, že realistický prístup k štúdiu slovenských dejín, postavený na živote ľudu, ekonomických predpokladoch jeho vývoja a okolností jeho kultúrneho rastu, ktorý viac-menej existoval mimo vplyvu Uhorského štátu, je nevyhnutný pre plné pochopenie slovenskej minulosti.*“⁷⁴⁶ Václav Beneš svoj príspevok a jeho závery vo veľkej miere postavil na prácach Daniela Rapanta. Na rozdiel od neho však rozhodovanie slovenskej elity medzi Kossuthom a Viedňou nepovažoval za jednoznačný výber lepšej možnosti ako ním citovaný historik. Naopak, slovenskú pozíciu v roku 1848 charakterizoval ako situáciu, v ktorej bolo nemožné vybrať si dobre: „... *slovenskí lídri stáli pred takmer neriešiteľnou dilemou. Mali vložit svoju dôveru do rúk uhorského snemu a novej vlády v Pešti, ktorá reprezentovala tradičné maďarské opovrhovanie a nenávisť k všetkému slovenskému? Alebo mali podporit viedenskú vládu, ktorá dovtedy podporovala slovenské národné požiadavky len prázdnyimi gestami a nerobila prakticky nič na zastavenie maďarského útlaku?*“⁷⁴⁷ Tragický neúspech slovenských snáh bol dopredu jasný - ani maďarská strana, ani Viedeň od začiatku nemali žiadny záujem na splnení ani základných slovenských požiadaviek. Podobne neskoro a nedostatočne si slovenské politické elity uvedomili dosahy rakúsko-uhorského vyrovnania v roku 1867, v ktorom, z pohľadu celej monarchie, zase hrali len úlohu nevýznamného pešiaka a nie potenciálneho spojenca. Výsledkom neustálych sklamaní bola skutočnosť, že sa zo slovenskej politickej elity stali aktívni bojovníci za dekonštrukciu impéria, ktoré „*ich národu prinieslo len poníženie, utrpenie a pomalú smrť*“⁷⁴⁸.

Václav Beneš teda nevytvoril „hrdinské“ konštrukcie, naopak z pohľadu vývoja monarchie Slovákov charakterizuje ako marginálne národné spoločenstvo, ktorým manipulovali mocnejšie národy. Tento pohľad navyše demonštroval jednostrannosť a nacionálno-politickú podmienenosť slovenských interpretácií povstania, príliš ponorených v úzkych etnocentrických hraniciach.

744 Tamže, s. 338.

745 Tamže.

746 Tamže.

747 Tamže, s. 348.

748 tamže, s. 364.

Z interpretačného hľadiska je však rovnako zaujímavý aj príspevok Ludovíta Holotíka. V prvom rade treba zdôrazniť, že sa zásadne odlišuje od tradičných marxistických opisov 19. storočia, ktoré sa nachádzajú v oficiálnych syntetických prácach. Prekvapujúco neviditeľná je príslušnosť autora k marxistickej historiografii. Prejavuje sa to aj na citovanej literatúre, v ktorej majú väčšinu prvorepublikoví autori a slovenskí historici, ktorí nikdy celkom neprijali oficiálne „kontrarevolučné“ hľadisko v interpretácii slovenskej účasti na bojoch rokov 1848 – 1849. Z textu je celkom jasné, že Holotík za najväčšieho znalca tohto obdobia považuje Daniela Rapanta. Navyše, v dovedty nepoznanej miere, využíva západnú literatúru. V zhode s Rapantom vysvetľuje boj za národnostné práva ako hybnú silu slovenských snáh v 19. storočí. Holotík zdôrazňuje dôležitosť náboženského rozdelenia slovenskej inteligencie, skúma česko-slovenské jazykové spory a tvrdí, že česká predstava československej jednoty príliš jednostranne požadovala slovenskú prispôsobivosť, čo viedlo slovenské elity k zisteniam, že idea československej jednoty nemôže mať pre Slovákov žiadny politický význam.⁷⁴⁹ Na druhej strane, chýbajú akékoľvek citácie klasikov, tvrdenia o kontrarevolučnom konaní Slovákov a prvoradej úlohe ekonomických faktorov. Robotníckemu hnutiu venuje autor jeden riadok, kritika buržoázných politikov sa v texte nenachádza vôbec. Bývalý nezmieriteľný kritik Štúrovej kontrarevolučnej politiky svoj text končí konštatovaním, že vznik Československa v roku 1918 znamenal konečné splnenie vízie, ktorú si slovenskí lídri osvojili v rokoch 1848 – 1849.⁷⁵⁰

Príspevok Ludovíta Holotíka je nepochybne najkvalitnejšie zhodnotenie slovenských národných snáh z pera slovenského historika po roku 1948. Obrovský interpretačný rozdiel oproti podobným domácim prácam je skutočne do očí bijúci. Neznalý čitateľ by nepochybne autora nezaradil do tvrdého jadra marxistických dogmatikov, ale skôr medzi žiakov Daniela Rapanta. Je otázkou, do akej miery môžeme Holotíka považovať za autora textu, keďže sa daným obdobím nezaoberal. Každopádne je to však vo všetkých smeroch práca mimoriadne kvalitného historika. Holotík si na zahraničnom fóre, ako oficiálny postoj slovenskej historiografie, mohol dovoliť predniesť závery, ktoré by boli na domácej scéne nemysliteľné. To zároveň poukazuje na istú dvojtvárnosť historickej vedy socialistických diktatúr. Vo „vyspelej cudzine“ mala prezentovať hlavne vedeckú stránku svojho pôsobenia a týmto spôsobom reprezentovať krajinu a režim. Keď však historici písali pre domáce publikum, museli vo svojej práci akceptovať ideologické a propagandistické obmedzenia. Režim tak vo svojich vedeckých pracovníkov doslova pestoval oportunistikus a prispôbiivosť.

Výsledky konferencie boli dôležité aj z iného pohľadu. Svoje príspevky tu totiž predniesli aj historici zodpovední za analýzu postavenia Maďarov v monarchii. George Barany z Denverskej univerzity definoval maďarskú revolúciu ako „*občiansku vojnu medzi Maďarmi a väčšinou nemaďarského obyvateľstva Uhorska*“⁷⁵¹. Za neúspech tohto boja a v konečnom

749 HOLOTÍK, Ludovít. The Slovaks: an Integrating or a Disintegrating Force?. In *Austrian History Yearbook*, 1967, roč. 3, časť 2., s. 380.

750 Tamže, s. 393.

751 BÁRÁNY, George. Hungary: the Uncompromising Compromise. In *Austrian History Yearbook*, 1967, roč. 3, časť 1., s. 241.

dôsledku aj za rozpad Uhorska nevinil nemaďarské národy, ale nacionalizmus a šovinizmus maďarských politikov, ktorí si nedokázali pripustiť, že vládnu multinárodnému štátu. Péter Hanák z Maďarskej akadémie vied sa kriticky vyjadril k často opakovaným tvrdeniam, že Maďari boli pred rokom 1867 rovnako utláčaným národom ako Slováci, Rumuni alebo Srbi. Autor príspevku naopak tvrdil, že Maďari mali zásadný vplyv na domáce, uhorské, záležitosti. A bol to práve nacionalizmus, ktorý im umožňoval si túto pozíciu udržať: „*Hlavná funkcia tohto konzervatívneho nacionalizmu, zmiešaného so snahami o nezávislosť, bolo udržanie existujúceho sociálneho systému, ktorý umožňoval vládnucim triedam udržať si nadvládu nad národnosťami a pracujúcimi triedami.*“⁷⁵² Tento trend sa následne podľa Hanáka zosilňoval, až sa stal nadradený záujmom celej monarchie, čím sa stal dezintegrovačným prvkom celého štátu. Tieto argumenty do značnej miery dávali za pravdu slovenským interpretáciám slovensko-maďarských vzťahov. Na americkej konferencii sa zdalo, že slovenská a maďarská historiografia by sa mohla zhodnúť na veľmi podobných záveroch týkajúcich sa kľúčových udalostí uhorských dejín 19. storočia.

V strednej Európe však celá diskusia prebiehala úplne inak. V Československu sa zdalo, že slovenskí ani českí historici nemali výhrady k prehodnoteniu obdobia rokov 1848 – 1849, samozrejme stále len na platforme marxizmu-leninizmu. Nesúhlas sa však objavil z maďarskej strany. Historička Erzsébeth Andicsová uverejnila v roku 1966 v časopise *Válóság* článok *Je nutné revidovať názory Marxa a Engelsa na maďarskú revolúciu 1848-1849?*. V článku odmietla revíziu Marxových názorov na maďarskú revolúciu a tým aj závery Daniela Rapanta. Podobné názory iných historikov označila za nemarxistické. Slovenská historická obec však svoje novodefinované stanoviská obhajovala. Daniel Rapant svoju odpoveď uverejnil v *Slovenskej literatúre*⁷⁵³ (časopis *Válóság* ju uverejniť odmietol). Zopakoval tu všetky svoje hlavné argumenty, poukázal na skutočnosť, že aj Marxove a Engelsove názory na maďarskú revolúciu sa menili a navyše obvinil maďarskú historičku, že hlavným dôvodom kritiky jeho hodnotenia revolúcie nie je deklarováný „proletársky internacionalizmus“, ale maďarský nacionalizmus.

Konečné riešenie tohto problému mala priniesť spoločná československo-maďarská konferencia, ktorá sa konala v roku 1967 (28. 2. – 3. 3.) v Smoleniciach. Z hľadiska názorových rozdielov medzi maďarskou a československou historickou vedou sa v podstate nevyriešilo nič. Hoci formálne sa diskutovalo o problémoch marxistického hodnotenia „buržoáznej revolúcie“ rokov 1848 – 1849, kde maďarská strana obhajovala zdanlivo staršie, dogmatické stanovisko a slovenská strana liberálnejší názor, diskusia v skutočnosti predstavovala stret dvoch národných príbehov a viac ako marxistické hodnotenia boli dôležité národnostné stanoviská. Maďarská strana obhajovala názor, ktorý bol na Slovensku označený za dogmatický a šablónovitý nie preto, že by maďarskí historici zostávali na pozíciách stalinizmu, ale z dôvodu, že práve táto marxistická interpretácia podporovala ich náhľad na maďarskú revolúciu vytvorený ešte v predmarxistickom období. Podobne aj slovenská

752 HANÁK, Péter. Hungary in the Austro-Hungarian Monarchy: Preponderacy or Dependency. In *Austrian History Yearbook*, 1967, roč. 3, časť 1., s. 300.

753 RAPANT, Daniel. Pokrok a spiatočníctvo v rokoch 1848-1849. In *Slovenská literatúra*, 1966, roč. 13, č. 6, s. 604-611.

strana sa opustením pozícií z 50. rokov vrátila k pôvodnému „buržoáznemu“ hodnoteniu revolúcie rokov 1848 – 1849.

Konferencia mala pre slovenskú historickú vedu význam hlavne v tom, že zadefinovala nový názor na hodnotenie činnosti štúrovcov v revolučných rokoch. Táto zmena bola navyše plne podporená aj českými historikmi (napr. Janom Novotným a Milanom Hüblom). Revidované hodnotenie sa viac ako interpretáciám z 50. rokov podobalo názoru Daniela Rapanta. Československí historici označili maďarské hodnotenie za krajne zjednodušujúce a postavené na abstraktných pojmoch ako bol „boj za všeobecný pokrok“. Naopak skúmanie konkrétnej reality toho obdobia podľa nich ukázalo, „... že národnostná otázka nebola podružnou, ale jednou zo základných otázok buržoáznej revolúcie r. 1848/49 a podstatne ovplyvnila vývoj jej osudov“⁷⁵⁴. Národnostná otázka sa tak stala neoddeliteľnou súčasťou boja za pokrok. Teda už nie slovenský boj na strane Habsburgovcov, ale skutočnosť, že vodcovia maďarskej revolúcie boli netolerantní k záujmom ostatných národností, bola zo slovenskej strany hodnotená ako hlavná chyba, ktorá poškodila vec revolúcie v celej monarchii. Jediný argument, ktorý oficiálna marxistická historiografia neprebrala od Daniela Rapanta bolo hodnotenie Štúrovej spolupráce s Viedňou. Zatiaľ čo Rapant ju považoval za prirodzenú a bol toho názoru, že konečné víťazstvo Viedne nakoniec Slovákom prinieslo viac pozitív ako by prinieslo víťazstvo maďarskej revolúcie, (česko)slovenská marxistická historická veda považovala spojenectvo s Viedňou za, v konečnom dôsledku, chybný krok, hoci pojem kontrarevolučná činnosť sa už nepoužíval. Historici však uznávali, že toto Štúrovo rozhodnutie malo reálny základ: „... v predlitavskej časti sa uskutočnila buržoázna revolúcia a konštitúcia, ktorá zabezpečovala tamojším národnostiam neporovnateľne viac práva ako marcová ústava v Uhorsku“⁷⁵⁵ Slovenská spolupráca s Viedňou bola teda považovaná za výsledok „reálneho posudzovania daných faktov“⁷⁵⁶.

Nové hodnotenie slovenského povstania rokov 1848 – 1849 malo na slovenský národný príbeh závažný vplyv. Z hľadiska slovenskej historiografie bolo prelomové, že táto udalosť bola po takmer dvadsiatich rokoch „rehabilitovaná“ ako pozitívne obdobie slovenských dejín – povedané vtedajším jazykom, „zmyla sa kontrarevolučná škvrna na štúrovskej tradícii“. Inými slovami, po období prvej republiky historici znova odmietli Novomeského tézy z roku 1933. Povstanie sa v národnom príbehu dostalo na takú pozíciu, akú malo v tzv. buržoáznej historiografii pred rokom 1948. Roky 1848 – 1849 už neboli len všeobecným medzníkom prechodu od feudalizmu ku kapitalizmu, revízia ich hodnotenia znamenala dôkaz prínosu slovenských dejín k tomuto procesu. V neposlednej rade treba súhlasiť aj s názorom Jana Rychlíka⁷⁵⁷, že obhájenie svojho názoru v spore s nepochybne silnejšou a vplyvnejšou maďarskou historickou školou prispelo k zvýšeniu sebavedomia slovenských historikov.

754 MÉŠÁROŠ, Július. Československo-maďarská historická komisia o problémoch buržoáznej revolúcie 1848-1849. In HČ, 1967, roč. 15, č. 3, s. 481.

755 Tamže.

756 Tamže. s. 483.

757 RYCHLÍK, ref. 631, s. 206.

Zmeny v hodnotení Slovenského národného povstania

Rehabilitácia tzv. buržoáznych nacionalistov sa vo veľkej miere prejavila v nových diskusióch okolo hodnotenia SNP. Na rozdiel od diskusie o povstaní rokov 1848 – 1849 v tomto prípade nešlo o rehabilitáciu SNP. Toto povstanie bolo už predtým považované za „najepochálnejší politický čin slovenského národa“, za začiatok národnej a demokratickej revolúcie ústiacej do vzniku ľudovodemokratického režimu.⁷⁵⁸ Nikto (zatiaľ) ani nemal v úmysle spochybňovať vedúcu úlohu komunistov v jeho príprave a riadení. Revízia predchádzajúcich záverov mala znamenať skôr pokračovanie rehabilitačného procesu činnosti ilegálneho vedenia KSS počas povstania (jeho členovia sa do tohto procesu aktívne zapájali). Pominutím hrozby obvinenia z buržoázneho nacionalizmu sa na slovenskej aj českej strane začalo diskutovať aj o národnostných požiadavkách, ktoré nastolilo SNP v súvislosti s prípadným obnovením Československa. Táto otázka bola od odhalenia „buržoázno-nacionálnej úchyľky“ až po rehabilitáciu jej nositeľov v roku 1963 v podstate tabuizovaná. V 50. rokoch bolo presadené jednoduché vysvetlenie, že cieľom povstania bolo obnovenie Československa. Konkrétne predstavy povstaleckého politického vedenia, hlavne KSS, sa už nerozoberali. Situácia sa začala rýchlo meniť hneď po roku 1963, v priamej spojitosti s rehabilitačným konaním. Historici pracujúci v barnabitskej komisii sa totiž ponúkli, že svoje zistenia na základe štúdia dovtedy neznámych dokumentov týkajúcich sa SNP by mohli byť publikované: „*Nejen revize politických procesů v jiných zemích i u nás, ale i tehdejší pokrok vlastních vědeckých bádání uvedl v pochybnost radu faktů, o než se politické koncepce 50. let opírali. Kromě toho byli v té době objeveny či spřístupněny četné nové dokumenty, které v nás jen potvrdili potřebu kriticky přehodnotit dřívější, a to i naše vlastní názory na problematiku odboje vůbec a Slovenského národního povstání zvláště.*“⁷⁵⁹ Napr. už v roku 1962 Ústav dejín KSS zistil, že motáky Viliama Širokého, ktoré písal z väzenia počas povstania, boli publikované v hrubo deformovanej podobe.

Historici si dali za úlohu celkovú „rehabilitáciu“ SNP, čo do značnej miery stávalo slovenskú otázku „v jej celistvosti“ do pozície najaktuálnejšieho problému tej doby. Pre začínajúci „národnostný rozkol“ medzi špičkami KSC a KSS bolo charakteristické, že predsedníctvo ÚV KSS pod vedením Alexandra Dubčeka plánovanú publikáciu začiatkom roka 1964 podporilo, zatiaľ čo predsedníctvo ÚV KSC, vedené Antonínom Novotným bolo spočiatku proti. Vedenie KSC nakoniec historikom dalo neoficiálne podmienky. Ich kniha mala byť v prvom rade kritická k Husákovmu účinkovaniu v povstaní. Ešte striktnejší bol zákaz akejkoľvek zmienky o federalizačných plánoch počas povstania a po skončení vojny, aj keď sa nachádzali v poznámkach Gottwalda a Kopeckého. Stranicke špičky si očividne priali prácu, ktorá by bola kontrapunktom k pripravovaným Husákovým pamätiam, ktorých vydanie sa nepodarilo zastaviť. Všetky tieto snahy sa podarilo odraziť aj vďaka

758 Ešte v roku 1964 vyslovil Ladislav Novomeský názor, že povstaním v roku 1944 sa Slováci „rehabilitovali“ pred revolučnými národmi za spojenie s kontrarevolúciou v roku 1848. Tento názor prezentovaný v predhovore k Husákovmu *Svedectvu o SNP* bol podľa Júliusa Mésároša jedným z dôležitých impulzov na začatie diskusie o prehodnotení revolúcie rokov 1848 – 1849.

759 BEER, BENČÍK, JANÁČEK, KŘEN, ref. 708, s. 4.

„bezpríkladnej spolupráci českých a slovenských historikov“ . „*Snahy o jejich rozdělení, o kontrapozici jejich základních stanovisek skončili fiaskem.*“⁷⁶⁰

V roku 1964, na 20. výročie SNP, tak boli vydané dve monografie o povstaní, ktoré podnietili novú diskusiu. Prvou prácou bolo kolektívne dielo československých historikov *Dejinná križovatka (Slovenské národné povstanie – predpoklady a výsledky)*⁷⁶¹. Slovenských historikov v tejto publikácii zastupoval Bohuslav Graca, riaditeľ Ústavu dejín KSS.⁷⁶² Väčšiu pozornosť ale vzbudila kniha Gustáva Husáka *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*⁷⁶³ – išlo o viac-menej o osobný pohľad na SNP, spojený s obhajobou vlastnej činnosti. Dôležitým prínosom oboch prác bolo zdôrazňovanie myšlienky, že hlavným cieľom povstania nebolo len jednoduché obnovenie Československa v jeho starej podobe. Otvorene sa už uvádzalo, že slovenskí predstavitelia naopak žiadali v novej republike rovnoprávne postavenie oboch národov, čo znamenalo jednoznačné odmietnutie čechoslovakizmu, hegemoniálneho postavenia Čechov a unitárnej formy republiky. Obidve práce sa do istej miery líšili v miere svojho „radikalizmu“. Dielo profesionálnych historikov *Dejinná križovatka* bolo písané ešte pomerne opatrne. Recenzent Samo Falťan práci vyčítal „záťaž starých predsudkov“⁷⁶⁴, nedostatočné vyrovnanie sa s dogmatizmom predchádzajúceho obdobia a stálu existenciu tabuizovaných tém (napr. rozpracovanie otázky ľudáctva alebo činnosť slovenskej armády v SNP). Práca Gustáva Husáka, hoci prinášala v podstate rovnaké závery, bola pri hodnotení udalostí povstania o niečo radikálnejšia. Hoci autor knihu písal ako vedeckú historickú prácu, zakombinoval do nej aj prvky spomienkovej literatúry a mohol tak formulovať svoje názory o niečo priamočiarejšie a slobodnejšie. To je dôvod, prečo bola medzi širokou verejnosťou, ale aj v historickej obci úspešnejšia kniha Gustáva Husáka⁷⁶⁵, čo je tiež dokladom záujmu o čo najrýchlejšie vyrovnanie s deformáciami predchádzajúceho obdobia. V tomto ohľade sú viac ako tieto dve publikácie zaujímavé ich recenzie, ktoré vykresľujú aktuálne požiadavky slovenských historikov v súvislosti s analýzou SNP.

Ludovít Holotík v recenzii na Husákovu monografiu najprv odsúdil kampaň proti buržoáznemu nacionalizmu aj deformácie a dogmatizmus obdobia „kultu“ (hoci z jeho pera takéto odsúdenie vyznievalo mimoriadne pokrytecky), ktoré zapríčinili, že výskum činnosti ÚV KSS a Slovenskej národnej rady v čase povstania boli pre historikov „tabu“, podobne ako aj činnosť armády. Husáková práca bola podľa neho prínosná najmä preto, lebo „... *do stredu jej výkladu sa dostala činnosť a politika stranického vedenia a Slovenskej národnej rady, ktoré boli práve v minulosti znevažované alebo obchádzané, pričom sa vyzdvihovali lokálne či*

760 Tamže, s. 5.

761 Autormi boli Ferdinand Beer, Antonín Benčík, Bohuslav Graca, Jan Křen, Václav Kural, Jiří Šolc.

762 V tejto pozícii bol spolu s Ludovítom Holotíkom a Milošom Gosiorovským najvplyvnejším slovenským historikom. V 50. rokoch bol zástancam tvrdého dogmatizmu v historiografii. Na rozdiel od svojich dvoch kolegov sa však z neho stal úprimný zástanca liberalizačného hnutia 60. rokov. Podporoval svojich podriadených v ich výskume a následnej dekonštrukcii dogiem 50. rokov a sám tiež prispel k novému výkladu dejín protifašistického odboja a dejín SNP.

763 HUSÁK, Gustáv. *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*. Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry, 1964.

764 FALŤAN, Samo. *Dejinná križovatka (Slovenské národné povstanie – predpoklady a výsledky)* (Recenzia). In HČ, 1965, roč. 13, č. 2, s. 254-259.

765 Na základe porovnania recenzií v Historickom časopise.

*regionálne zložky alebo dokonca činitelia, ktorí už fyzickou neprítomnosťou v Povstaní stáli mimo hlavných síl určujúcich náplň Slovenského národného povstania*⁷⁶⁶.

Holotík oceňoval, že jednou z nosných tém práce sa stalo „hľadanie a zabezpečovanie nového modelu spoluzitia Čechov a Slovákov v spoločnom štáte“. Husák vo svojej knihe vytvoril konštrukciu dvoch proti sebe stojacich táborov. Českoslovakistický tábor tvoril Eduard Beneš a česká buržoázia, ktorí podľa Gustáva Husáka získali vplyv aj na nekomunistickú časť slovenského odboja. Na druhej strane stáli komunisti (KSS aj KSČ) vedomí si nutnosti nového postavenia Slovenska v republike. Podobne ako pri revolúcii 1848 – 1849 aj pri analýze SNP sa presadil názor, podľa ktorého národnostné problémy neboli podriadené ekonomickým, ale tvorili jeden celok: „KSČ pochopiac podstatu slovenskej otázky, dôsledne ju spojila s úsilím o vybudovanie socialistickej spoločnosti.“⁷⁶⁷ Historici (ani Gustáv Husák) však už neboli schopní vysvetliť, ako mohla KSČ za predpokladu, že pochopila „podstatu slovenskej otázky“ vzápätí sklznúť k obvineniam z buržoázneho nacionalizmu. Toto však bola aj v tomto liberálnejšom období komunistickej diktatúry v podstate neriešiteľná otázka – historici si nemohli dovoliť obviniť najvyššie stranické vedenie KSČ zo snahy o vytvorenie unitárneho štátu „predmníchovského typu“, v ktorom otázka autonómnejšieho postavenia Slovenska nemala miesto. Diskusia o česko-slovenských vzťahoch a slovenských požiadavkách sa preto skončila len pri ostrej kritike Benešovho „českoslovakizmu“. Problému vývoja názorov na národnostné otázky v československom komunistickom hnutí sa aj po rehabilitácii buržoáznych nacionalistov historici aj sami rehabilitovaní dotýkali len veľmi opatrne⁷⁶⁸. V nadšení nad novým, bezpochyby pravdivejším pohľadom na SNP, len málokto upozornil na to, že najmä práca Gustáva Husáka prinášala nové deformácie. *Svedectvo o povstaní* bolo v niektorých interpretáciách tiež veľmi jednostranné. SNP tu bolo len „reslovakizované“ - boli zamietnuté tvrdenia, že na jeho vypuknutí a organizácii malo hlavnú zásluhu moskovské vedenie KSČ, ktoré bolo v zásadnom rozpore s domácim vedením KSS. Gustáv Husák však absolútnu hegemoniu na organizácii a riadení povstania pripísal slovenským komunistom a najmä sebe, čím úplne ignoroval všetky ostatné zložky odboja a ideové prúdy, ktoré v ňom pôsobili. Autor *Svedectva* tak povstaniu dal slovenský nacionálny aspekt, ale osobný záujem a ideologické presvedčenie spôsobili, že sa nedotkol interpretácie, ktorá SNP vnímala ako akciu komunistov (aj keď nie moskovských ale domácich).

V rámci 20. výročia povstania sa v júni 1964 konala v Smoleniciach celoštátna konferencia. Hlavným organizátorom bol Historický ústav SAV. Podľa odborníkov to bola na ďalších 45 rokov najlepšia akcia venovaná tejto téme.⁷⁶⁹ Referáty a výsledky diskusií sa nachádzajú v publikácii *Slovenské národné povstanie 1944*, ktorá vyšla v roku 1965. V tom istom roku

766 HOLOTÍK, Ludovít. Gustáv Husák, *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*. In HČ, 1965, roč. 13, č. 2, s. 250-254.

767 Tamže, s. 253.

768 To, ako opatrne túto otázku obchádzal Gustáv Husák je pomerne výrečný doklad jeho straníckej lojality.

769 JABLONICKÝ, Jozef. Obrátené hodnoty. In HČ, 1990, roč. 38, č. 3, s. 421.

vyšla aj kľúčová zbierka dokumentov *Slovenské národné povstanie - Dokumenty*. Jej autorom je český historik Vilém Prečan.⁷⁷⁰

Ako už bolo spomenuté, vládnuce stranické špičky sa na nový výklad odboja dívali s podozrením. Dôvodov bolo viacero. Nový výskum postupne dekonštruoval schémy, ktoré boli vytvorené za účelom legitimizácie komunistickej vlády. Nové závery prinášali do popredia nevyriešenú otázku česko-slovenských vzťahov a podporovali slovenské federalizačné vzťahy. Do centra záujmu sa dostávali rehabilitovaní „buržoázni nacionalisti“, ktorí sa mohli na základe nových záverov o SNP aj na verejnosti štylizovať do úlohy hrdinov a martýrov zároveň, čo im získavalo značnú popularitu. V neposlednom prípade najnovšie aktivity historickej obce dokazovali jej narastajúce sebavedomie, ktoré sa prejavovalo striktným a verejným odmietaním podriať sa stranickým požiadavkám ohľadom interpretácie kľúčových udalostí marxistického národného príbehu.

Vládna moc si však už nemohla dovoliť ukončiť aktivitu historikov otvoreným mocenským nátlakom. Pokúsila sa preto o využitie „verných historikov“. Hlavný útok bol vedený na Husákove *Svedectvo o povstaní* - autor aj kniha totiž najlepšie symbolizovali nové náhľady na protifašistický odboj. V roku 1966 publikoval český historik Václav Král v časopise *Kulturní tvorba* (týždenník ÚV KSČ pre kultúru a politiku) oneskorenú recenziu na Husákovu prácu. Král v prvom rade spochybnil dôležitosť požiadavky nového postavenia slovenského národa v programe SNP a podporil staršie „dogmatické“ názory, že hlavnou náplňou povstania bol triedny boj medzi slovenským proletariátom a buržoáziou: „*I když řešení národná otázky bylo pro tehdejší Slovensko jistě otázkou závažnou, nelze přecházet mlčením fakt, že pro dělnickou třídu bylo na pořadu dne řešení otázky sociální. ... odpor slovenského proletariátu proti tzv. slovenskému štátu byl veden z pozic výrazně třídních, že byl motivován především sociálně, že slovenský proletariát pocítoval útisk slovenského i německého fašizmu především jako útisk sociální.*“⁷⁷¹ Recenzent tiež spochybnil, že by myšlienka československého štátu v jeho prvorepublikovej podobe bola na Slovensku natoľko skompromitovaná, aby masy slovenského ľudu uvedomele žiadali jej prepracovanie. Slováci podľa neho chceli jednoduché obnovenie spoločného štátu bez ďalších podmienok. Kritika sa tiež snažila vrátiť rozhodujúcu moc nad povstaním do rúk moskovského vedenia KSČ pomocou argumentov o kľúčovej úlohe partizánov, ktorí boli riadení priamo z Moskvy. Králova oneskorená recenzia tak predstavovala návrat k oficiálnym interpretáciám z 50. rokov, ktoré z pohľadu vtedajších špičiek KSČ tvorili legitimizačnú bázu aktuálneho režimu a ním presadzovanej podoby Československa. Koniec-koncov v roku 1968 sa Václav Král otvorene priznal, že svoju kritiku písal na priamu objednávku Antonína Novotného a jeho spojencov v ideologickej komisii ÚV KSČ.

Útoku na Husákovu prácu vyvolal okamžité negatívne reakcie českých a slovenských historikov. Vedeniu KSČ sa tak podarilo ešte viac utužiť a prepojiť česko-slovenskú historickú obec v jej odpore proti zhora diktovaným schémam výkladu dejín. Ako píše historik SNP Jozef Jablonický: „*Aparátnici dosiahli opak želaného stavu. V skutočnosti sa zjednotila*

770 Čo sa týka kvality spracovania, ostáva toto dielo dodnes neprekonané.

771 KRÁL, Václav. O Husákově svědectví trochu jinak. In *Kulturní tvorba*, 1966, roč. 4, č. 8. s. 4.

*fronta českých a slovenských historikov oponujúcich Královi. Hľadal sa kanál, ktorým sa mala odviesť prudká reakcia rozhorčených historikov do piesočnatej púšte, zaúradovalo ideologické oddelenie ÚV KSC.*⁷⁷² Oponenti dostali pozvánku na stretnutie na pôde ÚV, kde sa mimo očí verejnosti mala odohrať diskusia ku Královým tézám. Všetky príspevky boli výrazne kritické a stranické vedenie radšej diskusie začalo utlmať tým, že jednotlivé reakcie zakázalo uverejňovať v periodikách so širokým okruhom čitateľov.

Završenie najplodnejšieho obdobia výskumu SNP (1963 – 1969) v rámci marxistickej historiografie na Slovensku predstavovali dve knihy. *Slovensko v 20. storočí* od Lubomíra Lipitáka, ktorý povstanie zapracoval do širších súvislostí nového pohľadu na slovenské dejiny. Ešte prelomovejšia však bola práca Jozefa Jablonického *Z ilegality do povstania*, ktorá vyšla rok po obsadení Československa vojskami Varšavskej zmluvy. Jablonický poukázal na kľúčovú úlohu nekomunistického odboja spôsobom, ktorý búral aj Husákom vytvorený mýtus o SNP ako výlučnej záležitosti slovenských komunistov. Práca predstavovala posledný krok k deideologizácii dejín povstania. Jablonického závery však boli v úplnom kontraste k potrebám vládnej moci. Zatiaľ čo slovenský nacionálny akcent bol v situácii novovzniknutej česko-slovenskej federácie akceptovateľný, spochybňovanie vedúcej úlohy komunistov a rehabilitácia „buržoázie“ v rámci povstania nebezpečne rúcala legitimizačné konštrukty socialistickej diktatúry. Tragikomickú bodku za zlatým obdobím výskumu SNP dal, už z pozície najmocnejšieho muža štátu, Gustáv Husák. Po tom, ako boli v rámci normalizačných čistiek odstavení takmer všetci historici, ktorí sa v 60. rokoch postavili proti kritike *Svedectva o povstaní*, vlastnoručne odovzdal Václavovi Královi profesorský menovací dekrét.

772 JABLONICKÝ, ref. 769, s. 422.

Rok 1939 v interpretácii marxistickej historiografie

Rozpad medzivojnovnej Československej republiky a vyhlásenie samostatného Slovenského štátu 14. marca 1939 sú udalosti, ktoré objektívne patria k zlomovým obdobiam slovenských aj českých moderných dejín. Historiografie oboch národov pri spracovávaní dejín 20. storočia nemohli tento dátum obísť a boli nútené nejakým spôsobom marcové udalosti roku 1939 interpretovať. Tejto úlohe sa nedokázala a ani nemohla vyhnúť novo sa tvoriaca marxistická historiografia komunistického Československu v rámci svojej snahy využiť dejiny pre svoje legitimizačné potreby. Komunistické privlastňovanie minulosti „*znamenal vytváranie nového systému tradícií: negáciu tisícročnej tradičnej kultúry buržoáznej spoločnosti a hyperkritický prístup k minulosti.*“⁷⁷³ V rámci odmietania tzv. buržoázneho pohľadu na dejiny mal kritický a negativistický prístup k predkomunistickej minulosti svoj nezastupiteľný význam. Paralelne k vyzdvihovaniu progresívnych tradícií, mala totiž historická veda v podmienkach komunistickej totality za úlohu odhaľovať chyby a negatíva v minulosti kapitalistickej spoločnosti. V marxistickej historiografii sa tak presadilo rozdelenie historických udalostí na pozitívne a negatívne, pričom obe tieto kategórie mali v rámci konštrukcie marxistického národného príbehu svoj význam. Tá prvá bola interpretovaná tak, aby slúžila aktuálnym ideologickým cieľom vládnej moci, tá druhá slúžila účelom kompromitácie a delegitimizácie konkurenčných sociálnych systémov. Prístupy historickej vedy k oboj kategóriám však boli odlišné. Od historikov sa v prvom rade vyžadovalo spracovávanie pozitívnych tém, ktoré bezprostredne súviseli s rozvojom a upevňovaním tzv. pokrokových tradícií národov a národností Československa. Tie negatívne boli z hľadiska marxistickej ideológie podrobené zásadnej kritike a stali sa pozadím pre „*boj proletariátu*“ a jeho vodcov. V prípade, že z nejakého dôvodu nezapadali do marxistickej schémy priamočiareho historického vývoja a nepotvrdovali základné dogmy o tzv. ľude ako primárnom tvorcovi všetkých progresívnych tradícií, boli z marxistickej schémy národného príbehu jednoducho vynechané. Ako však už bolo spomenuté, rozpad⁷⁷⁴ Československa a vznik Slovenského štátu predstavoval v moderných dejinách natolko významnú udalosť, že ju historici a ani komunistickí ideológovia nemohli ignorovať. Československá marxistická historiografia a najmä vládna moc bola nútená reflektovať 14. marec 1939 v dvoch zásadných, značne prepojených rovinách - ideologickej a národnej, resp. štátotvornej. Hlinkova slovenská ľudová strana (HLS) už od svojho vzniku v podobe Slovenskej ľudovej strany stála na opačných ideologických a politických pozíciách ako komunisti. Obe strany spájala snaha o získanie absolútnej hegemonie za účelom presadenia svojej ideológie a likvidácie každej formy nesúhlasu. HLS aj KSČ (resp. KSS) sa prezentovali ako súperiace totalitné strany s podobnými stratégiami, praktikami a metódami politickej práce. Jedna v druhej videli hlavného ideologického nepriateľa, a preto ich vzájomný súboj zachádzal ďaleko za hranice volebného súperenia, až k snahe o vzájomnú úplnú likvidáciu. Z hľadiska marxistickej historiografie bola za nebezpečnú považovaná skutočnosť, že v čase existencie Slovenského

773 GLATZ, ref. 11, s. 15.

774 Československá marxistická historiografia vždy dôsledne hovorila o rozbití republiky.

štátu vznikla aj ľudácka, štátna verzia slovenského národného príbehu. Ľudácka historiografia teda prezentovala 14. marec ako výsledok činnosti HSLS zjednocujúcej celý národ. Vznik Slovenského štátu bol opísaný ako uplatnenie dejinne opodstatneného, dlhodobo očakávaného, prirodzeného práva na sebaurčenie. V tomto ohľade treba zdôrazniť úspešnosť ľudáckej konštrukcie národného príbehu, ktorej sa napriek notoricky známym faktom o spôsobe vzniku Slovenského štátu podarilo presadiť mýtus „o uskutočnení snov a túžob všetkých slovenských pokolení“⁷⁷⁵. Táto schéma bola samozrejme opustená hneď po obnovení Československa a nová, ešte pred-marxistická verzia národného príbehu sa sústredila na systematické vyvrátenie všetkých východísk ľudáckej verzie vzniku Slovenského štátu - teda najmä obrazu HSLS ako reprezentanta národa a vzniku samostatného štátu ako prejavu národných túžob Slovákov. V tomto trende pokračovala aj marxistická konštrukcia národného príbehu. Základné premisy ľudáckeho naratívu, HSLS ako reprezentant národa a Slovenský štát ako výsledok vôle národa, boli v priamom rozpore s legitimizačnými potrebami komunistického režimu. Prvá premisa útočila na postavenie komunistov ako jediného legitímneho reprezentanta „ľudu“, v marxistickom ponímaní národa očisteného od tzv. reakčných zložiek. Druhá zasa popierala legitimitu obnovy Československa a „zákonitosť vzniku štátneho zväzku slovenského národa s českým“. Nebezpečenstvom ľudáckej verzie národného príbehu bola skutočnosť, že naďalej prežívala vo forme exilovej historiografie. Československá vládna moc považovala pretrvávajúci ľudácky „kontra-naratív“ za potenciálnu hrozbu, proti ktorej mala marxistická historická veda bojovať.

Základným problémom marxistickej historiografie však ostávala otázka, do akej miery sa majú historici týmto obdobím vôbec zaoberať. Vo všeobecnosti existovali dva základné smery. Jedným bolo stručné⁷⁷⁶, paušálne, ideologicky podmienené odsúdenie toho obdobia, vo forme poukázania na definitívne skompromitovanie všetkých nekomunistických politických smerov a cirkví na Slovensku. Tento prístup charakterizoval rozpad medzivojnového Československa a následné udalosti do konca vojny ako predpoklad nevyhnutného nástupu komunistickej strany ako jediného legitímneho, neskompromitovaného zástupcu národa, resp. ľudu.⁷⁷⁷

Do tejto schémy patrila aj snaha historikov zbaviť slovenský národ viny za rozbitie Československa. Druhý smer v dobovej historiografii bol analytickejší. Charakterizovala ho snaha o hlbšie vysvetlenie a pochopenie marcových udalostí a fungovania Slovenského štátu za použitia vedeckých metód a nielen ideologických poučiek. Pomerne rýchlo sa však ukázalo, že tento prístup prináša viaceré „neprijemné“ otázky. Najzásadnejšie z nich boli: prečo komunisti zlyhali v otázkach slovenských národných ambíciách, prečo mala HSLS v slovenskom prostredí, dokonca aj medzi „ľudom“ väčšiu popularitu ako komunisti, otázky vzťahu čechoslovakizmu a ľudáctva, problém sebaurčovacieho práva pre Slovákov a v neposlednom rade aj problém počiatočnej podpory režimu Slovenského štátu.

775 ŠPRINC, Mikuláš (ed.). Slovenská republika 1939 – 1949. Scraton : Orbama Press, 1949, s. V.

776 Tretí diel *Přehledu československých dejín (1918 – 1945)* z roku 1960 venuje Slovenskému štátu zhruba 10 strán z celkového počtu 612.

777 Veľmi podobnú argumentáciu použil František Hrušovský na ospravedlnenie prevzatia moci HSLS po vyhlásení autonómie v roku 1938.

Nebezpečenstvom prípadných odpovedí bolo, že mohli vyústiť (a aj vyústili) do kritiky komunistického režimu, štátoprávneho usporiadania socialistického Československa a mohli spochybňovať niektoré základné marxistické tézy. To bol zrejme jeden z hlavných dôvodov, prečo sa problematika Slovenského štátu objavuje len okrajovo, väčšinou v publikáciách venovaných odboju, československým vzťahom, resp. tvorí kapitolu v syntetických dielach. Dejiny Slovenského štátu mali v marxistickej historiografii po väčšinu času postavenie pozadia, na ktorom ešte lepšie vynikla nosná téma protifašistického odboja. V období najsilnejšieho stalinistického dogmatizmu prvej polovice 50. rokov, typickom najsilnejším prepojením historiografie a propagandy, prevládala snaha problematické miesta z národného príbehu jednoducho vyškrtnúť. Zvyšok prešiel procesom radikálneho zjednodušenia a schematizácie, aby zodpovedal vulgarizovanej, stalinistickej podobe dejinného vývoja. Tieto tendencie celkom jasne demonštruje návrh marxistickej periodizácie slovenských dejín z pera vtedajšieho riaditeľa Historického ústavu SAV Ludovíta Holotíka. Autor sa otvorene snaží zbaviť 14. marec 1939 akejkoľvek dôležitosti, a tým aj postavenia medzníka slovenských dejín. Podľa jeho návrhu z roku 1952: „*Za medzník rozhraničujúci obdobie okupácie našej vlasti od obdobia národnej samostatnosti treba považovať nie 14. resp. 15. marec 1939, keď sa Československo stáva obeťou násilného nemeckého vpádu, ale mníchovské udalosti.*“⁷⁷⁸ Rozpad Československa a vznik Slovenského štátu už boli zaradené do celku pojednávajúcom o „boji za slobodu a obnovenie Československa.“ Oficiálny, ideologicky schválený pohľad na vznik Slovenského štátu sa objavil v tézach k dejinám Slovenska z roku 1955⁷⁷⁹ a v obsiahlejšej podobe v syntéze *Přehled československých dějin*. Kapitoly týkajúce sa rozpadu republiky a vzniku Slovenského štátu vypracoval predstaviteľ najdogmatickejšej línie v československej historiografii Václav Král. V rámci obnoveného boja proti slovenskému separatizmu začiatkom 60. rokov zrejme tiež nebolo náhodou, že túto úlohu dostal český historik známy svojím nesúhlasom so zdôrazňovaním myšlienky slovenských národných snáh v rámci marxistickej konštrukcie československých dejín. Rozpad Československa bol v *Přehlede* podaný ako následok ekonomického súboja buržoázie, resp. ako snaha ľudáckej buržoázie s nemeckou podporou zlikvidovať hospodárske a politické pozície českej buržoázie na Slovensku.⁷⁸⁰ Zaujímavou skutočnosťou je, že marxistická aj exilová ľudácka historiografia sa v tomto prípade zhodovali v názore, že autonómia z roku 1938 bola ľudákmi chápaná len ako dočasné riešenie smerom k samostatnému štátu, aj keď táto zhoda mala úplne protichodné príčiny. Václav Král potreboval vytvoriť obraz ľudákov ako rozbíjačov Československa, zatiaľ čo František Hrušovský sa snažil vytvoriť obraz HSLS ako strany, ktorá hoci mala len autonomistický program, v skutočnosti už v tom čase pracovala na slovenskej samostatnosti. Autonómia očividne pre jednu ideologickú konštrukciu dejín nebola dosť negatívnym a pre druhú dosť pozitívnym javom. Marxistická syntéza sa v súvislosti so vznikom Slovenského štátu veľmi úzkostlivo snažila vyhýbať akejkoľvek predstave o vplyve národa resp. ľudu na túto udalosť. Dôsledne sa písalo

778 HOLOTÍK, K periodizácii, ref. 499, s. 71.

779 HOLOTÍK, Dejiny Slovenska (tézy), ref. 496. Časť o Slovenskom štáte vypracoval historik Bohuslav Graca.

780 Přehled československých dějin. Díl III., ref. 692, s. 480.

o „*nacionalistických cieľoch slovenskej buržoázie*“⁷⁸¹. Za „osud robotníctva, národa zeme“ bojovali výlučne komunisti. Oficiálny obraz marcových udalostí tak bol využitý na ospravedlnenie komunistickej vlády na základe tvrdenia, že definitívna kompromitácia buržoáznych strán a najmä buržoázie ako celku viedla k všeobecnému uznaniu vedúcej úlohy KSC a ZSSR v boji za národné oslobodenie. Tieto schémy vytvorené v stranických centrálnych rozpracovávali v slovenskej historiografii 50. rokov najmä Lubomír Lipták, Bohuslav Graca a Miroslav Kropilák. Na rozdiel od tvrdo kontrolovaných syntéz, ponúkali rôzne menej sledované publikácie, napr. zborníky slobodnejší priestor pre analýzu problémov súvisiacich so 14. marcom 1939. Práve v nich sa objavovali texty venujúce sa niektorým špecifickým problémom rozpadu prvej republiky ako bola napr. otázka československých vzťahov a práva samourčenie. Napriek dôsledne denacionalizovanej verzii rozpadu Československa vyháňajúcej sa obrazu „zlyhania národa ako celku“, slovenskí historici zdá sa, stále pociťovali potrebu očistiť slovenský národ spod obvinenia o „kudle do zad“. Bohuslav Graca v zborníku *O vzájomných vzťahoch Čechov a Slovákov*⁷⁸² z roku 1956 písal o úlohe českej historiografie „*rozbiť nacionalistickú lož o zodpovednosti Slovákov ako národa za rozbitie republiky, rozbiť teórie o nevďačnosti Slovákov atď.*“⁷⁸³ Úlohou Slovákov bolo zase bojovať proti „*teórii o slobodnom rozhodnutí slovenského národa a uplatnení práva na sebaurčenie*“⁷⁸⁴, teda všetkým koncepciám ľudáckeho naratívu. Práve otázka vzniku Slovenského štátu ako uplatnenia práva na sebaurčenie bola zásadným problémom, ktorý musela marxistická historiografia eliminovať. Marxizmus-leninizmus totiž teoreticky národom priznával právo na sebaurčenie až po vytvorenie samostatného štátu.⁷⁸⁵ Bolo tak treba vysvetliť, prečo to neplatí pre marec 1939. V tomto prípade boli využité argumenty, ktoré už v roku 1946 spísal Ladislav Novomeský. Podľa Gracu vznik Slovenského štátu znamenal len sebaurčenie buržoázie, a preto nemôže byť ani reči o sebaurčení národa.⁷⁸⁶ Nový štát by navyše mal opodstatnenie len keby posilnil „*front demokracie proti imperializmu*“.⁷⁸⁷ Komunisti preto Slovenský štát museli odmietnuť z lásky k demokracii, ktorá bola možná len v spoločnom štáte Čechov a Slovákov. Národ tak bol zbavený viny na základe formulky o „buržoázii, ktorá vyrvala moc národu“. Bohuslav Graca nerozlišoval ani mieru viny českej a slovenskej buržoázie, obe tieto zložky považoval za rovnako zodpovedné za rozbitie spoločného štátu. Výsledkom tejto zrady bol „želaný“ záver, podľa ktorého hegemoniu a vedúcu úlohu v obnovenom štáte prebral proletariát vedený komunistickou stranou. Po veľmi dlhý čas najobsiahlejšou samostatnou publikáciou o problematike Slovenského štátu bola kniha českého autora Imricha Staneka z roku 1958, s príznačným názvom *Zrada a pád*. Dielo je príkladom marxistického obrazu danej problematiky v období 50.

781 Tamže, s. 481.

782 HOLOTÍK, Ludovít (ed.). *O vzájomných vzťahoch Čechov a Slovákov*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1956.

783 GRACA, Bohuslav. *Vzťahy Čechov a Slovákov v období 2. svetovej vojny*. In HOLOTÍK, Ludovít (ed.). *O vzájomných vzťahoch Čechov a Slovákov*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1956, s. 342.

784 Tamže, s. 344.

785 Napríklad v Deklarácii práv národov Ruska z roku 1917.

786 Táto schéma vznikla už počas vojny. Vladimír Clementis zdôrazňoval, že zo zrady Československa nemožno obviniť Slovensko - vinu majú bratislavskí páni a ich pomáhači.

787 GRACA, Vzťahy, ref. 783, s. 344.

a začiatkom 60. rokov. Hlavný dôvod napísania a publikovania práce, tak ako ho deklaroval sám autor je príznačný: neznalosť moderných slovenských dejín a hlavne dejín Slovenského štátu širšou českou verejnosťou. Jej druhým účelom malo byť dodanie materiálu na odmietnutie argumentov zahraničných obhajcov Slovenského štátu. Pre knihu je charakteristická intenzívna snaha zbaviť Slovákov ako národ viny za rozpad republiky osvedčenou schémou o zrade buržoázie: „*Bylo demagogické činiť bezbranný slovenský národ odpoväd-ným za stav, jenž se tehdy vyvinul právě pričinením buržoazie.*“⁷⁸⁸ Slovenský ľud naopak bojoval za možnosť žiť s bratským českým národom v spoločnom štáte. V knihe tak bol naznačený smer kritiky, ktorý mal v budúcnosti hrať významnú úlohu. Konkrétne išlo o odsúdenie českej národnostnej politiky, zatiaľ vzťahovanej len na buržoáziu: „*Zejména silnější česká buržoazie, která se 20 let zdráhala uznat práva slovenského národa ... se kom-promitovala tím, že vydala lehkomyšlně politickou moc do rukou fašistických dobrodruhů, aby pak později mohla mluvit o „slovenské zradě“.*“⁷⁸⁹ Na základe týchto tvrdení, jasne zameraných na obranu Slovákov možno predpokladať, že keď autor hovoril o českej nezna-losti dejín Slovenského štátu, pravdepodobne myslel na pretrvávajúce predsudky o sloven-skej zrade. V hľadaní vinníkov za udalosti roku 1939 sa Imrich Stanek zameril na politické strany prvej republiky. Podľa autora knihy tak agrármici na čele s Milanom Hodžom vlastne dobrovoľne predali moc do rúk ľudákovi, pričom hlavný dôvod mala byť nenávisť k Soviet-skemu zväzu a strach pred socializmom. Hlavným dôvodom týchto obvinení bola stála snaha o kompromitáciu celého, neľavicového politického spektra prvej republiky ako hlav-ného reprezentanta buržoázie. Ako hlavný vinník však bola samozrejme vykreslená HSLS, predstavená ako fašistická strana snažiacia sa rozbiť ČSR s pomocou nemeckých nacistov, talianskych fašistov a maďarských iredentistov. Dôležitým argumentom bolo vykreslenie strany ako zoskupenia, ktoré v žiadnom prípade neprezentovalo národné, ale len vlastné záujmy: „*Luďákům nešlo o záujmy slovenského národa, šlo im o získání moci.*“⁷⁹⁰ Plány HSLS, resp. jej radikálneho krídla tak mohli zväzovať len s externou pomocou nemeckých nacistov. Tento pocit mal umocniť aj opis nálady v slovenskom sneme 14. marca 1939. Autor opisuje poslancov ako smutných a zdesených z vedomia, že zradili slovenský a český národ. Tento ponurý obraz vyhlásenia Slovenského štátu sa následne objavuje vo viacerých nasledujúcich publikáciách ako jeden z ďalších dôkazov jeho nelegitímnosti a chýbajúcej podpory obyvateľstva. Význam práce Imricha Staneka však spočíva v skutočnosti, že v rámci analýzy rozpadu Československa podrobil kritike aj politiku komunistickej strany, hlavne skutočnosť, že prenechala otázku autonómie ľudákovi. To podľa autora znamenalo, že nevytýčila marxistickú zásadu práva na sebaurčenie, nevedomila si škodlivosť teórie jednotného československého národa a nezdôrazňovala, že spojenie Slovákov s Čechmi znamenalo historický medzník z hľadiska národnostného vývoja slovenského národa. Kniha *Zrada a pád* naznačuje niektoré základné línie, podľa ktorých sa vyvíjal obraz vzniku Slovenského štátu v období relatívnej liberalizácie historického výskumu v druhej polovici

788 STANEK, Imrich. *Zrada a pád*. Praha : Státní nakladatelství politickej literatury, 1958, s. 132.

789 Tamže.

790 Tamže, s. 101.

60. rokov. Pre výskum (nielen) 20. storočia v tomto období je charakteristický všeobecný dôraz na problematiku československých vzťahov a zvýšená kritika nečinnosti komunistickej strany v riešení tejto otázky. Obidva tieto aspekty sa dostávali do popredia aj vo výskume rozpadu Československa - celá problematika sa tak značne nacionalizovala. Liberalizačné obdobie 60. rokov je charakteristické snahou o zmenu negatívneho, schematického obrazu prvej republiky,

ktorý bol vytvorený v 50. rokoch. Tento proces „rehabilitácie“ prebiehal v českej aj slovenskej historiografii, aj keď ťažiskové body výskumu sa čiastočne líšili.⁷⁹¹ Každopádne tento záujem zahŕňal aj nové analýzy rozpadu medzivojnového Československa. Na prekonaní dogmatického obrazu udalostí rokov 1938 – 1939 mal v slovenskom prostredí hlavný podiel jeden z jeho pôvodných tvorcov Lubomír Lipták. Vo viacerých svojich textoch o Slovenskom štáte, ktoré napísal v rokoch 1964 – 1968 sa systematicky venoval analýze príčin jeho vzniku. Výsledky jeho práce do značnej miery zmenili dovtedajšie historiografické konštrukcie týkajúce sa 14. marca 1939. Lipták v štúdiu z roku 1966⁷⁹² písal, že slovenský nacionalizmus bol reakciou na centralizmus prvej republiky a že HSLS len využívala „úprimný, hlboký a oprávnený pocit krivdy u širokých vrstiev slovenského ľudu, ktoré po skúsenostiach s „čechoslovakizmom“ začínali mať pocit ohrozenia ich často síce čerstvého, ale tým citlivejšieho a cennejšieho pocitu príslušnosti k svojbytnému národu.“⁷⁹³ V podaní Lubomíra Liptáka nebol konečný rozpad republiky už len dielom ľudákov, ale celej generácie narodenej už po roku 1918. „Ludáci túto energiu len využívajú a privlastňujú si ju.“⁷⁹⁴ Už o rok skôr Lipták⁷⁹⁵ zdôraznil skutočnosť, že Slovenský štát nevznikol ako výsledok cieľavedomej, dlhodobej činnosti masového politického hnutia. Na rozdiel od tvrdení napríklad v *Přehlede*, Lubomír Lipták už uvádza, že oficiálnym cieľom HSLS a jej voličmi akceptovanou realitou bola autonómia. Samostatnosť bola len cieľom krajných separatistov vnútri strany. Ich konečný úspech okrem iného vysvetlil situáciou, v ktorej pomníčovský režim zbavil demokratickú verejnosť vplyvu, čo umožnilo činnosť rôznych skupín, ktoré sa so zahraničnou podporou mohli vydávať za hovorcov národa. Lubomír Lipták sa začal hlbšie zaoberať aj problematikou a účinnosťou tzv. ideológie menšieho zla, ktorá bola predtým v historiografii schematicky označovaná za ľudácke klamstvo. Práve Lipták začal upozorňovať na počiatočnú úspešnosť tejto teórie v paralyzovaní aktívneho odporu voči ľudáckej politike. Rozpadom Československa v roku 1939 sa zaoberali aj viacerí českí historici. Napriek tomu, že v tomto období prebiehali aj medzi historikmi diskusie o usporiadaní česko-slovenských vzťahov, ktoré hrozili prerásť do nacionalistických hádok, ich názory na

791 Českí historici sa venovali rehabilitácii prvej republiky ako demokratického a pomerne slobodného štátu.

Ich slovenskí kolegovia sa zameriavali najmä na analýzu česko-slovenských vzťahov v tomto období a to národnostných aj hospodárskych. Z tohto pohľadu bol obraz medzivojnového Československa značne kritickejši ako na českej strane. Pozri: Diskusia k česko-slovenským vzťahom. In HČ, 1967, roč. 15, č. 3, s. 559-573.

792 Štúdia predstavovala prípravný materiál pre nezrealizovaný tretí diel *Dejín Slovenska*. LIPTÁK, Lubomír. Slovenský štát a protifašistické hnutie v rokoch 1939 – 1943. In HČ, 1966, roč. 14, č. 2, s. 161-218.

793 LIPTÁK, Lubomír. Slovenský štát a protifašistické hnutie v rokoch 1939 – 1943. In HČ, 1966, roč. 14, č. 2, s. 168.

794 Tamže, s. 186.

795 V zborníku HOLOTÍK, Ludovít – KROPILÁK, Miroslav (eds.). *Slovenské národné povstanie roku 1944*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1965.

príčiny 14. marca sa v zásade líšili len minimálne. Český historik Jan Křen⁷⁹⁶ v roku 1965 kritizoval československú historiografiu za nedocenenie národnostného aspektu v pomníchovskej kríze. Narušenie vzťahu Čechov a Slovákov počas trvania prvej republiky pripísal politike pražskej vlády: „... *zdrojem tohoto zostření nacionálních protikladů byla především národnostní politika vládnoucí české buržoazie, její houževnaté lpění na národnostní soustavě z doby vzniku republiky. ... V boji proti mocenské prevaze české buržoazie se reakční nacionalistické elementy slovenské stále více orientovali protičeskoslovensky a opírali se o součinnost s německým fašismem.*“⁷⁹⁷ Okrem tejto typickej kritiky postoja českých vládnucích elít využil Jan Křen aj klasický obraz vzniku Slovenského štátu ako výsledku činnosti malej skupinky separatistov konajúcej v rozpore so želaniami národa: „*Dosavadní badatelské výsledky naší historiografie dokládají zcela průkazně, že převrat 14. března 1939 měl ráz palácového puče, podníceného a podporovaného nátlakem hitlerovského Německa. Vyhlášení slovenského státu nepředcházelo masové separatistické hnutí. V březnových dnech silně kolísali i ty slovenské buržoázní kruhy, které jinak ... spatřovali v podřízení se hegemonii mocného německého imperialismu přijatelné východisko a v činnosti ľudáckého separatizmu prvek „pořádku“. Tím spíše smíšená a rozpačitá byla, jak ukazují první badatelské sondy, i bezprostřední reakce slovenských mas.*“⁷⁹⁸ Ako sa ukazuje, Jan Křen napriek úvodnému konštatovaniu o nedostatočnej prebádanosti národnostného aspektu rozpadu Československa nedokázal k tejto problematike pridať prakticky nič nové. Jeho opis marcových udalostí bol stále značne poplatný schéme 50. rokov. Týkalo sa to najmä tradičného obrazu súboja buržoázií, v ktorom „ľudové masy“, teda zvyšok národného spoločenstva, stáli viac-menej bokom súboja medzi čechoslovakizmom a slovenským nacionalizmom. V období, keď sa v československej historiografii diskutovalo o značnom vplyve nacionalistických tendencií na všetky vrstvy spoločnosti a znova sa začala používať a využívať kategória národa, pôsobí vyťahovanie fenoménu nacionalizmu výhradne na buržoáziu anachronisticky. Podobne zastarané bolo aj chápanie buržoázie ako homogénnej skupiny. V 60. rokoch už historiografia uznávala, že aj tu existovali demokratické prúdy. V tomto ohľade bola všeobecným trendom daného obdobia bližšia štúdia Františka Janečka v zborníku o SNP z roku 1965.⁷⁹⁹ Autor tu už jednoznačne charakterizoval čechoslovakizmus ako český nacionalizmus, ktorý živil ľudácky separatizmus, ochromoval silu protiludáckej opozície a spôsobil, že na Slovensku prestával byť spoločný štát ideálom. Krivdy národnostného útlaku tak na Slovensku spôsobili, že sa slovenské národné snahy nestali silou využiteľnou pri obrane republiky. To sa podľa Janečka mohlo stať, ak by sa otázka spoluzititia Čechov a Slovákov riešila uznaním svojbytnosti a rovnocennosti oboch národov. Požiadavky národného sebaurčenia boli oprávnené aj z hľadiska demokracie, a keďže komunisti si neuvedomili závažnosť národnej otázky na Slovensku, celkom logicky ju prevzali a zneužili ľudáci. Faktorom rozbitia Československa teda nebola slovenská otázka a slovenské úsilie o národné sebaurčenie,

796 BAREŠ, Gustav et al. *Odboj a revoluce 1938 – 1945*. Praha : Naše vojsko, 1965.

797 Tamže, s. 35.

798 Tamže, s. 40.

799 JANEČEK, František. Dvě proměny slovenské otázky. In HOLOTÍK, Ludovít – KROPILÁK, Miroslav (eds.). *Slovenské národné povstanie roku 1944*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1965.

ale reakčný nacionalizmus v podaní HSLŠ. Krokod od typickej prezentácie apatickeho postoja alebo nesúhlasu väčšiny národného spoločenstva s rozpadom Československa bolo autorovo konštatovanie, že Slovenský štát požíval isté sympatie aj medzi ľudovými masami. Ak sa však mala dodržať nutná štruktúra marxistického národného príbehu založená na legitimizácii komunistickej vlády, bolo nakoniec nutné z marcových udalostí obviníť buržoáziu, ktorá bola aj v texte Františka Janečka vinná zo zrady národa a zodpovedá za rozpad spoločného štátu. Vrcholné obdobie dekonštrukcie schematickeho obrazu marcových udalostí predstavoval rok 1968. V tomto období vznikli v rámci slovenskej historiografie práce, ktoré cestu k rozpadu Československa analyzovali a popisovali síce stále na platforme historického materializmu a marxistickej ideológie sovietskeho typu, boli však týmito determinantami ovplyvnené oveľa menej ako v prechádzajúcom období a viac sa snažili o nestranné a kritické zhodnotenie faktov. Tento trend najlepšie dokumentujú dve publikácie. Prvou je Liptákovo *Slovensko v 20. storočí*. Jadro kapitoly venovanej udalostiam pred marcom tvorí kritika národnostnej politiky pražskej vlády: „*Beneš nedokázal Slovensku ponúknuť veľkorysý plán, iba sa prispôboval požiadavkám HSLŠ, čím ju len posilňoval.*“⁸⁰⁰ Autor už aj medzi nekomunistickými politikmi videl pokrokové sily, ktoré sa usilovali o zachovanie Československa: „*Varovania pokrokových politikov, ktoré po roky narážali na hluché uši ..., ak nebudú slovenskú otázku riešiť demokratické a pokrokové sily, že ju bude riešiť reakcia - ukázali sa správne a oprávnené.*“⁸⁰¹ Podľa Liptáka činnosť HSLŠ nebola hlavným dôvodom rozkladu ČSR, len ju urýchlila: „*Zdôrazňujem urýchlil, pretože som presvedčený, že Československo, tak ako vyzeralo po Mníchove, nemohlo dlho jestvovať. ... po likvidovaní demokracie sa zrazili nacionalistické záujmy vládnucich síl jednotlivých národov*“⁸⁰² Autor priamo zdôraznil „živelnú silu“ nacionalizmu, ktorý zachvátil všetky vrstvy spoločnosti. Reálna sila HSLŠ v slovenskej spoločnosti pramenila práve zo skutočnosti, že dokázala nacionalizmus využiť vo svoj prospech, čím sa pasovala za jediného zástupcu národa. Vyhlásenie Slovenského štátu v pomníchovskej situácii považoval Lubomír Lipták za udalosť, ktorej sa už nedalo zabrániť: „*Odhlasovaním samostatnosti ... snem podľahol ultimátu, proti ktorému už vtedy ako alternatíva mohol byť iba bezvýhľadný a krátky odpor ... Bol to typický prípad „menšieho zla“, aj keď je paradoxné, že ako menšie zlo mal snem voliť samostatnosť.*“⁸⁰³ Znova sa tu tak objavila téma menšieho zla. Dôležitá bola skutočnosť, že Lipták sa na ňu pozeral ako na problém, ktorý treba vysvetliť a nie len paušálne odsúdiť. Pomníchovské udalosti boli pre neho reálnym podkladom pre vytvorenie takejto ideológie a vznik Slovenského štátu v situácii bez inej alternatívy legitímnym spôsobom jej využitia. V tomto konkrétnom argumente prichádzalo k zhode s ľudáckou exilovou historiografiou, ktorá v pomníchovskej situácii tiež nevidela iné východisko ako rozpad Československa: „*Bez zásluhy alebo viny Čechov i Slovákov nastala taká medzinárodná situácia, ktorá otriasla beztak nepevnými základmi ČSR a prikazovala Slovákom, aby sa po toľkých nových*

800 LIPTÁK, Lubomír. *Slovensko v 20. storočí*. Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry, 1968.

801 Tamže, s. 156.

802 Tamže, s. 169.

803 Tamže, s. 174.

skúsenostiach starali len o seba a svoju budúcnosť.⁸⁰⁴ Ludácky národný príbeh však zdôrazňoval pozitívny dopad tejto udalosti, ktorá by sa z dlhodobého hľadiska uskutočnila aj bez nemeckého nátlaku, „z vôle národa“. Marxistický národný príbeh myšlienku celonárodného záujmu odmietal, naopak zdôrazňoval zahraničný diktát, proti ktorému sa v danej situácii nedalo brániť, čo však neospravedlňovalo „zradu“ poslancov slovenského snemu: *„Neistota tejto samostatnosti vyhlásenej pod diktátom, naplánovanej pod diktátom a poškvrenenej stratou samostatnosti bratského národa (aj keby slovenský odpor na tom nič nezmenil), zaľahla ako chmára na samotný snem ...*⁸⁰⁵ Najradikálnejšie sa k národnostným dôvodom rozkladu Československa postavil historik a aktívny predstaviteľ liberalizačného procesu Samo Falťan v esejistickej knihe *Slovenská otázka v Československu*. Táto práca pri skúmaní rozpadu Československa celkom jednoznačne posúva nacionálnu otázku vzťahov Čechov a Slovákov na miesto prvoradého problému. Falťan označil čechoslovakizmus a ľudáctvo za rovnocenne šovinistické teórie, ktoré sa navzájom podmieňovali. Tiež dovtedy najjednoznačnejšie zmažal hranicu medzi buržoáziou a ľudovými masami z hľadiska prijímania a podpory nacionalizmu. Na základe tvrdenia, že v Československu existovala národnostná nerovnoprávnosť konštatoval, že slovenský nacionalizmus by existoval aj bez HSLŠ. Odmietal tézu, že išlo o prejav zaostalosti a klerikálnosti, naopak na základe citátov z Leninových spisov dokazoval, že úsilie o „národnostnú svojbytnosť“ nie je, ani nemôže byť v rozpore s marxistickým učením. Naopak bolo podľa neho veľkou chybou komunistickej strany, že národnostnú otázku prehliadala a tým vlastne dávala ľudákovi tromfy do rúk: *„Povinnosťou československých komunistov, najmä českých, bolo prebojovať sebaurčovací právo pre Slovákov až do odtrhnutia práve čo najviac smerom k vlastnému národu ... Požiadavku sebaurčovacieho práva a vôbec uznania existencie slovenského národa mali takisto veľmi dôkladne rozpracovať aj slovenskí komunisti. Autonómia pre Slovensko bola tým minimom, čo mali slovenskí komunisti programovať v záujme československej jednoty a spolupráce ...*⁸⁰⁶ Práve slovenská autonómia by podľa Falťana mohla zabrániť rozbitiu Československa a za snahu o ňu nie je možné obviňovať ani HSLŠ. Ludáci sa však podriadili zámerom nacistov: *„14. marec 1939 znamená úplne podriadenie národných záujmov reakčným záujmom hitlerovského fašizmu. ... Pôvodný autonomistický program v rámci českej štátnosti ľudáci vymieňajú za hitlerovcami ponúkanú ale aj vnucovanú slovenskú štátnosť.*⁸⁰⁷ Práve toto podriadenie sa Hitlerovi považoval Samo Falťan za hlavné zlyhanie ľudákov, ktoré navyše na dlhú dobu skompromitovalo prirodzené vlastenecké a národné cítenie Slovákov. A tak zatiaľ čo myšlienka práva na sebaurčenie je v princípe demokratická a prirodzená, jej praktické využitie v prípade HSLŠ bolo škodlivé: *„Štátnosť ako výraz národnej slobody nikto nemôže odmietat a kvalifikovať ako zradu na národe. ... Treba však poznamenať, že slovenský*

804 HRUŠOVSKÝ, František. Cesta slovenských dejín k Slovenskej republike. In ŠPRINC, Mikuláš (ed.). *Slovenská republika 1939 – 1949*. Scraton : Orban Press, 1949, s. 22.

805 FALŤAN, Samo. *Slovenská otázka v Československu*. Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry, 1968, s. 174.

806 Tamže, s. 85.

807 Tamže, s. 104.

*národ nebol tvorcom ani plnoprávnym suverénnom tohto slovenského štátu.*⁸⁰⁸ Silnejúci dôraz na legitímnosť slovenských národných požiadaviek v rámci Československa nebol samozrejme náhodný, ale kopíroval nálady v spoločnosti, konkrétne silnejúce debaty o česko-slovenských vzťahoch a zmenách v štátoprávnom usporiadaní štátu. Je nepochybné, že na príklade rozpadu prvej republiky poukazovali historici na nutnosť, aby vládnuca komunistická strana spravodlivo vyriešila postavenie Čechov a Slovákov skôr ako sa tejto témy chytia „reakčné sily“. Udalosti obdobia 1938 – 1939 boli ponúkané ako memento, čo by sa mohlo stať v prípade neúspechu alebo nečinnosti vládnej moci. Tak isto opustenie pôvodnej tézy, že za rozpadom prvej republiky stál ekonomický súboj českej a slovenskej buržoázie v prospech idey o prvoradej dôležitosti národnostných problémov kopíroval všeobecný trend prítomný najmä v slovenskej historiografii. Tým bolo opustenie jedného zo základných marxistických axiómov o prvotnosti ekonomických faktorov, ktoré podmieňujú tie nacionálne. Koncom 60. rokov sa už začala presadzovať koncepcia, ktorá náplň nových dejín Slovákov videla hlavne v boji za národné požiadavky. Trend nacionalizácie obrazu slovenských dejín, a to nielen tých najnovších, bol ale zrejme neprijemný vládnej moci. Kritika neschopnosti buržoázie vyriešiť národnostné problémy bola vítaná, ale spomínanie protičeských nálad „ľudu“, zlyhania komunistov a neobmedzeného práva na sebaurčenie vyvolávalo odmietavé reakcie komunistickej strany. Tieto tendencie len posilňovala reakcia ľudáckeho exilu, ktorý federalizáciu Československa považoval za prvý krok k samostatnému Slovensku, presne podľa príkladu autonómie v roku 1938. Nie náhodou tak bola v normalizačnej historiografii za najväčšiu chybu analýzy vzniku Slovenského štátu v tzv. krízovom období označená „akcentácia nacionalistického postoja“⁸⁰⁹, pričom ďalší výskum sa mal venovať hlavne ideologickému boju proti teórii menšieho zla, ospravedlňujúcemu vznik Slovenského štátu. Napriek odsúdeniu nacionalistického postoja konca 60. rokov však treba zdôrazniť, že napriek všetkej kritike čechoslovakizmu a národnostnej nerovnoprávnosti Čechov a Slovákov, nikto z marxistických historikov nezašiel tak ďaleko, aby schválil vznik Slovenského štátu alebo ho vyhlásil za výsledok vôle slovenského národa. Tento postoj sa od 50. rokov nezmenil. Imrich Stanek v roku 1958 napísal, že politika HSLS zvíťazila len pod ochranou nemeckých fašistických bajonetov. Lubomír Lipták tiež tvrdil, že Slovenský štát nevznikol ako výsledok činnosti masového politického hnutia. Jan Křen 14. marec označil za „palácový prevrat“ podnietený nátlakom hitlerovského Nemecka a Samo Falfan písal vnucovanej samostatnosti.

808 Tamže, s. 106.

809 KAMENEC, Ivan. Tendencie slovenskej historiografie o období 1938-1945. In HČ, 1976, roč. 24, č. 1-2, s. 245.

Otázka česko-slovenských vzťahov

V súvislosti s udalosťami roku 1963 nastali zmeny aj v prípade konceptu československých dejín. Ukončením boja proti buržoáznemu nacionalizmu, rehabilitáciou „jeho nositeľov“ a celkovou liberalizáciou historického bádania začali postupne ožívať zmrazené národnostné konflikty. V rámci diskusií historikov sa objavovali staré nacionalizmy o to silnejšie, že tento proces bol podporovaný záujmom celej spoločnosti. Ukázalo sa tak, aké chybné boli marxistické predstavy o vymiznutí nacionalizmu následkom ekonomického napredovania. Najmä slovenskí historici začali nahlas požadovať kritické prehodnotenie česko-slovenských vzťahov. Najdiskutovanejším obdobím sa stala hlavne prvá republika. Jej rozpad poslužil mnohým historikom ako memento, čo sa môže stať v prípade neriešenia otázok česko-slovenského spolunažívania. Postupná dekonštrukcia schémy spoločných československých dejín mala v prostredí slovenskej historickej vedy podobu kritiky českého hegemonizmu a obvinení o pokračujúcom prežívaní čechoslovakizmu v českej spoločnosti.

V druhej polovici 60. rokov sa do popredia v slovenskej historiografii dostávala pomerne nemarxistická téma národnostnej problematiky. Ukázalo sa, že nacionálne otázky v rokoch 1948 – 1963 nezmizli, boli len násilne zatlačené do úzadia. Po uvoľnení situácie sa okamžite, s novou naliehavosťou vrátili do centra diskusie, pri revízii náhľadov na SNP dokonca ešte viac ako pri hodnotení revolúcie rokov 1848 – 1849. Slovenskej historickej vedy sa podarilo presadiť, že národnostná problematika sa v marxistickom národnom príbehu dostala na rovnako dôležitú úroveň ako ekonomické faktory dejinného vývoja. Keďže národnostné požiadavky boli vlastné celému národu, nielen tzv. „ľudu“. Historici začali termín národ používať častejšie a očividne ho chápali v jeho starom „buržoáznom“ význame – teda ako masu všetkých Slovákov, nielen pracujúce vrstvy. Rúcala sa tak marxistická dogma, podľa ktorej celonárodné záujmy v podstate neexistovali, pretože spoločné záujmy mohli mať len príslušníci rovnakých tried. Jednotlivé triedy vnútri národa (hlavne proletariát a buržoázia) medzi sebou naopak bojovali v nezmieriteľnom boji, čo bola základná téza pre vytváranie marxistického národného príbehu. Tento predpoklad bol nepochybne oslabený tvrdením, že napriek triednym antagonizmom, existujú aj na úrovni národa požiadavky a potreby, ktoré sú rovnaké naprieč triedami, a že tieto národnostné požiadavky môžu naopak spôsobiť konflikty v robotníckej triede, ak jej členovia pochádzajú z rôznych národov⁸¹⁰. Ako veľmi sa chápanie vzťahu národných a hospodárskych, resp. sociálnych podmienok od 50. rokov zmenilo, dokladajú sugestívne otázky k článku reagujúcom na Královu kritiku Husákovskej interpretácie SNP: „*Odkdy stojí jedna otázka proti druhej? Odkdy je možné zmešit nacionálnu otázku pri řešení jiné, sociální problematiky? Odkdy je možné jednu otázku nadřazovat nad druhou, sociální nad nacionální, nota bene v podmínkách, v jakých se nacházelo povstání?*“⁸¹¹

810 Presadzovanie tejto myšlienky tvorilo vlastne podstatu buržoázneho nacionalizmu.

811 NOVOMESKÝ, Ladislav. Královo svědectví, o němž nelze jinak In *Kulturní tvorba*, 1968, roč. 6, č. 16, s. 3.

Paradoxom celej diskusie o česko-slovenskom pomere je skutočnosť, že ju fakticky začal Miloš Gosiorovský článkom *K niektorým otázkam vzťahu Čechov a Slovákov v politike Komunistickej strany Československa*. Bolo to pomerne prekvapujúce, pretože v 50. rokoch bol blízkym spolupracovníkom a priateľom Viliama Širokého, jedného z hlavných aktérov kampane proti buržoáznemu nacionalizmu. Nehľadiac na to, že aj Gosiorovský osobne v tejto kampani zohrával veľmi aktívnu úlohu. Spomínaný, pomerne obsiahly článok, ktorý má podobu kritiky národnostnej politiky KSČ od jej založenia až do roku 1960, podľa vlastného tvrdenia začal písať v roku 1959 v súvislosti s prípravou novej ústavy.⁸¹² Plánoval ho uverejniť už v roku 1963, ale predtým ho poslal Antonínovi Novotnému a ďalším funkcionárom KSČ aj KSS. To spôsobilo, že komunistické špičky okamžite vydali zákaz jeho zverejnenia. Svoj text Miloš Gosiorovský nakoniec mohol uverejniť až roku 1968. Medzitým však neoficiálne koloval vo vedeckej obci, čím sa stal pomerne známym už pred definitívnym opublikovaním. Z vedeckého hľadiska nepredstavovala táto štúdia žiadny vedecký prielom. Bola to vlastne len rekapitulácia výsledkov jednotlivých straníckych zjazdov. Gosiorovský však veľmi ostro kritizoval nezáujem KSČ o otázku národnostnej rovnoprávnosti Čechov a Slovákov. Politiku komunistickej strany opísal ako nepretržitú refaz českým nacionalizmom podmienených neprávosťí voči Slovákom.⁸¹³ Jediné možné riešenie tejto situácie videl autor článku vo federálnom usporiadaní Československa, pričom sa odvolával na vzor Sovietskeho zväzu. Skutočnosť, že Slováci musia na federáciu stále čakať vysvetľoval Gosiorovský nevysvetliteľným ohľadom „na nacionálnu precitlivosť priemerného českého človeka, ktorý - ako sme videli - bol dlhé desaťročia vychovávaný v duchu „čechoslovakizmu“, v duchu nedôvery k všetkému osobitne slovenskému, pričom KSČ od roku 1933 do roku 1948, potom od roku 1948 do roku 1960 pre deformácie, spôsobené kultom osobnosti a jeho recidívami, nemala možnosť sústrediť sa v nacionálnej otázke na naozaj účinný boj proti „čechoslovakistickým“ tendenciám v praktickej činnosti mnohých „celoštatných“ činiteľov.“⁸¹⁴ Gosiorovský zdôraznil, že slovenský národ je jediný slovanský národ bez primeraných „národných orgánov socialistickej štátnej moci“. Autor svoje závery dokazoval najmä citátmi klasikov marxizmu-leninizmu a sovietskych politikov. Jeho text má skôr podobu memoranda ako vedeckej práce. Ako však ukázal nasledujúci vývoj, vo svojom tvrdení o neudržateľnosti vtedajšieho štátoprávneho usporiadania Československa sa nemýlil. Napriek stálej existencii tabuizovaných tém, sa diskusie o vzájomnom pomere Čechov a Slovákov, ktoré vyplynuli z prehodnocovania názorov na SNP, preniesli aj do iných oblastí dejín. V recenzii na prácu *Dejinná križovatka* dal historik Samo Falťan do súvislosti ideu čechoslovakizmu a ľudáctva, čo bol v marxistickej historiografii pomerne nový koncept – dôvtedy bolo ľudáctvo považované za ideológiu slovenskej buržoázie, ktorá sa takto snažila brániť prenikaniu svojho českého náprotivku na Slovensko. Falťan síce túto tézu nepopieral, len k nej pridal aj národnostný rozmer: „Tak sa stávalo, že na jednej strane v českom ľude – v istej jeho časti – pestovalo sa šovinistické sebavedomie vládnuceho národa, podceňovanie

812 GOSIOROVSKÝ, Miloš. K niektorým otázkam vzťahu Čechov a Slovákov v politike Komunistickej strany Československa. In *HČ*, 16, 3, 1968, s. 354.

813 Heumos, ref. 3, s. 561.

814 GOSIOROVSKÝ, K niektorým otázkam, ref. 812, s. 369.

*iných národov a národností v ČSR. ... Na druhej strane sa čechoslovakizmus veľkej časti slovenského národa javil nie – alebo nielen – ako demokratický pokrovový nositeľ, ale hlavne ako veľkočeský nacionálny šovinizmus, udržiavajúci slovenský národ v nerovnoprávnom postavení, ktorý je zodpovedný za mnohú biedu slovenského ľudu. Aj preto ľudáctvo malo takú živnú pôdu v širokých masách národa ...*⁸¹⁵ Falťan sa tiež už odvážil spomenúť, že v predvojnovom období nemali ucelený názor na riešenie vzťahov Čechov a Slovákov vo svojom programe ani komunisti.

Diskusie ohľadne čechoslovakizmu, ľudáctva a česko-slovenských vzťahov všeobecne, pokračovali v stále otvorenejšom duchu. V súvislosti s prípravou federácie sa z nich stávali celospoločenské témy a vyjadrovali sa k nim osoby zo všetkých sfér verejného života. V roku 1967 (10. 3.) zorganizoval Ústav dejín KSS na túto tému diskusiu českých a slovenských historikov⁸¹⁶. Veľmi ostro sa na tomto stretnutí vyjadril Gustáv Husák. Podľa spomienok Jána Mlynárika jeho prejav vyzeral takto: „*Ptal se: Byl v roce 1918 tady slovenský národ? Byl. - Odpověděl si. Tak měl tedy plné právo na národní a státní samostatnost.*“⁸¹⁷ Mlynárik ďalej spomenul aj agresívne výpady Viliama Plevzu voči názorom českých historikov, menovite Milanovi Hüblvi.⁸¹⁸

Podobné akcie poukázali jednak na novonadobudnuté suverénne vystupovanie slovenskej historickej obce a tiež demonštrovali aj rozdielnosť názorov českej a slovenskej strany. Zatiaľčo v diskusii s maďarskými historikmi o revolúcii rokov 1848–1849 a v odmietnutí tiež Václava Krála ohľadne SNP, zastávala väčšina českých a slovenských historikov podobné názory, v diskusiách o národnostných problémoch sa táto jednota rúcala. Slovenskí historici totiž charakterizovali čechoslovakizmus ako jednoznačne negatívny jav: „*Znova zdôrazňujeme, že keď hovoríme o čechoslovakizme, vidíme v ňom predovšetkým mocenský aspekt a komplex nacionálneho egoizmu, povýšenosti a netolerancie, ktorý sa predovšetkým citlivo dotýkal slovenského národného organizmu.*“⁸¹⁹ Lubomír Lipták upozornil, že čechoslovakizmus bol úzko spätý s tzv. odbúravaním priemyslu na Slovensku počas prvej republiky. Táto myšlienka mala silných oponentov na českej, ale aj na slovenskej strane (Milan Hübl, Ján Mlynárik). Nesúhlas vzbudzovalo aj podmieňovanie vzniku ľudáctva na Slovensku negatívnym vplyvom čechoslovakizmu - tento názor v roku 1965 prezentoval Samo Falťan a v ešte v radikálnejšej forme aj Gustáv Husák.⁸²⁰ V súvislosti s prvou republikou sa vyjadril o Čechoch ako o vládnucim národe. Tým, že opustil tradičnú marxistickú formuláciu o vládnucej českej buržoázii, postavil problém vzťahov Čechov a Slovákov na „nemarxistický“ nacionálny základ.

Najotvorenejšou kritikou českého vzťahu k Slovensku sa prezentoval Miloš Gosiorovský, keď sa znova zamerl na kritiku postojov komunistickej strany. Navyše prekonal všetky dovtedajšie marxistické názory na vzťahy medzi národnými a ekonomickými faktormi

815 FALŤAN, ref. 764, s. 257.

816 Podnetom bola už dlhšie prebiehajúca diskusia na stránkach Kultúrneho života.

817 MLYNÁRIK, Ján. *Ruzyňské meditace*. Praha : Ipeř, 1999, s. 180.

818 Tamže.

819 HOLOTÍKOVÁ, Zdenka. Diskusia k česko-slovenským vzťahom. In HČ, 1967, roč. 15, č. 3, s. 559-562.

820 HUSÁK, Gustáv. Diskusia k česko-slovenským vzťahom. In HČ, 1967, roč. 15, č. 3, s. 568-572.

v slovenských dejinách. Vo svojom hodnotení problémov česko-slovenských vzťahov od vzniku prvej republiky na prvé miesto dôležitosti jednoznačne dáva riešenie národnostných otázok: „*Otázka ekonomického vyrovnania, nech už je akokoľvek dôležitá, je síce tiež jedným z hlavných predpokladov rovnoprávnosti, no nie je tou najhlavnejšou. Hlavnou otázkou rovnoprávnosti Čechov a Slovákov v rokoch 1918 – 1938 bola otázka politická: otázka uznania samobytnosti slovenského národa a z toho nevyhnutne vyplývajúca otázka štátoprávneho usporiadania ... na princípe „rovný s rovným“.* S takouto myšlienkou sa však vystúpilo až v rokoch 1943 – 1945, no aj tento vývin bol v období represálií⁸²¹ proti predným predstaviteľom KSS za tzv. kultu osobnosti násilne pretrhnutý.⁸²² Gosiorovský následne obvinil českú verejnosť, že v jej zmýšľaní sú stále silné pozostatky čechoslovakizmu⁸²³ a riešenie národnostnej otázky vyhlásil za kľúčovú otázku demokratizácie spoločnosti, čo bol v tom čase v slovenskom prostredí veľmi populárny názor. Objavoval sa však aj na českej strane ako to dokazuje článok novinára Dušana Havlíčka: „*Obávám se totiž, že v běžném povědomí občana české národnosti není dost výrazná a jasná představa o národních potřebách a oprávněných nárocích Slováků. Přežívají tu stereotypy a návyky prvorepublikánského původu, pozůstatky čechoslovakistické teorie, udržované malou znalostí historie, životních zápasů, svébytných politických dějů a kultury slovenského národa ...*“⁸²⁴

Preberanie otázok česko-slovenského vzťahu sa veľmi rýchlo stalo integrálnou súčasťou nových pohľadov na dejiny prvej republiky a celkom logicky prinášalo aj revíziu názorov na jej vznik. Stará koncepcia z 50. rokov, tak ako ju spracoval Ludovít Holotík, bola už v podstate mŕtva a odmietnutá, ale o skutočnej revízii náhľadov na toto obdobie sa do roku 1968 diskutovalo len málo. Tento proces prebiehal skôr plazivo a nenápadne. Masaryk aj Štefánik ako kladné postavy sa do národného príbehu vracali pomaly a postupne, Beneš bol však na Slovensku stále vnímaný negatívne ako hlavný reprezentant čechoslovakizmu. Do rozpráv historikov boli postupne začleňované diskusie o zahraničnom odboji. V rámci pásma názorov na česko-slovenské vzťahy v Historickom časopise z roku 1967 už historici operovali Pittsburskou a Clevelandskou zmluvou, ktorá v *Přehlede československých dějin* ani nebola spomenutá. Miloš Gosiorovský prehlásil dovtedy ignorovanú slovenskú emigráciu v USA na začiatku 20. storočia za „dôležitú súčasť národného života“, ktorá aj v otázkach štátoprávnych cieľov slovenského národa videla oveľa ďalej ako politické skupiny na Slovensku a to vrátane sociálnej demokracie. Aký zásadný rozdiel oproti opisu tohto obdobia spreď menej ako desať rokov, najmä keď si uvedomíme, že oba názory pochádzajú od toho istého človeka!⁸²⁵ Všetky názory slovenskej strany na problematiku česko-slovenských vzťahov pred rokom 1948 zhrnul vo svojej knihe *Slovenská otázka v Československu* (1968) Samo Falán. V práci sú zopakované všetky slovenské „sťažnosti“ na českú hegemoniu. Jej základom je analýza „dvoch negatívnych javov“ v národnom vývine Čechov a Slovákov

821 Na ktorých sa Miloš Gosiorovský ako člen predsedníctva KSS osobne podieľal.

822 GOSIOROVSKÝ, Miloš. Diskusia k česko-slovenským vzťahom. In HČ, 1967, roč. 15, č. 3, s. 565-568.

823 Podobný názor prezentovala vo svojom príspevku aj Zdenka Holotíková.

824 HAVLÍČEK, Dušan, Bratrům Čechům, In *Kulturní tvorba*, 1966, roč. 4, č. 10, s. 3.

825 Miloš Gosiorovský, ktorý sa zo stalinistu stal „demokratizátorom“ a vzápätí aj prominentným normalizačným historikom, je určite jedným z najextrémnejších prípadov zmeny názorov podľa politickej situácie.

- čechoslovakizmu a ľudáctva. Faltanovým zámerom bolo preskúmať súvislosť a vzájomnú podmienenosť oboch týchto ideológií. Záver knihy jednoznačne vyznieva v prospech federalizácie, ktorá má byť výsledkom prekonania chybných minulých konceptov: „*Socialistickou zásadou má byť: dva suverénne a rovnoprávne národy tvoria na princípe dobrovoľnosti a vzájomnej výhodnosti suverénny jednotný štát Čechov a Slovákov.*“⁸²⁶

Bez ohľadu na skutočnosť, že mnohí hlásatelia takýchto nových „demokratických“ názorov boli, podobne ako Miloš Gosiorovský, minulí dogmatici⁸²⁷ a budúci normalizační historici, zmeny, ktoré priniesla liberalizácia v polovici 60. rokov ukázali, aké chabé boli mnohé tézy z 50. rokov. V opise národného príbehu sa ako neudržateľné ukázalo najmä tvrdenie o prvotnosti ekonomických faktorov a sekundárnosti tých národnostných. Práve táto téza pretvorená na šablónu, na základe ktorej bol v 50. a na začiatku 60. rokov vytváraný marxistický národný príbeh sa ukázala ako najmenej akceptovateľná. Aj pri rešpektovaní platformy marxizmu sa historici v polovici 60. rokov nakoniec v mnohom priklonili k nemarxistickým verziám národného príbehu, ktoré hlavnú náplň novších dejín Slovákov videli hlavne v boji za národné požiadavky, od ktorých sa odvíjali aj ekonomické a hospodárske faktory. Treba si však uvedomiť, že vyriešením a historickou analýzou národnostnej otázky zďaleka neboli vyriešené problémy socialistickej diktatúry a jej historiografie. Počas normalizácie boli však odstránení v podstate všetci historici s týmto názorom. Ostali oportunisti typu Miloša Gosiorovského, nezmenení dogmatici ako Ludovít Holotík a bezškrupulózní kariéristi ako Viliam Plevza. Im bola umožnená ďalšia nacionalizácia slovenského národného príbehu pod podmienkou, že bude naďalej postavený na marxistických základoch a nebude spochybňovať historickú oprávnenosť komunistickej vlády v česko-slovenskej federácii. Výsledkom boli ďalšie normalizačné deformácie národného príbehu. Za tieto konštrukcie boli zodpovední historici, ktorých Daniel Rapant nazýval „červení ľudáci“ a Ján Mlynárik ich výtvyry nazval produktmi „marxistického ľudáckeho nacionalizmu“.

Koncom 60. rokov sa tiež ukázalo, že bez existencie dopredu nalinkovaných schém, česká a slovenská historiografia niektoré problémy nedokáže kompromisne vyriešiť. V tom istom čase musela slovenská a maďarská historická obec to isté konštatovať aj v diskusii o slovensko-maďarských vzťahoch.⁸²⁸ Poznanie, že pri všetkých otázkach nebude možné dosiahnuť kompromis, tvorilo začiatok vzájomného oddeľovania českého a slovenského národného príbehu, ktoré sa začali odlišovať v náhlade na niektoré zásadné obdobia a udalosti. Tomuto procesu zásadne napomohol aj fakt, že po federalizácii Československa stratil koncept československých dejín svoju politickú dôležitosť a zredukoval sa na viac-menej formálne prehlásenia o československom patriotizme a bratských národoch historicky predurčených na život v spoločnom štáte. Napriek tomu však treba dať za pravdu Ivanovi Kamencovi v jeho tvrdení: „*Českí historici, napriek viacerým prirodzeným odlišnostiam so slovenskými pohľadmi, mali v rámci českých intelektuálnych elít vari najbližšie k chápaniu a k racionálnemu porozumeniu štátoprávných emancipačných potrieb Slovenska. Možno práve preto, že*

826 FALŤAN, Slovenská otázka, ref. 805, s. 266.

827 To boli buď z presvedčenia alebo donútenia v podstate všetci.

828 Pozri: PECH, Stanley Z., Ferment in Czechoslovak Marxist Historiography, In *Canadian Slavonic Papers*, 1968, č. 4, s. 520-521.

*nepozerali na slovenský problém len cez utilitárne politické záujmy a tradičné stereotypy, ale najmä cez prizmu dôvernejšieho poznania moderných slovenských dejín.*⁸²⁹

829 KAMENEC, Spoločnosť, ref. 87, s. 186.

Záver

Ideálny záver tejto práce zrejme po všetkých stránkach predstavuje esej Lubomíra Liptáka *Úloha a postavenie historiografia v našej spoločnosti*. V podobe prednášky zaznela na VI. zjazde Slovenskej historickej spoločnosti v júli 1968. Tento text dodnes predstavuje najkvalitnejšie zhodnotenie vývoja slovenskej historiografie v rokoch 1948 – 1968. Liptáková esej zároveň predstavuje aj jeden z posledných produktov liberalizačného obdobia druhej polovice 60. rokov. Uverejnená bola v roku 1969 v tom istom čísle Historického časopisu, kde bolo zároveň oznámené, že Lubomír Lipták opúšťa miesto šéfredaktora. Z Historického ústavu musel odísť po kádrových previerkach v roku 1971.

Jeho štúdia v prvom rade celkom presne vystihuje dve základné charakteristické črty slovenskej historiografie - jej relatívnu mladosť a silný vplyv obdobia, v ktorom zažívala svoje začiatky.⁸³⁰ Nástup komunistickej diktatúry priniesol do historického výskumu také zásadné zmeny, že rok 1948 predstavuje pre dejiny slovenskej historiografie jeden z jej najdôležitejších medzníkov. Aj keď plné dôsledky zavedenia marxizmu-leninizmu do historického výskumu sa naplno prejavili až v 50. rokoch, o nástupe komunistickej diktatúry je celkom oprávnené hovoriť ako o novom formovaní slovenskej historickej vedy, a to z hľadiska organizačného, personálneho aj tematického. Tento „nový začiatok“ do značnej miery zatienil prvé obdobie formovania slovenskej historiografie počas existencie prvej republiky. Súbežne s procesom inštitucionalizácie a profesionalizácie slovenskej historickej vedy prebiehal v slovenskom prostredí aj ďalší kľúčový proces. Do historiografie bol inštalovaný marxizmus-leninizmus v jeho najvulgárnejšej stalinistickej forme. Zodpovední za to boli komunistickí ideológovia, ktorí zároveň stanovili aj základnú podobu nového národného príbehu. Úloha historickej vedy tak bola degradovaná len na aplikáciu nespochybniteľných marxistických poučiek v národnom príbehu. Ten mal mať hlavne propagandistický, indoktrinačný a štátno-legitimizačný aspekt. Dôraz na skutočnú vedeckosť sa začal v rámci historickej obce prejavovať až po roku 1956, ale až v polovici 60. rokov boli historici schopní otvorene a nahlas odmietnuť stranické zasahovanie do spoločenských vied.

Slovenská historiografia sa tak vlastne bez odporu nechala vládnou mocou ovládať až do polovice 60. rokov. Na tvorbe národného príbehu sa v tomto období vlastne len spolupodieľala rozvíjaním a potvrdzovaním línií určených stranickým centrom. Úlohou historikov bolo „vytváranie“ takých dejín, ktoré vyplňali tieto dopredu dané schémy. Ideologicky priamo riadená historická veda tak produkovala viac alebo menej dôveryhodné konštrukcie, ktoré však v konečnom dôsledku prinášali do národného príbehu deformácie a často znamenali znehodnocovanie novozískaných poznatkov. Otázkou je, prečo bola miera tejto dobrovoľnosti v prijímaní stalinizmu až taká veľká. Lubomír Lipták dal na základe vlastnej skúsenosti niekoľko odpovedí. V prvom rade bola nová marxistická elita historikov tvorená mladými ľuďmi, ktorí na univerzitách prešli účinnou indoktrináciou. Tá v nich len posilnila prirodzený „budovateľský zápal“ typický pre obdobie 50. rokov. Okrem toho, títo mladíci okrem z vulgarizovaného stalinizmu nepoznali nič iné. Na „očistených“ a prisne

830 LIPTÁK, Lubomír. *Úloha a postavenie historiografia v našej spoločnosti*. In HČ, 1969, roč.17, č. 1, s. 98-118.

kontrolovaných univerzitách mali len malú nádej stretnúť sa s inými názormi. Izolácia od svetových myšlienkových prúdov bola dokonalá. K prerodu svojich názorov sa museli dopracovať vlastnými silami, a to určitý čas trvalo. Nedá sa však tvrdiť, že by sa komunistickej vládnej moci podarilo účinne indoktrinovať všetkých slovenských historikov. Najmä staršia generácia historikov sa stalinistickej línii v historickej vede podrobovala len s nechuťou. Niektorí s nich v nádeji, že sa, aspoň do určitej miery, dokážu ideologickým tlakom vyhnúť napr. výberom témy, ktorá nestála v centre stranického záujmu. Práca na „ideologicky nezaujímavej“ téme a archívny výskum prameňov tradične predstavovali „únikovú cestu“ zo zväzujúceho dogmatizmu. Najmä v 50. rokoch zohrávala rozhodujúcu úloha aj všeobecná atmosféra strachu, živená čistkami, kádrovými previerkami a politickými procesmi. Len málo historikov riskovalo otvorený nesúhlas zo základnými axiómami marxistického národného príbehu, pretože takéto pokusy boli veľmi rýchlo umlčané. Ako schodnejšia cesta sa ukázala stratégia malých postupných krokov a využívanie príležitostí vyplývajúcich z „krízových období“ počas ktorých bolo stranické vedenie náchylnejšie k rôznym ústupkom. V 60. rokoch slovenská historiografia túto ochotu využívala naplno. Až koncom liberalizačného obdobia vývoj v slovenskej historickej vede umožnil jasnejšie odlíšiť seriózných historikov od dogmatikov a oportunistov. Na príklade Ľubomíra Liptáka je možné dokumentovať, že príslušníci tej prvej skupiny „*si uvedomovali, že neboli vždy iba poľutovaniahodnou obeťou existujúceho stavu v dejepisectve, ale aj jeho spolutvorcami. Najnovšie dejiny poskytovali vhodný priestor, v ktorom sa mohli realizovať viac či menej odvážne pokusy na korigovanie odborných omylov a vlastných morálnych zlyhaní, na presadzovanie slobody vedeckého výskumu a interpretácie jeho výsledkov, čo malo význam nielen pre odbornú komunitu, ale aj pre život celej spoločnosti.*“⁸³¹

Nedostatok odporu voči zvonka vnucovanej doktríne sa na Slovensku dá vysvetliť aj nadšením z nových možností a neustáleho, minimálne kvantitatívneho rastu historickej vedy. Na historikov neustále čakalo množstvo nových úloh, mladí vedci sa dostávali na mimoriadne zodpovedné posty. V situácii chronickej „nepreskúmanosti“ celých období slovenských dejín, nebol čas na hlbšie analýzy, najmä keď v tomto smere väčšine historikov chýbal potrebný výcvik. Zrejme najdôležitejšou príčinou prvotnej popularity stalinskej verzie marxizmu bola jeho jednoduchosť a priamočiarosť, ktorá sľubovala možnosť rýchlo dobehnúť zaostávanie slovenskej historiografie: „*Pragmatickosť ústrednej ideológie i podobných a jej slúžiacich spoločenskovedných disciplín, neustále zdôrazňovaná užitočnosť môžu v istých polohách pôsobiť nesmierne príťažlivo a podnecujúco. Povedomie bezprostrednej prospešnosti, predstava, že sa niečo ovplyvňuje, hoci v skutočnosti sa iba vysvetľuje, ospravedlňuje už dávno prijaté či dokonca realizované politické rozhodnutie - to pôsobilo ako injekcia k aktivite, súčasne tvorilo aj ideové dobrovoľné puto k inak zvonka vnášanaj, ba vnucovanej koncepcii.*“⁸³²

831 KAMENEC, Ivan. Trendy, výboje, nádeje, sklamanie a paradoxy. In *OS (Občianska spoločnosť)* [online]. Dostupné na internete: <http://www.magazinos.sk/OS/Archiv/Media-v-digitalnej-dobe/Eseje/Trendy-vyboje-nadeje-sklamanie-a-paradoxy>

832 LIPTÁK, Storočie, ref. 48, s. 47.

Stalinizmus bol z hľadiska konštrukcie slovenského marxistického národného príbehu výhodný v tom, že pomáhal rozvíjať tradičný mýtus slovenského plebejského národa. V marxizme 50. rokov bol národ tvorený „ľudom“ čiže tzv. pracujúcimi triedami, ktoré boli označené za skutočných tvorcov dejín. Národný príbeh zúžený na dejiny „plebejských vrstiev“ musel byť potvrdením marxistickej dogmy, že dejiny sú tvorené triednymi bojmi. Zvýšená pozornosť bola venovaná najnovším dejinám na základe argumentu, že sú najviac späté s „aktuálnymi potrebami socialistickej spoločnosti“. Historici mali potvrdiť predstavy, že aj na Slovensku robotnícka trieda fungovala ako hybná sila novodobých dejín. Teória o ľude ako jedinom „hýbateľovi“ dejín bola pre slovenských historikov jedinečným darom. S ťažkosťami koncipovaných dejín nehistorického národa sa razom stal vzorový marxistický národný príbeh, z ktorého bolo možné s ľahkosťou odvrhnúť všetky „vykorisťované triedy“ ako neslovenské elementy. Koncept plebejského pohľadu na slovenské dejiny sa ukázal byť taký úspešný a užitočný, že pretrval aj destalinizáciu (po roku 1968 dostal nové podnety).

Pri analýze inštitucionálnej bázy slovenskej historickej vedy treba v prvom rade zaznamenať nástup Historického ústavu SAV (do roku 1953 SAVU) na vedúce miesto v historickom výskume. Ústav ako vrcholová inštitúcia vystriedal Historický seminár Univerzity Komenského, ktorý túto funkciu zastával v období prvej republiky a Historický odbor Matice slovenskej, ktorý mal dôležité postavenie v čase trvania Slovenského štátu. Obe tieto inštitúcie boli zároveň odsunuté do úzadia – Historické katedry len na čas (aj keď rovnocenné postavenie s Historickým ústavom už nikdy nedosiahli), Historický odbor Matice Slovenskej bol zrušený definitívne. Nový režim si tak vytváral a podľa svojich potrieb formoval aj nové inštitúcie⁸³³, kým tie staršie, späté s predchádzajúcimi obdobiami, marginalizoval. Analýza inštitucionálnych zmien v slovenskej historickej vede po roku 1948 však skôr zvädza k hypotéze, že prvotnou snahou štátnej moci bola racionalizácia a zvýšenie efektivity vedeckého výskumu v zmysle jeho centralizácie. Snaha o čo najväčšiu centralizáciu (a s tým úzko spojená snaha o ľahšiu kontrolu) však bola jedným zo základných konceptov komunistickej vlády, čo poukazuje na problém presného rozlišovania medzi ideologickými a praktickými opatreniami štátnej moci. Uprednostnenie Historického ústavu SAV(U) pred Historickým odborom Matice v súboji o vedúce postavenie sa javí ako racionálny krok, podporovaný aj samotnými historikmi. SAVU a po roku 1953 SAV bola akreditovaná inštitúcia, zaradená do systému podobných vedeckých pracovísk (v štátoch východného aj západného bloku). SAV tiež mohla školiť aspirantov, udeľovať akademické tituly a bola teda plnohodnotnou akademickou inštitúciou, akou sa Matica ako spolková organizácia v podstate nikdy nemohla stať.

Rýchla likvidácia vedeckých odborov Matice Slovenskej však už navodzuje myšlienku iracionálnej pomsty inštitúcií, novým režimom považovanej za centrum antikomunistického, ľudáckeho príp. nacionalistického zmýšľania. Podobnú nálepku ideologického rozhodnutia nesú aj organizačné zmeny na Univerzite Komenského (do roku 1954 Slovenskej univerzite) v Bratislave. Za takýto typ zmeny treba považovať zavedenie sovietskeho modelu

833 Aj keď Historický ústav SAVU vznikol už roku 1943.

veľkých katedier. Na druhej strane, keď sa tento systém neosvedčil, nebránila štátna moc jeho reforme. Systém historického výskumu sa počas obdobia sledovaných rokov postupne ustálil v podobe pomerne funkčného, aj keď nie bez výhrad prijímaného modelu.

Zmes racionálnych rozhodnutí, triednej nenávisťi a kádrovania panovala od roku 1948 aj v personálnej politike inštitúcií zaoberajúcich sa dejinami. Kádrovaniu historikov sa komunistický režim začal vo väčšej miere venovať až začiatkom 50. rokov. Dovtedy bol z historickej obce jedinou významnou obeťou režimu Daniel Rapant, ktorý mal síce zakázané prednášať, ale mohol sa (s obmedzeniami) venovať vedeckej činnosti. Nový režim spočiatku našiel na Slovensku len dvoch marxistických historikov Jaroslava Dubnického a Miloša Gosiorovského, ostatní sa k marxizmu prihlásili väčšinou len z nutnosti, aby mohli ďalej pokračovať vo svojej práci. Stranícke orgány síce formálne kritizovali ideologické nedostatky u väčšiny historikov, reálne však skôr riešili problémy zúfalo nízkeho počtu schopných vedeckých pracovníkov. Režim si tak nemohol dovoliť masívne prepúšťanie, keďže „nevyhovujúcich“ pracovníkov nebolo kým nahradiť. Čistky sa tak dotkli len malého počtu historikov a aj to len určitý čas, po ktorom sa spravidla vrátili k svojej pôvodnej práci (to bol prípad Vojtecha Ondroucha alebo Františka Bokesa). Vo všeobecnosti štátna moc nebránila výskumnej práci ani v prípade kádrových alebo ideologických výhrad za podmienky, že historici vo svojich prácach prejavovali lojalitu k režimu a jeho ideológii. V personálnej politike tak možno pozorovať pomerne výrazné rozdiely medzi deklarovanými prísnymi kádrovými kritériami a reálnou situáciou, ktorá sa vyznačovala oveľa väčšou toleranciou. Filozofiu, podľa ktorej boli dôležitejšie vedecké výsledky a nie pôvod alebo politické postoje v minulosti si osvojilo aj vedenie Historického ústavu a predsedníctvo SAV. Existuje viacero príkladov, keď v prospech ohrozených pracovníkov intervenoval riaditeľ ústavu Ludovít Holotík, jeden z najprominentnejších, ale aj najdogmatickejších marxistických historikov tohto obdobia. Keďže kvôli nedostatku vedeckých pracovníkov (najmä takých, ktorí boli schopní prakticky aplikovať marxizmus) sa prípadné predstavy „o novom začiatku s novými ľuďmi“ ukázali ako nerealizovateľné, režim bol nútený akceptovať reálnu situáciu v slovenskej (nielen) historickej vede a namiesto čistiek sa snažil významné osobnosti vedeckého života pritiahnúť k marxizmu skôr na základe presviedčania.

Napriek všetkým týmto skutočnostiam však treba mať stále na zreteli, že v počas opisovaných dvadsiatich rokov v Československu fungoval totalitný režim, ktorý nikdy nevzdal prostriedkov, ktorými mohol uplatňovať kontrolu nad výskumnými inštitúciami. Aj situácia v slovenskej historickej vede závisela len od toho, do akej miery a s akým úmyslom režim svoju kontrolnú právomoc využíval. V plnej miere to potvrdila situácia po roku 1968, keď pri čistkách medzi historikmi už režim na rozdiel od situácie v 50. rokoch nemal problém s nahradzovaním „nevyhovujúcich“ pracovníkov.

Na rozdiel od určitej tolerance v personálnom obsadení najvýznamnejších inštitúcií historického výskumu, v interpretácii národných dejín sa žiadne odchýlky od aktuálne platných marxistických predstáv o dejinnom vývoji nepripúšťali (s menšou výnimkou posledných rokov skúmaného obdobia). Po roku 1948 začína snaha o konštituovanie nového, marxistického, národného príbehu. Kontinuita s národným príbehom spreď roka 1948 sa

nepredpokladala, naopak bola považovaná za nežiaducu. Staré koncepcie boli oficiálne označené za nepoužiteľné a povinne kritizované, pretože nezohľadňovali marxistické predstavy o dejinnom vývoji.

Stranícke vedenie tiež požadovalo zdôraznenie zásadného vplyvu VOSR a boja pracujúcich na vznik prvej československej republiky. Historici museli prispieť ostrou kritikou významných postáv minulosti, ktoré nevyhovovali z ideologického hľadiska. Dôležité bolo poukazovanie na „utlačateľskú podstatu“ kapitalistického zriadenia a vyzdvihovanie boja KSČ za práva pracujúcich. Významnú úlohu malo aj zdôrazňovanie negatívnej úlohy náboženstva v dejinách. Zrejme najvýraznejšie ovplyvnil formovanie slovenského národného príbehu boj proti buržoáznemu nacionalizmu. Strach pred zdôrazňovaním špecifik slovenského vývoja, nutnosť „objasňovania bratského vzťahu českého a slovenského národa“ sa tak stávali hrozbou pre existenciu samostatného slovenského národného príbehu, ktorý sa do určitej miery stával síce autonómnou, ale predsa len integrálnou súčasťou československého národného príbehu. Slovenská historická veda však tento proces neprijala (podobne ako v období prvej republiky), čo sa ukázalo takmer okamžite po ukončení kampane proti buržoáznemu nacionalizmu. Diskusie, ktoré začali od roku 1963 ukázali, akú dôležitosť historici pripisovali vytvoreniu samostatného slovenského národného príbehu bez ohľadu na ideologické, ale aj nacionálne tlaky.

Schéma jednotných československých dejín v marxistickom podaní bola preto v konečnom dôsledku neúspešná. Spočívala na nesprávnych premisách, a tým ukázala aj na chybnosť marxistických predstáv riešenia, resp. potlačania národnostných problémov. Treba však zdôrazniť skutočnosť, že napriek obvineniam zo slovenskej strany o československých dejinách ako maskovanom českom nacionalizme, marxistický koncept nemohol byť a ani nebol v prvom rade nacionalistický. Na rozdiel od prvorepublikovej schémy totiž opustil koncepciu jednotného národa. Po roku 1948 išlo skôr o snahu komunistov nahradiť buržoáznym nacionalizmom prvej republiky nadnárodnou štátnou ideológiou.⁸³⁴ Tomu nasvedčuje oslava štátnej idey československého vlastenectva, ktorá mala potláčať škodlivý nacionalizmus. Problémom bolo, že tento škodlivý nacionalizmus videla štátna moc predovšetkým na Slovensku. „*Na rozdiel od NDR*⁸³⁵ *však československá marxistická historiografia nevytvorila program úplného odmietnutia kategórie národa v moderných dejinách ... pokúšala sa o jeho modifikáciu a prispôbenie politickým potrebám.*“⁸³⁶ Rôzne modifikácie však boli príliš časté a nekonzistentné. Za prvej republiky bola idea československých dejín rozpracovaná teoreticky aj metodologicky, po roku 1948 vidno len direktívne stranícke nariadenia, ktoré často nemali oporu v ideológii marxizmu-leninizmu. Je však treba spomenúť aj

834 LEMBERG, Eugen. Die Rolle des Geschichtsbewusstseins in Ostmitteleuropa. In *Geschichtsbewußtsein in Ostmitteleuropa. Ergebnisse einer wissenschaftlichen Tagung des J. G. Herder-Forschungsrates über die geistige Lage der ostmitteleuropäischen Völker (April 1960)*. Marburg: Lahn, 1961, s. 102.

835 Špecifikom komunistickej NDR bolo, že svoju legitimitu zakladala na mýte o komunistickom protifašistickom odboji vo východnom Nemecku. Tento štát teda nepotreboval žiadne národné mýty. Pozri: LOOSE, Ingo. The Anti-Fascist Myth of the German Democratic Republic and Its Decline after 1989. In KOPEČEK, Michal (ed.). *Past in the Making. Historical Revisionism in Central Europe After 1989*. Budapest; New York: CEU Press, 2008, s. 59-75.

836 M. MIDDELL – M GIBAS – F. HADLER, ref. 13, s. 32.

jeden praktický problém, ktorý tiež určite vplýval na formovanie československých dejín. Napriek tomu, že od základných škôl až po univerzity sa vyučovali československé dejiny, pri historickom výskume to neplatilo. Českí historici vo veľkej väčšine skúmali české a slovenskí historici slovenské dejiny. Len málo z nich malo skutočne československý záber a tvorili skôr výnimku ako pravidlo. Aj to bol zrejme dôvod, prečo koncept československý dejín nevznikol prirodzene, ale skôr ako umelé prepojenie dvoch národných príbehov, ktoré takmer nezávisle na sebe konštruovali dve národné historiografie. S výnimkou rokov 1963 – 1968 totiž slovenskí a českí historici pracovali značne oddelene. Je paradoxné, že v období štátneho centralizmu si slovenská veda zachovávala značnú mieru samostatnosti - väčšina českých inštitúcií historického výskumu tak mala svoj slovenský náprotivok.⁸³⁷ Táto situácia v značnej miere nahráva tvrdeniu, že minimálne po inštitucionálnej stránke neexistovala československá historiografia, ale dve nezávislé historiografie. Obe však pracovali na zaplnení schém, ktoré zadávalo centrálnu stránickej vedenie.

Napriek skutočnosti, že marxistická historiografia 50. rokov dostala za úlohu vytvoriť úplne novú konštrukciu národného príbehu je zaujímavé, že väčšina pôvodných uzlových bodov v ňom bola ponechaná. Zmeny nastali len v hodnotení kľúčových udalostí a období. Marxistická historiografia navyše ešte vyzdvihla niektoré udalosti, ktoré zo svojho hľadiska považovala za zásadné. Išlo najmä o významnejšie prejavy triednych bojov – napr. Dôžovo povstanie, Banické povstanie rokov 1525 – 1526 a Východoslovenské povstanie roku 1831. Kľúčovú úlohu v konštruovaní marxistického národného príbehu zohrávalo päť uzlových období. Veľká Morava bola dôkazom bratskej blízkosti Čechov a Slovákov a symbol obrany proti nemeckej rozpínavosti (v slovenskom prostredí v menšej miere). Potvrdením vzájomných kontaktov a kultúrnej výmeny medzi Čechmi a Slováckmi bolo aj husitské a bratrické obdobie. Okrem toho malo aj obrovský význam ako ukážka boja týchto národov proti feudalizmu a cirkvi. Marxistický náhľad na tieto dve kľúčové obdobia starších dejín však nepriinesol závažné zmeny a marxistická historiografia pri ich hodnotení prebrala viaceré staršie predstavy. Väčší význam pre marxistický národný príbeh mali novoveké uzlové body národného príbehu – revolúcia rokov 1848 – 1849, vznik Československa a Slovenské národné povstanie. Práve pri hodnotení týchto udalostí marxistická historiografia 50. rokov rázne odmietla staršie, nemarkxistické predstavy. Toto odmietnutie však bolo priamo diktované potrebami a požiadavkami straníckych ideológov. Najvyšší stranícki predstavitelia ako boli Gottwald, Široký, Kopecký, ale pred svojím odsúdením aj Husák a Novomeský vo svojich statiach a článkoch predstavili oficiálne stránickej náhľady a interpretácie jednotlivých udalostí a postáv slovenských dejín, ktoré zodpovedali aktuálnym ideologickým potrebám komunistickej moci. Tieto konštrukty následne historická veda preberala ako nespochybniteľné axiomy, ktoré sa väčšinou bez akejkoľvek diskusie dostávali do marxistického národného príbehu.

Situácia sa začala radikálne meniť v roku 1963 v súvislosti s rehabilitačným procesom. Ten okrem iného viedol k zvýšenému sebedomiu historickej obce v Československu. Všeobecný liberalizačný tlak následne umožnil (aspoň čiastočné) odbúravanie dogmatizmu

837 To samozrejme nevylučovalo možnosť pôsobenia Slováka na českej inštitúcií a naopak.

a šablónovitosti, teda faktickú realizáciu destalinizačného programu. Veľmi rýchlo sa ukázalo, že bez „ochrannej ruky“ straníckych ideológov sa rôzne kľúčové obdobia národného príbehu stali obeťou prehodnocovania a diskusií, ktoré prebiehali v historickej obci. Hlavným účastníkom tohto procesu boli členovia generácie historikov, ktorá nastúpila v 50. rokoch a jej začiatky sú spájané s propagáciou dogmatického stalinizmu. Ich ďalší profesný vývoj však väčšinu z nich priviedol do opozície voči straníckemu dogmatizmu. Objektom revízie sa celkom prirodzene stali témy, ktoré boli dovtedy pod najväčšou ideologickou kontrolou a ich výskum bol v podstate znemožnený hroziacim obvinením z buržoázneho nacionalizmu, ľudáctva alebo pozitivizmu. Niektoré dovtedy nespochybniteľné dogmy (napr. o prvotnosti ekonomických faktorov a sekundárnosti tých národnostných) sa v období väčšej bádateľskej slobody ukázali ako neudržateľné a najmä pre slovenský národný príbeh neakceptovateľné. Hoci marxistický základ historickej vedy bol rešpektovaný, historici sa vo viacerých prípadoch prikláňali k starším, nemarxistickým interpretáciám národného príbehu. Na významné miesto v národnom príbehu sa znova dostal boj za národnostné požiadavky ako jeden z najdôležitejších faktorov v procese formovania národných dejín.

Záverom môžeme uviesť, že celým vývojom slovenskej historiografie už od jej barokových začiatkov sa tiahne (niekedy v popredí, niekedy skrytá) kontinuálna snaha o vytvorenie samostatného slovenského národného príbehu, ktorý by nespĺval, prípadne by nebol len súčasťou národného príbehu maďarského (najmä do roku 1918) alebo českého. Diskusie o česko-slovenských vzťahoch, ale aj o hodnotení revolúcie rokov 1848 – 1849 najmä po roku 1965 poukazujú na skutočnosť, že tento proces ani v tomto období ešte nebol ukončený, ale aj na to, že komunistická diktatúra ho svojím bojom proti buržoáznemu nacionalizmu dokázala len utlmiť, ale nie úplne potlačiť. Po roku 1968 vládna moc tento trend využila. Výmenou za poslušnosť štátnej doktríny a prácu v prospech historickej legitimizácie umožnila slovenským historikom pokračovať v konštrukcii samostatného slovenského národného príbehu. Za tieto konštrukcie boli zodpovední historici, ktorých Daniel Rapant výstižne nazýval „červení ľudáci“ a Ján Mlynárik ich výtvyry nazval produktmi „marxistického ľudáckeho nacionalizmu“.

Rôzne zmeny a nutnosť prispôbovať národné príbehy ideologickým schémam brali českej a slovenskej historickej vede veľa energie a neustále ju nútili pohybovať sa v úzkych etnocentrických hraniciach. Na toto obmedzenie viacerí historici poukázali už koncom 60. rokov.⁸³⁸ V slovenskom prípade sa tieto hranice od roku 1918 dokonca neustále zmenšovali. Konštrukcia československých dejín bola okrem iného zameraná na vytrhnutie slovenského národného príbehu z maďarského kontextu a na jeho pripútanie ku kontextu českému. Po páde konštrukcie československých dejín však zmizol aj český kontext a ostalo teritórium dnešného Slovenska skúmané len z hľadiska vlastnej národnosti.

838 Napr. BARTOŠEK, Karel. Czechoslovakia: The State of Historiography. In *Journal of Contemporary History*, 1967, č. 1, s. 143-155.

The Most Political Science. Slovak historiography between years 1948 – 1968 (Summary)

The beginning of the Communist dictatorship in 1948 was one of the most important milestones in the history of Slovak historiography. We can justifiably speak of the new formation of Slovak historical science from the organisational, personnel and thematic points of views, even though the full consequences of the introduction of Marxism-Leninism in historical research were only fully noticeable from the 1950s onwards. Before 1948, Marxist historiography in Slovakia hardly existed at all and even after the Communist coup, it took a long time for the Marxist historical school of thought to even begin to produce relevant works. This turning point in Slovak historiography, however, was not as complete in any direction as the official Communist propaganda declared.

When analysing the institutional base of Slovak historical science, we must in the first instance record the setting up of the Historical Institute of the SAV (up to 1953 called SAVU) as the leading establishment for historical research. The institute, as the top institution, replaced the Historical Seminar of Comenius University, which fulfilled this function in the period of the First Republic, and the Historical Section of *Matica slovenská* which held an important position during the Slovak State. At this time, the centres of research in historical science came under the strict control of state and party institutions. The system of historical research during this period stabilised itself as a relatively operative model, but one not accepted without reservations.

From 1948, a mixture of rational decision-making and demonstrations of class hatred ruled the human resources policy of institutions concerning themselves with history. The Communist regime began the larger-scale screening of historians at the beginning of the 1950s. However, it could not afford mass redundancy, since there was no one with whom to replace the “unsuitable” employees. In this way, the purges only affected a small number of historians, and only for a certain time. In general, state power did not hinder their research work, even in the case of screening reservations, on condition that the historians displayed loyalty to the regime and its ideology in their work.

In the interpretation of national history, no deviations from the prevailing Marxist dogmas of the time were allowed. After 1948, a new, Marxist, master narrative began to be created. Its old, non-Marxist concepts were labelled as unusable, not taking into account Marxist notions of historical development. In Slovakia, Marxism-Leninism was installed in historiography in its most vulgar, Stalinist form by Communist ideologists who also set up the basic shape of the new, master narrative. In this way, historical science in the 1950s only participated in the creation of the national story by developing and confirming the lines defined by the party central office and by filling in the schemes given in advance. Historical research directly driven by ideology thus produced more or less trustworthy theories that

in the end led to a distortion of history, and often the devaluing of new knowledge, too. The disintegration of Stalinist dogmatism in the second half of the 1960s brought with it a partial revision of these theories. At this time, the most problematic distortions in the Slovak master narrative were revised. Even though the Marxist base of historical science was respected, historians often inclined towards older, non-Marxist versions of the national story. In conclusion, we can state that the characteristic sign of Slovak historiography since its beginning was (sometimes more or less visible) the attempt to create an independent Slovak national story which would not merge with, and would not be part of, the Hungarian or Czech master narratives. However, this process was not totally completed even during the 1948-1967 period.

Die politischte aller Wissenschaften. Slowakische Historiographie in den Jahren 1948-1968 (Zusammenfassung)

Der Antritt der kommunistischen Diktatur im Jahr 1948 stellt für die Geschichte der slowakischen Historiografie einen der wichtigsten Meilensteine dar. Man kann berechtigterweise über eine neue Formierung der slowakischen Geschichtswissenschaft bezüglich Organisation, Personalistik und auch Thematik sprechen, auch wenn sich die ganzen Folgen der Einführung des Marxismus-Leninismus in die Geschichtsforschung erst gänzlich in den 50-er Jahren sichtbar machten. Vor dem Jahr 1948 existierte die marxistische Historiografie in der Slowakei praktisch nicht und auch nach der kommunistischen Wende dauerte es eine längere Zeit, bis die marxistische historische Schule unter unseren Bedingungen überhaupt begann, relevante Arbeiten anzufertigen. Diese Wende in der slowakischen Historiografie war jedoch in keiner Richtung so vollkommen, wie es die kommunistische Propaganda offiziell kundgab.

Bei der Analyse der Institutionsbasis der slowakischen Geschichtswissenschaft muss man in erster Linie den Antritt des Historischen Instituts SAV (bis ins Jahr 1953 SAVU) als führenden Platz in der Geschichtsforschung vermerken. Das Institut als Spitzeninstitution löste das Historische Seminar der Komenius Universität, das diese Funktion in der Zeit der ersten Republik vertrat und die Historische Matica slovenská ab, die eine wichtige Stellung in der Zeit des Slowakischen Staates hatte. In dieser Zeit unterlagen die Arbeitsplätze der Geschichtswissenschaft der strikten Kontrolle von Staats- und auch Parteiinstitutionen. Das System der Geschichtsforschung stabilisierte sich während dieser Periode in der Form eines verhältnismäßig funktionierenden, wenn auch nicht vorbehaltlos angenommenen Moduls.

Seit 1948 herrschte in der Personalpolitik der sich mit der Geschichte befassenden Institutionen eine Mischung aus rationalen Entscheidungen und Äußerungen des Klassenhasses. Der Kaderarbeit von Historikern begann sich das kommunistische Regime im weiteren Maß erst zu Beginn der 50-er Jahre zu widmen. Es konnte jedoch keine massive Entlassung erlaubt werden, da die „nicht passenden“ Mitarbeiter durch niemanden ersetzbar waren. Säuberungsaktionen betrafen nur eine kleine Anzahl von Historikern und dies auch nur über eine bestimmte Zeit. Im Allgemeinen war ihnen die Staatsmacht in den Forschungsarbeiten nicht hinderlich und auch im Fall von Kadervorbehalten unter den Bedingungen, dass die Historiker in ihren Arbeiten die Loyalität zum Regime und seiner Ideologie zum Ausdruck brachten.

In den Interpretationen der Nationalgeschichte wurden keine Abweichungen von den aktuell gültigen marxistischen Dogmen zugelassen. Nach 1948 beginnt die Gestaltung der neuen, marxistischen Nationalgeschichte. Ihre alten, nichtmarxistischen Konzepte wurden als nicht anwendbar, nicht mit dem marxistischen Gedanken über die

Geschichtsentwicklung übereinstimmend, gekennzeichnet. In der Slowakei installierten kommunistische Ideologen, die auch die Grundform der neuen Nationalgeschichte bestimmten, in die Historiografie den Marxismus-Leninismus in der vulgärsten, stalinistischen Form. Die Geschichtswissenschaft beteiligte sich so an der Gestaltung der Nationalgeschichte vor allem in den 50-er Jahren nur mit der Entwicklung und Bestätigung der Linien, die vom Parteizentrum festgelegt wurden und an der Ausfüllung der im Voraus festgelegten Schemen. Die ideologische, direkt geführte Geschichtsforschung erzeugte so mehr oder wenig vertrauenswürdige Konstruktionen, die im Endeffekt eine Deformation der Geschichte und oft auch die Entwertung neuer Erkenntnisse darstellten. Eine Teilrevision solcher Konstruktionen brachte die Abschaffung des stalinistischen Dogmatismus in der zweiten Hälfte der 60-er Jahre. In diesem Zeitabschnitt wurden die problematischsten Deformationen in der slowakischen Nationalgeschichte revidiert. Obwohl die marxistische Basis der Geschichtswissenschaft respektiert wurde, neigten Historiker oft zu älteren, nichtmarxistischen Versionen der Nationalgeschichte.

Zum Schluss können wir anführen, dass ein charakteristisches Kennzeichen der slowakischen Historiografie schon seit ihrem Beginn (manchmal mehr, manchmal weniger sichtbar) die Bemühung um die Gestaltung einer eigenständigen slowakischen Nationalgeschichte war, die kein Bestandteil der ungarischen oder tschechischen Nationalgeschichte ist und mit ihr verschmolzen ist. Dieser Prozess wurde jedoch auch im Zeitraum der Jahre 1948-1967 nicht vollständig abgeschlossen.

Literatúra a pramene

Analyzované práce

B.m. XX. sjazd KSSZ a niektoré problémy slovenskej historickej vedy. In *HČ*, 1956, roč. 4, č. 3., s. 293-295.

BÁRÁNY, George. Hungary: the Uncompromising Compromise. In *Austrian History Yearbook*, 1967, roč. 3, časť 1., s. 234-260.

BAREŠ, Gustav et al. *Odboj a revoluce 1938 – 1945*. Praha : Naše vojsko, 1965.

BEER, František - BENČÍK, Anton - JANÁČEK, František - KŘEN, Jan. Svědectví z Barbabitek. In *Kulturní tvorba*, 1968, roč. 6, č. 18, s. 4-5.

BENEŠ, Eduard. *Bohemia: A Case for Independence*. London : Allen & Unwin, 1917.

BENEŠ, Václav. The Slovaks in the Habsburg Empire: A Struggle for Existence. In *Austrian History Yearbook*, 1967, roč. 3, časť 2., s. 33-365.

BÖHM, Jaroslav. K otázce vzniku feudalizmu v českých zemích. In *Český lid*, 1951, č. 6, s. 162-180.

BOKES, František. *Dejiny Slovenska a Slovákov*. Bratislava : SAVU, 1946.

BOKES, František. *Snahy o organizovanie slovenskej vedy od konca 18. storočia do vzniku SAV*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1967.

BOTTO, Július. *Krátka história Slovákov*. Martin : Vydavateľstvo SNS, 1914.

BOTTO, Július. *Slováci, vývin ich národného povedomia*. Martin : Kníhkupecko-Nakladateľský spolok, 1906.

BUJNÁK, Pavel. Husiti a reformácia na Slovensku do žilinskej synody (Poznámky ku knihe Dr. Bran. Varsika. Bratislava 1932, str. 226. Vydala Filozofická fakulta Univerzity Komenského). In *Prúdy*, 1933, roč. 17, s. 210-220.

ČERNÝ, Bohumil. Zpráva z konferencie o periodisaci čs. dějin. In *ČSČH*, 1953, roč. 1, č. 2, s. 246-251.

DEKAN, Ján. *Slovenské dejiny, II. Začiatky slovenských dejín a ríša Veľkomoravská*. Bratislava : SAVU, 1951.

Dejiny Slovenska I., Od najstarších čias do roku 1848, Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1961.

Diskusia k česko-slovenským vzťahom. In *HČ*, 1967, roč. 15, č. 3, s. 559-573.

ĐUROVIČ, Ján. Príspevok k dejinám husitstva na Slovensku. In *Prúdy*, 1935, roč. 19, s. 359-361.

FALŤAN, Samo. Dejinná križovatka (Slovenské národné povstanie – predpoklady a výsledky) (Recenzia). In *HČ*, 1965, roč. 13, č. 2, s. 254-259.

FALŤAN, Samo. *Slovenská otázka v Československu*. Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry, 1968.

GOSIOROVSKÝ, Miloš. Diskusia k česko-slovenským vzťahom. In *HČ*, 1967, roč. 15, č. 3, s. 565-568.

GOSIOROVSKÝ, Miloš. K niektorým otázkam vzťahu Čechov a Slovákov v politike Komunistickej strany Československa. In *HČ*, 16, 3, 1968, s. 354-406.

GRACA, Bohuslav. Doležal, Jiří. Slovenské národní povstání. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1954 (recenzia). In *HČ*, 1955, roč. 3, č. 3, s. 233-237.

GRACA, Bohuslav. Slovenské národné povstanie roku 1944. In *HČ*, 1954, roč. 2, č. 1, s. 3-38.

GRACA, Bohuslav. Slovenské národné povstanie roku 1944. In *HČ*, 1954, roč. 2, č. 1, s. 3-38.

GRACA, Bohuslav. Stav a úlohy výskumu o Slovenskom národnom povstaní. In: *Úlohy slovenskej historickej vedy v období socialistickej výstavby*. Bratislava : SAV, 1961, s. 150-158.

GRAUS, František. Pokus o periodisaci českých dějin v období feudalismu. In *Československý časopis historický* (ďalej ČSČH), 1953, roč. 1, č. 2, s. 202-213.

HANÁK, Péter. Hungary in the Austro-Hungarian Monarchy: Preponderacy or Dependency. In *Austrian History Yearbook*, 1967, roč. 3, časť 1., s. 260-303.

HAVLÍČEK, Dušan, Bratrům Čechům, In *Kulturní tvorba*, 1966, roč. 4, č. 10. s. 3.

HOLOTÍK, Ludovít (ed.). *O vzájomných vzťahoch Čechov a Slovákov*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1956.

HOLOTÍK, Ludovít (ed.). Dejiny Slovenska (témy). In *Príloha k Historickému časopisu*, 1955, roč. 3.

HOLOTÍK, Ludovít. Gustáv Husák, Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní. In *HČ*, 1965, roč. 13, č. 2, s. 250-254.

HOLOTÍK, Ludovít. K periodizácii slovenských dejín v období feudalizmu a kapitalizmu. In *HČ*, 1953, roč. 1, č. 1, s. 42-73.

HOLOTÍK, Ludovít. K štefánikovskej legende. In *Historický sborník SAVU*, 1952, roč. 10, s. 256-275.

HOLOTÍK, Ludovít. Nová etapa v rozvoji slovenskej historickej vedy. In *Slovenská akadémia vied, jej uzákonenie a ustanovenie*, Bratislava: SAV, 1953, s. 146-149.

HOLOTÍK, Ludovít. *Októbrová revolúcia a národnooslobodzovacie hnutie na Slovensku v rokoch 1917-1918*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1958.

HOLOTÍK, Ludovít. Poslanie Historickej vedy v našej spoločnosti. In *Úlohy slovenskej historickej vedy v období socialistickej výstavby*. Bratislava : SAV, 1961.

HOLOTÍK, Ludovít. *Štefánikovská legenda a vznik Československej republiky*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1958.

HOLOTÍK, Ludovít. The Slovaks: an Integrating or a Disintegrating Force?. In *Austrian History Yearbook*, 1967, roč. 3, časť 2., s. 365-394.

HOLOTÍKOVÁ, Zdenka. Diskusia k česko-slovenským vzťahom. In *HČ*, 1967, roč. 15, č. 3, s. 559-562.

HORVÁTH, Pavel. Historický ústav SAV v rokoch 1943 - 1953. In PÖSS, Ondrej (ed.). *Z dejín vied a techniky na Slovensku XVI. Slovenská akadémia vied a umení*. Bratislava : Historický ústav SAV, 1994, s. 69-74.

HORVÁTH, Pavel. Počiatky slovenskej historiografie. In *HČ*, 1982, roč. 30, č. 6, s. 859-877.

HORVÁTH, Pavel. Slovenská historiografia v období pred národným obrozením (1. časť). In *HČ*, 1983, roč. 31, č. 1, s. 85-110; (2. časť) In *HČ*, 1983, roč. 31, č. 2, s. 231-250.

HRUŠOVSKÝ, František. Cesta slovenských dejín k Slovenskej republike. In ŠPRINC, Mikuláš (ed.). *Slovenská republika 1939 – 1949*. Scraton : Orbama Press, 1949.

HRUŠOVSKÝ, František. *Slovenské dejiny*. Martin : Matica slovenská, 1939.

HÜBL, Milan. Spoločenská zodpovednosť, vedecká metóda a etika. In ČSČH, 1964, roč. 12, č. 2, s. 199-205.

HUSA, Václav. *Epochy českých dějin*. Praha : Práce, 1949.

HUSÁK, Gustáv. Diskusia k česko-slovenským vzťahom. In HČ, 1967, roč. 15, č. 3, s. 568-572.

HUSÁK, Gustáv. *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*. Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry, 1964.

CHALOUPECKÝ, Václav. Ríše Veľkomoravská. In *Idea československého štátu*. Praha : Národní rada československá, 1936.

JANEČEK, František. Dvĕpromĕny slovenské otázky. In HOLOTÍK, Ludovít – KROPILÁK, Miroslav (eds.). *Slovenské národné povstanie roku 1944*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1965.

JELAVICH, Charles – RATH, R. John (eds.). The Conference. In *Austrian History Yearbook*, 1967, roč. 3, časť 1, s. 1-11.

KAMENEC, Ivan. Historiografia a historické vedomie slovenskej spoločnosti v období budovania socializmu. In HČ, 1976, roč. 24, č. 4, s. 481-495.

KAMENEC, Ivan. Tendencie slovenskej historiografie o období 1938-1945. In HČ, 1976, roč. 24, č. 1-2, s. 239-248.

KAMENEC, Ivan. *Začiatky marxistického myslenia na Slovensku*. Bratislava : Veda, 1984.

KLÍMA, Arnošt. Periodisace kapitalizmu (a rozkladu feudalizmu). (These referátu). In ČSČH, 1953, roč. 1, č. 2, s. 233-235.

Kol. autorov. *Filozofický slovník*. Bratislava : Pravda, 1974.

KRAJČOVIČ, Rudolf. Počiatky feudalizmu u nás vo svetle jazykových faktov. In HČ, 1956, roč. 4, č. 2, s. 222-234.

KRÁL, Václav. O Husákově svědectví trochu jinak. In *Kulturní tvorba*, 1966, roč. 4, č. 8. s. 4-5.

KROFTA Kamil. *O úkolech slovenské historiografie*. Bratislava : Academie, 1925.

KROFTA, Kamil. *Čechové a Slováci pred svým státním zjednocení*. Praha : Orbis 1932.

KROPILÁK, Miroslav – MATULA, Vladimír. *Historický ústav 1953-1978*. Bratislava : Historický ústav SAV, 1978.

KROPILÁK, Miroslav. Národnooslobodzovací boj na Slovensku roku 1945. In *HČ*, 1955, roč. 3, č. 3, s. 305-325.

KROPILÁK, Miroslav. V. zjazd slovenských historikov v Banskej Bystrici. In *HČ*, 1965, roč. 13, č. 4, s. 639-641.

KROPILÁK, Miroslav. Vedecká konferencia o slovenskom národnom povstaní. [Bratislava, 8.-9.12.1953.] In *HČ*, 1954, roč. 2, č. 1, s. 105-120.

KŘEN, Jan. Kult a historie. In *Kulturní tvorba*, 1964, roč. 1, č. 21, s. 4-5.

KŘEN, Jan. Kult a historie. In *Kulturní tvorba*, 1964, roč. 1, č. 22, s. 4-5.

LIPTÁK, Lubomír. Problémy spracovania dejín Slovenska v rokoch 1918-1938. In *Úlohy slovenskej historickej vedy v období socialistickej výstavby*. Bratislava : SAV, 1961, s. 130-149.

LIPTÁK, Lubomír. *Slovensko v 20. storočí*. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry, 1968.

LIPTÁK, Lubomír. Slovenský štát a protifašistické hnutie v rokoch 1939 – 1943. In *HČ*, 1966, roč. 14, č. 2, s. 161-218.

LIPTÁK, Lubomír. Úloha a postavenie historiografie v našej spoločnosti. In *Historický časopis*, 1969, roč.17, č. 1, s. 98-118.

MATULA, Vladimír. K niektorým otázkam slovenského národného hnutia štyridsiatych rokov 19. storočia. In *HČ*, 1954, roč. 2., č. 3, s. 375-406.

MATULA, Vladimír. Konferencia o živote a diele Ludovíta Štúra. In *HČ*, 1956, roč. 4, č. 2, s. 282-286.

MÉSÁROŠ, Július. Československo-maďarská historická komisia o problémoch buržoáznej revolúcie 1848-1849. In HČ, 1967, roč. 15, č. 3, s. 480-483.

MÉSÁROŠ, Július. K niektorým otázkam hodnotenia Ludovíta Štúra. In *Slovenská literatúra*, 1965, roč.12, č. 5, s. 458-465.

MÉSÁROŠ, Július. L. Holotík: Októbrová revolúcia a národnooslobodzovacie hnutie na Slovensku. In HČ, 1959, roč. 7, č. 1, s. 152-154.

MÍKA, Alois. II. pracovní konference československých historiků v Liblicích. In ČSČH, 1954, roč. 2, č. 1, s. 181 -187.

NEJEDLÝ, Zdeněk. *Komunisté - dědici velikých tradic českého národa*. Praha : ÚV KSČ, 1950.

NEJEDLÝ, Zdeněk. *Vybudujeme Československou akademii věd*. Praha : Československý spisovatel, 1952.

NOVOMESKÝ, Ladislav. *Komunizmus v slovenskej národnej ideii*. Bratislava : Sekretariát ÚV KSS, 1946.

NOVOMESKÝ, Ladislav. Královo svědectví, o němž nelze jinak In *Kulturní tvorba*, 1968, roč. 6, č. 16, s. 3-4.

NOVOMESKÝ, Ladislav. *Marx a slovenský národ*. Bratislava : Pallas, 1933.

OLIVA, Pavel. Diskuse o charakteru Velkomoravské říše. In ČSČH, 1953, roč. 1, č. 3, s. 407-410.

PÍŠCH, Mikuláš (ed.). Za odhalenie legiend o Masarykovi, Benešovi a Štefánikovi. [Vedecká diskusia 20.5.1953 v Bratislave.] In HČ, 1953, roč. 1, č. 3, s. 521-537.

Přehled československých dějin. Díl I. Do roku 1848. Praha : ČSAV, 1958.

Přehled československých dějin. Díl II. 1848-1918. Praha : ČSAV, 1960.

Přehled československých dějin. Díl III. 1918-1945. Praha : ČSAV, 1960.

RAPANT, Daniel. Československé dejiny (Reflexie a kritiky). In *Průdy*, 1934, roč. 18, s. 400-408.

RAPANT, Daniel. Československé dejiny. In *Od pravěku k dnešku*. Praha : Historický klub, 1930, s. 531-563.

RAPANT, Daniel. Pokrok a spiatočníctvo v rokoch 1848-1849. In *Slovenská literatúra*, 1966, roč. 13, č. 6, s. 604-611.

RAPANT, Daniel. Štúr a štúrovci v službe národa a pokroku In *Slovenská literatúra*, 1965, roč. 12, č. 5, s. 437-457.

RATKOŠ, Peter. Husitské revolučné hnutie a Slovensko. In *HČ*, 1953, roč. 1, č. 1, s. 26-41.

RATKOŠ, Peter. Počiatky feudalizmu na Slovensku. (K problematike raného feudalizmu v našich krajinách.) In *HČ*, 1954, roč. 2, č. 2, s. 252-279.

STANEK, Imrich. *Zrada a pád*. Praha : Státní nakladatelství politickej literatúry, 1958.

ŠIŠKA, Karol. Založenie a rozvoj Slovenskej akadémie vied – dôsledok leninskej národnostnej politiky a kultúrnej revolúcie v ČSSR. In *Slovenská akadémia vied 1953-1973*. Bratislava : SAV, 1973, s. 9-14.

ŠPIESZ, Anton. K problematike starších dejín Slovenska. In *HČ*, 1990, roč. 38, č. 5, s. 683-685.

ŠPRINC, Mikuláš (ed.). *Slovenská republika 1939 – 1949*. Scraton : Orbama Press, 1949.

TIBENSKÝ, Ján (ed.). *Matej Bel – doba, život, dielo*. Bratislava : Veda, 1987.

TIBENSKÝ, Ján. *Chvály a obrany slovenského národa*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1965.

TIBENSKÝ, Ján. Konferencia slovenských historikov o tézach slovenských dejín. In *HČ*, 1955, roč. 3., č. 2, s. 299-303.

TŘEŠTÍK, Dušan. Konference o přehledu československých dějin v Liblicích. In *ČSČH*, 1959, roč. 7, č. 3, s. 620-624.

UDALCOV, Ivan Ivanovič. Slovanské národy Rakúskej ríše v revolučnom hnutí r. 1848 vo výskumoch sovietskych historikov. In HOLOTÍK, Ludovít (ed.). *Revolučné dedičstvo rokov 1848-1849*. Bratislava SAVU, 1951, s. 74-86.

URBAN, Zdeněk. Nová práce o Štefánikovské legendě a vzniku Československého státu. In *ČSČH*, 1959, roč. 7, č. 3, s. 503-509.

VARSÍK, Branislav. *O jednotnosti československých dejín*. Bratislava : Učená spoločnosť Šafaříkova, 1937.

VARSÍK, Branislav. Poznámka k Ďurovičovmu „Príspevku k dejinám husitstva na Slovensku“. In *Prúdy*, 1935, roč. 19, s. 417-421.

Odborná literatúra

BARTOŠEK, Karel. Czechoslovakia: The State of Historiography. In *Journal of Contemporary History*, 1967, roč. 2, č. 1, s. 143-155.

BENEŠ, Zdeněk. Studijní kurz dějiny dějepisectví: limity a možnosti (Zamyšlení nad výukou dějin historiografie na FF UK). In *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica*, 2000, roč. 29, s. 225-233.

BERAN, Jiří. K vývoji společenských věd v Československu v šedesátých letech 20. století. In *Česká věda a Pražské jaro (1963-1970). Sborník z konference (Praha 22.-23. listopadu 2000)*. Praha : Karolinum, 2001, s. 175-195.

BERAN, Jiří. Perspektivy a dobová i dějinná omezení ČSAV v období jejího vzniku. In ZILYNSKÁ, Blanka - SVOBODNÝ, Petr (eds.). *Věda v Československu v letech 1945-1953*, Praha : Karolinum, 1999, s. 121-136.

BERAN, Jiří. Vědci a funkce ve vědě a v politice. In *Věda v Československu v letech 1953-1963. Sborník z konference (Praha, 23.-24. listopadu 1999)*. Praha : VCDV, 2000, s. 527-543.

BERGER, Stefan – LORENZ, Chris. National narratives and their „others“: ethnicity, class, religion and the gendering of national histories. In *Storia della Storiografia*, 2006, č. 50, s. 59-98.

BERGER, Stefan. National historiographies in transnational perspective: Europe in the nineteenth and twentieth centuries. In *Storia della Storiografia*, 2006, č. 50, s. 3-26.

CONNELLY, John. *Zotročená univerzita*. Praha : Karolinum, 2008.

DEVÁTÁ, Markéta. Vysoká škola politických a hospodářských věd jako nástroj indoktrinace marxisticko-leninského vědeckého světového názoru. In JIROUŠEK Bohumil (ed.).

Proměny diskursu marxistické historiografie. České Budějovice : Jihočeská univerzita, 2008, s. 193-204.

FINDOR, Andrej. Symbolické aspekty národnej identity: zaľudnenie, umiestnenie a náracia „zlatého veku“ národných dejín. In KILIÁNOVÁ, Gabriela – KOWALSKÁ, Eva – KREKOVIČOVÁ, Eva (eds.). *My a tí druhí v modernej spoločnosti.* Bratislava : Veda, 2009, s. 285-288.

FINDOR, Andrej. Tisícročná poroba?. In KREKOVIČ, Eduard – MANNOVÁ, Elena – KREKOVIČOVÁ, Eva (eds.). *Mýty naše slovenské.* Bratislava : Academic Electronic Press, 2005, s. 71-77.

GLATZ, Ferenc. Politics and Historical Science in the Countries of the Soviet System. In GLATZ, Ferenc (ed.). *The Soviet System and Historiography 1917-1989.* Budapešť : Institute of History of the Hungarian Academy of Sciences, 1995, s. 7-24.

GÓRNY, Maciej. Die Anfänge der „Nationalstaaten“ in den Marxistischen Historiographien Polens, der DDR und der Tschechoslowakei. In *Inter Finitimos*, 2005, roč. 3, s. 156-164.

GÓRNY, Maciej. *Między Marksem a Pałackým. Historiografia w komunistycznej Czechosłowacji.* Varšava : TRIO, 2001.

GÓRNY, Maciej. Past in the Future. National Tradition and Czechoslovak Marxist Historiography. In *European review of History*, 2003, roč. 10, č. 1, s. 103-114.

HADLER, Frank. Drachen und Drachentöter. Das Problem der nationalgeschichtlichen Fixierung in den Historiographien Ostmitteleuropas nach dem Zweiten Weltkrieg. In CONRAD, Christoph – CONRAD, Sebastian (eds.). *Die Nation schreiben. Geschichtswissenschaft im internationalen Vergleich.* Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 2002, s. 137-164.

HADLER, Frank. Geschichtsinstitute an ostmitteleuropäischen Wissenschaftsakademien. In MIDDELL, Matthias - LINGELBACH, Gabriele - HADLER, Frank (eds.). *Historische Institute im internationalen Vergleich.* Leipzig : Akademische Verlag, 2001, s. 285-309.

HADLER, Frank. Das Großmährische Reich: tschechoslowakischer oder slowakischer Ur-Staat? Deutungskämpfe im 20. Jahrhundert. In WILLOWEIT, Dietmar - LEMBERG, Hans (eds.). *Reiche und Territorien in Ostmitteleuropa. Historische Beziehungen und politische Herrschaftslegitimation.* München : R. Oldenburg Verlag, 2006, s. 359-378.

HADLER, Frank. Századok - Kwartalnik Historyczny - Český Časopis Historický. Drei Konstanten ostmitteleuropäischer Historiographieggeschichte. In MIDDELL, Matthias (ed.). *Historische Zeitschriften im internationalen Vergleich*. Leipzig : Akademische Verlag, 1999, s. 145-159.

HADLER, Frank. Zum "Problem der kleinen Nation" bei der Beurteilung politischer Kultur(en) in Ostmitteleuropa im 19. und 20. Jahrhundert. Überlegungen am tschechischen und slowakischen Beispiel. In BRAMKE, Werner (ed.). *Politische Kultur in Ostmittel- und Südosteuropa*. Leipzig : Leipziger Universitätsverlag, 1999, s. 105-123.

HANZAL, Jozef. *Cesty české historiografie 1945 – 1989*. Praha : Karolinum, 1999.

HARAKSIM, Ludovít. Obrodné a národné zápasy v diele Daniela Rapanta. In HČ, 1990, roč. 38, č. 4, s. 556-564.

HARAKSIM, Ludovít. Úlohy Slovenskej historickej spoločnosti pri spracovaní novších dejín. In HČ, 1990, roč. 38, č. 5, s. 685-689.

HASLINGER, Peter. Hungarian Motifs in the Emergence and the Decline of a Czechoslovak National Narrative, 1890 – 1930. In WINGFIELD, Nancy Meriwether (ed.). *Creating the other: ethnic conflict and nationalism in Habsburg Central Europe*. Oxford; New York : Berghahn Books, s. 169-182.

HAVRILA, Marek. *Slovenská historiografia v rokoch 1945-1968*. Prešov : Prešovská univerzita, 2004. nepubl.

HEUMOS, Peter. Geschichtswissenschaft und Politik in der Tschechoslowakei. Entwicklungstrends der zeitgeschichlichen Forschung nach 1945. In *Jahrbucher für Geschichte Osteuropas*, 1978, roč. 26, č. 4, s. 541-600.

HOLLÝ, Karol. *Historická ideológia a slovenské národné hnutie na prelome 19. a 20. storočia*. Bratislava, HÚ SAV, 2008. nepubl.

HOLLÝ, Karol. Negácia udalostnej histórie a historický optimizmus: historická ideológia Svetozára Hurbana Vajanského (1881-1897). In HČ, 2009, roč. 57, č. 2, s. 243-269.

HUČKO, Ján. *Tajomník ÚVKSS Miloš Gosiorovský 1951-1953*. Bratislava : SNA, 2005.

HUDEK, Adam. Slovak Historiography and Constructing the Slovak National Story up to 1948, In *Human Affairs*. 2006, roč. 16, s. 51-65.

HUDEK, Adam. Slovenská historiografia a československé dejiny v rokoch 1918-1968. In *Forum historiae* : odborný internetový časopis pre históriu a príbuzné spoločenské vedy. http://www.forumhistoriae.sk/FH1_2007/texty_1_2007/hudek.pdf

HUDEK, Adam. Rok 1918 v slovenskej marxistickej historiografii. In MERVART, J. - ŠTĚPÁN, Jiří. *České, slovenské a československé dějiny 20. století : osudové osmičky v našich dějinách*. Hradec Králové : Univerzita Hradec Králové, Historický ústav Filozofické fakulty, 2008, s. 33-41.

HUDEK, Adam. Vytváranie marxistickej periodizácie československých dejín v 50. rokoch 20. storočia. In *Proměny diskursu české marxistické historiografie : (kapitoly z historiografie 20. století)*. České Budějovice : Jihočeská universita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta, Historický ústav, 2008, s. 253-270.

HUDEK, Adam. Československé mýty o Velkej Morave a husitoch z pohľadu slovenskej historiografie. In *Česko-slovenská historická ročenka*, 2008, s. 41-52.

HUDEK, Adam. Pokus o konštruovanie marxistického národného príbehu v rokoch 1948-1955. In *HČ*, 2007, roč. 55, č. 4, s. 721-738.

HUDEK, Adam. Vývoj konceptu československých dejín v slovenskej marxistickej historiografii. In MERVART, Jan – STŘEDOVÁ, Veronika. *České, slovenské a československé dějiny 20. století IV*. Hradec Králové : Historický ústav Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové, 2009, s. 109-116.

IGGERS Georg G. *Dějepisectví ve 20. století*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1997.

JABLONICKÝ, Jozef. Obrátené hodnoty. In *HČ*, 1990, roč. 38, č. 3, s. 420-433.

JIROUŠEK, Bohumil. Česká marxistická a marxisticko-leninská historiografie – možnosti a meze studia. In *Český časopis historický*, 2006, roč. 104, č. 4, s. 884-905.

KAMENCOVÁ, Lýdia. Rozvoj spoločenských vied na Slovensku v rokoch 1953-1963 v materiáloch Ústredného archívu SAV. In *Věda v Československu v letech 1953-1963. Sborník z konference (Praha, 23.-24. listopadu 1999)*. Praha : VCDV, 2000, s. 323-329.

KAMENCOVÁ, Lýdia. Vznik a činnosť SAVU. In PÖSS, Ondrej (ed.). *Z dejín vied a techniky na Slovensku XVI. Slovenská akadémia vied a umení*. Bratislava : Historický ústav SAV, 1994, s. 29-34.

KAMENEC, Ivan. *Spoločnosť, politika, historiografia. Pokrivené (?) zrkadlo dejín slovenskej spoločnosti v dvadsiatom storočí*. Bratislava : Prodama, 2009.

KAMENEC, Ivan. Trendy, výboje, nádeje, sklamanie a paradoxy. In *OS (Občianska spoločnosť)* [online]. Dostupné na internete: <http://www.magazinos.sk/OS/Archiv/Media-v-digitalnej-dobe/Eseje/Trendy-vyboje-nadeje-sklamanie-a-paradoxy>

Kol. Autorov. *Historik Daniel Rapant*. Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, 1998.

KOPEČEK, Michal. *Hľadání ztraceného smyslu revoluce*. Praha : Argo, 2009.

KOPEČEK, Michal. Ve službách dějin, ve jménu národa. In *Soudobé dějiny*, 2001, roč. 8, č. 1, s. 23-43.

KOSTLÁN, Antonín. *Druhý sjezd československých historiků (5.-11. října 1947) a jeho místo ve vývoji českého dějepisectví*. Praha : Archiv AV ČR, 1993.

KOVÁČ, Dušan. Metamorfózy kolektívnych národných identít v 20. storočí. In KILIÁNOVÁ, Gabriela – KOWALSKÁ, Eva – KREKOVIČOVÁ, Eva (eds.). *My a tí druhí v modernej spoločnosti*. Bratislava : Veda, 2009, s. 276-285.

KOVÁČ, Dušan. *Slováci – Česi – Dejiny*. Bratislava : Academic Electronic Press, 1997.

KREŠŤAN, Jiří, „Poslední husita“ odchází. In *Soudobé dějiny*, 2005, roč. 12, č. 1, s. 9-44.

KREŠŤAN, Jiří. *Pojetí české otázky v díle Zdeňka Nejedlého*. Praha: Státní ústřední archiv v Praze, 1996.

KUSIN, Vladimír. Communism and Nationalism in Czechoslovakia: Fusion, Coexistence or Conflict? In LOBKOWICZ, Nikolaus – PRINZ, Friedrich (eds.). *Die Tschechoslowakei 1945–1970*. Munich; Vienna : Oldenbourg , 1978, s. 57-69.

LE GOFF, Jacques. *Paměť a dějiny*. Praha : Argo, 2007.

LEMBERG, Eugen. Die Rolle des Geschichtsbewusstseins in Ostmitteleuropa. In *Geschichtsbewußtsein in Ostmitteleuropa. Ergebnisse einer wissenschaftlichen Tagung des J. G. Herder-Forschungsrates über die geistige Lage der ostmitteleuropäischen Völker (April 1960)*. Marburg : Lahn, 1961, s. 30-103.

LEMBERG, Eugen. Zur marxistisch-leninistischen Periodisierung der tschechischen geschichte. In *Zeitschrift für Ostforschung*, 1961, roč. 10, č. 1, s. 104-119.

LIPTÁK, Lubomír. Poznámky k historiografii novších dejín. In HČ, 1990, roč. 38, č. 5, s. 689-692.

LIPTÁK, Lubomír. Slovenská historiografia obdobia po roku 1945. In HČ, 1991, roč. 39, č. 4-5, s. 456-463.

LIPTÁK, Lubomír. *Storočie dlhšie ako sto rokov*. Bratislava : Kalligram, 1999.

LYSÝ, Miroslav. Slovenská a maďarská historiografia k husitským dejinám. In *Medea*, 2006, roč. 10, s. 151-164.

MACHO, Peter. Symbolické aspekty národnej identity: Zaľudnenie národného príbehu. In KILIÁNOVÁ, Gabriela – KOWALSKÁ, Eva – KREKOVIČOVÁ, Eva (eds.). *My a tí druhí v modernej spoločnosti*. Bratislava : Veda, 2009, s. 289-307.

MANNOVÁ, Elena. Mýty nie sú slovenským špecifikom. In KREKOVIČ, Eduard – MANNOVÁ, Elena – KREKOVIČOVÁ, Eva (eds.). *Mýty naše slovenské*. Bratislava : Academic Electronic Press, 2005, s. 7-19.

MARSINA, Richard. Historik Jonáš Záborský (1812-1876). In *Historický zborník*, 2001, roč. 11, č. 2, s. 242-244.

MARSINA, Richard. Historik Jozef Hložník-Hložanský (1836-1876). In *Historický zborník*, 2001, roč. 11, č. 1, 185-188.

MARSINA, Richard. Slovenská historiografia 1945-1990. In HČ, 1991, roč. 39, č. 4-5, s. 370-379

MIDDELL Matthias – GIBAS Monika – HADLER Frank. Sinnstiftung und Systemlegitimation durch historisches Erzählen. Überlegungen zu Funktionsmechanismen von Repräsentationem des Vergangenen. In *Comparativ*, 2000, roč. 10, č. 2. s. 7-35.

MAXWELL, Alexander. Multiple Nationalism: National Concepts in Nineteenth-Century Hungary and Benedict Anderson's „Imagined Communities“. In *Nationalism and Ethnic Politics*, 2005, roč. 11, č. 3, s. 385-414.

MERVART, Jan. Koncepcie dejín Roberta Kalivody a prijetí jeho Husitské ideologie. In JIROUŠEK Bohumil (ed.). *Proměny diskursu marxistické historiografie*. České Budějovice : Jihočeská univerzita, 2008, s. 337-354.

MESÁROŠ, Július. O zástojoch mojej generácie na povojnovom vývoji slovenskej historiografie. In HČ, 1990, roč. 38, č. 5, s. 680-682.

MÉSÁROŠ, Július. Reflexie o päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch. In HČ, 1991, roč. 39, č. 4-5, s. 379-388.

MLYNÁRIK, Ján. Milan Rastislav Štefánik v historiografii (1948-1988). In HČ, 1990, roč. 38, č. 3, s. 398-419.

MLYNÁRIK, Ján. Rozdvojené dejepisectvo. In *Slovenské rozhlady*, 1995, roč. 2, č. 5 (príloha).

MLYNÁRIK, Ján. *Ruzyňské meditace*. Praha : Ipeř, 1999.

MOMMSEN, Wolfgang. Social Conditioning and Social Relevance of Historical Judgments. In *History and Theory*, 1978, roč. 17, č. 4, s. 19-35.

MORKES, František. Léta nadějí, iluzí i zklamání. Poznámky k proměnám vysokých škol v letech 1945-1953, In ZILYNSKÁ, Blanka - SVOBODNÝ, Petr (eds.). *Věda v Československu v letech 1945-1953*, Praha : Karolinum, 1999, s. 21-39.

MORKES, František. Vysoké školy v kontextu legislativních a politických změn. In *Česká věda a Pražské jaro (1963-1970). Sborník z konference (Praha 22.-23. listopadu 2000)*. Praha : Karolinum, 2001, s. 23-33.

NODL, Martin. Možné přístupy ke studiu dějin české historické vědy v letech 1945-2000. In *Soudobé dějiny*, 2001, roč. 8, č. 1, s. 9-22.

OTČENÁŠ, Michal. *František Vítězoslav Sasínek*. Košice : Slovo, 1995.

PAULÍNYI, Ákoš. Filozofická fakulta Univerzity Komenského v rokoch 1945-1969. In VARSÍK, Branislav (ed.). *50 rokov Univerzity Komenského v Bratislave*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 1969, s. 322-375.

PECH, Stanley Z. Ferment in Czechoslovak Marxist Historiography. In *Canadian Slavonic Papers*, 1968, roč. 10, č. 4, s. 502-522.

PICHLER, Tibor. Národ, národnosti a štát: O politike etnického entuziazmu v stredo-európskom kontexte. In KILÍANOVÁ, Gabriela – KOWALSKÁ, Eva – KREKOVIČOVÁ, Eva (eds.). *My a tí druhí v modernej spoločnosti*. Bratislava : Veda, 2009, s. 242-265.

POTEMRA, Michal (ed.). *Slovenská historiografia v rokoch 1901-1918*. Košice : Štátna vedecká knižnica v Košiciach, 1980.

RENAN, Ernest. Co je to národ?. In HROCH, Miroslav (ed.). *Pohledy na národ a nacionalismus*. Praha : Slon, s. 24-35.

RYCHLÍK, Jan. *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztáhy 1945-1992*. Bratislava : Academic Electronic Press; Praha : Ústav T. G. Masaryka, 1998.

SIPOS, Peter. *Hungarian Historical Scholarship and Marxism-Leninism*. In GLATZ, Ferenc (ed.). *The Soviet System and Historiography 1917-1989*. Budapešť : Institute of History of the Hungarian Academy of Sciences, 1995, s. 95-103.

SMITH, Anthony D. *The Nation in History: Historiographical Debates about Ethnicity and Nationalism*. Oxford : Blackwell, 2000.

STOBIECKY, Rafał. Historians Facing Politics of History. The Case Poland. In KOPEČEK, Michal (ed.). *Past in the Making. Historical Revisionism in Central Europe After 1989*. Budapešť; New York : CEU Press, 2008, s. 179-196.

STÖCKL, Günther. Geschichte und Geschichtsbewusstsein im Marxismus-Leninismus. In *Geschichtsbewußtsein in Ostmitteleuropa. Ergebnisse einer wissenschaftlichen Tagung des J. G. Herder-Forschungsrates über die geistige Lage der ostmitteleuropäischen Völker (April 1960)*. Marburg : Lahn, 1961, s. 19-29.

STOLARIK, Mark. The Painful Birth of Slovak Historiography in the 20th Century. In *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, 2001, roč. 50, č. 2, s. 159-186.

ŠARLUŠKA, Vojtech. *Účasť Matice slovenskej na historickom výskume Slovenska. 1919-1953*. Martin : Matica Slovenská, 1986.

TOPOLSKI, Jerzy. Historiographische Mythen. Eine methodologische Einführung. In SALDEN von, Adelheid. (ed.). *Mythen in Geschichte und Geschichtsschreibung aus polnischer und deutscher Sicht*. Münster : LIT-Verlag, 1995, s. 27-36.

TOPOLSKI, Jerzy. Polish Historians Vis-à-vis marxism World War II. In GLATZ, Ferenc (ed.). *The Soviet System and Historiography 1917-1989*. Budapešť: Institute of History of the Hungarian Academy of Sciences, 1995, s. 79-89.

TŘEŠTÍK, Dušan. *Zápisník a jiné texty k dějinám*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2008.

TŮMA, Oldřich. Legitimizační funkcie české historiografie před rokem 1989 a po něm. In *Soudobé dějiny*, 2001, roč. 8, č. 1, s. 109-115.

VALOTA, Bianca. Nationalism in the Historiographies of East-Central Europe. In GLATZ, Ferenc (ed.). *The Soviet System and Historiography 1917-1989*. Budapešť: Institute of History of the Hungarian Academy of Sciences, 1995, s. 38-54.

VANÍČEK, Vratislav. Gesta „Dei“ per Bohemos. Příspěvek k typologickému zařazení a politické roli iracionální koncepce výkladu českých dějin v kontextu sociálních a duchovních proměn do roku 1953. In ZILYNSKÁ, Blanka - SVOBODNÝ, Petr (eds.). *Věda v Československu v letech 1945-1953*, Praha : Karolinum, 1999, s. 377-400.

VÁRDY, Steven Bela. *Clio's Art in Hungary and in Hungarian-America*. New York : Columbia University Press, 1985.

VÁRDY, Steven Bela. *Modern Hungarian Historiography*. New York : Columbia University Press, 1976.

ZAVACKÁ, Marína. K problematike výskumu totalitnej komunistickej propagandy: vybrané pojmy, mechanizmy, obsahy. In *HČ*, 2002, roč. 50, č. 3, s. 439-456.

ZEMKO, Milan *O podobu národných dejín* [online] http://www.forumhistoriae.sk/FH1_2007/texty_1_2007/Zemko.pdf, s. 1-40.

Archívny výskum

Slovenský národný archív

- fond Sekretariát ÚV KSS
- fond Predsedníctvo ÚV KSS
- fond Miloš Gosiorovský
- fond Generálny tajomník ÚV KSS (1945-1951)

Ústredný archív Slovenskej akadémie vied

- fond SAVU
- fond Historický ústav

Archív Univerzity Komenského

- fond Filozofická fakulta 1919-1946
- fond Rektorát UK
- fond Zápisnice zasadnutí Vedeckej rady UK

Archív Filozofickej fakulty Univerzity Komenského

- fond Zápisnice zo zasadnutí katedier histórie, archeológie a archívnictva

Národní archiv České republiky

- fond Praha IX. sjezd
- fond Sekretariát ÚV KSČ 1945-1951
- fond Politické byro KSČ 1954-1962
- fond Václav Kopecký

Archiv akademie věd ČR

- fond Vládní komise pro vybudování ČSAV

Menný register

A

Arató, E. 139

B

Bacílek, K. 82, 169, 185, 186

Barany, G. 196

Baššovanský, Š. 117, 118, 119

Bauman, Z. 65

Bel, M. 26, 27, 29, 33,

Bencsik, M. 31

Benčík, A. 189, 200

Beneš, E. 23, 35, 122, 143, 144, 145, 160,
178, 194, 201, 211, 217,

Beneš, V. 194, 195

Beran, J. 88, 92

Berger, S. 17

Böhm, J. 136

Bokes, F. 48, 83, 100, 101, 103, 115, 159,
181, 223

Botto, J. 22, 24, 28, 30, 32, 33, 34, 45, 53,
157, 181

Budinský-Krička, V. 106

Bujnák, P. 40

Butvin, J. 109, 111, 112

C

Clementis, V. 49, 50, 113, 143, 179, 207

Connelly, J. 81

Čák, M. 46, 157, 172

D

Dekan, J. 86, 96, 97, 99, 115, 116

Dohnány, M. 51

Dubnický, J. 85, 87, 96, 97, 99, 106, 107,
108, 113, 116, 117, 119, 121, 142,

145, 151, 156, 158, 159, 169, 175,

176, 191, 192, 223

Ďurovič, J. 40

E

Engels, F. 50, 62, 66, 68, 122, 128, 133,
150, 151, 154, 175, 190, 191, 197

F

Falfan, S. 200, 212, 213, 215, 216, 217,
218

Fritz, G. 78

G

Gácsová, A. 141, 157, 172, 176

Gajan, K. 97

Glatz, F. 56, 75, 94

Goláň, K. 109, 110, 111, 112, 151, 156

Górny, M. 55, 140

Gosiorovský, M. 84, 87, 106, 107, 108,
111, 113, 116, 117, 123, 124, 142,
145, 156, 166, 167, 168, 169, 178,
200, 215, 216, 217, 218, 223

Gottwald, K. 58, 75, 95, 113, 131, 145,
153, 169, 178, 199, 226

Graca, B. 111, 156, 169, 200, 206, 207

Graus, F. 98, 129, 131, 134, 136, 137, 138,
139, 171

H

Hanák, P. 197

Hanzal, J. 94

Haslinger, P. 52

Havlíček, D. 217

Hegel, G. W. F. 20

Heller, Á. 65

Herder, J. G. 20

Hitler, A. 45, 212

Hlinka, A. 45, 47, 98, 177, 204

Hložník-Hložanský, J. 32

Hodža, M. 208

Holec, R. 7

Holotík, L. 8, 16, 90, 97, 98, 99, 101, 103,
104, 107, 121, 124, 125, 129, 131,
133, 134, 138, 139, 142, 144, 145,
148, 149, 150, 151, 152, 153, 154,
155, 156, 159, 160, 161, 163, 166,
167, 168, 169, 182, 183, 190, 191,
194, 196, 200, 201, 206, 217, 218,
223

Holotíková, Z. 111, 156, 217

Horváth, P. 98, 100, 141, 176

Hrušovský, F. 45, 46, 47, 53, 78, 80, 159,
161, 181, 205, 206

Hübl, M. 187, 189, 198, 216

Hučko, J. 111, 112

Hus, J. 39, 69

Husa, V. 94, 129, 130, 131, 132, 133, 134,
136, 137, 140

Husák, G. 49, 105, 113, 144, 169, 179,
186, 199, 200, 201, 202, 203, 214,
216, 226

Húščava, A. 96, 97, 105, 106, 108, 110,
115

CH

Chaloupecký, V. 35, 36, 38, 39, 40, 43

Charvát, J. 94

Chorváth, M. 84

I

Iggers, G. 57, 61

J

Jablonický, J. 202, 203

Janeček, F. 210, 211

Janšák, Š. 86

Jelavich, Ch. 194

Jirásek, A. 21, 60, 69

Jiskra, J. 33, 40, 158, 173, 174

Jozef II., cisár 21, 22

K

Kalivoda, R. 65, 66,

Kamencová, L. 188

Kamenec, I. 36, 49, 218

Karácsonyi, J. 39

Kolakowski, L. 65

Kollár, A. F. 27

Kollár, J. 23

Kopecký, V. 59, 86, 117, 127, 131, 143,
144, 145, 153, 169, 178, 199, 226

Kopeček, M. 8

Kosík, K. 65, 66

Kossuth, L. 60, 175, 195

Král, F. 79

Král, V. 167, 202, 203, 206, 214

Krandžalov, D. 137

Krofta, K. 36, 37, 42, 43, 48

Kropilák, M. 111, 142, 143, 207

Křen, J. 98, 186, 187, 200, 210, 213

Kural, V. 189, 200

L

Lamoš, T. 85, 96, 97, 100, 115

Le Goff, J. 7, 55, 63

Lemberg, E. 127

Lenin, V. I. 57, 59, 62, 88, 128, 154, 158,
212

Lipták, L. 25, 53, 54, 64, 66, 98, 164, 168,
203, 207, 209, 211, 213, 216, 220,
221

Lorenz, Ch. 17

Lukács, G. 65

M

Macek, J. 98, 136, 140

Magin, B. 26, 29, 31

Markuš, A. 50

Marx, K. 50, 56, 57, 58, 60, 61, 62, 66, 68,
72, 88, 122, 126,

Masaryk, T. G. 23, 35, 37, 39, 53, 68, 70,
120, 122, 128, 143, 144, 145, 160,
178, 217

Matula, V. 151

Mésároš, J. 98, 99, 104, 141, 151, 168,
170, 176, 182, 192, 199

Mlynárik, J. 49, 99, 123, 163, 167, 216,
216, 218, 226

Mommsen, W. 15

Morkes, F. 93

N

Nejedlý, Z. 59, 60, 68, 69, 70, 71, 72, 73,
75, 81, 86, 131, 134, 143, 145, 146,
173

Novák, L. 78

Novomeský, L. 49, 50, 51, 59, 71, 72, 79,
83, 84, 98, 100, 103, 113, 116, 120,
143, 166, 179, 198, 199, 207, 226

Novotný, A. 164, 185, 186, 199, 202, 215

Novotný, J. 198

O

Okály, D. 49

Ondrouch, V. 105, 106, 107, 108, 110, 115,
156, 223

Opočenský, J. 40, 41

P

Pachta, J. 94

Palacký, F. 21, 60, 68, 69, 70, 128, 134,
140, 152

Papánek, J. 22, 27, 29, 31

Pavlík, O. 85, 97, 103, 142, 146

Pech, S. Z. 185, 186

Pekař, J. 130

Pichler, T. 21

Plevza, V. 216, 218

Pokrovski, M. N.

Polla, B. 86, 114, 116, 120

Poničan, J. 49

Prečan, V. 189, 202

R

Ranke, L. von 37

Rapant, D. 38, 41, 42, 43, 48, 80, 86, 95,
96, 101, 102, 103, 105, 106, 107, 114,
120, 147, 151, 159, 168, 176, 190,
191, 192, 193, 194, 195, 196, 197,
198, 218, 223, 226

Rastislav, knieža 30

Rath, R. J. 194

Ratkoš, P. 97, 98, 100, 101, 103, 136, 137,
138, 141, 156, 157, 158, 171, 172,
173

Ratner, N. D. 130, 131

Renan, E. 42

S

Salagius, S. 27

Sasinek, F. V. 22, 27, 28, 32, 33

Sipos, P. 60

Sirácky, A. 49

Sklenár, J. 29, 31

Smith, A. 18,

Stalin, J. V. 57, 59, 62, 65, 68, 114, 129,
131, 153, 154, 164, 168, 187

Stanek, I. 207, 208, 213

Svätopluk, knieža 24, 29, 30, 31, 46

Székely, G. 139

Šafárik, P. J. 27, 32, 33, 35

Šalgovič, V. 101

Šefránek, J. 84

Široký, V. 133, 153, 169, 186, 199, 215,
226

Šrobár, V. 160

Štefan I., kráľ 32

Štefánik, M. R. 35, 104, 120, 122, 143,
144, 145, 160, 166, 167, 178, 182,
217

Štolc, J. 116

Štúr, L. 29, 30, 31, 71, 151, 152, 159, 175,
190, 191, 191, 194, 196, 198

Šverma, J. 178, 180

T

Tibenský, J. 96, 97, 99, 103, 116, 142

Timon, S. 21, 26, 27, 28, 29, 31

Topolski, J. 18, 62, 63

Třestík, D. 60

U

Udalcov, I. I. 151, 152

Urx, E. 49

V

Vajanský, S. H. 24, 53

Vantuch, A. 109

Varsik, B. 37, 38, 40, 41, 78, 96, 105, 106,
108, 110, 116, 117, 120, 139, 141,
156, 168

Z

Zaborský, J. 32

Zápotocký, A. 178

Zemko, M. 132, 135, 138